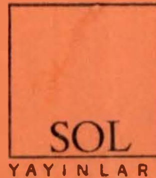
KARL MARX • KAPİTALİST RANT ÜZERİNE

Karl Marx

Kapitalist Rant Üzerine

BİRİNCİ BASKI

KAPİTALİST RANT ÜZERİNE

KARL MARX

ÇEVİREN
SEYHAN ERDOĞDU

Karl Marx'ın *Capital* (Volume III, Progress Publishers, Moscow 1974) adlı yapıtından "Transformation of Surplus-Profit into Ground-Rent" adlı kısmı, İngilizcesinden Seyhan Erdoğdu dilimize çevirmiş, ve kitap, *Kapitalist Rant Üzerine* adı ile, *Sol Yayınları* tarafından, Ağustos 1976 tarihinde, Ankara'da, *Çağ Matbaası*'nda dizdirilip bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

EKLER

DİZİNLER

KARL MARX

Bilimsel sosyalizmin, sınıf savaşımı teori ve pratiğinin kurucusu Karl Marx, 5 Mayıs 1818'de, Almanya'nın Trier kentinde doğdu. Orta öğrenimini Trier'de, yüksek öğrenimini Bonn ve Berlin üniversitelerinde tamamladı. Berlin üniversitesinde felsefe doktoru oldu. 1841 yılında, Almanya'da hüküm süren siyasal irtica yüzünden Marx, özlediği akademik kariyere katılamadı. Bir süre gazetecilik yaptı. Ama gazete sahiplerinin ve sansürün ortak baskısı sonucu, bu işten ayrılmak zorunda kaldı. Fransa'ya göçtü. Fransa'dan ve daha sonra Belçika'dan çıkarılınca, 1848'de, İngiltere'ye gitti. Londra'da yerleşti ve hayatının sonuna kadar orada kaldı. 18 Mart 1883'te öldü.

Tarih sırasına göre Marx'ın en önemli yapıtları şunlardır: *1844 Elyazmaları* (felsefe, ekonomi politik); *Kutsal Aile* (1845) ve *Alman İdeolojisi* (1845-1846) —Engels'le ortaklaşa yazılmışlardır—; *Felsefenin Sefaleti* (1847); *Komünist Partisi Manifestosu* (1848) —Engels'le birlikte yazılmıştır—; *Ücretli Emek ve Sermaye* (1849); *Fransa'da Sınıf Savaşımları 1848-1850* (1850); *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* (1852); *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (1859); *Herr Vogt* (1860); *Ücret, Fiyat ve Kâr* (1865); *Kapital*, 1. cilt (1867) —2. ve 3. ciltler, Marx'ın ölümünden sonra Engels tarafından yayınlanmıştır—; *Fransa'da İçsavaş* (1871); *Gotha Programının Eleştirisi* (1875). Çok kez *Kapital*'in 4. cildini meydana getiren bölümlerden biri sayılan *Artı-Değer Teorileri* de ölümünden sonra yayınlanmıştır.

Kapital'in Üçüncü Cildinin Altıncı Kısmı, Marx'ın rant teorisini, dolayısıyla, tarım sorununun marksist tahlilinin teorik temelini içermektedir. *Sol Yayınları*, ayrı bir önem taşıyan Marx'ın rant teorisini, okura bir an önce kavuşturabilmek amacıyla, başlangıçta, *Kapital* ciltlerinin yayın sırasını değiştirmiş, ama 1971 Martını izleyen dönemden ötürü, bu amacını gerçekleştirememişti. Gerek Türkiye'nin özellikleri açısından Marx'ın rant teorisini ayrı bir kitap olarak yayınlama gerekliliği, gerek *Kapital*'in Üçüncü Cildinin, diğer ciltleri izleyerek normal sırası içinde yayınlama zorunluluğu, ve buna bağlı olarak, marksist rant teorisini ana kaynağından bir an önce okura ulaştırma isteği, *Sol Yayınları*'nı, *Kapital*'in rant ile ilgili kısmını, *Kapitalist Rant Üzerine* adı altında bağımsız bir kitap olarak yayınlamaya götüren nedenler olmuştur. Kitabın sonuna, Marx'ın diğer yapıtlarında doğrudan, ya da hemen hemen doğrudan toprak rantı konusuna yer verdiği diğer bölüm ve parçalar, *Sol Yayınları* arasında yayınlanan kitaplardan alınmış; Marx'ın *Artı-Değer Teorileri*'nde burjuva ekonomi politikçilerin rant teorilerini eleştirilerini içeren bölümler ise, bu derlemenin dışında bırakılmıştır. *Artı-Değer Teorileri*'nin İkinci Cildinin büyük bir kısmı (Bölüm VIII-XIV), Rodbertus, Ricardo ve Adam Smith'in rant teorilerinin elşetirisine ayrılmışır. Her ne kadar *Artı-Değer Teorileri*'ni Marx, *Kapital*'in dördüncü cildi olarak düşünüyor idiyse de, *Kapital*'in Üçüncü Cildinde yer alan ve bizim burada *Kapitalist Rant Üzerine adı* altında bağımsız kitap olarak sunduğumuz "Artı-Kârın Toprak Rantına Dönüşmesi" adlı Altıncı kısım, Marx'ın rant konusundaki düşüncelerinin esasını, ve bu yönüyle de bağımsız bir bütünü oluşturmaktadır.

Bu kitapta yer alan kısmın bölüm numaraları, notlar, vb., *Kapital*'de olduğu şekliyle muhafaza edilmiş, Marx ve Engels tarafından konan dipnotların numaraları 1'den başlayarak değiştirilmiştir.

[KAPİTALİST RANT ÜZERİNE]*

GİRİŞ

Toprak mülkiyetinin çeşitli tarihî biçimlerinin tahlili bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bununla, ancak, sermaye tarafından üretilen artı-değerin bir bölümüyle, toprak sahibinin payına düşen bölümü ölçüsünde ilgileneceğiz, şu halde tıpkı manüfaktürde olduğu gibi, tarımda da kapitalist üretim biçiminin egemen olduğunu varsayıyoruz; bir başka deyişle, tarım, diğer kapitalistlerden, esas olarak sermayelerinin ve bu sermayenin harekete geçirdiği ücretli emeğin yatırılma biçimiyle ayırdedilen kapitalistler tarafından yürütülmektedir. Bizim açımızdan, nasıl fabrikatör, iplik veya makine üretirse, çiftçi de, hemen hemen aynı yolla, buğday vb. üretir. Kapitalist üretim biçiminin, tarımı da içine al-

* Başlık *Sol Yayınları* tarafından konmuştur. —*Ed.*

dığı varsayımı, bu üretim biçiminin, üretimin ve burjuva toplumunun bütün alanlarında hüküm sürmesi demektir, yani onun önkoşulları, örneğin sermayeler arasında serbest rekabet, sermayenin bir üretim alanından diğerine aktarılması olanağı ve ortalama kârın bir düzeyde olması vb. gibi, tümüyle olgunlaşmıştır. Burada inceleyeceğimiz toprak mülkiyeti biçimi, sermayenin ve kapitalist üretim biçiminin etkisi ile, ya feodal toprak sahipliğinden ya da toprak ve tarlanın *zilyetliğinin* doğrudan üretici için üretimin önkoşullarından biri olduğu ve onun toprağa *sahip olmasının, kendi* üretim biçiminin gelişmesi açısından en avantajlı koşul olarak gözüktüğü, bir geçim aracı olarak küçük köylü tarımından *dönüşen,* özellikle tarihî bir biçimdir. Nasıl, kapitalist üretim biçimi, genel olarak, emeğin koşullarının, emekçilerin elinden alınmasına dayanıyorsa, bu, tarımda da, tarım emekçilerinin topraktan kopartılmalarını ve tarımı kâr amacıyla yürüten kapitaliste bağlı kılınmalarını öngörür. Böylece, çözümlememizin amacı açısından başka toprak mülkiyeti ve tarım biçimlerinin var olmuş olması ya da, hâlâ var olduğu yolundaki itiraz, tamamen yersizdir. Böyle bir itiraz, ancak, tarımdaki kapitalist üretim biçimini ve buna tekabül eden toprak mülkiyeti biçimini, tarihî değil de, ebedî kategoriler olarak alan iktisatçılara uygulanabilir.

Bizim amaçlarımız bakımından, toprak mülkiyetinin modern biçimini incelemek gerekir, çünkü görevimiz, sermayenin tarıma yatırılmasından doğan özgül üretim ve dolaşım koşullarını incelemektir. Bu yapılmadıkça, sermaye tahlilimiz tamamlanmış olmayacaktır. Bu nedenle, biz, yalnızca sermayenin bizzat tarıma, yani belli bir halkı besleyen ana tarım ürününün üretimine yatırılması üzerinde duracağız. Bu amaç için, buğdayı kullanabiliriz, çünkü buğday, kapitalist yönden gelişmiş modern ulusların, başlıca geçim aracıdır. (Ya da, tarım yerine, madenciliği kullanabiliriz, çünkü her ikisi için de yasalar aynıdır.)

Adam Smith'in en büyük katkılarından biri, keten ve boya eczası gibi tarımsal ürünlerin üretimine ve bağımsız sığır yetiştiriciliğine vb. yatırılan sermaye için toprak rantının, ana geçim maddesinin üretimine yatırılan sermayeden elde edilen toprak rantı tarafından belirlendiğini göstermiş olmasıdır.* Gerçekten de, o zamandan beri, bu konuda başka hiç bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bütün sınırlamalar ya da eklemeler, toprak mülkiyeti üzerine ayrı bir incelemede yapılmalıdır, burada değil. Bu yüzden, —buğday üretimine ayrılmış toprak kastedilmedikçe— *ex professo*** toprak mülkiyetinden sözetmeyeceğiz, buna, sadece, yeri gelince, örnek olarak başvuracağız.

Eksik bir şey kalmasın diye, toprak deyiminin içine, toprağın bir eki olarak birine ait oldukları sürece, suyu, vb. kattığımızı da belirtelim.

Toprak mülkiyeti, bazı kişilerin, yeryüzünün belli bölgelerini, başkalarını yoksun bırakarak, tamamen kendi özel istem alanları şeklinde tekelleri altına almalarına dayanır.[1]

* Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Aberdeen, London 1848, s. 105-106. —*Ed.*

** Açıkça. —ç.

[1] Hiç bir şey, Hegel'in geliştirdiği özel toprak mülkiyetinden daha komik olamaz. Buna göre, insan bir birey olarak, iradesini, dışsal doğanın ruhu olarak gerçekliğe vermelidir, ve bu yüzden bu doğaya sahip olmalı ve onu kendi özel mülkü yapmalıdır. Eğer bu, "*birey*"in, bir birey olarak insanın yazgısıysa, bundan, her insanın, gerçek bir birey olmak için, bir toprak sahibi olması gerektiği çıkacaktır. Çok yeni bir ürün olan toprağın özgür özel mülkiyeti, Hegel'e göre belirli bir toplumsal ilişki değil, bir birey olarak insanın "doğa"yla bir ilişkisi, insanın, her şeyi mülk edinmekte mutlak bir hakkıdır. (Hegel, *Philosophie des Rechts*, Berlin 1840, s. 79.) En azından şu kadarı açıktır: birey, aynı toprak parçasına dayanarak, aynı biçimde gerçek bir birey haline gelmek isteyen bir başka bireyin iradesine karşı, salt kendi "irade"si ile bir toprak sahibi olarak varlığını koruyamaz. Bu, kesinlikle, iyi niyetten başka bir şey de gerektirir. Üstelik, "birey"in iradesini gerçekleştirmek için nereyi sınırladığını — bu iradenin gerçekleşmesi için bütün bir ülke mi, yoksa, mal edinilmeleriyle, "irademin, eşya üzerinde üstünlüğünün kendini gösterebileceği" [s. 80] bütün bir ülkeler grubunu mu gerektirdiğini saptamak, kesinlikle olanaksızdır. Burada Hegel tam bir çıkmaza giriyor. "Mal edinme, çok özel bir türden bedenimle değebileceğimden fazlasına sahip olmam; ama öte yandan açıktır ki, dışsal şeyler, tutabileceğimden daha yaygındır. Böyle bir şeye böylece sahip olmakla, bir başkası, dolayısıyla ona bağlanmaktadır.

Bunu aklımızda tutarsak, sorun, kapitalist üretim temeli üzerinde, bu tekelin gerçekleştirilmesini, yani iktisadî değerini, araştırmaktır. Bu kişilerin, yeryüzünün bazı bölgelerini kullanmada ya da kötüye kullanmada, yasal güce sahip olmalarıyla, hiç bir şey çözümlenmiyor. Bu gücün kullanılması, tümüyle, onların istemlerinden bağımsız olan, iktisadî koşullara dayanır. Yasal görüş, tek başına, yalnızca, bütün diğer mal sahipleri, mallarıyla ne yapabiliyorlarsa, toprak sahibinin de toprakla aynı şeyi yapabileceği anlamına gelir. Ve bu görüş, bu toprağın serbest özel mülkiyeti konusundaki yasal görüş, eski dünyada, ancak toplumun organik düzeninin dağılmasıyla ve modern dünyada, ancak kapitalist üretimin gelişmesiyle ortaya çıkar. Bu, Asya'ya, Avrupalılar tarafından ancak bazı bölgelerde sokulabilmiştir. İlkel birikimi incelediğimiz bölümde (Buch I, Kap. XXIV),* bu üretim biçiminin, bir yandan, doğrudan üreticilerin toprağın (vassallar, serfler, köleler vb. şeklinde) yalnızca bir eki olma durumundan çıkmalarını, öte yandan da, insan yığınlarının topraktan kopartılmalarını şart koştuğunu görmüştük. Bu ölçüde, toprak mülkiyetinin tekeli, tarihî bir öncüldür ve yığınların şu ya da bu biçimde sömürülmesine dayanan bütün önceki üretim biçimlerinde olduğu gibi, kapitalist üretim biçiminin de temeli olmaya devam etmektedir. Ama, başlangıç halindeki kapitalist üretim biçiminin karşısında bulduğu toprak mülkiyeti biçimi ona uymaz. O, önce, tarımı, sermayeye bağlı kı-

Mal edinme eylemini elimle uygularım, ama bunun kapsamı genişletilebilir." (s. 90.) Ama bu başka şey de tekrar gene bir başka şeye bağlıdır ve böylece, ruh olarak irademin toprağa dökülebileceği sınır ortadan kalkar. "Ben bir şeye sahip olunca, zihnim, hemen, yalnızca bu benim şimdi sahip olduğum mülkün değil, onunla bağlantılı olanın da benim olduğu fikrine atlar. Burada söz, müspet hukukun olmalıdır, çünkü kavramdan daha fazla bir şey çıkarılamaz." (s. 91.) Bu, "kavram"ın olağanüstü bir saflıkla kabul edilmesidir, ve ta başlangıçta, —burjuva toplumuna ait— çok belirli bir hukukî toprak mülkiyeti görüşünü mutlak olarak kabul eden bu kavramın, bu toprak mülkiyetinin gerçek yapısını "hiç" anlamadığını tanıtlar. Bu, aynı zamanda, toplumsal, yani iktisadî gelişme gerekleri değiştikçe, "müspet hukukun" belirlemelerinin de değişebileceği ve değişmesi gerektiğinin kabulünü de içerir.

* *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1975, Sekizinci Kısım. —*Ed.*

larak, kendisi için, gerekli olan biçimi yaratır. Böylece —hukukî biçimleri ne kadar farklı olursa olsun— feodal toprak mülkiyetini, klan mülkiyetini, mark komünlerindeki küçükköylü mülkiyetini, bu üretim biçiminin gereklerini karşılayan iktisadî biçimlere dönüştürür. Kapitalist üretim biçiminin, en bellibaşlı sonuçlarından biri, bir yandan, tarımı, toplumun en az gelişmiş kesimince uygulanan, kendi kendine devam eden salt deneysel ve mekanik bir süreç olmaktan çıkartıp, özel mülkiyet koşulları altında bu ne kadar mümkünse, fennî tarımın bilinçli, bilimsel bir uygulaması haline sokması;[2] yani bir yandan, toprak mülkiyetini, egemenlik ve kulluk ilişkilerinden koparması, öte yandan da, bir üretim aleti olarak toprağı, toprak mülkiyetinden ve toprak sahibinden —ki onun için toprak, sadece, tekeli sayesinde sanayi kapitalistinden, kapitalist çiftçiden topladığı belli bir para miktarını temsil eder— tümüyle ayırmasıdır; [kapitalist üretim biçimi] toprak sahipliğiyle toprak arasındaki bağlantıyı öylesine kökün-

[2] Johnston gibi çok tutucu tarım kimyacıları, gerçekten rasyonal bir tarımın, her yerde, özel mülkiyetten kaynaklanan aşılmaz engellerle karşılaştığını kabul etmektedirler. Dünyadaki özel mülkiyet tekelinin *ex professo* [açıkça —ç.] savunucuları olan yazarlar da, bunu kabul etmekteler; örneğin Charles Comte'un, özel amacı özel mülkiyetin savunulması olan iki ciltlik yapıtında olduğu gibi. "Bir ulus" diyor, "onu besleyen toprağın her bölümü, genel çıkarla en iyi uyuşan amaca ayrılmadıkça, niteliği ile bağdaşan bir refah ve güç derecesine erişemez. Ulusun zenginliğinde güçlü bir gelişme sağlamak için, tek ve özellikle son derece bilgili bir iradenin, eğer mümkünse, mülkünün her parçasının görevini vermeyi ve her parçasının bütün ötekilerin refahına katkıda bulunmasını sağlamayı üstlenmesi gerekir. Ama böyle bir iradenin varlığı ... toprağın özel parçalara bölünmesiyle ... ve her mal sahibine garanti edilen, mülkünü hemen hemen mutlak bir biçimde kullanma yetkisiyle bağdaşmayacaktır." [*Traite de la propriété*, Tome I, Paris 1834, s. 228. —*Ed.*] — Johnston, Comte ve ötekiler, mülkiyet ile rasyonal bir teknik tarım arasındaki bir çelişkiden sözettiklerinde, yalnızca bir bütün olarak belli bir ülkenin toprağının işlenmesi zorunluluğunu düşünüyorlar. Ama, özel tarımsal ürünlerin ekiminin piyasa-fiyatlarındaki dalgalanmalara bağlı oluşu ve bu ekimdeki bu fiyat dalgalanmalarından doğan sürekli değişiklikler —hemen para kazanılması amacına yöneltilmiş olan kapitalist üretimin tüm ruhu—, ardarda kuşaklar zincirinin gereksindiği tüm sürekli yaşam zorunlulukları dizisini sağlamak zorunda olan tarımla çelişki halindedir. Ancak nadiren, yani özel mülk olmayıp, devlet denetimine tâbi oldukları zaman bir bütün olarak toplumun çıkarlarına azçok uygun düşen bir biçimde yönetilen ormanlar, bunun çarpıcı bir örneğini verirler.

den çözer ki, malikâneleri İskoçya'da olduğu halde, toprak sahibi, bütün hayatını İstanbul'da geçirebilir. Böylece, toprak mülkiyeti, bütün eski siyasal ve toplumsal süslerini ve ilişkilerini, kısacası, daha sonra göreceğimiz üzere, hem sanayici kapitalistlerin kendilerinin, hem de onların kuramsal sözcülerinin toprak mülkiyetine karşı giriştikleri mücadelenin ateşiyle yararsız ve saçma fazlalıklar diye yerdikleri bütün bu geleneksel ekleri üzerinden atarak, saf iktisadî biçimini alır. Bir yandan, tarımın rasyonalleştirilerek ilk kez toplumsal bir ölçüde işlenebilir hale getirilmesi, öte yandan da topraktaki mülkiyetin *ad absurdum** azaltılması, kapitalist üretim biçiminin büyük başarılarıdır. Bütün diğer tarihî ilerlemeleri gibi, bunları da, önce, doğrudan üreticileri tümüyle yoksullaştırarak elde etmiştir.

Sorunun kendisine geçmeden önce, yanlış anlamaya meydan vermemek için, başlangıç niteliğinde birkaç söz daha söylemek gerekiyor.

O halde, kapitalist üretim biçiminin önkoşulları şunlardır: Toprağı gerçekten işleyenler, bir kapitalist tarafından, tarımla sadece sermayenin özel bir sömürü alanı olarak, özel bir üretim dalındaki sermayesi için bir yatırım olarak uğraşan kapitalist çiftçi tarafından istihdam edilen ücretli işçilerdir. Kapitalist çiftçi, toprak sahibine, kullandığı toprağın sahibine, sermayesini bu özel üretim dalına yatırma hakkı karşılığında sözleşme ile saptanmış belirli dönemlerde, örneğin her yıl, (tıpkı para-sermaye ödünç alanın belirli bir faiz ödemesi gibi) bir miktar para öder. Hangisi olursa olsun tarımsal toprak, yapı arsaları, madenler, balıkçılık bölgeleri veya ormanlar için ödenen bu para toplamına, toprak rantı adı verilir. Bu, toprak sahibinin toprağını, kapitalist çiftçiye kiralamayı taahhüt ettiği bütün dönem için ödenir. Bu nedenle, toprak rantı, burada, topraktaki mülkiyetin, iktisadî açıdan gerçekleştiği, yani değer ürettiği biçimidir. O

* Anlamsızca, saçma olarak. —ç.

halde, burada, birlikte ve karşılıklı muhalefet halinde, modern toplumun çerçevesini oluşturan üç sınıfın hepsi — ücretli işçiler, sanayici kapitalistler ve toprak sahipleri ortaya çıkmış oluyor. Sermaye, ya kimyevî nitelikte iyileştirmeler, gübreleme vb. ile olduğu gibi geçici bir biçimde, ya da drenaj kanalları, sulama çalışmaları, düzleme, çiftlik binaları vb. ile olduğu gibi daha sürekli bir biçimde toprağa katılarak, ona bağlanabilir. Başka yerlerde, toprağa bu biçimde uygulanan sermayeye *la terre-capital** adını verdim.[3] Bu, sabit sermaye kategorisine dahildir. Toprağa katılan sermayenin faizi, ve bir üretim aleti olarak bu yolla onda meydana getirilen iyileştirmeler, kapitalist çiftçinin toprak sahibine ödediği rantın bir bölümünü oluşturabilir,[4] ama ister doğal, ister işlenmiş durumda olsun, toprağın *o* haliyle kullanımı için ödenen gerçek toprak rantını oluşturmaz. Bizim çalışma alanımız dışında kalan toprak mülkiyeti üzerine yöntemli bir incelemede, toprak sahibinin gelirinin bu bölümü, uzun uzadıya tartışılmalıdır. Burada, onun hakkında birkaç söz söylemek yetecektir. Tarımdaki alışılmış üretim sürecine eşlik eden, daha geçici sermaye yatırımlarının istisnasız hemen hepsi, kapitalist çiftçi tarafından yapılır. Tarım rasyonal bir biçimde yapılırsa, yani örneğin Birleşik Devletler'in eski köle-sahipleri arasında moda olduğu gibi, toprağın vahşice yağma edilmesine indirgenmezse, genel olarak asıl tarım gibi, bu yatırımlar da, toprağı iyileştirirler,[5] ürününü arıtır-

* Sermaye olarak toprak, toprak-sermaye. —*ç.*

[3] *Misère de la Philosophie*, s. 165 [Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 171, 172. —*Ed.*]. Burada *terre-matière* ve *terre-capital* arasında bir ayrım yapmıştım. "Zaten üretim araçları biçimine dönüştürülmüş bulunan topraklara salt daha çok sermaye yatırma olgusu, toprağa madde olarak, yani toprağın boyutlarına bir şey eklemeksizin, toprağı sermaye olarak artırır. ... Sermaye olarak toprak, herhangi bir başka sermayeden daha ölümsüz değildir. ... Sermaye olarak toprak, sabit sermayedir; ama sabit sermaye de, tıpkı, döner sermaye gibi, tüketilir."

[4] "Oluşturulabilir" diyorum, çünkü bazı koşullar altında, bu faiz, toprak rantı yasasıyla düzenlenir ve bu yüzden büyük doğal verimliliğe sahip bakir topraklar arasındaki rekabette olduğu gibi, ortadan kaybolabilir.

[5] Bkz: James Anderson, [*A Calm Investigation of the Circumstances that*

lar, ve toprağı salt malzeme olmaktan çıkarıp toprak-sermayeye dönüştürürler; bununla birlikte, kibar toprak sahipleri, [yukarda sözü edilen —ç.] bu tip uygulamalara karşı sözleşme ile kendilerini güvence altına almışlardır. İşlenmiş bir tarla, aynı doğal nitelikteki işlenmemiş bir tarladan daha değerlidir. Toprağa katılan ve daha uzun bir süre içinde tüketilen, daha sürekli sermaye yatırımları da, esas olarak ve bazı alanlarda çoğu kez tümüyle kapitalist çiftçi tarafından yapılır. Ama sözleşmede taahhüt edilen zaman sona erer ermez, toprağa katılmış olan iyileştirmeler, asıl maddenin, toprağın ayrılmaz bir niteliği olarak toprak sahibinin malı olurlar — ve kapitalist üretimin gelişmesi ile, toprak sahiplerinin sözleşme süresini mümkün olduğu kadar kısaltmaya çalışmalarının nedenlerinden biri de budur. Toprak sahibi, yeni yaptığı sözleşmede, toprağa katılan sermayenin faizini, toprak rantının kendisine ekler. Ve bunu, şimdi toprağı ister bu iyileştirmeleri yapan kapitalist çiftçiye, ister bir başka çiftçiye kiralasın, gene yapar. Böylece rantı artmış olur; ve eğer toprağını satmak isterse (toprağın fiyatının nasıl belirlendiğini birazdan göreceğiz), şimdi değeri daha yüksek olacaktır. Yalnızca toprağı değil, iyileştirilmiş toprağı, karşılığında hiç bir şey ödemediği toprağa katılan sermayeyi de satmaktadır. Bizzat toprak rantının hareketlerinden tamamen ayrı olarak, toprak sahiplerinin artan bir biçimde zenginleşmesinin, rantlarının sürekli artmasının ve iktisadî gelişme süreci ile birlikte, malikânelerinin para-değerinin durmadan büyümesinin sırlarından biri de burada yatar, Böylece, toplumsal gelişmenin, kendi yardımları olmaksızın yaratılmış bir ürününü cebe indirirler — *fruges consumere nati.** Ama bu, aynı zamanda, tarımın rasyonal gelişmesinin önüne çı-

have led to the Present Scarcity of Grain in Britain, London 1801, s. 35.36, 38. —*Ed.*] ve Carey [*The Past, the Present and the Future*, Philadelphia 1848, s. 129-131. —*Ed.*].

* Toprağın meyvelerini tüketime yetenekli. —ç. — (Horace, *Epistles*, Book I, *Epistles 2, 27*. —*Ed.*)

kan en büyük engellerden de biridir, çünkü kiracı çiftçi, kiralama dönemi boyunca tam kazancını alınayı umut edemeyeceği bütün iyileştirmelerden ve harcamalardan kaçınır. Yalnızca, 18. yüzyılda, modern rant teorisinin* gerçek kâşifi, —ayrıca zamanının becerikli bir kapitalist çiftçisi ve ileri bir tarımcısı olan— James Anderson'un değil, aynı zamanda, günümüzde, İngiltere'deki toprak mülkiyetinin bugünkü yapısına karşı çıkanların da, bu durumu bir engel sayarak, bıkıp usanmadan şiddetle yerdiklerini görüyoruz.

A. A. Walton, *History of the Landed Tenures of Great Britain and Ireland*, London 1865'te, bu konuda şöyle diyor (s. 96, 97): "Ülkenin her yerindeki pek çok tarımsal birliğin tüm çabaları, bu iyileştirmeler kiracı çiftçinin ya da emekçinin koşullarını düzeltmekten çok, toprakbeyinin malikânesinin ve kiraya verdiği malların değerinin çok daha büyük ölçüde artması anlamına geldiği sürece, tarımsal iyileşmenin gerçek ilerlemesi açısından çok geniş ve gerçekten dikkate değer sonuçlar veremeyeceklerdir. Genellikle, çiftçiler, toprakbeyi ya da onun aracısı kadar, ya da hatta Tarımsal Birliğin başkanı kadar, toprağın iyice temizlenmesi ve işlenmesinde daha çok emek istihdamı ile birlikte, iyi drenaj, bol gübre ve iyi yönetimin, hem iyileştirmede, hem üretimde fevkalâde sonuçlar vereceğinin farkındalar. Ancak, bütün bunların yapılabilmesi için epeyce harcama gerekmektedir, ve çiftçiler şunun da farkındalar ki, toprağı ne kadar iyileştirseler veya değerini artırsalar, uzun dönemde esas kârı, daha yüksek rant ve malikânelerinin artan değeri biçiminde, toprakbeyleri alacaklardır. ... Bu söylevcilerin [tarım şenliklerinde konuşan toprakbeyleri ve aracılarının] garip bir dikkatsizlikle onlara söylemeyi ihmal ettikleri şeyi —yani yaptıkları bütün iyileştirmelerde, aslan payının, uzun vadede mutlaka

* J. Anderson'un rant teorisine bakınız: K. Marx, *Theorien über den Mehrwert* (K. Marx, F. Engels, *Werke*, Band 26, 2. Teil, s. 103-106, 110-114, 134-139). —*Ed.*

toprakbeylerinin cebine gideceğini—, görebilecek kadar uyanıktırlar. ... İlk kiracı, çiftliği ne kadar iyileştirirse, onun halefi, toprakbeyinin, rantı, her zaman, önceki iyileştirmelerden doğan topraktaki değer artışıyla orantılı olarak artıracağını görecektir."

Asıl tarımda bu süreç, toprağın yapı amacıyla kullandığı haldeki kadar açıklıkla henüz görülmez. İngiltere'de yapı amacıyla kullanılan, ama *freehold** olarak satılmamış olan toprağın çok büyük bir bölümü, toprak sahiplerince, 99 yıllığına, ya da mümkünse daha kısa bir süre için kiralanmıştır. Bu dönemin sona ermesinden sonra, yapılar, toprağın kendisiyle birlikte, toprak sahibinin eline geçer. "Onlar [kiracılar] kiralamanın bitimine kadar aşırı bir toprak rantı ödedikten sonra, kiralamanın bitimi ile, evi oturulabilir bir halde büyük toprakbeyine devretmek zorundadırlar. Kiralama biter bitmez, aracı veya denetçi gelecek, evinizi inceleyecek, ve onu iyice onarmanızı sağlayacak, sonra da ona elkoyacak ve beyinin mülküne katacaktır. ... İşin aslı şudur ki, eğer bu sistemin oldukça uzun bir süre tam olarak işlemesine izin verilirse, hem krallıktaki ev mülkiyetinin tamamı, hem de toprak, büyük toprakbeylerinin elinde toplanacaktır. Temple Bar'dan kuzeye ve güneye, Londra'nın Batı Yakasının tümü, yarım düzine büyük toprakbeyine aittir denilebilir, hepsi çok yüksek kiralarla verilmiştir ve kiralamaların tamamen sona ermediği yerlerde de bunların vadesi yakında dolacaktır. Krallıktaki bütün kentler için aşağı yukarı aynı şey söylenebilir. Bu gözü doymaz dıştalama ve tekel sistemi, burada da kalmaz. Liman kentlerimizdeki dok yerlerinin hemen tümü, aynı gasp süreci ile, karadaki büyük levyatanların** elinde toplanmıştır." (*l. c.*, s. 93.) Bu durumda, açıktır ki, 1861 nüfus sayımı, İngiltere ve Gal için toplam nüfusu

* Mülk, mülkiyet. —ç.

** Tevratta ve hıristiyan yazınında çoğu kez kötülüğü simgeleyen bir deniz canavarı. —ç.

20.066.224 ve toprakbeylerinin sayısını 36.032 olarak verirken, evsahiplerinin, ev sayısına ve nüfusa oranı, büyük toprakbeyleri bir yana, küçükler öte yana konulduğunda tümüyle farklı gözükecektir.

Bu yapı sahipliği örneği önemlidir. Her şeyden önce, gerçek toprak rantı ile, toprak rantına bir ek olabilecek, toprağa katılan sabit sermaye faizi arasındaki farkı açıkça göstermektedir. Tarımdaki kiracı tarafından toprağa katılan sermayenin faizi gibi, yapıların faizi de, kiralama sürdüğü sürece, sanayici kapitalistin, yapı spekülatörünün veya kiracının eline geçer ve toprağın kullanımı için, belirlenmiş tarihlerde yıllık olarak ödenmesi gereken toprak rantı ile hiç bir ilgisi yoktur. İkinci olarak, başkalarınca toprağa katılan sermayenin sonunda toprakla birlikte toprak sahibinin eline geçtiğini ve bunun faizinin kirayı artırdığını da göstermektedir.

Bazı yazarlar, ya toprakbeyliğinin sözcüsü gibi hareket ederek ve burjuva iktisatçılarının saldırılarına karşı şiddetle savunmaya geçerek, ya da, Carey gibi, kapitalist üretim sistemini, bir çelişkiler sistemi olmaktan çıkartıp, bir "uyumluluklar" sistemine dönüştürmeye çalışarak, toprak rantını toprak mülkiyetinin bu özgül iktisadî anlatımını, faizle özdeşmiş gibi göstermeye çalışmışlardır. Bu, toprakbeyleri ile kapitalistler arasındaki karşıtlığı ortadan kaldıracaktı. Kapitalist üretimin ilk aşamalarında ise karşıt yöntem kullanılmıştır. O zamanlar, halk arasında toprak mülkiyetine hâlâ özel mülkiyetin eski ve saygıdeğer biçimi gözüyle bakılıyor, sermaye faizi, tefecilik olarak yeriliyordu. Bu yüzden, nasıl Turgot, faizi haklı gösterecek nedenleri toprak rantının varlığından çıkarmışsa, Dudley, North, Locke ve diğerleri de, sermaye faizini toprak rantına benzer bir biçimde sundular. — Toprak rantının toprağa katılan sermayenin faizi için herhangi bir ekleme olmaksızın saf biçimiyle varolabileceği ve varolduğu gerçeği bir yana, yakın zamanın bu yazarları

unutuyorlar ki, toprakbeyi, bu yolla, ona hiç bir şeye mal olmayan başka kişilerin sermayelerinin faizini almakla kalmaz, aynı zamanda, bu başkalarına ait sermayeyi, karşılığını vermeden cebe indirir. Belirli bir üretim biçiminin karşılığı olan bütün diğer mülkiyet biçimleri gibi, toprak mülkiyetini de haklı çıkaracak neden şudur: üretim biçiminin kendisi geçici bir tarihsel zorunluluktur ve buna, ondan çıkan üretim ve değişim ilişkileri de dahildir. İlerde göreceğimiz gibi, toprak mülkiyetinin diğer mülkiyet biçimlerinden şu bakımdan farklı olduğu bir gerçektir: gelişmenin belli bir aşamasında, kapitalist üretim biçiminin bakış açısından bile, toprak mülkiyeti gereksiz ve zararlı görünmektedir.

Bir başka biçimdeki toprak rantı, faizle karıştırılabilir ve böylelikle onun özgül niteliği önemsenmeyebilir. Toprak rantı, toprakbeyinin gezegenimizdeki belirli bir toprak parçasını kiraya vermek yoluyla topladığı belirli bir miktar para biçimine bürünür. Görmüştük ki, her özel para toplamı sermayeye dönüştürülebilir, yani sanal bir sermayenin faizi olarak düşünülebilir. Örneğin, eğer, ortalama faiz oranı %5 ise, yılda 200 sterlinlik bir toprak rantı, 4.000 sterlinlik bir sermayenin faizi olarak kabul edilebilir. Bu yolla sermayeye dönüştürülen toprak rantı, toprağın alış fiyatını veya değerini oluşturur. Bu emeğin fiyatı gibi, *prima facie** akla-uygun olmayan bir kategoridir, çünkü yeryüzü, emeğin ürünü değildir ve bu yüzden değeri yoktur. Ama öte yandan, bu akla-uygun olmayan biçimin arkasında, gerçek bir üretim ilişkisi gizlenmiştir. Eğer bir kapitalist, yılda 200 sterlin rant getiren bir toprak satın alır ve bunun için 4.000 sterlin öderse, sanki bu sermayeyi faizli senetlere yatırmış veya doğrudan doğruya %5 faizle ödünç vermiş gibi, 4.000 sterlinlik sermayesi üzerinden, yılda, ortalama %5 faiz almış olur. Bu 4.000 sterlinlik bir sermayenin %5'ten genişlemesi demektir. Bu varsayıma göre, toprağının alış fiyatını, onun getirdiği ge-

* İlk bakışta. —ç.

lirle yirmi yıl içinde karşılayabilecektir. Bu nedenle, İngiltere'de toprağın alış fiyatı, şu kadar yıllık alım olarak hesaplanmaktadır. Bu da sadece toprak rantının sermayeye dönüştürülmesini ifade etmenin bir başka yoludur. Gerçekten de bu, —toprağın değil onun getirdiği toprak rantının— olağan faiz oranına göre hesaplanmış alış fiyatıdır. Ama, tersine olarak, rant, sermayeye dönüştürülmesiyle açıklanamaz ve ondan çıkarılamazken, rantın sermayeye dönüştürülmesi, rantın varlığını öngörür. Rantın satışından bağımsız olarak varlığı, araştırmanın başlangıç noktası olarak daha doğrudur.

O halde, bundan şu sonuç çıkar: eğer toprak rantının sabit bir miktar olduğunu varsayarsak, faiz oranı yükselip düştükçe, toprağın fiyatı da tersine olarak yükselip düşebilir. Olağan faiz oranı %5'ten %4'e düşecek olursa, yılda 200 sterlinlik bir toprak rantı, 4.000 sterlin yerine, 5.000 sterlinlik bir sermayenin gerçekleştirilmesini temsil edecektir. Böylece, aynı toprak parçasının fiyatı, 4.000 sterlinden 5.000 sterline, veya 20 yıllık alımdan 25 yıllık alıma yükselmiş olur. Karşıt durumda, bunun tersi olacaktır. Bu, toprağın fiyatının, toprak rantının kendisinden bağımsız olan ve yalnızca faiz oranı ile düzenlenen bir hareketidir. Ama görmüş olduğumuz gibi, toplumsal gelişme sırasında kâr oranı düşme eğilimi gösterdiğine göre, ve bu yüzden bir kâr oranı ile düzenlendiği ölçüde, faiz oranı da aynı eğilime sahip olduğuna göre ve üstelik, faiz oranı, kâr oranının etkisinin dışında, ödünç verilebilir sermayenin büyümesi sonucu da düşme eğilimi gösterdiğine göre, bundan şu sonuç çıkar: toprağın fiyatı, toprak rantının hareketinden ve rantın da bir bölümünü oluşturduğu, toprağın ürünlerinin fiyatlarından bile bağımsız olarak, bir yükselme eğilimine sahiptir.

Toprak rantının kendisinin, toprağı satın alan kişi açısından büründüğü faiz biçimiyle karıştırılması —toprak rantının niteliğini hiç bilmemekten doğan bir karıştırmadır bu—

insanı zorunlu olarak en saçma sonuçlara götürür. Bütün eski ülkelerde toprak mülkiyeti özellikle kibar bir mülkiyet biçimi ve toprak alımı da fevkalâde emin bir sermaye yatırımı sayıldığından, toprak rantının satın alındığı faiz haddi, diğer uzun vadeli sermaye yatırımlarınınkinden genellikle daha düşüktür, öyle ki, gayri menkul satın alan bir kimse, aynı sermaye için diğer yatırımlarda %5 alacakken, alış fiyatı üzerinden sadece %4 faiz alır. Bir başka deyişle, toprak rantı için, diğer yatırımların getireceği aynı miktarda yıllık gelir miktarı için ödediğinden, daha fazla sermaye öder. Bu, Mr. Thiers'i, *La Propriété* üzerine yazdığı genellikle çok zayıf yapıtında (Fransız Ulusal Meclisinde, 1849'da Proudhon'a karşı yaptığı bir konuşmanın yeniden basımı*) toprak rantının düşük olduğu sonucuna götürmüştür, oysa ki bu, yalnızca onun alış fiyatının yüksek olduğunu kanıtlamaktadır.

Sermayeye dönüştürülmüş toprak rantının, toprağın fiyatı ya da değeri gibi görünmesi, öyle ki, böylelikle toprağın herhangi bir mal gibi alınıp satılması gerçeği, bazı savunucuların toprak mülkiyetini haklı göstermelerine bir neden olmuştur, çünkü, tıpkı diğer mallarda olduğu gibi, alıcı, toprak için bir karşılık ödemektedir; ve toprak mülkiyetinin büyük bir bölümü bu yolla el değiştirmiştir. Bu durumda ayni neden, köleliği haklı göstermek için de kullanılabilir, çünkü köle sahibince satın alınan kölenin emeğinin getirdiği kazanç, sadece, bu alıma yatırılan sermayenin faizini temsil etmektedir. Toprak rantının varlığını haklı gösterecek nedeni, onun alım ve satımından çıkarmak, genel olarak, onun varlığını, gene kendi varlığı ile haklı göstermek anlamına gelir.

Toprak rantının —yani kapitalist üretim biçimi temeline

* Thiers'in Proudhon'a karşı 26 Haziran 1848 tarihinde Fransız Ulusal Meclisinde yaptığı konuşma "Compte rendu des séances de l'Assamblée Nationale"de (Tome II, Paris 1844, s. 666-71) yayınlanmıştır. —*Ed.*

dayanan toprak mülkiyetinin bağımsız ve özgül iktisadî biçiminin— bilimsel bir tahlili için, onu, anlamı çarpıtan ve insanı şaşırtan, konuyla ilgisiz her şeyden arınmış saf biçimiyle incelemek ne kadar önemli ise, toprak mülkiyetinin fiilî etkilerinin anlaşılması için —hatta, toprak rantı kavramıyla ve toprak rantının niteliğiyle çelişen ve gene de toprak rantının varoluş biçimleri gibi görünen pek çok gerçeğin teorik olarak kavranılması için— teoride bu karışıklıklara yol açan kaynakları öğrenmek de o kadar önemlidir.

Uygulamada, doğal olarak, kiracının toprak sahibine, toprağı işleme hakkı karşılığında, kira parası olarak ödediği her şey, toprak rantı gibi görünür. Bu haracın bileşimi ve kaynakları ne olursa olsun, gerçek toprak rantı ile ortak yanı şudur — toprak sahibi denen kişinin gezegenimizin bir bölümünü tekel altına alması ona böyle bir haraç almak ve böyle bir değer biçmek olanağını vermektedir. Bunun gerçek toprak rantı ile ortak yanı şudur — bu haraç, daha önceden de belirttiğimiz gibi, toprağın kiralanmasından gelen sermayeye dönüştürülmüş gelirden başka bir şey olmayan toprağın fiyatını belirlemektedir.

Yukarda gördük ki, toprağa katılan sermayenin faizi, toprak rantının böyle dışardan gelme bir parçasını oluşturabilir, bu, iktisadî gelişme ilerledikçe, ülkenin toplam rantı üzerinde sürekli olarak büyüyen fazladan bir ekleme haline gelecek bir parçadır. Ama bu faizden ayrı olarak, kira parası kısmen, veya bazı durumlarda, yani gerçek toprak rantının hiç olmadığı —bu yüzden de toprağın gerçekten de değersiz olduğu— bir durumda tamamen, ortalama kârdan veya normal ücretlerden veya her ikisinden birden yapılan bir indirimi gizleyebilir. İster kârdan, ister ücretlerden olsun, bu bölüm burada, toprak rantı olarak görünür, çünkü normal olarak sanayici kapitalistin veya ücretli işçinin eline geçeceği yerde, kira parası biçiminde toprakbeyine öden-

mektedir. İktisadî açıdan, bu bölümlerden ne biri ne de diğeri, toprak rantını oluşturur; ama uygulamada, gerçek toprak rantı kadar toprakbeyinin gelirini, tekelin iktisadî gerçekleşmesini oluşturur ve toprak fiyatları üzerinde aynı derecede belirleyici etkisi vardır.

Biz, şimdi, toprak rantının, kapitalist üretim biçimindeki toprak mülkiyetini ifade etme yolunun, kapitalist üretim biçiminin kendisi varolmadan, yani ne kiracının kendisi bir sanayici kapitalist ne de yönetimi kapitalist bir yönetim tipi olmadan, resmen var olduğu koşullardan sözetmiyoruz. Örneğin *İrlanda*'da durum budur. Orada kiracı, genellikle bir küçük çiftçidir. Rant olarak toprakbeyine ödediği miktar çoğu kez sadece kendi kârının yani (kendi emek aletlerinin sahibi olması sıfatıyla hakettiği) kendi öz artı-emeğinin bir kısmını değil, aynı zamanda bir başka durumda aynı miktar emek karşılığında alabileceği, normal ücretinin de bir kısmını içine alır. Bunun yanısıra, toprağın iyileştirilmesi için hiç bir şey yapmayan toprakbeyi, kiracının çoğunlukla toprağa kendi emeğiyle kattığı küçük sermayesine de elkoyar. Bu, tamamen bir tefecinin benzer koşullarda yapacağı şeydir, tek fark tefecinin, bu işlemde, hiç olmazsa kendi sermayesini de tehlikeye atacağıdır. Bu sürekli yağma, İrlanda Kiracılık Hakları Yasası üzerindeki tartışmanın özüdür. Bu yasanın temel amacı, kiracısına topraktan çıkmasını emrettiği zaman, toprakbeyini toprakta yaptığı iyileştirmeler veya toprağa kattığı sermayesi karşılığında kiracıya tazminat vermeye zorlamaktır. Palmerston, şu alaycı yanıtla, bu talebi hep bir kenara atmıştır: "Avam kamarası, toprak sahiplerinin meclisidir."

Ayrıca toprakbeyinin toprağın verdiği toplam ürün ile hiç bir ilişkisi olmayan —kapitalist üretime sahip ülkelerde bile— yüksek bir kirayı kabul ettirebileceği, istisnaî koşullardan da sözetmiyoruz. Örneğin, İngiliz fabrika bölgelerinde, küçük toprak parçalarının, ya küçük bahçeler halinde ya

da boş zamanlarda amatör çiftçilik için işçilere kiralanması böyle bir nitelik taşımaktadır. (*Reports of Inspectors of Factories.*)

Bizim sözünü ettiğimiz, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki toprak rantıdır. Örneğin, İngiliz kiracıları arasında, öğretim, eğitim, gelenek, rekabet ve diğer durumlarla sermayelerini tarımda kiracı olarak yatırmaya yöneltilmiş ve zorlanmış birçok küçük kapitalist bulunmaktadır. Ortalama kârdan daha az bir kârla yetinmek ve bunun bir kısmını rant olarak toprakbeylerine devretmek zorundadırlar. Ancak bu koşulla sermayelerini, toprağa, tarıma yatırmalarına izin verilmektedir. Toprakbeyleri, her yerde yasama üzerinde önemli, İngiltere'de ise üstelik ezici bir etkiye sahip olduklarından, bu durumdan, bütün kiracılar sınıfını aldatarak soymak amacıyla yararlanabilmektedirler. Örneğin, herkesin kabul edeceği gibi, jakobenlere-karşı savaş sırasında anormal bir biçimde artan kiraların, aylak toprakbeylerinin çıkarına uygun olarak devam etmesini sağlamak için, ülkeye yüklenen bir ekmek yasası —1815 Tahıl Yasaları—, olağanüstü zengin harmanlar dışında, gerçekten de, tarımsal ürünlerin fiyatlarının, tahıl ithalâtının kısıtlanmadığı bir durumda düşeceği düzeyden daha yukarda tutulması sonucunu yarattı. Ama bu yasalar, fiyatların, toprakbeylerinin, yabancılara ait tahılın ithalâtında yasal sınırı oluşturacak biçimde, normal fiyat görevini yapmak üzere ilân ettikleri düzeyde tutulması sonucunu yaratmadı. Ama, kira ilişkileri, bu normal fiyatların yarattığı hava içinde sözleşmeye bağlandı. Bu aldanma ortadan kalkar kalkmaz, yeni normal fiyatları içeren yeni bir yasa yapıldı, ki bu da açgözlü toprakbeyinin hayallediği şeyin, eski yasalar kadar güçsüz bir ifadesiydi. Bu yolla, kiracılar, 1815'ten otuzlara kadar dolandırıldılar. Bundan, bütün bu dönem boyunca süren bir tarımsal sıkıntı sorunu doğdu. Bundan, bu dönemde, bütün bir kiracılar kuşağının mülksüzleştirilmesi ve yıkımı ve bunların yerlerine yeni bir kapitalistler sınıfı-

nın geçmesi sonucu doğdu.[6]

Ancak, çok daha genel ve önemli olan bir gerçek, gerçek çiftlik emekçisinin ücretinin normal ortalamanın altına düşmesidir, öyle ki, bu ücretin bir kısmı, kira parasının bir bölümünü oluşturmak üzere çıkartılır ve böylece, toprak rantı kisvesi altında, emekçinin yerine, toprakbeyinin cebine akar. Örneğin, İngiltere'de ve İskoçya'da, uygun konuma sahip birkaç ilçe dışında durum, hemen hemen genellikle böyledir. İngiltere'de, Tahıl Yasalarının kabulünden önce atanmış olan parlamento teftiş komitelerinin, ücretlerin düzeyi üzerine yaptığı araştırmalar —bunlar 19. yüzyılda, ücret tarihine yapılan en değerli ve hemen hemen hiç yararlanılmamış katkılardır ve aynı zamanda da İngiliz aristokrasisi ve burjuvazisinin kendileri için diktikleri bir teşhir direğidir— inandırıcı bir biçimde ve her kuşkunun ötesinde kanıtladı ki, jakobenlere-karşı savaş sırasındaki yüksek kira oranları ve toprak fiyatlarındaki buna tekabül eden artış, kısmen, ücretlerden düşülen miktardan ve ücretlerin asgarî fiziksel gereksinmelerin bile altına düşürülmesinden, başka bir deyişle, normal ücretin bir kısmının toprakbeylerine devredilmesinden başka bir nedene bağlı değildir. Paranın değerinin düşmesi ve tarımsal bölgelerde Yoksulları Koruma Yasalarının kötüye kullanılması gibi çeşitli olaylar, kiracıların gelirlerinin büyük ölçüde arttığı ve toprakbeylerinin şaşılacak servetler topladığı bir zamanda, bu işin yapılmasını mümkün kıldı. Gerçekten de, tahılın vergilendirilmesi için kiracıların ve toprakbeylerinin öne sürdükleri esas iddialardan biri, çiftlik-emekçilerinin ücretlerini daha aşağı düşürmenin fiziksel açıdan olanaksız olmasıydı. Bu durum, önemli ölçüde değişmemiştir ve bütün Avrupa ülkelerinde oldu-

[6] Bkz: *Anti-Corn-Law Prize-Essays*. Ancak, Tahıl Yasaları, her zaman fiyatları yapay olarak daha yüksek bir düzeyde tutmuştur. Daha iyi yerlerdeki kiracılar için bu lehte bir durumdur. Bunlar, koruyucu gümrüklerin, haklı ya da haksız olarak istisnaî ortalama fiyata güvenen büyük kiracılar yığınını pasif tutmasından kazanç sağladılar.

ğu gibi, İngiltere'de de, normal ücretlerin bir kısmı, her zamanki gibi, toprak rantı tarafından emilmektedir. Hayırsever aristokratlardan Kont Shaftesbury, sonraları Lord Ashley, İngiliz fabrika işçilerinin durumları karşısında çok olağanüstü bir biçimde duygulandı ve on saatlik işgünü ajitasyonu sırasında parlamentoda onların sözcüsü olarak hareket ettiği zaman, sanayicilerin sözcüleri, ona ait köylerde çalışan tarım emekçilerine ait ücret istatistiklerini yayınlayarak intikamlarını aldılar (bkz: Buch I, Kap. XXIII, 5, e)* ("İngiliz Tarım Proletaryası"), bunlar bu hayırseverin aldığı toprak rantının bir kısmının, kiracılarınca, onun için, tarım emekçilerinin ücretlerinden aşırılan ganimetten oluştuğunu açıkça göstermekteydi. Bu yayın, şu bakımdan da ilginçtir: onun ortaya çıkardıkları, 1814 ve 1815 komitelerince yapılan en kötü açıklamalar yanında cesaretle yer alabilir. Koşullar, tarım emekçilerinin ücretinde geçici bir artış olmasını zorlar zorlamaz, kapitalist kiracı çiftçiler, aynı zamanda toprak rantı da düşürülmedikçe, ücretleri, sanayiin diğer dallarında yükseltildiği gibi normal düzeye yükseltmenin olanaksız olacağı ve onları mahvedeceği yolunda çığlık atmaya başlarlar. Burada, toprak rantının içinde, emekçilerin ücretlerinden düşülen ve toprakbeylerine devredilen bir miktarın bulunduğu itirafı yatmaktadır. Örneğin, İngiltere'de, 1849'dan 1859'a kadar, tarım emekçilerinin ücretleri, önemli olayların biraraya gelmesiyle artış gösterdi; bu olaylar, İrlanda'dan gelen tarım emekçileri arzını kesen İrlanda'yı terk olayı; tarımsal nüfusun fabrikalarca olağanüstü bir biçimde emilmesi; savaş dönemine özgü bir asker talebi; Avustralya ve Birleşik Devletler'e (Kaliforniya) fevkalâde geniş ölçüde göç edilmesi, ve burada üzerinde durmamıza gerek olmayan diğer durumlardır. Aynı zamanda, bu dönem boyunca, 1854 ve 1856 kötü tarım yılları dışında, ortalama tahıl fiyatları %16'dan fazla düştü. Kiracı çiftçiler

* *Kapital*, Birinci Cilt, Yirmibeşinci Bölüm, Beşinci Kesim, (e.). —*Ed.*

kiraların düşürülmesi için yaygara kopardılar. Tek tek bazı hallerde başarılı oldular, ama, bir bütün olarak, bu talebi gerçekleştiremediler. Başka şeyler yanısıra, buharlı-motorların ve yeni makinelerin seri olarak üretimi ile, ki bunlar bir dereceye kadar atların yerini almış, onları ekonominin dışına itmiş, ama aynı zamanda, kısmen, tarımsal gündelikçi işçileri işlerinden ederek sunî bir nüfus fazlalığı yaratmış ve böylece ücretlerde yeni bir düşüşe yol açmıştır, üretim maliyetlerinde bir indirim yoluna gittiler. Ve bu, bu onyıl boyunca, toplam nüfustaki büyümeye karşılık tarımsal nüfustaki nispî azalmaya karşın, ve tamamen tarımcı olan bazı bölgelerdeki tarımsal nüfusun mutlak azalmasına karşın oldu.[7] Bu yüzden, o zamanlar Cambridge'de ekonomi politik profesörü olan Fawcett [1884'te Posta ve Telgraf Bakanı iken ölmüştür] 12 Ekim 1865'teki Sosyal Bilim Kongresinde şöyle diyordu: "İşçiler göçetmeye başlıyorlardı ve çiftçiler, daha şimdiden, göç yüzünden emek daha pahalı hale gelmeye başladığı için, eskiden ödedikleri kadar yüksek kiralar ödeyemeyeceklerine dair, yakınıyorlardı." O halde, burada da, yüksek toprak rantı, doğrudan doğruya, düşük ücretlerle bir tutulmaktadır. Ve toprak fiyatlarının düzeyi bu durumla belirlendiği sürece —artan rant— toprağın değerindeki bir yükseliş, emeğin değer yitirmesi ile, yüksek toprak fiyatı, düşük emek fiyatı ile özdeştir.

Aynı şey, Fransa için de geçerlidir. "Rant artıyor, çünkü bir yandan ekmeğin, şarabın, etin, sebzelerin ve meyvenin fiyatları artıyor, öte yandan emeğin fiyatı aynı kalıyor. Eğer yaşlı kişiler, 100 yıl kadar öteye giderek, babalarının hesaplarını incelerlerse, kırsal Fransa'da bir günlük emeğin fiyatının bugünkünün aynısı olduğunu göreceklerdir. O zamandan beri, etin fiyatı üç katına çıkmıştır. ... Bu devri-

[7] John C. Morton, *The Forces Used in Agriculture.* Londra Sanat Derneğindeki konuşma, 1860; 12 İskoç ve 35 İngiliz kontluğundaki 100 kiracıdan toplanan gerçek belgelere dayandırılmıştır.

min kurbanı kimdir? Bir mülke sahip olan zengin adam mı, yoksa orda çalışan yoksul adam mı? ... Ranttaki artış, genel bir felâketin kanıtıdır." (*Du Mécanisme de la Société en France et en Angleterre,* M. Rubichon, 2. baskı, Paris 1837, s. 101.)

Bir yandan ortalama kârdan, öte yandan da ortalama ücretlerden düşülen miktarı temsil eden ranta ait örnekler:

Daha önce de aktarma yaptığımız, emlâk komisyoncusu ve tarım makinisti Morton diyor ki, birçok yerde, büyük mülklerin rantının küçüklerinkinden daha düşük olduğu görülmektedir, çünkü, "ikinciler için rekabet, birinciler için olan rekabetten genellikle daha fazladır ve çiftçilikten başka bir işle uğraşmayı düşünebilen pek az küçük çiftçi bulunduğundan, uygun bir iş bulma endişesi, çoğu halde, onları mantıken onaylayabilecekleri ranttan daha yüksek rant ödemeye sürüklemektedir." (John C. Morton, *The Resources of Estates*, London 1858, s. 116.)

Ancak, İngiltere'de bu farkın yavaş yavaş ortadan kalktığı düşünülmektedir; Morton bunu büyük ölçüde tam da küçük kiracılar sınıfının göç etmesine bağlıyor. Aynı Morton, bir örnekle, bizzat kiracının ücretinin ve daha da kesin bir biçimde, onun emekçilerinin ücretlerinin, toprak rantı yüzünden bir miktar düştüğünü göstermektedir. Bu, iki atlı sabanın kullanılamadığı 70-80 akrdan (30-34 hektar) az kira topraklarında ortaya çıkmaktadır. "Çiftçi, herhangi bir emekçi kadar zahmetle, kendi elleriyle çalışmadıkça, çiftliği onun geçimini karşılamayacaktır. Eğer işin yapılmasını işçiye bırakır ve kendisi sadece onları gözlemeye devam ederse, pek uzak olmayan bir dönemde, rantını ödeyemediğini görmesi çok mümkündür." (*l. c.*, s. 118.) Bu nedenle, Morton, belirli bir yerdeki kiracılar çok yoksul olmadıkça, kiralanan yerin 70 akrdan küçük olmaması gerektiği sonucuna varır, öyle ki, kiracılar iki ya da üç at kullanabilsinler.

Membre de l'Institut et de la Société Centrale d'Agricul-

ture, Mösyö Léonce de Lavergne olağanüstü bir basiret gösteriyor. *Economie Rurale de l'Angleterre* adlı yapıtında, (alıntılar İngilizce çevirisindendir, London 1855), Fransa'da kullanılan, ama sığırın yerine atın geçtiği İngiltere'de kullanılmayan, sığırdan elde edilen yıllık kazanca ilişkin aşağıdaki karşılaştırmayı yapıyor (s. 42):

FRANSA		İNGİLTERE	
Süt	4 milyon £	Süt	16 milyon £
Et	16 milyon £	Et	20 milyon £
Emek	8 milyon £	Emek	—
	28 milyon £		36 milyon £

Ama onun söylediğine göre, İngiltere'de daha büyük bir toplam elde edilmesinin nedeni, İngiltere'de sütün, Fransa'dakinden iki kat pahalı olmasıdır. Oysa, her iki ülkedeki et fiyatları eşit alınmıştır (s. 35); bu nedenle, İngiliz süt üretimi 8 milyon sterline ve toplam da 28 milyon sterline düşer, bu da Fransa'dakine eşittir. Mr. Lavergne, hem miktar, hem de fiyat farklılıklarının ikisini birden hesaplamalarına katınca, gerçekten de biraz fazla oluyor, öyle ki, İngiltere bazı maddeleri Fransa'dan daha pahalıya üretince bu, İngiliz tarımının bir üstünlüğü gibi görünüyor, oysa bu, olsa olsa kiracılar ve toprakbeyleri için daha büyük bir kâr anlamına gelir.

Mr. Lavergne'in, yalnızca İngiliz tarımının başarılarından haberli olmakla kalmayıp, ayrıca İngiliz kiracılarının ve toprakbeylerinin önyargılarını da onayladığı 48. sayfada anlaşılıyor: "Genel olarak bütün tahıllar bir büyük sakınca taşırlar. ... Bunlar, yetiştikleri toprağın gücünü tüketirler." Mr. Lavergne diğer bitkilerin buna yol açmadığına inanmakla kalmıyor, ayrıca, yem ürünlerinin ve yumrulu ürünlerin toprağı zenginleştireceğine de inanıyordu. "Yem bitkileri, büyümeleri için gerekli esas unsurları atmosferden alır, toprağa ondan aldıklarından daha çok şey verirler; böylece, hem doğrudan doğruya, hem de, hayvan gübresine dö-

nüşmek suretiyle, tahılların ve genel olarak toprağın gücünü tüketen bütün ürünlerin verdiği zararı, iki yolla giderirler; bu nedenle, ilkelerden biri, bu ürünlerle en azından nöbetleşe ekilmeleridir; Norfolk nöbetleşe ekimi bundan ibarettir." (s. 50-51.)

Tevekkeli değil, bu İngiliz köy peri-masallarına inanan Mr. Lavergne, tahıl üzerine konan gümrük vergisi kaldırıldığından beri, İngiliz çiftlik-emekçilerinin ücretlerinin eski anormalliklerini yitirdiğine de inanıyor. (Bu konuda daha önce söylenenlere bakınız: Buch 1, Kap. XXIII, 5, s. 701-729.*) Ama, Mr. John Bright'ın, 14 Aralık 1865'te, Birmingham'da yaptığı konuşmayı da dinleyelim. 5 milyon ailenin, tümüyle, parlamentoda temsil edilmediğine değindikten sonra, şöyle devam ediyor: "Birleşik Krallıkta, bunlardan bir milyonu ya da bir milyondan fazlası, talihsiz yoksullar listesine dahildir. Bir milyonu da yoksulluğun tam biraz üstünde, ama her zaman yoksulluğa düşecekler diye korku içindedirler. Koşulları ve umutları bundan daha lehte değildir. Şimdi, toplumun bu kesiminin bilisiz ve aşağı tabakasına bakalım. Düşük koşullarına, yoksulluklarına, acılarına, ve herhangi bir düzelme konusundaki kesin ümitsizliklerine bakalım. Neden Birleşik Devletler'de, —hatta Güney devletlerinde, köleliğin hüküm sürdüğü dönemde bile— her zenci, kendisi için bir genel azatlık yılı geleceğine inanıyordu? Ama bu insanlar için —bu ülkedeki, bu en aşağı tabakadaki sınıf için— burada ilân ediyorum ki, ne daha iyi bir şey umudu, ne de onu elde etmek için birazcık heves vardır. Bir Dorsetshire emekçisi olan John Cross hakkında son zamanlarda gazetelerde çıkan bir küçük yazıyı okudunuz mu? Haftada altı gün çalışıyordu, ve haftada sekiz şilin karşılığında yirmidört yıl boyunca yanında çalıştığı patronu, ona mükemmel bir bonservis vermişti. John Cross, bu ücretle, ahır gibi bir evde yaşayan yedi çocuğunu — zayıf karısını ve ufak bebeğini

* *Kapital*, Birinci Cilt, Yirmibeşinci Bölüm, 5, s. 709-732. —*Ed.*

geçindirmek zorundaydı. John Cross, altı penilik bir tahta parmaklık aldı — hukuken, çaldı sanırım. Bu suç için, sulh yargıçlarınca yargılandı ve 14 veya 20 günlük hapse mahkûm oldu. ... Diyebilirim ki, John Cross'unkine benzeyen binlerce durum, bütün ülkede, özellikle Güneyde görülebilir, ve bunların koşulları öyledir ki, şimdiye kadar en gayretli araştırmacı bile nasıl sağ kaldıkları esrarını çözememiştir. Şimdi ülkeye bir gözatın ve bu beş milyon aileye ve bu tabakanın ümitsiz koşullarına bakın. Özgür olmayan ulusun durmadan çalıştığı ve hemen hemen hiç dinlenme bilmediği doğru değil mi? Yönetici sınıfla karşılaştırın bunu — ama o zaman komünistlikle suçlanacağım. ... Ama çalışan ve özgür olmayan bu büyük ulusu, yönetici sınıflar diyebileceğimiz kesimle karşılaştırın. Onun zenginliğine bakın; gösterişine bakın — lüksüne bakın. Bıkkınlığına tanık olun —çünkü onlar arasında da bıkkınlık vardır, ama bu doygunluğun getirdiği bıkkınlıktır— sanki yeni bir zevk peşindelermiş gibi, oradan oraya koşuşmalarına bakın." (*Morning Star*, 14 Aralık 1865.)

Aşağıda, artı-emeğin ve dolayısıyla artı-ürünün, toprak rantıyla —en azından kapitalist üretim biçimi temeli üzerinde, artı-ürünün, nitel ve nicel olarak özellikle belirlenmiş parçasıyla— nasıl genellikle karıştırıldığını göreceğiz. Genel olarak artı-emeğin doğal temeli, yani onun yokluğu halinde bu emeğin var olamayacağı doğal önkoşul şudur: Doğa —toprağın hayvansal veya bitkisel ürünleri, balıkçılık bölgeleri vb. biçiminde— gerekli yaşama araçlarını, bütün bir işgününü tüketmeyecek bir emek harcanması koşullarında sağlamalıdır. Bu tarımsal emeğin doğal verimi, (bunun içine basit toplama, avlanma, balıkçılık ve sığır yetiştiriciliği için harcanan emek de girer), bütün artı-emeğin temelidir, çünkü bütün emek, her şeyden önce ve başlangıçta yiyecek elde etmeye ve üretmeye yöneliktir. (Hayvanlar, aynı zamanda, soğuk iklimlerde ısınmak için deri sağlarlar; ayrıca oturacak mağaralar vb..)

Artı-ürünle toprak rantının aynı biçimde birbirine karıştırılmasının, Mr. Dove'da* daha farklı bir biçimde ifade edildiği görülür. Başlangıçta tarımsal ve sınaî emek ayrılmamışlardı; ikincisi birincinin bir ekiydi. Toprağı işleyen kabilenin, ev komününün veya ailenin artı-emeği ve artı-ürünü, hem tarımsal, hem de sınaî emeği kapsıyordu. Her ikisi birarada yürüyordu. Uygun aletler olmaksızın avlanmak, balıkçılık ve tarım olanaksızdı. Dokuma, eğirme vb. önce tarımsal bir yan uğraş olarak uygulanıyordu.

Daha önceleri gösterdik ki, nasıl, bir tek işçinin emeği gerekli-emeğe ve artı-emeğe ayrılırsa, işçi sınıfının toplam emeği de aynı şekilde bölünebilir, öyle ki, işçi sınıfı için toplam yaşam araçlarını (bu amaç için gerekli olan üretim araçları dahil) üreten kısım, toplumun tümü için gerekli-emek görevini yerine getirir. İşçi sınıfının geri kalanınca harcanan emeğe de artı-emek gözü ile bakılabilir. Ama gerekli-emek, hiç de, yalnızca tarımsal emekten oluşmuş değildir, ayrıca, emekçinin ortalama tüketimine zorunlu olarak giren bütün diğer ürünleri üreten emeği de kapsar. Üstelik, toplumsal açıdan, bazıları yalnızca gerekli-emek harcar, çünkü başkaları yalnızca artı-emek harcamaktadır, ve tersi de söylenebilir. Bu, aralarındaki bir işbölümünden başka bir şey değildir. Aynı şey, genel olarak tarım ve sanayi emekçileri arasındaki işbölümü için de geçerlidir. Bu yanda emeğin salt sınaî niteliği, öte yanda salt tarımsal niteliğine karşılıktır. Bu salt tarımsal emek hiç de doğal değil, daha çok —toplumsal gelişmenin— bir ürünüdür —hem de yerde henüz erişilmemiş olan çok modern bir ürünü— ve üretimin gelişmesinde çok belirli bir aşamaya tekabül eder. Nasıl ki, tarımsal emeğin bir kısmı, ya yalnızca lüks gereksinmeleri karşılayan, ya da sanayide hammadde görevi yapan ama bırakın yığınlar için yiyecek olarak hizmet etmeyi,

* P. Dove, *The Elements of Political Science*, Edinburgh 1854, s. 264, 273. —*Ed.*

hiç bir şekilde yiyecek görevi yapmayan ürünler içinde maddeleşirse, öte yanda sınaî emeğin bir kısmı da, hem tarım hem de tarım-dışı emekçiler için zorunlu tüketim araçları görevi yapan ürünler içinde maddeleşmiştir. Toplumsal bir bakış açısından, bu sınaî emeğe, artı-emek gözü ile bakmak yanlıştır. Tarımsal emeğin gerekli kısmı kadar, bu da, kısmen, gerekli-emektir. Ayrıca, önceden doğal olarak tarımsal emeğe bağlı olan sınaî emeğin bir kısmından bağımsız kılınmış bir biçimden, şimdi ondan ayrılmış olan, özellikle tarımsal emeğin zorunlu bir karşılıklı ekinden başka bir şey değildir. (Salt maddî açıdan, örneğin makine ile çalışan 500 dokumacı, çok büyük bir ölçüde artı-kumaş, yani kendi giyimleri için gerekenden fazla kumaş üretir.)

Nihayet, toprak rantının, yani toprağın üretim veya tüketim amaçlarıyla kullanılması karşılığında, toprak rantı adı altında, toprakbeyine ödenen kira parasının çeşitli görünümleri incelenirken, şu da akılda tutulmalıdır: kendilerinin değeri olmayan, yani toprak gibi emek ürünü olmayan, ya da antikalar ve bazı ustaların sanat eserleri vb. gibi emek harcanarak yeniden üretilemeyecek olan şeylerin fiyatı, birçok raslansal düzenlemelerle belirlenebilir. Bir şeyi satmak için, onun tekel altına alınmak ve yabancılaştırılmak yeteneğinden başka bir şeye gerek yoktur.

Toprak rantım incelerken bu çözümlemeyi karanlık hale getiren ve kaçınılması gereken üç temel hata vardır.

1° Toplumsal üretim sürecinin farklı gelişme aşamalarına ait olan çeşitli rant biçimlerinin birbirine karıştırılması.

Rantın özgül biçimi ne olursa olsun, bütün tipler şu ortak niteliğe sahiptir: Rantın maledinilmesi, toprak mülkiyetinin gerçekleştirildiği biçimdir ve toprak rantı da, buna karşılık, toprak mülkiyetinin varlığını, gezegenimizin belirli

parçalarına, belirli kişilerin sahip olmasını öngörür. Sahip, Asya'da, Mısır'da vb. olduğu gibi, topluluğu temsil eden bir kişi olabilir veya, bu toprak mülkiyeti kölelikte veya serflikte olduğu gibi, yalnızca, herhangi bir kişinin, dolaysız üreticilerin kendilerine sahip olmasının raslansal bir sonucu olabilir; ya da, üretici olmayanların, doğanın salt özel mülkiyetine sahip olması, toprak üzerinde yalnızca bir hak olabilir; nihayet, ya da, kolonlarda ve toprak sahibi küçük köylülerde olduğu gibi, doğrudan doğruya —ayrı ve toplumsal olarak gelişmemiş emeğin— belirli toprak parçalarının ürünlerinin, dolaysız üreticiler tarafından üretilmesi ve maledilmesinin kapsamına giriyor görünen, toprakla olan bir ilişki de olabilir.

Çeşitli rant biçimlerindeki bu *ortak unsur,* —yani rantın toprak mülkiyetinin, iktisaden gerçekleştirilmesi oluşu, bazı kişilerin, gezegenimizin bazı bölümlerinde özel hakka sahip olmalarına olanak sağlayan hukukî masal— farklılıkların gözden kaçmasını mümkün kılınaktadır.

2° Toprak rantının tümü artı-değerdir, artı-emeğin ürünüdür. Aynî rant olarak gelişmemiş biçiminde, hâlâ doğrudan doğruya artı-ürünün kendisidir. Buradan, kapitalist üretim biçimine tekabül eden rantın —ki bu, her zaman, kârın üstünde, yani kendisi artı-değerden (artı-emek) oluşan metaların bir değer bölümünün üstünde bir fazladır— artı-değerin bu özel ve özgül parçasının, yalnızca genel olarak artı-değerin ve kârın varlığının genel koşullarının açıklanmasıyla açıklandığı yolunda yanlış bir düşünce çıkar. Bu koşullar şunlardır: dolaysız üreticiler kendi işgüçlerini yeniden üretmek için, kendi yeniden üretimleri için gerekli olan zamanın ötesinde çalışmalıdırlar. Genel olarak artı-emek harcamalıdırlar. Bu, öznel koşuldur. Nesnel koşul ise, artı-emek harcaya*bilmeleri* gerektiğidir. Doğal koşullar öyle olmalıdır ki, mevcut emek-zamanlarının bir *bölümü,* üreticiler olarak yeniden üretimlerine ve kendi geçim-

lerine yetmelidir, gerekli yaşam araçlarının üretimi bütün işgüçlerini tüketmemelidir. Doğanın verimliliği, burada bir sınır, bir başlangıç noktası, bir temel yaratıyor. Öte yandan, emeklerinin toplumsal üretken gücünün gelişimi, öteki sınırı oluşturur. Daha yakından incelersek, yaşam araçlarının üretimi, doğrudan üreticilerin varlıklarının ve genel olarak bütün üretimin en birinci koşulu olduğuna göre, bu üretimde kullanılan emek, yani en geniş iktisadî anlamıyla tarımsal emek, yeter derecede verimli olmalıdır ki bütün mevcut emek-zamanını, doğrudan üreticiler için yaşama araçlarının üretiminde soğurmasın, yani tarımsal artı-emek ve dolayısıyla tarımsal artı-ürün mümkün olsun. Daha geliştirirsek, toplam tarımsal emek, toplumun bir parçasının hem gerekli, hem de artı-emeği, toplumun tümü için, yani tarım-dışı emekçiler için de gerekli geçimi sağlamaya yetmelidir. Dolayısıyla bu demektir ki, tarımsal ve sınaî emek arasındaki büyük işbölümü mümkün olmalıdır; ve gene bunun gibi, yaşama araçları üreten çiftçilerle, hammadde üretenler arasındaki işbölümü de mümkün olmalıdır. Yaşam araçlarının doğrudan üreticilerinin emeği, kendi açılarından, gerekli-emek ve artı-emek olarak bölünürse de, bu emek toplumsal açıdan, yalnızca, yaşam araçlarını üretmek için harcanan gerekli-emeği temsil eder. Bu arada, aynı şey, tek tek atelyelerdeki işbölümünden farklı olarak, toplumun tümü içindeki bütün işbölümü için de geçerlidir. Bu emek, belirli maddelerin üretimi için, bu belirli maddelerle, toplumun belirli bir gereksinmesinin karşılanması için gerekli olan emektir. Eğer bu işbölümü orantılı ise, çeşitli grupların ürünleri, değerleri üzerinden (gelişmenin sonraki bir aşamasında üretim fiyatları üzerinden satılırlar) ya da, bu değerlerin belirli bir değişik biçimi olan fiyatlar üzerinden, ya da genel yasalarla belirlenen üretim fiyatları üzerinden satılırlar. Bu, gerçekten de, değer yasasının tek tek metalar ya da maddeler dolayısıyla değil de, işbölümü ile bağımsız kılınmış belirli toplumsal üre-

tim alanlarının herbir toplam ürünü doolayısıyla yaptığı bir etkidir, öyle ki, yalnızca her özgül meta için, gerekli-emek-zamandan fazlası kullanılmamış olmuyor, aynı zamanda, toplam toplumsal zamanın sadece gerekli orantısal miktarı, çeşitli gruplarca tüketilmiş oluyor. Çünkü metaın, kullanım-değerini temsil etmesi koşulu geçerlidir. Ama eğer tek tek metaların kullanım-değeri, bunların özel bir gereksinmeyi karşılayıp karşılamadıklarına bağlıysa, toplam ürün kitlesinin kullanım-değeri, her özel ürün çeşidi için duyulan belirli nicelikte toplumsal gereksinmeyi, yeterli bir biçimde karşılayıp karşılamadığına ve, dolayısıyla, emeğin bu nicel olarak belirlenmiş toplumsal gereksinmelere uygun olarak, farklı alanlar arasında orantılı biçimde dağıtılıp dağıtılmadığına bağlıdır. (Bu noktaya, sermayenin üretimin çeşitli alanları arasında dağılımında değinilecektir.) Toplumsal gereksinme, yani toplumsal ölçekte kullanım-değeri, burada, üretimin çeşitli özgül alanlarında harcanan toplam toplumsal emek-zaman miktarı için belirleyici unsur olarak görünmektedir. Ama bu, sadece, evvelce tek tek metalara uygulanmış olan yasanın aynısıdır, yani bir metaın kullanım-değeri onun değişim-değerinin ve dolayısıyla değerinin temelidir. Ancak bu oranın ihlâli, metaın değerinin, dolayısıyla onun içerdiği artı-değerin gerçekleştirilmesini olanaksız kıldığı ölçüde, bu nokta, gerekli-emek ve artı-emek arasındaki ilişki açısından bir anlam taşır. Örneğin bu toplam kumaş üretimine yalnızca mevcut koşullarda gerekli olan emek-zaman katılmış olmasına karşın, nispeten çok fazla pamuk eşya üretilmiş olsun. Ama, genel olarak, bu özel dala çok fazla toplumsal emek harcanmıştır; bir başka deyişle, bu ürünün bir kısmı yararsızdır. Bu nedenle, sanki ancak gerekli oranda üretilmiş gibi satılır. Gerekli emek-zaman burada farklı bir anlama bürünmüş olsa da, çeşitli özel üretim alanları için kullanılabilecek bu toplumsal emek-zaman payının nicel sınırı genel olarak değer yasasının daha gelişmiş bir ifadesinden başka bir şey

değildir. Bunun ancak bu kadarı, toplumsal gereksinmelerin karşılanması için gereklidir. Burada ortaya çıkan sınırlama, kullanım-değeri yüzündendir. Toplum, mevcut üretim koşulları altında, toplam emek-zamanının ancak bu kadarını bu özel üretim türü için kullanabilmektedir. Ama artı-emeğin ve artı-değerin öznel ve nesnel koşullarının, genel olarak, ne kâr ne de rant özel biçimi ile hiç bir ilgisi yoktur. Bu koşullar, hangi özel biçime bürünürse bürünsün, artı-değer için geçerlidirler. Bu nedenle, toprak rantını açıklamazlar.

3° Aşağıdaki ayırdedici özellik, esas olarak, toprak mülkiyetinin iktisaden gerçekleştirilmesinde, toprak rantının gelişmesinde, ön plana çıkar: yani, toprak rantının miktarı hiç de alıcının hareketleriyle belirlenmez, daha çok alıcının hiç katılmadığı toplumsal emeğin bağımsız gelişmesiyle belirlenir. Bu yüzden, kolayca gerçekte meta üretimine —ve özellikle, bütünüyle meta üretimi olan kapitalist üretime— dayanan bütün üretim dallarının ve onların bütün ürünlerinin ortak bir niteliği olan şeye, rantın (ve genel olarak tarımsal ürünlerin) bir özelliği olarak bakılmış olabilir.

Toprak rantının miktarı (ve onunla birlikte toprağın değeri) toplam toplumsal emeğin bir sonucu olarak, toplumsal gelişme ile büyür. Bu, bir yandan toprağın ürünlerinin piyasasının ve bu ürünlere olan talebin genişlemesine yol açar, öte yandan da, bizzat toprağa olan talebi canlandırır, bu da bütün iş faaliyeti dallarında, hatta tarımsal olmayanlarda bile, rekabetçi bir üretimin önkoşuludur. Daha tam bir ifadeyle —eğer yalnızca gerçek tarımsal rant gözönünde tutulursa— rant ve dolayısıyla toprağın değeri, toprak ürünleri piyasası ile ve böylece de yaşam araçları ve hammaddeler gereksinen ve talep eden tarım-dışı nüfusun artması ile birlikte gelişir. Tarım-dışı nüfusa oranla tarımsal nüfusu sürekli olarak azaltmak, kapitalist üretimin niteliğinde vardır, çünkü sanayide (dar anlamda) değişmeyen sermayenin değişen sermayeye göre artışı, değişen sermayede, nispî bir azalma

olsa da, mutlak bir artışla birarada gider; öte yandan, tarımda, belirli bir toprak parçasından yararlanmak için gerekli olan değişen sermaye mutlak olarak azalır; böylece, bu, ancak yeni toprakların ekime açılması ölçüsünde artabilir, ama, bu da, gene, önkoşul olarak, tarım-dışı nüfusta daha da fazla bir büyümeyi gerektirir.

Gerçekten de, biz, burada, tarımın ve onun ürünlerinin ayırdedici bir özelliğini incelemiyoruz. Tam tersine aynı şey, meta üretimine ve onun mutlak biçimi olan kapitalist üretime dayanan bütün öteki üretim dalları için de geçerlidir.

Bu ürünler, ancak diğer metalar onlar için bir eşdeğer oldukları, yani diğer ürünler onların karşısına metalar ve değerler olarak çıktıkları ölçüde, böylece de, üreticilerin kendileri için doğrudan yaşama aracı olarak üretilmeyip de, metalar olarak, ancak değişim-değerlerine (para) dönüşümleriyle, yabancılaşmalarıyla, kullanım-değeri haline gelen ürünler olarak üretildikleri ölçüde, metadırlar, ya da gerçekleştirilecek, paraya dönüştürülecek bir değişim-değerine sahip kullanım-değerleridir. Bu metaların piyasası, toplumsal işbölümü ile gelişir; üretken emeklerin ayrılması, karşılıklı olarak onların ürünlerini, metaya, birbiri için eşdeğere dönüştürür, onları karşılıklı olarak piyasa görevi yapar duruma getirir. Bu, hiç de tarımsal ürünlere özgü değildir.

Rant, para-rant olarak, ancak meta üretimi temeli üzerinde, özellikle de kapitalist üretimde gelişebilir ve tarımsal üretim meta üretimi haline geldiği ölçüde, yani tarım-dışı üretim tarımsal üretimden bağımsız olarak geliştiği ölçüde gelişir, çünkü, tarımsal ürün, bu ölçüde, meta, değişim-değeri ve değer haline gelir. Kapitalist üretim ile meta üretimi ve böylece değer üretimi geliştiği sürece, artı-değer ve artı-ürün üretimi de gelişir. Ama sonuncunun geliştiği oranda, toprak mülkiyeti, toprak tekeli aracılığıyla, bu artı-değerin gitgide artan bir bölümünü ele geçirme ve böylelikle de rantının değerini ve bizzat toprağın fiyatını yükselt-

me yeteneğine kavuşur. Kapitalist, hâlâ, bu artı-değerin ve artı-ürünün gelişmesinde aktif bir görev yapmaktadır. Ama toprak sahibi, bu büyümeye hiç bir katkıda bulunmadan, yalnızca artı-ürün ve artı-değerdeki büyüyen payı maledinme durumundadır. Onun durumunun ayırdedici özelliği budur; toprağın ürünlerinin ve böylece bizzat toprağın değerinin, bunların piyasası genişlediği ölçüde, bunlara olan talep ve bununla birlikte, toprak ürünlerinin karşısına çıkan metalar âlemi —başka bir deyişle, tarım-dışı meta üreticileri yığını ve tarım-dışı meta üretimi— büyüdüğü ölçüde artması gerçeği değil. Ama bu, toprak sahibi hiç bir şey yapmadan gerçekleştiğinden, değer toplamının, artı-değer toplamının ve artı-değerin bir bölümünün toprak rantına dönüşmesinin, toplumsal üretim sürecine, genel olarak meta üretiminin gelişmesine bağlı olması, ona, eşsiz [toprak mülkiyetine özgü —ç.] bir şey gibi görünür. Bu nedenle, Dove, örneğin rantı bundan çıkarmaya çalışır. Dove der ki, rant tarımsal ürün toplamına değil, onun değerine bağlıdır;* ama bu da, tarım-dışı nüfusun toplamına ve verimliliğine bağlıdır. Ama bütün diğer ürünler için şu da doğrudur ki, o ürün, kendine eşdeğer teşkil eden, bütün diğer metaların kısmen toplamı, kısmen de çeşidi arttıkça, bir meta olarak gelişir. Bu, evvelce değerin genel sunuluşu ile bağıntılı olarak gösterilmişti.** Bir yandan, bir ürünün değişilebilirliği, genel olarak, ona ek olarak var olan metaların çeşitliliğine bağlıdır. Öte yandan da, özellikle, bu ürünün, meta olarak üretilebileceği miktar, ona bağlıdır.

İster sınaî ister tarımsal olsun, hiç bir üretici, tek başına ele alındığında, değer ya da meta üretmez. Onun ürünü ancak belirli toplumsal karşılıklı-ilişkiler kapsamı içinde bir değer ve bir meta haline gelir. Birincisi, toplumsal emeğin bir ifadesi olarak göründüğü sürece, bu nedenle de, bi-

* P. Dove, *The Elements of Political Science*, Edinburgh 1854, s. 279. —*Ed.*
** *Kapital*, Birinci Cilt, s. 106. —*Ed.*

rey olarak üreticinin emek-zamanı genel olarak toplumsal emek-zamanın bir parçası sayıldığı sürece bu böyledir ve ikincisi, emeğinin bu toplumsal niteliği, parasal niteliği aracılığıyla ve fiyatı ile belirlenen genel değişilebilirliği aracılığıyla, ürününe damgasını vurmuş görünür.

Bu yüzden, eğer bir yandan rant yerine artı-değer, ya da daha da dar bir biçimde, genel olarak artı-ürün izah ediliyorsa, öte yandan da, metalar ve değerler olmak sıfatıyla bütün ürünlere ait olan bir özelliği, yalnızca tarımsal ürünlere atfetmek hatasına düşülür. Bu, değerin genel belirlenmesinden, belirli bir metaın değerinin *gerçekleştirilmesine* geçenler tarafından, daha da kabalaştırılır. Her meta, değerini, ancak dolaşım süreci içinde gerçekleştirebilir ve değerini gerçekleştirip gerçekleştirmediği ya da hangi ölçüde gerçekleştirdiği, mevcut piyasa koşullarına bağlıdır.

O halde, tarımsal ürünlerin değer haline gelmeleri ve değer olarak gelişmeleri, yani diğer metaların karşısına meta olarak çıkmaları ve tarım-dışı ürünlerin onların karşısına meta olarak çıkması; ya da toplumsal emeğin özgül ifadeleri olarak gelişmeleri, toprak rantının bir özelliği değildir. Toprak rantının özelliği, daha çok şudur: tarımsal ürünlerin, değerler (metalar) olarak geliştikleri koşullarla birlikte ve onların değerlerinin gerçekleştiği koşullarla birlikte, toprak mülkiyetinin kendi yardımı olmaksızın üretilmiş olan bu değerlerin artan bir bölümünü mal edinme gücü de büyür; ve böylece, artı-değerin artan bir bölümü, toprak rantına dönüşür.

OTUZSEKİZİNCİ BÖLÜM

FARKLILIK RANTI (DİFERANSİYEL RANTI): GENEL GÖRÜŞLER

TOPRAK rantı tahliline, şu varsayımla başlayacağız: böyle bir rant ödeyen ürünler, artı-değerin bir kısmının ve dolayısıyla toplam fiyatın da bir kısmının, toprak rantı haline döndüğü ürünler, yani hem tarım, hem de madencilik ürünleri, bütün diğer metalar gibi, üretim fiyatları üzerinden satılırlar. (Bizim amacımız için, kendimizi tarım ve madencilik ürünleriyle sınırlamamız yeterlidir.) Bir başka deyişle, satış fiyatları şu unsurlardan oluşur: maliyetleri (tüketilen değişmeyen ve değişen sermayenin değeri), *artı*, genel kâr oranı tarafından belirlenen ve tüketilsin ya da tüketilmesin yatırılan toplam sermaye üzerinden hesaplanan bir kâr. O halde, biz, bu ürünlerin ortalama satış fiyatlarının, üretim

fiyatlarına eşit olduğunu varsayıyoruz. Şimdi şu soru ortaya çıkıyor: bu koşullar altında toprak rantının gelişmesi nasıl mümkün oluyor, yani kârın bir bölümünün toprak rantına dönüşmüş hale gelmesi, öyle ki meta-fiyatının bir bölümünün toprakbeyine düşmesi nasıl mümkün oluyor.

Toprak rantının bu biçiminin genel niteliğini sergilemek için, belirli bir ülkedeki fabrikaların çoğunun güçlerini, buharlı makinelerden elde ettiklerini, daha küçük bir sayının da, doğal çağlayanlardan elde ettiklerini varsayalım. Ayrıca varsayalım ki, birincilerde, 100 sermaye tüketen bir meta miktarı için, üretim fiyatı 115'tir. %15 kâr, yalnızca tüketilen 100 sermaye üzerinden değil, bu meta-değerin üretilmesinde kullanılan toplam sermaye üzerinden hesaplanmıştır. Daha önce göstermiştik ki, bu üretim fiyatı, tek tek her sınaî üreticinin bireysel maliyet-fiyatı tarafından değil, bütün üretim alanındaki ortalama sermaye koşulları altındaki metaın ortalama maliyet-fiyatı tarafından belirlenir. Bu, gerçekten de, üretimin piyasa-fiyatı, dalgalanmalarından ayrı olarak, ortalama piyasa-fiyatıdır. Metaların değerinin niteliği, kendini, bu değerin belirli bir meta miktarının ya da tek başına bir metaın üretimi için, tek başına herhangi bir üretici açısından gerekli olan emek-zamanla değil de, toplumsal bakımdan gerekli-emek zamanla, yani mevcut ortalama toplumsal üretim koşulları altında, piyasadaki toplumsal bakımdan gerekli meta çeşitlerinin toplam miktarının üretimi için gereken emek-zamanla belirlenmesini, genel olarak piyasa-fiyatı biçiminde ve üstelik, düzenleyici piyasa-fiyatı, ya da üretimin piyasa-fiyatı biçiminde ortaya kor.

Bu durumda kesin rakamlar önem taşımadığından, ayrıca, sugücü ile işleyen fabrikalardaki maliyet-fiyatının 100 yerine 90 olduğunu varsayacağız. Bu meta miktarına ait, üretimin düzenleyici piyasa-fiyatı, %15 kârla, 115 olduğuna göre, makinelerini sugücüne dayanarak işleten fabrikatörler de metalarını 115'ten, yani piyasa-fiyatını düzenleyen ortalama

fiyat üzerinden satacaklardır. O zaman, kârları 15 yerine 25 olacak, düzenleyici üretim fiyatı, onlara %10'luk bir artı-kâr sağlayacaktır, bunun nedeni, metalarını üretim fiyatının üstünde satmaları değil, üretim fiyatında satmalarıdır, çünkü onların metaları, istisnaî uygun koşullar altında, yani bu alanda hüküm süren ortalamadan daha uygun koşullar altında üretilmektedir, ya da sermayeleri bu uygun koşullarda işlemektedir.

İki şey, hemen ortaya çıkıyor.

Birincisi, doğal bir çağlayanı, hareket gücü olarak kullanan üreticilerin artı-kârı, her şeyden önce, dolaşım sürecindeki alışverişlerin piyasa-fiyatlarındaki raslansal dalgalanmaların, raslansal sonuçları olmayan tüm artı-kârla (üretim fiyatlarını tartışırken bu kategoriyi tahlil etmiştik) aynı sınıfa dahildir. Bu durumda, bu artı-kâr da, diğerleri gibi, bu uygun durumdaki üreticilerin bireysel üretim fiyatları ile, bütün bu üretim alanındaki, piyasayı düzenleyen genel toplumsal üretim fiyatı arasındaki farka eşittir. Bu fark, metaların genel üretim fiyatının bireysel üretim fiyatlarının üzerinde kalan fazlasına eşittir. Bu fazlanın, iki düzenleyici sınırı, bir yandan bireysel maliyet-fiyatı, ve dolayısıyla, bireysel üretim fiyatı ve öte yandan da, genel üretim fiyatıdır. Sugücü ile üretilen metaların değeri daha küçüktür, çünkü, onların üretimi için daha küçük bir toplam emek miktarı gereklidir, yani daha az emek —maddeleşmiş bir biçimde— değişmeyen sermayenin içine onun bir parçası olarak girer. Burada kullanılan emek daha üretkendir, onun bireysel üretken gücü, aynı türden fabrikaların çoğunluğunda istihdam edilenden daha büyüktür. Onun daha büyük üretken güce sahip olduğu, aynı miktarda meta üretmek için, ötekilere göre daha az miktarda değişmeyen sermaye, daha az miktarda maddeleşmiş emek gerektirmesi gerçeği ile gösterilmiştir. Ayrıca da, daha az canlı emek gerektirir, çünkü su ile işleyen çarkın ısıtılmasına gerek yoktur. İstihdam edilen emeğin bu

daha büyük bireysel verimliliği, değeri düşürür, ama maliyet-fiyatını ve böylelikle, metaın üretim fiyatını da düşürür. Birey olarak sanayici kapitalist için, bu kendini, metalarının daha düşük maliyet-fiyatı biçiminde ortaya kor. Daha az miktarda maddeleşmiş emek için ödeme yapmak ve istihdam edilen daha az canlı işgücü için, daha az ücret ödemek zorundadır. Metalarının maliyet-fiyatı düşük olduğundan, bireysel üretim fiyatı da düşüktür. Maliyet fiyatı, 100 yerine 90'dır. Bu nedenle, bireysel üretim fiyatı 115 yerine yalnızca 103½ olacaktır (100 : 115 = 90 : 103½). Bireysel üretim fiyatı ile genel üretim fiyatı arasındaki fark, onun bireysel maliyet-fiyatı ile genel maliyet-fiyatı arasındaki fark tarafından sınırlanmıştır. Bu, onun artı-kârının sınırlarını oluşturan büyüklüklerden biridir. Diğeri, genel üretim fiyatının büyüklüğüdür ki, genel kâr oranı, düzenleyici unsurlardan biri olarak bunun içine girer. Eğer kömür ucuzlarsa sanayici kapitalistin bireysel maliyet-fiyatı ile, genel maliyet-fiyatı arasındaki fark ve bununla birlikte artı-kârı azalacaktır. Eğer, metalarını bireysel değerleri üzerinden ya da bireysel değerleri tarafından belirlenen üretim fiyatı üzerinden satmak zorunda bırakılırsa bu fark yok olacaktır. Bu, bir yandan, metaların genel piyasa-fiyatları, bireysel fiyatların rekabet vasıtasıyla eşitlenmesinden doğan fiyat üzerinden satılması gerçeğinin, ve öte yandan da onun [sanayici kapitalistin —ç.] harekete geçirdiği emeğin daha büyük bireysel veriminin, bütün emeğin verimliliği gibi, emekçiye değil, işverene yarar sağlaması, sermayenin verimliliği gibi görünmesi gerçeğinin bir sonucudur.

Genel üretim fiyatı bu artı-kârın sınırlarından biri olduğuna göre, genel kâr oranı düzeyi onun unsurlarından biri olduğundan, bu artı-kâr, ancak genel ve bireysel üretim fiyatı arasındaki farktan ve bunun sonucu olarak, genel ve bireysel kâr oranı arasındaki farktan doğabilir. Bu farkın üstünde bir fazlalık, ürünlerin piyasa tarafından düzenlenen

üretim fiyatından değil, bu fiyatın üstünde satılmasını öngörür.

İkincisi, buraya kadar, buhar yerine doğal sugücü kullanan fabrikatörün artı-kârı, başka herhangi bir artı-kârdan hiç bir şekilde farklı değildir. Bütün normal artı-kâr, yani raslansal satışlar ya da piyasa-fiyatı dalgalanmaları yüzünden olmayan bütün artı-kâr, belirli bir sermayenin metalarının bireysel üretim fiyatı ile, genel olarak bu üretim alanındaki sermaye tarafından üretilen metaların piyasa-fiyatlarını ya da bir başka deyişle, bu üretim dalına yatırılan toplam sermayenin metalarının piyasa-fiyatlarını düzenleyen genel üretim fiyatı arasındaki farkla düzenlenir.

Ama şimdi bu farka bakalım.

Mevcut durumda, sanayici kapitalist, artı-kârını, genel kâr oranı tarafından düzenlenen üretim fiyatından, kişisel olarak kendisi için doğan artıyı hangi duruma borçludur?

Bunu ilkönce doğada hemen hazır olarak bulunan ve suyu buhara dönüştüren kömür gibi, kendisi bir emek ürünü olmayan doğal bir güce —çağlayanın hareket ettirici gücüne— borçludur. Kömürün değeri vardır, onun için bir eşdeğer ödenmek zorundadır ve bir maliyeti vardır. Çağlayan, üretimine hiç emek girmeyen doğal bir üretim öğesidir.

Ama hepsi bu değil. Buharla çalışan fabrikatör de, ona hiç bir şeye mal olmayan, ama emeği daha verimli yapan ve böylece emekçiler için gerekli olan yaşam araçlarının yapımını ucuzlaştırdıklarına göre, artı-değeri ve böylelikle kârı artıran doğal güçler kullanır. Bu doğal güçler, böylece, elbirliğinden, işbölümünden vb. doğan, emeğin toplumsal doğal güçleri gibi, sermaye tarafından tekel altına alınırlar. Fabrikatör, kömür için ödeme yapar, ama suyun fizikî durumunu değiştirme, buhara dönüşme niteliği için, buharın esnekliği vb. için yapmaz. Bu doğal güçlerin tekel altına alınması, yani onların ürettiği işgücündeki artış, buhar makineleriyle çalışan bütün sermaye için geçerlidir. Bu durum, emek ürü-

nünün, artı-değeri temsil eden kısmını, ücretlere dönüştürülen kısmına bakarak artırabilir. Bunu yaptığı sürece, genel kâr oranını artırır, ama hiç bir artı-değer yaratmaz, çünkü, bu, bireysel kârın ortalama kâr üzerinde kalan kısmından oluşur. Bu yüzden bu durumda, doğal bir gücün, bir çağlayanın kullanılmasının artı-kâr yaratması gerçeği yalnızca, buradaki artan emek veriminin doğal bir güç uygulanmasından doğması durumuna bağlı olamaz. Değişiklik yaratan başka durumlar gereklidir.

Tersine olarak, doğal güçlerin, sanayide, yalnızca uygulanması, genel kâr oranı düzeyini etkileyebilir, çünkü, bu, zorunlu yaşam araçlarını üretmek için gerekli olan emek miktarını etkiler. Ama kendi başına genel kâr oranından hiç bir sapma yaratmaz ve bizim burada ilgilendiğimiz nokta da işte tam bu noktadır. Ayrıca, bir bireysel sermayenin özel bir üretim alanında başka yoldan gerçekleştirdiği artı-kâr —çünkü çeşitli üretim alanlarında görülen kâr oranlarındaki sapmalar, sürekli olarak bir ortalama oranda dengelenirler—, raslansal sapmalardan ayrı olarak, maliyet-fiyatında, üretim maliyetlerinde bir düşüş yüzündendir. Bu düşüş, ya sermayenin ortalamadan daha büyük miktarlarda kullanılması gerçeğinden doğar, öyle ki, üretimin *faux frais*'si* düşürülür, emeğin verimliliğini artıran genel nedenler (elbirliği, işbülümü vb.), daha fazla yoğunlukla, daha yüksek ölçüde etken hale gelebilir, çünkü bunların faaliyet alanı daha genişlemiştir; ya da, bu düşüş, işler sermaye miktarından ayrı olarak, daha iyi emek yöntemleri, yeni buluşlar, geliştirilmiş makineler, kimyasal imalât sırları vb. kısacası yeni ve gelişmiş, ortalamadan iyi üretim araçları ve üretim yöntemleri kullanılması gerçeğinden doğar. Maliyet fiyatındaki düşüş, ve ondan doğan artı-kâr, burada, işler sermayenin yatırılma biçiminin sonucudur. Bunlar ya

* Üretken olmadığı halde zorunlu olan ikinci maliyetler; beklenmedik masraf. —*ç*.

sermayenin, bir kişinin elinde, olağanüstü büyük miktarlarda toplanması gerçeğinden (ortalama olarak, eşit büyüklükte sermaye kullanılır kullanılmaz, ortadan kalkan bir koşul) ya da, belirli bir büyüklükteki sermayenin, özellikle verimli bir biçimde kullanılması gerçeğinden (istisnaî üretim yöntemi genelleşince, ya da daha gelişmiş bir yöntem onu geçince yok olan bir koşul) doğar.

O halde, artı-kârın nedeni, burada, ister daha fazla bir büyüklükte sermaye kullanılması yüzünden olsun, ister sermayenin daha etkin uygulanması yüzünden olsun, sermayeden (ki bu, onun harekete geçirdiği emeği de kapsar) doğar; ve işin aslında, aynı üretim alanındaki bütün sermayenin aynı biçimde yatırılmaması için hiç bir özel neden yoktur. Tam tersine, sermayeler arasındaki rekabet, bu farklılıkları gitgide daha çok ortadan kaldırır. Değerin, toplumsal bakımdan gerekli-emek-zamanla belirlenmesi, metaların ucuzlamasıyla ve metaların aynı uygun koşullar altında üretilmesi yolundaki zorlama ile kendini ortaya kor. Ama çağlayandan yararlanan bir sanayici kapitalistin artı-kârında iş başkadır. Onun kullandığı emeğin artan üretkenliği, ne sermayenin ve emeğin kendinden gelir, ne de sermayeden ve emekten farklı olan, ama sermayeye katılmış olan bir doğal gücün salt uygulanmasından gelir. Bu, örneğin buharın esnekliği gibi, bir doğa gücünün, ama aynı üretim dalındaki tüm sermayenin emrinde olmayan bir doğa gücünün uygulanmasına bağlı olan, emeğin daha büyük doğal üretkenliğinden doğar. Bir başka deyişle, ne zaman bu üretim alanına sermaye genel olarak yatırılırsa, bunun da uygulanacağı sanılmamalıdır. Tam tersine, bu, yalnızca yeryüzünün ve eklentilerinin belirli bölümlerini elinde tutanların emrinde olan, çağlayan gibi, tekel altına alınabilir bir doğa gücüdür. Daha büyük bir emek üretkenliği için bu doğal öncülün yaratılması, herhangi bir sermayenin suyu buhara dönüştürebilmesi gibi, sermayenin gücü dahilinde değildir. Bu, ancak,

doğada yerel olarak bulunur ve bulunmadığı yerde, belirli bir sermaye yatırımı ile kurulamaz. Makineler ve kömür gibi emeğin üretebildiği ürünlere değil, toprağın bazı bölümlerinde hüküm süren özgül doğal koşullara bağlıdır. Çağlayanlara sahip olan fabrikatörler, sahip olmayanların bu doğal gücü kullanmalarına engel olurlar, çünkü toprak, özellikle sugücüne sahip toprak, enderdir. Ama, belli bir ülkedeki çağlayanlar sınırlı da olsa, bu, sınaî amaçlar için kullanılması mümkün olan sugücü miktarının artmasını engellemez. Hareket ettirici gücünden tamamen yararlanabilmek için, insan, çağlayanı elektrik enerjisi üretmede kullanabilir. Eğer böyle bir durum varsa, sugücünden mümkün olduğu kadar yararlanabilmek için, su çarkı geliştirilebilir; sıradan çarkın su miktarına uygun düşmediği yerlerde, tirbünler kullanabilir vb.. Bu doğal güce sahip olunması, ona sahip olanın elinde bir tekel oluşturur; bu, yatırılmış sermayenin üretkenliğinde, bizzat sermayenin üretim süreci ile yaratılamayacak bir artışın, koşuludur;[8] bu biçimde tekel altına alınabilen bu doğal güç, her zaman toprağa bağlıdır. Böyle bir doğal güç, sözkonusu üretim alanının genel koşullarına dahil değildir, bu üretim alanının genellikle yaratılabilen koşullarına da dahil değildir.

Şimdi varsayalım ki, çağlayanlar, ait oldukları topraklarla birlikte, yeryüzünün bu bölümlerinin sahibi olduğu kabul edilen kişilerin, yani toprak sahiplerinin elinde olsun. Bu sahipler çağlayanlara sermaye yatırılmasını ve bunlardan sermaye tarafından yararlanılmasını engellesinler. Böyle bir yararlanmaya izin verebilirler de, yasaklayabilirler de. Ama sermaye kendi başına çağlayan yaratamaz. Bu nedenle, bu çağlayanların kullanılmasından doğan artı-kâr, sermaye yüzünden değil, sermaye tarafından tekel altına alınabilen, ve

[8] Ekstra kâr için, bkz: *Inquiry [into those Principles, Respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus.* London 1821. —*Ed.*] (Malthus'a karşı).

tekel altına alınmış olan bir doğal gücün kullanılması yüzündendir. Bu koşullar altında artı-kâr, toprak rantına dönüştürülür, yani bir çağlayanın sahibinin eline geçer. Eğer, fabrikatör, çağlayanın sahibine senede 10 sterlin öderse, onun kârı 15 sterlindir, yani, bu durumda üretim maliyetini meydana getiren 100 sterlin üzerinden %15'tir; ve, kendi üretim alanında, buharla çalışan bütün öteki kapitalistler kadar, ya da muhtemelen onlardan daha iyi bir durumdadır. Eğer, kapitalistin kendisi bir çağlayanın sahibi olsaydı, bu, durumda hiç bir değişiklik yaratmayacaktı. Böyle bir durumda, eskiden olduğu gibi 10 sterlinlik artı-kârı, çağlayan sahibi sıfatıyla cebine atacaktı, kapitalist sıfatıyla değil; ve bu fazla, gerçekte sermayesinden değil, tekel altına alınabilen, sermayesinden ayrı, kıt bir doğal gücün denetiminden kaynaklandığı içindir ki, toprak rantına dönüştürülür.

Birincisi, açıktır ki, bu rant, her zaman bir farklılık rantıdır (diferansiyel ranttır), çünkü metaların genel üretim fiyatına belirleyici bir unsur olarak dahil olmaz, daha çok ona dayanır. Değişmez bir biçimde bir yanda, tekel altına alınmış doğal güce egemen olan özel bir sermayenin, bireysel üretim fiyatı ile, öte yanda, sözkonusu üretim alanına yatırılan toplam sermayenin genel üretim fiyatı arasındaki farktan doğar.

İkincisi, bu toprak rantı, kullanılan sermayenin ya da onun tarafından edinilen emeğin üretkenliğindeki mutlak artıştan doğmaz, çünkü bu, ancak metaların değerini düşürebilir; bu, belirli bir üretim alanına yatırılmış özgül ayrı sermayenin, üretkenliği kolaylaştıran bu istisnaî ve doğal koşulların dışında tutulan sermaye yatırımlarıyla karşılaştırıldığında, sahip olduğu daha fazla nispî verimlilik yüzündendir. Örneğin, kömürün değeri olması ve sugücünün değeri olmaması gerçeğine karşın, eğer buharın kullanılması, sugücünün kullanılmasının sağlamadığı ezici bir yarar sağlıyorsa, ve bu yararlar, masrafı fazlasıyla karşılıyorsa, o za-

man, sugücü kullanılmayacak ve hiç bir artı-kâr üretemeyecek ve dolayısıyla da hiç rant üretemeyecektir.

Üçüncüsü, doğal güç, artı-kârın kaynağı değil, yalnızca doğal temelidir, çünkü, bu doğal temel, emeğin üretkenliğinde istisnaî bir artışı mümkün kılmaktadır. Aynı biçimde, kullanım-değeri, genel olarak, değişim-değerini taşır, ama onun nedeni değildir. Eğer aynı kullanım-değeri emeksiz elde edilebilseydi, hiç bir değişim-değerine sahip olmayacak, ama gene de, eskiden olduğu gibi, kullanım-değeri olarak aynı doğal yararlılığa sahip olacaktı. Öte yandan, kullanım-değerine sahip olmadıkça, yani emeğin doğal bir taşıyıcısı olmadıkça, hiç bir şey değişim-değerine sahip olamaz. Çeşitli değerlerin, üretim fiyatları biçiminde ve çeşitli bireysel üretim fiyatlarının, piyasayı düzenleyen, genel bir üretim fiyatı biçiminde ortalamaya ulaşmaları gerçeği olmasaydı, çağlayanın kullanılması yoluyla ortaya çıkan emeğin üretkenliğindeki salt artış, bu metaların içerdiği kâr payını artırmaksızın, yalnızca, bu çağlayanın yardımıyla üretilen metaların fiyatını düşürecekti. Öte yandan, bunun gibi, sermayenin kendi malı gibi kullandığı emeğin doğal ve toplumsal verimini mal edinmesi gerçeği olmasaydı, emeğin artan üretkenliği kendi başına artı-değere dönüştürülmeyecekti.

Dördüncüsü, kendi başına çağlayanın özel mülkiyetinin, artı-değer (kâr) bölümünün yaratılmasıyla, ve dolayısıyla, genel olarak çağlayan aracılığıyla üretilen malın fiyatının yaratılmasıyla hiç bir ilgisi yoktur. Eğer toprak mülkiyeti olmasaydı, örneğin, çağlayanın bulunduğu toprak, fabrikatör tarafından hak iddia edilmeyen toprak olarak kullanılmış olsaydı, bu artı-kâr gene mevcut olacaktı. Bu nedenle, toprak mülkiyeti, değerin artı-kâra dönüştürülen bölümünü yaratmaz, yalnızca, toprak sahibinin, çağlayanın sahibinin, bu artı-kârı, fabrikatörün cebinden kendi cebine aktarmasını mümkün kılar. Toprak mülkiyeti, bu artı-kârın yaratıl-

masının nedeni değildir, onun toprak rantı biçimine dönüştürülmesinin, ve dolayısıyla kârın, ya da meta fiyatının bu bölümünün toprağın ya da çağlayanın sahibi tarafından maledilmesinin nedenidir.

Beşincisi, açıktır ki, çağlayanın fiyatı, eğer toprak sahibi onu bir üçüncü tarafa, ya da hatta fabrikatörün kendisine satacak olursa alacağı fiyat, fabrikatörün bireysel maliyet fiyatına girse de, metaların üretim fiyatına hemen girmez; çünkü, burada rant, buhar makinesi tarafından üretilen benzer metaların üretim fiyatından doğar ve bu fiyat, çağlayandan bağımsız olarak düzenlenmiştir. Üstelik, bir bütün olarak çağlayanın bu fiyatı, akla-aykırı bir ifadedir, ama onun arkasında gerçek bir iktisadî ilişki saklıdır. Genel olarak toprak gibi ve herhangi bir doğal güç gibi, çağlayanın da bir değeri yoktur, çünkü, hiç bir maddeleşmiş emeği temsil etmemektedir ve dolayısıyla, normal olarak, değerin, para terimi ile ifadesinden başka bir şey olmayan fiyata da sahip değildir. Değer yoksa, *eo ipso** para ile ifade edilebilecek bir şey de yoktur. Bu fiyat sermayeye çevrilmiş ranttan başka bir şey değildir. Topraksahipliği, toprak sahibinin bireysel kârla ortalama kâr arasındaki farkı maledinmesini mümkün kılar. Bu yolla elde edilen, her yıl yenilenen kâr, sermayeye çevrilebilir ve o zaman, bizzat doğal gücün fiyatı gibi gözükebilir. Eğer, çağlayanı kullanan fabrikatörün gerçekleştirdiği artı-kâr, yılda 10 sterlin tutuyorsa, ve ortalama faiz %5 ise, o zaman, bu 10 sterlin, 200 sterlinlik bir sermayenin yıllık faizini temsil eder ve o zaman yıllık 10 sterlinin —ki çağlayan, sahibinin, bunu, fabrikatörden almasını mümkün kılmıştır— sermayeye çevrilmesi, bizzat çağlayanın sermaye-değeri gibi görünür. Çağlayanın kendisinin değeri olmadığı, onun fiyatının, kapitalistçe hesaplanan, maledinilmiş artı-değerin salt bir yansıması olduğu, hemen şu gerçekten ortaya çıkar: 200 sterlinlik fiyat, yalnızca, 10 sterlinlik bir

* Aynı gerçekten. —ç.

artı-kârın, 20 yıl ile çarpılmasıyla elde edilen sonucu temsil eder, oysa, diğer koşullar eşit kalırsa, aynı çağlayan, sahibinin, bu 10 sterlini, her yıl, sayısız yıllar boyunca —30 yıl, 100 yıl ya da x yıl— maledinmesini mümkün kılacaktır ve oysa öte yandan, sugücü ile uygulanamayan yeni bir üretim yöntemi, buhar makinesi ile üretilen metaların maliyet-fiyatını 100 sterlinden 90 sterline düşürecek olursa, artı-kâr, ve böylelikle rant ve böylece de çağlayanın fiyatı yok olacaktır.

Şimdi, genel farklılık rantı kavramını tanımladığımıza göre, asıl tarım içindeki incelenmesine geçeceğiz. Tarım için geçerli olanlar, genel olarak madencilik için de geçerlidir.

OTUZDOKUZUNCU BÖLÜM

FARKLILIK RANTININ BİRİNCİ BİÇİMİ (FARKLILIK RANTI I)

RİCARDO, aşağıdaki gözlemlerinde tamamen haklıdır. "Rant, her zaman, eşit miktarlarda iki sermaye ve emek kullanımı ile elde edilen ürünler arasındaki farktır." (*Principles*, [London 1852], s. 59.) (Farklılık rantı kastediliyor, çünkü, Ricardo, farklılık rantından başka rant olmadığını varsaymaktadır.) Bu, genel olarak artı-kârı değil, toprak rantını ilgilendirdiğinden, "eşit toprak parçaları üzerinde" diye eklemesi gerekirdi.

Bir başka deyişle, artı-kâr, eğer normalse ve dolaşım sürecindeki raslansal olgular yüzünden değilse, her zaman iki eşit miktarda sermaye ve emeğin ürünleri arasındaki fark olarak üretilir, ve bu artı-kâr, iki eşit miktarda sermaye ve

emek, eşit sonuç vermeyen eşit toprak parçaları üzerinde kullanıldığı zaman, toprak rantına dönüşür. Ayrıca, bu artı-kârın, yatırılan eşit miktarlardaki sermayenin, eşit olmayan sonuçlarından doğması, hiç de mutlaka gerekli değildir. Çeşitli yatırımlar, eşit olmayan miktarlarda da sermaye kullanabilirler. Gerçekten de, durum genellikle böyledir. Ama örneğin, herbiri 100 sterlinlik eşit oranlar, eşit olmayan sonuçlar yaratırlar; yani bunların kâr oranları farklıdır. Bu, herhangi bir sermaye yatırımı alanında artı-kârın varlığının, genel önkoşuludur. İkinci önkoşul, bu artı-kârın toprak rantı biçimine (ya da kârdan ayrı bir biçim olarak genel olarak ranta) dönüştürülmesidir; her durumda, bu dönüşümün ne zaman, nasıl ve hangi koşullarda gerçekleştiği araştırılmalıdır.

Ricardo, farklılık rantıyla sınırlı kalmak koşuluyla, aşağıdaki gözlemde de haklıdır:

"Hangi neden olursa olsun, aynı ya da yeni topraktan elde edilen üründeki eşitsizliği azaltırsa, toprak rantını da düşürmeye eğilim gösterir, ve hangi neden olursa olsun, bu eşitsizliği artırırsa, zorunlu olarak karşı bir etki yaratır ve toprak rantını yükseltmeye eğilim gösterir." (s. 74.)

Ancak bu nedenler arasında yalnızca genel nedenler (verimlilik ve yer) değil, şunlar da bulunur: 1) aynı biçimde işleyip işlemediği açısından, vergilerin dağılımı; İngiltere'de olduğu gibi vergilerin dağılımı merkezleştirilmediği ve vergi, rant üzerine değil de, toprak üzerine konduğunda, daima ikinci durum sözkonusudur; 2) ülkenin farklı kısımlarında, tarımsal gelişmedeki farklılıktan doğan eşitsizlikler, çünkü, bu üretim dalı, geleneksel niteliği yüzünden, manüfaktürüne göre daha zor eşitleşir; ve 3) sermayenin kapitalist kiracılar arasında dağılımındaki eşitsizlik. Tarımın, kapitalist üretim biçimi tarafından istilâsı, bağımsız olarak üretimde bulunan köylülerin ücretli işçilere dönüştürülmesi, gerçekten de, bu üretim biçiminin son fethi olduğundan, bura-

da, bu eşitsizlikler, bütün diğer üretim dallarında olduğundan daha büyüktür.

Bu başlangıç sözlerinden sonra, önce, Ricardo'nunkinin tersine olarak benim tahlilimin kendine özgü özelliklerinin kısa bir özetini sunacağım.

Önce, eşit ölçüdeki farklı toprak parçalarına uygulanan eşit miktarlarda sermayenin, eşit olmayan sonuçlarını, ya da eşit olmayan ölçüdeki toprak parçaları sözkonusu ise, eşit olanlara dayanılarak hesaplanan sonuçları göreceğiz.

Bu eşit olmayan sonuçların —sermayeden tamamen bağımsız olan— iki genel nedeni şudur: 1) *Verimlilik*. (Bu birinci hususa ilişkin olarak, toprağın doğal verimliliği ile ne kastedildiğini ve hangi unsurların işe karıştığını tartışmak gerekli olacaktır.) 2) Toprağın *yeri*. Bu, koloniler durumunda belirleyici bir öğedir ve genel olarak toprak parçalarının ekilebileceği sırayı belirler. Ayrıca, açıktır ki, farklılık rantının bu iki nedeni —verimlilik ve yer— karşıt yönlerde işleyebilir. Belirli bir toprak parçası, çok uygun bir yere sahip olabilir, ama verimliliği çok düşük olabilir, ya da tersi olabilir. Bu durum önemlidir. Çünkü belirli bir ülkenin toprağının ekime açılmasında, iyiden kötüye doğru, ya da kötüden iyiye doğru, aynı şekilde pekâlâ nasıl ilerlenebileceğini açıklar. Nihayet, açıktır ki, genel olarak toplumsal üretimin ilerlemesi, bir yandan yerel piyasalar yaratmak ve haberleşme ve ulaştırma olanakları sağlayarak yerleri iyileştirmek yoluyla, toprak rantının bir nedeni olarak yerden doğan farklılıkları gidermek etkisine sahiptir, öte yandan da tarımı, manüfaktürden ayırarak ve bir yandan büyük üretim merkezleri kurup, öte yandan da tarımsal bölgeleri nispeten tecrit ederek toprak parçalarının ayrı ayrı yerleri arasındaki farkları artırır.

Ancak, şimdilik, yerle ilgili bu sorunun üzerinde durma-

yacağız ve doğal verimlilikle yetineceğiz. Doğal verimlilikteki farklılık, iklimsel unsurlardan vb. başka, toprağın üst tabakasının kimyasal bileşimine, yani bitki besini olarak farklı içeriğine bağlıdır. Ancak, iki toprak parçası için kimyasal bileşimin ve bu açıdan doğal verimliliğin aynı olduğunu varsaysak bile, gerçek etkin verimlilik, bu bitki besini unsurlarının azçok kolaylıkla emilecek ve ekinleri beslemek üzere hemen kullanılabilecek bir biçimde olup olmamasına bağlı olarak değişir. Bu nedenle, benzer doğal verimliliğe sahip toprak parçaları üzerinde aynı doğal verimliliğin ne dereceye kadar sağlanabileceği, kısmen tarımdaki kimyasal gelişmelere, kısmen de mekanik gelişmelere bağlı olacaktır. Verimlilik, toprağın nesnel bir niteliği olmakla birlikte, her zaman, iktisadî bir ilişki, tarımdaki mevcut gelişmenin kimyasal ve mekanik düzeyiyle olan bir ilişki anlamına gelir, ve, bu yüzden, bu gelişme düzeyiyle değişir. İster kimyasal yollarla (sert kil toprak üzerinde bazı sıvı gübrelerin kullanılması ve ağır killi toprakların kireçlendirilmesi gibi), ister mekanik yollarla (ağır topraklar için özel sabanlar gibi), eşit verimlilikte bir toprağı, gerçekte daha az verimli yapan engeller, yok edilebilir (ağaçlama da bu bölüme dahildir). Ya da hatta, ekime açılan toprak tiplerinin sırası buna uyarak değiştirilebilir, örneğin, İngiliz tarımının belirli bir gelişme döneminde, hafif kumlu toprak ve ağır killi topraklar yapıldığı gibi. Bu, bir kez daha göstermektedir ki, tarihsel olarak, ekime açılan toprakların sıralanmasında, tersi olduğu gibi, daha verimli topraktan daha az verimli toprağa da geçilebilir. Aynı sonuç, toprak bileşiminde, yapay olarak yaratılan bir iyileştirme ile, ya da, yalnızca tarımsal yöntemlerde bir değişiklikle elde edilebilir. Nihayet, toprakaltı da işlenmeye ve üst tabakalara döndürülmeye başlanır başlanmaz, toprak tiplerinin farklı toprakaltı koşullarına bağlı olan, hiyerarşik düzenlenmesinde bir değişiklikle de aynı sonuç yaratılabilir. Bu, kısmen, (yem bitkilerinin ekimi gibi)

yeni tarımsal yöntemler kullanılmasına, kısmen de, ya toprakaltını üst tabakalara çeviren, üst toprakla karıştıran ya da toprakaltını çevirmeden eken mekanik araçların kullanılmasına bağlıdır.

Çeşitli toprak parçalarının farklı verimliliği üzerindeki bütün bu etkiler öyledir ki, iktisadî verimlilik açısından, emeğin üretkenliğinin düzeyi, bu durumda tarımın, doğal toprak verimliliğini hemen yararlanılabilir kılma yeteneği —çeşitli gelişme dönemlerinde farklı olan bu yetenek—, doğal toprak verimliliği denen şeyde, onun kimyasal bileşimi ve diğer doğal özellikleri kadar bir etken teşkil eder.

O halde, tarımda belirli bir gelişme aşamasının mevcut olduğunu varsayıyoruz. Ayrıca, toprak tiplerinin hiyerarşik düzenlemesinin bu gelişme aşamasına uyduğunu varsayıyoruz ki, kuşkusuz, farklı toprak parçaları üzerindeki eşzamanlı sermaye yatırımlarında durum her zaman böyledir. O zaman farklılık rantı, ya yükselen ya da alçalan bir sıra oluşturur, çünkü gerçekte ekilen toprak parçalarının tümü için bu sıra belirlenmiş bulunsa da, bu sıranın oluşmasına yolaçan bir dizi hareket, aralıksız meydana gelmiştir.

Dört toprak türünün mevcut olduğunu varsayalım: A, B, C, D. Ayrıca, bir *quarter** buğdayın fiyatının = 3 sterlin ya da 60 şilin olduğunu varsayalım. Rant, yalnızca farklılık rantı olduğuna göre, bu, en kötü toprak için *quarter* başına 60 şilinlik fiyat, üretim fiyatına eşittir, yani sermaye *artı* ortalama kâra eşittir.

A, harcanan her 50 şilin karşılığında 1 *quarter* = 60 şilin getiren en kötü toprak olsun; dolayısıyla, kâr, 10 şilin ya da %20 olacaktır.

B, aynı harcama karşılığında 2 *quarter* = 120 şilin getirsin. Bu 70 şilinlik kâr, ya da 60 şilinlik bir artı-kâr demektir.

C, aynı harcama için 3 *quarter* = 180 şilin getirsin; top-

* İngiliz ağırlık ölçüsü, 14,7 kg.. —ç.

lam kâr = 130 şilin; artı-kâr = 120 şilindir.

D, 4 *quarter* = 240 şilin = 180 şilinlik artı-kâr getirsin. O zaman aşağıdaki sırayı elde etmiş olacağız [Tablo I]:

TABLO I

Toprak Tipi	Ürün		Yatırılan Sermaye	Kâr		Rant	
	Quarter	Şilin		Quarter	Şilin	Quarter	Şilin
A	1	60	50	⅙	10	—	—
B	2	120	50	1⅙	70	1	60
C	3	180	50	2⅙	130	2	120
D	4	240	50	3⅙	190	3	180
Toplam	*10*	*600*	—	—	—	*6*	*360*

Herbirinin rantı şöyledir: D = 190 şilin — 10 şilin, ya da D ile A arasındaki fark; C = 130 şilin — 10 şilin, ya da C ile A arasındaki fark; B = 70 şilin — 10 şilin, ya da B ile A arasındaki fark; ve B, C, D için toplam rant = 6 *quarter* = 360 şilin, D ve A, C ve B ve A arasındaki farkların toplamına eşittir.

Belirli bir koşuldaki belirli bir ürünü temsil eden bu sıra, soyut olarak düşünüldüğünde (durumun gerçekte niçin böyle olabileceğinin nedenlerini zaten sunmuş bulunuyoruz), D'den A'ya, verimli topraktan, gitgide daha az verimli toprağa doğru alçalabilir, ya da A'dan, D'ye, nispeten fakir topraktan, gitgide daha çok verimli toprağa doğru yükselebilir, ya da, nihayet, dalgalanabilir, yani kâh yükselerek, kâh alçalarak — örneğin D'den C'ye, C'den A'ya ve A'dan B'ye dalga-

lanabilir.

Alçalan bir sıra durumunda süreç aşağıdaki gibi olurdu: Bir *quarter* buğdayın fiyatı, yavaş yavaş, diyelim 15 şilinden 60 şiline yükseldi. D tarafından üretilen 4 *quarter* (bu 4 *quarter*, şu kadar milyon *quarter* olarak alınabilir), artık yetişmemeye başlayınca, buğdayın fiyatı arz eksikliğinin, C tarafından üretilebileceği bir noktaya yükseldi. Yani buğdayın fiyatının *quarter* başına 20 şiline yükselmesi gerekti. *Quarter* başına 30 şiline yükseldiğinde, B ekime açılabildi; ve 60 şiline ulaştığında, A ekime açılabildi; ve yatırılan sermaye, %20'den daha aşağı bir kâr oranı ile yetinmek zorunda kalmadı. Bu yolla, D için bir rant oluşmuş oldu, önce *quarter* başına 5 şilinden = ürettiği 4 *quarter* için 20 şilin; sonra *quarter* başına 15 şilinden = 60 şilin, sonra da *quarter* başına 45 şilinden = 4 *quarter* için 100 şilin.

Eğer, D'nin kâr oranı, başlangıçta, aynı şekilde = %20 idiyse, o zaman D'nin 4 *quarter* buğday üzerinden toplam kârı da 10 şilinden ibaretti, ama, bu, fiyat 15 şilin olduğunda, fiyatın 60 şilin olduğu durumdan daha fazla tahılı temsil ediyordu. Ama tahıl, işgücünün yeniden üretimine dahil olduğundan ve her *quarter*'ın bir kısmı ücretlerin bir kısmını, öteki kısmı da değişmeyen sermayeyi karşılamak zorunda olduğundan, bu koşullar altında, artı-değer ve böylece, diğer şeyler eşit ise, kâr oranı da daha yüksek oluyordu. (Kâr oranı sorununun özel olarak ve ayrıntısıyla tahlili gerekecek.)

Öte yandan, eğer sıra ters düzende ise, yani eğer süreç A'dan başladıysa, o zaman, buğdayın fiyatı, önce, yeni toprak ekime açılmak zorunda olunca *quarter* başına 60 şilinin üstüne çıkacaktır. Ama, gerekli arz, 2 *quarter*'lık bir arz, B tarafından üretileceği için, fiyat, tekrar 60 şiline düşecektir, çünkü B, buğdayı, *quarter* başına 30 şilin maliyetle üretti, ama 60 şiline sattı, çünkü arz, tam talebi karşılamaya yetmektedir. Böylece, önce B için 60 şilin olmak üzere ve C ve

D için de aynı yolla, bir rant oluştu; C ve D'nin, sırasıyla *quarter* başına 20 ve 10 şilinlik bir gerçek değere sahip buğday üretmesine karşın, baştan beri, piyasa-fiyatının 60 şilinde kaldığı varsayıldı, çünkü, toplam talebin doyurulmasında A'nın ürettiği bir *quarter*'lık arza her zamanki kadar gerek vardı. Bu durumda, talepteki, arzın üstüne çıkan, önce A tarafından sonra A ve B tarafından doyurulan, artış, sırasıyla B, C ve D'nin ekilmesini mümkün kılmış olmayacak, yalnızca, ekim alanında genel bir genişlemeye yol açacak ve daha verimli topraklar ancak sonraları ekime açılabilecekti.

Birinci sırada, fiyattaki bir artış, rantı yükseltecek ve kâr oranını düşürecektir. Böyle bir azalma, karşı etki yapan koşullar tarafından, tamamen ya da kısmen engellenebilir. Bu nokta, ilerde daha ayrıntılı açıklanmalıdır. Unutulmamalıdır ki, genel kâr oranı, *bütün* üretim alanlarında, artı-değer tarafından, aynı biçimde belirlenmez. Sınaî kârı belirleyen, tarımsal kâr değildir, bunun tersi doğrudur. Ama bundan, başka zaman sözedelim.

İkinci sırada, yatırılan sermaye üzerinden kâr oranı aynı kalacaktır. Kâr miktarı daha az tahılla temsil olunacaktır; ama tahılın nispî fiyatı, diğer metalarınkine kıyasla artmış olacaktır. Ancak, kârdaki artış, böyle bir artışın yer aldığı her yerde, kapitalist kiracı çiftçinin cebine akacağı ve büyüyen bir kâr olarak gözükeceğine, rant biçiminde kârdan ayrılır. Ancak, tahılın fiyatı, burada varsayılan koşullar altında değişmeden sabit kalabilir.

Farklılık rantının gelişmesi ve büyümesi, hem sabit, hem de artan fiyatlar için, ve hem daha kötü topraktan daha iyi topraklara doğru devamlı bir ilerleme için, hem de daha iyi topraktan daha kötü topraklara doğru devamlı bir gerileme için aynı kalacaktır.

Şimdiye kadar varsaydık ki: 1) fiyatlar bir sırada artar, ötekinde değişmeden kalır; 2) daha iyi topraktan daha

kötüye, ya da daha kötü topraktan daha iyiye sürekli bir ilerleme vardır.

Ama şimdi, varsayalım ki, tahıla olan talep, başlangıçtaki 10 rakamından 17 *quarter*'a çıksın; ayrıca, en kötü toprak A'nın yerini, 60 şilinlik üretim fiyatıyla (50 şilin maliyet, *artı* 10 şilin, %20 kâr) 1⅓ *quarter* üreten bir başka A toprağı alsın, öyle ki, *quarter* başına üretim fiyatı = 45 şilin olsun, ya da, belki, eski A toprağı sürekli, rasyonel ekimle iyileştirilmiş olabilir, ya da aynı maliyetle, örneğin yoncaya vb. geçilmesiyle daha verimli olarak işletiliyor olabilir, öyle ki, aynı sermaye yatırımıyla, ürünü, 1⅓ *quarter*'a yükselir. Ayrıca, varsayalım ki, B, C, ve D tipi topraklar, eskiden olduğu gibi aynı ürünü versinler, ama örneğin verimi A ve B arasında olan A′, ve ayrıca B ve C arası verimlilikte B′ ve B′′ gibi yeni toprak türleri de ortaya çıkarılsın. O zaman aşağıdaki olguyu gözlemleyeceğiz.

Birincisi: Bir *quarter* buğdayın üretim fiyatı, ya da düzenleyici piyasa fiyatı 60 şilinden 45 şiline, ya da %25 düşüyor.

İkincisi: Ekim, daha fazla verimli topraktan daha az verimliye doğru, ve daha az verimli topraktan, daha fazla verimliye doğru, bir arada ilerliyor. A′ toprağı, A toprağından daha verimli, ama, şimdiye kadar ekilmiş olan B, C ve D topraklarından daha az verimlidir. B′ ve B′′, A'dan, A′′den ve B'den daha verimli, ama C ve D'den daha az verimlidir. Sıra, böylece, çapraz biçimde ilerliyor. Ekim, A'dan vb. mutlak olarak daha az verimli toprağa doğru değil şimdiye kadar en verimli toprak tipleri olan C ve D'ye göre, nispeten daha az verimli toprağa doğru ilerliyor; öte yandan, ekim, mutlak olarak daha verimli toprağa değil, şimdiye kadar en az verimli toprak olan A'ya göre, ya da A ve B'ye göre nispeten daha fazla verimli toprağa doğru ilerler.

Üçüncüsü: B'nin rantı düşer; onun gibi C ve D'nin rantı da düşer; ama tahıl olarak toplam rant 6 *quarter*'dan 7⅔

quarter'a yükselir; ekilen ve rant getiren toprak miktarı artar, ve ürün miktarı 10 *quarter*'dan 17 *quarter*'a çıkar. Kâr, A için aynı kalmasına karşın, tahıl olarak ifade edilirse artar, ama kâr oranının kendisi artabilir, çünkü nispî artı-değer artar. Bu durumda, ücret, yani değişen sermaye yatırımı, ve dolayısıyla toplam harcama, ucuzlayan geçim araçları yüzünden azalır. Para olarak ifade edilen bu toplam rant, 360 şilinden 345 şiline düşer.

Yeni sırayı yazalım. [Tablo II.]

TABLO II

Toprak Tipi	Ürün		Yatırılan Sermaye	Kâr		Rant		Quarter Başına Üretim Fiyatı
	Quarter	Şilin		Quarter	Şilin	Quarter	Şilin	
A	1⅓	60	50	2/9	10			45
A'	1⅔	75	50	5/9	25	⅓	15	36
B	2	90	50	8/9	40	⅔	30	30
B'	2⅓	105	50	1 2/9	55	1	45	25 5/7*
B''	2⅔	120	50	1 5/9	70	1⅓	60	22 1/2
C	3	135	50	1 8/9	85	1⅔	75	20
D	4	180	50	2 8/9	130	2⅔	120	15
Toplam	*17*	—	—	—	—	*7⅔*	*345*	—

* 1894 Almanca baskıda: 25 2/7. —*Ed.*

Nihayet, eğer eskisi gibi, yalnızca A, B, C ve D toprak türleri ekilmiş olsaydı, ama bunların verimliliği öyle bir şekilde yükselseydi ki, A, 1 *quarter* yerine 2 *quarter*; B — 2 yerine 4 *quarter*; C — 3 yerine 7 *quarter*; D — 4 yerine 10 üretse, aynı nedenler, çeşitli toprak tiplerini farklı biçimde etkilediğinden, toplam üretim 10 *quarter*'dan 23'e çıkar. Nüfustaki bir artış ve fiyatlardaki bir düşüş vasıtasıyla, tale-

bin bu 23 *quarter*'ı emeceğini varsayarsak, aşağıdaki sonucu elde edeceğiz [Tablo III]:

TABLO III

Toprak Tipi	Ürün		Yatırılan Sermaye	Quarter Başına Üretim Fiyatı	Kâr		Rant	
	Quarter	Şilin			Quarter	Şilin	Quarter	Şilin
A	2	60	50	30	⅓	10	0	0
B	4	120	50	15	2⅓	70	2	60
C	7	210	50	$8^4/_7$	5⅓	160	5	150
D	10	300	50	6	8⅓	250	8	240
Toplam	*23*	—	—		—	—	*15*	*450*

Bu ve diğer tablolardaki sayısal oranlar rasgele seçilmişlerdir, ama varsayımlar tamamen akla-uygundur.

İlk ve esas varsayım, tarımda bir iyileştirmenin farklı topraklar üzerinde farklı etki yapacağı ve bu durumda en iyi toprak tipleri olan C ve D'yi, A ve B tiplerinden daha fazla etkileyeceğidir. Deneme, bunun karşıtı da ortaya çıkabilse bile, genel olarak durumun böyle olduğunu göstermiştir. Eğer iyileştirme daha kötü toprakları iyilerinden daha fazla etkileseydi, sonuncuların rantı yükseleceğine düşerdi. Ama, biz, tablomuzda, bütün toprak tiplerinin verimindeki mutlak büyümenin, daha iyi toprak tipleri olan C ve D'nin, daha fazla olan nispî verimlerindeki bir artışı da birlikte getirdiğini varsaydık; bu, aynı sermaye yatırımındaki ürün arasındaki farkta bir artış ve dolayısıyla, farklılık rantında bir artış demektir.

İkinci varsayım, toplam talebin, toplam üründeki artışa ayak uydurduğudur. *Birinci olarak,* böyle bir artışın daha çok tedricen —III. sıra kuruluncaya kadar— değil de, bir-

denbire doğacağını düşünmeye gerek yok. *İkincisi,* yaşam gerekleri tüketiminin, bunlar ucuzladıkça artacağı doğru değildir. İngiltere'de Tahıl Yasalarının kaldırılması bunun tersinin geçerli olduğunu tanıtladı (bkz: Newman*); karşıt görüş, yalnızca, hava durumunun basit sonuçları olan, hasattaki büyük ve anî değişikliklerin, tahıl fiyatlarında bir seferinde olağanüstü bir düşüş, öteki seferinde de olağanüstü bir artış yaratması gerçeğinden kaynaklanır. Böyle bir durumda, fiyattaki anî ve kısa ömürlü azalma, tüketimin genişlemesi üzerinde tam etkisini gösterecek zamanı bulamazken, bu azalma, düzenleyici üretim fiyatının kendisinin alçalmasından doğarsa, yani uzun-vadeli bir nitelik taşırsa, bunun tersi geçerlidir. *Üçüncüsü,* tahılın bir kısmı, brandi ya da bira olarak tüketilebilir; ve bu her iki maddenin artan tüketimi, hiç de dar sınırlar içinde hapsolmuş değildir. *Dördüncüsü,* sorun, kısmen nüfustaki artışa, kısmen de İngiltere'nin 18. yüzyılın ortasından çok sonraları hâlâ yaptığı gibi, ülkenin tahıl ihraç etmesi gerçeğine bağlıdır, öyle ki, talep, yalnızca ulusal tüketim sınırları içinde düzenlenmez. *Nihayet,* buğday üretimindeki artış ve fiyat azalması, çavdar ya da yulaf yerine buğdayın yığınların temel tüketim maddesi olması sonucunu verebilir, öyle ki, ona olan talep, yalnızca bu nedenle bile olsa artabilir, tıpkı üretim azalıp, fiyat yükselince bunun tersinin yer alabileceği gibi. — Böylece, bu varsayımlarla ve daha önce seçilen oranlarla, sıra III, *quarter* başına fiyatın 60 şilinden, 30 şiline, yani %50 düşmesi; üretimin, sıra I'e kıyasla, 10'dan 23 *quarter*'a, yani %130 yükselmesi; rantın, B toprağı için sabit kalması, C için %25,** ve D için %33⅓*** artması: ve toplam rantın 18 sterlinden 22½ sterline,**** yani %25***** yükselmesi sonucu

* F. Newman, *Lectures on Political Economy,* London 1851, s. 158. —*Ed.*
** 1894 Almanca baskısında: iki katına çıkması. —*Ed.*
*** *Ibid.*: iki katından fazlasına çıkması. —*Ed.*
**** *Ibid.*: 22. —*Ed.*
***** *Ibid.*: %22 1/9. —*Ed.*

nu verir.

Ya toplumun herhangi bir aşamasındaki belirli sıralamalar oldukları, örneğin yanyana, üç farklı ülkede mevcut bulundukları, ya da aynı ülkenin gelişmesindeki farklı dönemlerde birbirlerini izledikleri düşünülebilecek olan bu üç tablonun bir karşılaştırması (ki bununla sıra I, A'dan D'ye yükselerek ve D'den A'ya alçalarak, iki kere ele alınacaktır) şunu gösterir:

1) Sıra tamamlandığında, oluşum sürecinin seyri ne olursa olsun, her zaman aşağı inen bir çizgide imiş gibi görünür; çünkü, rantı tahlil ederken, başlangıç noktası, daima en fazla rant getiren toprak olacaktır, ve ancak sonunda hiç rant getirmeyen toprağa geleceğiz.

2) En kötü toprak, yani hiç rant getirmeyen toprak üzerindeki üretim fiyatı, her zaman piyasa-fiyatını düzenleyen fiyat olacaktır; Tablo I'deki piyasa-fiyatı, eğer sırası yükselen bir çizgide oluşmuşsa, gittikçe daha iyi toprak durmadan ekime açıldığından, salt sabit kalsa da, bu böyledir. Böyle bir durumda, en iyi toprakta üretilen tahılın fiyatı, A tipi toprağın düzenleyici olarak kalması, bu tip toprakta üretilen miktara bağlı olduğu sürece, düzenleyici bir fiyattır. Eğer, B, C ve D, talebin gerektirdiğinden daha fazla üretirse, A, düzenleyici olmaktan çıkar. Storch, en iyi toprak tipini düzenleyici olarak aldığında, müphem bir biçimde bunu gözönünde tutmaktadır.* Bu yolla, Amerikan tahıl fiyatı, İngiliz tahıl fiyatını düzenlemektedir.

3) Farklılık rantı, (coğrafik yer sorununu şimdilik bir yana bırakırsak), tarımsal gelişmedeki her belirli aşama için belirli olan, toprağın doğal verimliliğindeki farklılıklardan doğar; bir başka deyişle, en iyi toprak alanının sınırlı oluşundan ve eşit olmayan toprak tiplerine eşit miktarda

* H. Storch, *Cours d'économie politique, au Exposition des pirincipes qui déterminant la prospérieté des nations,* Tome II, St.-Pétersburg 1815, s. 78-79. —*Ed.*

sermaye yatırılması gereğinden doğar, öyle ki, aynı miktarda sermaye, eşit olmayan bir ürün sonucunu verir.

4) Farklılık rantının ve dereceli bir farklılık rantının varlığı daha iyi topraklardan daha kötüye ilerleyen alçalan bir sıra halinde gelişebildiği gibi, daha kötü topraklardan daha iyiye doğru karşıt yönde ilerleyen yükselen bir sıra halinde de gelişebilir, ya da almaşık hareketlerle, dama biçiminde ortaya çıkabilir. (Sıra I, D'den A'ya, ya da A'dan D'ye ilerleyerek oluşturulabilir; sıra II, her iki tip hareketi içerir.)

5) Oluşma biçimine bağlı olarak, farklılık rantı, toprak ürünlerinin, durağan, yükselen ya da düşen fiyatıyla birlikte gelişebilir. Düşen bir fiyat durumunda, toplam üretim ve toplam rant artabilir ve en kötü toprak olan A'nın yerini daha iyisi almış olsa da, veya A'nın kendisi iyileşmiş olsa da ve daha iyi, ya da hatta en iyi olan diğer toprak üzerindeki rant azalabilse de, şimdiye kadar rantsız olan toprakta rant gelişebilir (Tablo II); bu süreç, ayrıca, (para olarak) toplam rantta bir azalma ile bağıntılı olabilir. Nihayet, ekimdeki genel bir iyileştirme yüzünden fiyatların düştüğü bir zamanda, öyle ki en kötü toprağın ürününün ve bunun fiyatının azaldığı bir zamanda, daha iyi toprakların rantı aynı kalabilir veya düşebilirken, bu rant en iyi topraklarda artabilir. Gene de, her toprağın farklılık rantı, en kötü toprağa kıyasla, eğer ürünlerin miktarındaki farklılık verilmiş ise, diyelim bir *quarter* buğdayın fiyatına bağlıdır. Ama fiyat verildiğinde, farklılık rantı ürünlerin miktarındaki farkın büyüklüğüne bağlıdır ve eğer bütün toprakların mutlak veriminin artmasıyla, daha iyi toprakların verimi, daha kötülerinkine nispeten daha fazla büyürse, bu farkın büyüklüğü de orantılı olarak büyür. Bu yolla, (bkz: Tablo I), fiyat 60 şilin olduğunda, D üzerindeki rant onun A'ya kıyasla diferansiyel ürünü ile belirlenir; bir başka deyişle, 3 *qurater*'lık fazla ile belirlenir. Bu yüzden, rant = 3 x 60 = 180 şilindir. Ama Tablo III'te, fiyat = 30 şilinken, rant,

A = 8 *quarter*'a kıyasla, D'nin artı-ürün miktarı ile belirlenir; bu nedenle de, 8 x 30 = 240 şilin elde ederiz.

Böylece, —West, Malthus ve Ricardo'da hâlâ görülen— farklılık rantına ilişkin birinci yanlış varsayım, yani bunun zorunlu olarak gittikçe daha kötü topraklara doğru bir hareket, ya da toprağın veriminin sürekli azalmasını öngördüğü varsayım halledilmiş oluyor.* Gördüğümüz gibi, bu, gittikçe daha iyi topraklara doğru bir hareketle de oluşabilir; daha iyi bir toprak, önceden en kötü toprağın işgal ettiği en düşük mevkiye geçince oluşabilir; tarımdaki ileriye dönük bir iyileşme ile bağıntılı olabilir. Önkoşul, yalnızca, farklı toprak türlerindeki eşitsizliktir. Verimlilikteki artış açısından, toplam alanın mutlak verimindeki artışın bu eşitsizliği ortadan kaldırmadığını, artırdığını, olduğu gibi bıraktığını, ya da azalttığını varsayar.

18. yüzyılın başından ortalarına kadar İngiltere'nin tahıl fiyatları, düşen altın ve gümüş fiyatlarına karşın sürekli olarak düşerken, aynı zamanda (bu dönemin tümüne bir bütün olarak bakarsak), rantta, rantın toplam miktarında, ekili toprak alanında, tarımsal üretimde ve nüfusta bir artış vardı. Bu, yükselen bir çizgide, ama en kötü toprak olan A'nın ya iyileştirildiği ya da tahıl üretimi alanından silindiği bir biçimde, Tablo II ile bağıntılı olarak ele alınan Tablo I'e tekabül eder; ancak bu demek değildir ki, A, başka tarımsal ya da sınaî amaçlar için kullanılmamaktadır.

19. yüzyılın başlarından (tarih daha kesin belirlenmelidir) 1815'e kadar tahıl fiyatlarında, ranttaki, toplam rant miktarındaki, ekili toprak alanındaki, tarımsal üretimdeki ve nüfustaki düzenli bir artışla birlikte giden sürekli bir artış vardı. Bu, alçalan bir çizgide, Tablo I'e tekabül eder.

* [West,] *Essay on the Application of Capital to Land*, London 1815. — Malthus, *Principles of Political Economy*, London 1836. — Malthus, *An Inquiry into the Nature and Progress of Rent, and the Principles by which it is regulated*, London 1815, — Ricardo, *On the Principles of Poitical Economy, and Taxation*, Third edition, London 1821 Chap. II. —*Ed.*

(Burada bu dönemdeki düşük nitelikli toprağın ekimi üzerine kaynaklar göster.)

Petty'nin ve Davenant'ın zamanlarında, çiftçiler ve toprak sahipleri, iyileştirmelerden ve yeni toprağın ekime açılmasından yakınırlardı; daha iyi toprağın rantı azalıyor, ve rant getiren toprak alanının genişlemesiyle rant miktarı artıyordu.

(Bu üç nokta, ilerde, alıntılarla açıklanmalıdır; bunun gibi, belli bir ülkedeki toprağın, ekili çeşitli kısımlarının verimindeki fark da açıklanmalıdır.)

Genel olarak farklılık rantına bakıldığında, belirtmek gerekir ki, piyasa-değeri, her zaman, toplam ürün miktarına ait toplam üretim fiyatının üzerindedir. Bir örnek olarak, Tablo I'i alalım. On *quarter*'lık toplam ürün 600 şiline satılmaktadır, çünkü piyasa-fiyatı *quarter* başına 60 şilin tutan üretim fiyatı ile belirlenmektedir. Ama gerçek üretim fiyatı şöyledir:

A ...	1 *quarter* = 60 şilin	1 *quarter* = 60 şilin
B ...	2 *quarter* = 60 şilin	1 *quarter* = 30 şilin
C ...	3 *quarter* = 60 şilin	1 *quarter* = 20 şilin
D ...	4 *quarter* = 60 şilin	1 *quarter* = 15 şilin
		Ortalama
	10 *quarter* = 240 şilin	1 *quarter* = 24 şilin

Bu 10 *quarter*'ın gerçek üretim fiyatı 240 şilindir; ama bunlar 600 şiline, yani üretim fiyatının %250'sine satılmaktadır. 1 *quarter* için gerçek ortalama fiyat 24 şilindir, piyasa-fiyatı, 60 şilin, yani gene üretim fiyatının %250'sidir.

Bu, kapitalist üretim temeli üzerinde, rekabet yoluyla kendini ortaya koyan piyasa-değeri tarafından bir belirlenmedir; bu sonuncusu sahte bir toplumsal değer yaratır. Bu, toprağın ürünlerinin tâbi olduğu piyasa-değeri yasasından doğar. Böylece tarımsal ürünler de dahil olmak üzere, ürünlerin piyasa-değerinin belirlenmesi, her ne kadar toplumsal açıdan bilinçsiz ve kasıtsız bir davranış olsa da, toplumsal bir davranıştır. Zorunlu olarak ürünün değişim-değerine da-

yanır, toprağa ve onun verimindeki farklara değil. Eğer kapitalist toplum biçiminin yıkıldığını ve toplumun bilinçli ve planlı bir birlik olarak örgütlendiğini varsayarsak, o zaman, 10 *quarter*, 240 şilinin içerdiğine eşit bir bağımsız emek-zaman miktarını temsil edecektir. O zaman toplum, bu tarımsal ürünü, onun içindeki gerçek emek-zamanın iki-buçuk katına satın almayacak ve toprak sahipleri sınıfının temeli böylece yıkılacaktır. Bu ürünün fiyatında, ithalâttan doğan miktar kadar bir azalma ile aynı etkiyi yaratacaktır. Bu nedenle, mevcut üretim biçimini koruyarak, ama, farklılık rantının da devlete ödendiğini varsayarak, diğer şeyler eşit olmak koşuluyla, tarımsal ürünlerin fiyatlarının aynı kalacağı doğruyken, eğer kapitalist üretimin yerine, birlik geçerse, ürünlerin değerinin aynı kalacağını söylemek de o derece yanlıştır. Aynı türden metalar için piyasa-fiyatının özdeşliği, değerin toplumsal niteliğinin, kapitalist üretim ve genel olarak, bireyler arasında metaların değişimine dayanan herhangi bir üretim temeli üzerinde kendini ortaya koyuş biçimidir. Toplumun, tüketici kimliğiyle, tarımsal ürünler için yaptığı fazla ödeme, emek-zamanının tarımsal üretimdeki gerçekleştirilmesinde *eksi* olan şey, şimdi toplumun bir kesimi için, toprakbeyleri için bir *artı*dır.

Gelecek bölümde II başlığıyla verilecek çözümleme için önemli olan bir ikinci durum da şöyledir.

Sorun, yalnızca, akr başına, ya da hektar başına rant sorunu değil, genel olarak üretim fiyatı ile piyasa-fiyatı arasındaki, veya, akr başına, bireysel ve genel üretim fiyatı arasındaki fark sorunu değil; ayrıca da, her tip topraktan ne kadar akrın ekili olduğu sorunudur. Burada önem taşıyan nokta, doğrudan doğruya yalnızca rantın büyüklüğüyle, yani tüm ekili alanın toplam rantıyla ilgilidir; ama aynı zamanda da ne fiyatlarda bir yükselme, ne de, fiyatlar düştüğünde çeşitli toprak tiplerinin nispî verimlerindeki farklarda bir artış yokken, *rant oranındaki* bir yükselmenin in-

celenmesinde bir temel taşı olarak bize yardımcı olur.

Yukarda şunu vermiştik [Tablo I]:

TABLO I

Toprak Tipi	Akr	Üretim Fiyatı (Sterlin)	Ürün (Quarter)	Tahıl-Rant (Quarter)	Para-Rant (Sterlin)
A	1	3	1	0	0
B	1	3	2	1	3
C	1	3	3	2	6
D	1	3	4	3	9
Toplam	*4*	—	*10*	*6*	*18*

Şimdi, ekili dönümlerin sayısının, her kategoride, iki katına çıktığını varsayalım. O zaman durum şu olur [Tablo Ia]:

TABLO Ia

Toprak Tipi	Akr	Üretim Fiyatı (Sterlin)	Ürün (Quarter)	Tahıl-Rant (Quarter)	Para-Rant (Sterlin)
A	2	6	2	0	0
B	2	6	4	2	6
C	2	6	6	4	12
D	2	6	8	6	18
Toplam	*8*	—	*20*	*12*	*36*

İki durum daha varsayalım. Birinci durumda, üretimin, iki en fakir toprak tipi üzerinde aşağıdaki biçimde yayıldığını düşünelim [Tablo Ib]:

TABLO Ib

Toprak Tipi	Akr	Üretim Fiyatı		Ürün (Quarter)	Tahıl-Rant (Quarter)	Para-Rant (Quarter)
		Akr Başına (Sterlin)	Toplam (Sterlin)			
A	4	3	12	4	0	0
B	4	3	12	8	4	12
C	2	3	6	6	4	12
D	2	3	6	8	6	18
Toplam	*12*	—	*36*	*26*	*14*	*42*

Ve nihayet, 4 toprak kategorisi için, üretimde ve ekili alanda eşit olmayan bir genişleme varsayalım [Tablo Ic]:

TABLO Ic

Toprak Tipi	Akr	Üretim Fiyatı		Ürün (Quarter)	Tahıl-Rant (Quarter)	Para-Rant (Sterlin)
		Akr Başına (Sterlin)	Toplam (Sterlin)			
A	1	3	3	1	0	0
B	2	3	6	4	2	6
C	5	3	15	15	10	30
D	4	3	12	16	12	36
Toplam	*12*	—	*36*	*36*	*24*	*72*

Her şeyden önce, bütün bu durumlarda, —I, Ia, Ib ve Ic— akr başına rant aynı kalır, çünkü, gerçekte, aynı top-

rak tipindeki akr başına aynı sermaye yatırımının sonucu değişmeden kalmıştır. Biz, yalnızca, herhangi bir ülkede, verilen herhangi bir anda geçerli olan şeyi, yani çeşitli toprak tiplerinin, toplam ekili alanla belirli oranlar halinde bulunduğunu varsaydık. Ve, ayrıca, karşılaştırılan herhangi iki ülke için, ya da farklı dönemlerdeki aynı ülke için, her zaman geçerli olan şeyi, yani toplam alanın farklı toprak tipleri arasında dağılma oranlarının değiştiğini varsaydık.

Ia'yı, I ile karşılaştırırsak, görürüz ki, dört kategorinin hepsindeki toprağın ekimi, aynı oranda artarsa, ekili akr miktarının iki katına çıkması toplam üretimi iki katına çıkarır ve aynı şey, tahıl ve para-rant için de geçerlidir.

Ancak, eğer Ib'yi ve sonra da Ic'yi I ile karşılaştırırsak, görürüz ki, her iki halde de, ekim altındaki alan üç katına çıkmıştır. Her iki halde de, 4 akrdan 12 akra çıkmıştır, ama Ib'de, artışa en fazla katkıda bulunanlar A ve B sınıfları olmuş, A hiç rant getirmemiş ve B en küçük miktarda farklılık rantı getirmiştir. Böylece yeni ekilmiş 8 akrdan, A ve B'nin herbiri 3, yani birlikte 6 akr yükümlenirken, C ve D'nin herbiri 1, yani birlikte 2 akr yükümlenirler. Başka bir deyişle, artışın üç-çeyreğini A ve B, ve ancak bir-çeyreğini C ve D yükümlenir. Bu öncülle, Ib'nin I ile karşılaştırılmasında, üç kat artmış ekim alanı, ürünün üç kat artması sonucunu vermez, çünkü ürün 10'dan 30'a değil, yalnızca 26'ya çıkar. Öte yandan artışın önemli bir kısmı, hiç rant getirmeyen A ile ilgili olduğundan ve daha iyi topraklardaki artışın büyük bir kısmı, B ile ilgili olduğundan, tahıl-rant, yalnızca 6 *quarter*'dan 14 *quarter*'a ve para rant 18 sterlinden 42 sterline çıkar.

Ama eğer Ic'yi I ile karşılaştırırsak, ki burada hiç rant getirmeyen toprak, alan olarak artmakta ve asgarî bir rant getiren toprak ancak pek az artmaktadır, C ve D ise, artışın esas kısmını yükümlenmiştir, görürüz ki, ekili alan üç

katına çıktığında üretim 10'dan 36 *quarter*'a yani başlangıçtaki miktarının üç katından fazlasına yükselir. Tahıl-rant 6'dan 24 *quarter*'a ya da, başlangıçtaki miktarın dört katına ve para-rant da bunun gibi, 18 sterlinden 72 sterline çıkar.

Bütün bu durumların hepsinde, tarımsal ürünün fiyatının değişmeden kalması, eşyanın tabiatı gereğidir. Bütün durumlarda, toplam rant, bu genişleme tamamen, hiç rant getirmeyen toprak üzerinde olmadıkça, ekimin genişlemesiyle artar. Ama bu artış değişir. Eğer bu genişleme daha iyi toprak tiplerini işin içine katıyorsa, ve dolayısıyla toplam ürün yalnızca alanın genişlemesiyle orantılı olarak değil de, bunun yerine, ondan daha hızlı artıyorsa, tahıl ve para-rant da o ölçüde artar. Eğer, genişlemede esas sözkonusu olan, en kötü toprak ve ona yakın toprak tipleri ise (bununla en kötü toprağın sabit bir tipi temsil ettiği varsayılıyor), toplam rant, ekimin yayılmasıyla orantılı olarak artmaz. Böylece, hiç rant getirmeyen A toprağının aynı kalitede olduğu iki ülke verilmişse, rant, toplam ekili alandaki en kötü toprak ve düşük toprak tipleri tarafından temsil edilen kısımla ters orantılıdır ve bu yüzden de, eşit toplam toprak alanları üzerinde eşit sermaye yatırımları varsayarsak, üretimle ters orantılıdır. Böylece belli bir ülkenin toplam toprak alanı içindeki, en kötü ekili toprak miktarıyla, daha iyi ekili toprak miktarı arasındaki bir ilişki, toplam rant üzerinde, en kötü ekili toprağın kalitesi ile, daha iyi ve en iyisinin kalitesi arasındaki ilişkinin, akr başına rant üzerindeki ve —başka şeyler aynı kalmak koşuluyla— toplam rant üzerindeki etkisinin, tersi bir etki yapar. Bu iki noktanın karıştırılması, farklılık rantına karşı ileri sürülen her türden hatalı itirazlara yol açmıştır.

O halde, toplam rant, ekimin sadece genişlemesiyle ve bunun sonucu olarak toprağa daha büyük sermaye ve emek yatırılmasıyla artar.

Ama en önemli nokta şudur: Çeşitli toprak türleri için,

akr başına rantların oranının ve dolayısıyla her akra yatırılan sermayeye ilişkin olarak düşünülen rant oranının da aynı kalacağını varsaymamıza karşın gene de, aşağıdaki durum gözlemlenecektir: Eğer Ia'yı I ile karşılaştırırsak, ekili akr sayısının ve bunlara yatırılan sermayenin orantılı olarak arttığı bu durumda, görürüz ki, toplam üretim, genişleyen ekili alanla orantılı olarak arttıkça, yani her ikisi de iki katına çıktıkça, rant da iki katına çıkar. Nasıl ki akr sayısı 4'den 8'e çıktıysa, rant da 18 sterlinden 36 sterline çıkmıştır.

Eğer 4 akrlık toplam alanı ele alırsak, görürüz ki, toplam rant 18 sterlini bulmuştur ve böylece, hiç rant getirmeyen toprak da dahil olmak üzere, ortalama rant 4½ sterlindir. Örneğin, 4 akrın hepsine sahip olan bir toprakbeyi bu hesaplamayı yapabilir; ve bu yolla, ortalama rant, bütün ülke için istatistikî olarak hesaplanmış olur. 18 sterlinlik toplam rant, 10 sterlinlik bir sermaye yatırımı ile elde edilmiştir. Bu iki rakamın oranına rant oranı adını veriyoruz, dolayısıyla, mevcut durumda bu %180'dir.

4 yerine 8 akrın ekildiği Ia'da aynı rant oranı elde edilir, ama bütün toprak tipleri, artışa aynı oranda katkıda bulunmuştur. 36 sterlinlik toplam rant, 8 akr ve 20 sterlinlik bir sermaye yatırımı için, akr başına 4½ sterlin ortalama rant ve %180'lik bir rant oranı verir.

Ama, artışın esas olarak iki düşük kaliteli toprak kategorisi üzerinde yer aldığı Ib'yi ele alırsak, 12 akr için 42 sterlinlik bir rant ya da akr başına, 3½ sterlinlik bir ortalama rant elde ederiz. Yatırılan toplam sermaye 30 sterlin, dolayısıyla da rant oranı = %140'dır. Böylece akr başına ortalama rant 1 sterlin azalmış ve rant oranı %180'den %140'a düşmüştür. O halde, burada, toplam rantta, 18 sterlinden 42 sterline bir artış, ama hem akr başına hem de sermaye temeli üzerinde hesaplanan ortalama rantta bir düşüş görüyoruz; düşüş, üretimdeki bir artışa paralel olarak yer alır, ama bu-

nunla orantılı değildir. Bu durum, bütün topraklar için hem akr başına, hem de sermaye harcaması temeli üzerinden hesaplanan rant aynı kalsa da, gene ortaya çıkar. Ortaya çıkar, çünkü, artışın üç-çeyreği hiç rant getirmeyen A toprağında ve ancak asgarî rant getiren B toprağındadır.

Eğer Ib durumunda, genişlemenin tümü, yalnızca A toprağında yer alsaydı, A'da, 9 akr, B'de 1 akr, C'de 1 akr ve D'de 1 akr olacaktı. Toplam rant eskisi gibi 18 sterlin olacaktı; dolayısıyla da 12 akr için ortalama rant, akr başına 1½ sterlin olacaktı; ve 30 sterlinlik bir sermaye yatırımı üzerinden 18 sterlinlik bir rant %60'lık bir rant oranı verecekti. Toplam rant artmamışken, hem akr başına, hem de yatırılan sermaye üzerinden hesaplanan ortalama rant, büyük ölçüde azalmış olacaktı.

Nihayet, Ic'yi I ve Ib ile karşılaştıralım. I ile karşılaştırıldığında alan üç katına çıkmıştır. Sermaye de öyle. Toplam rant 12 akr için 72 sterlin, ya da, akr başına —Durum I'deki 4½ sterline karşın— 6 sterlindir. Yatırılan sermaye üzerinden rant oranı (72 sterlin : 30 sterlin) %180 yerine, %240'dır. Toplam ürün, 10 *quarter*'dan 36'ya çıkmıştır.

Toplam ekili akr miktarının, yatırılan sermayenin ve ekili toprak tipleri arasındaki farkların aynı olduğu, ancak dağılımın farklı olduğu Ib ile karşılaştırıldığında, ürün, 26 *quarter* yerine 36 *quarter*, akr başına ortalama rant 3½ sterlin yerine 6 sterlin, ve yatırılan aynı toplam sermayeye ilişkin rant oranı %140 yerine %240'tır.

Tablo Ia, Ib ve Ic'deki çeşitli koşullara ister farklı ülkelerde aynı zamanda yanyana bulunuyorlar gözüyle bakalım, ister aynı ülkede birbiri arkasından varoluyorlar gözüyle bakalım, aşağıdaki sonuçlara ulaşırız: En kötü, rantsız toprağın ürünü aynı kaldığından, tahılın fiyatı değişmeden kaldığı sürece; ekili çeşitli toprak tiplerinin verimliliğindeki farklılık aynı kaldığı sürece; herbirinin ürünü, dolayısıyla, her toprak tipindeki ekili alanın eşit tam parçaları (akrları)

üzerindeki belli eşit sermaye yatırımları aynı kaldığı sürece; bu yüzden, her toprak kategorisinin akr başına rantları arasındaki oran sabit kaldığı ve aynı toprak türünün her parçasına yatırılan sermayenin rant oranı sabit kaldığı sürece: *Birincisi,* bütün artışın, rantsız toprakta olduğu durum dışında, rant, ekili alanın genişlemesiyle ve bunun sonucu olan artan sermaye yatırımı ile, durmadan çoğalır. *İkincisi,* hem akr başına ortalama rant (toplam rant *bölü* toplam ekili akr sayısı), hem de, ortalama rant oranı (toplam rant *bölü* yatırılan toplam sermaye), çok büyük ölçüde değişebilir ve gerçekten de, her ikisi de, aynı doğrultuda, ama birbirleriyle farklı orantıda değişirler. Eğer, genişlemenin yalnızca rantsız toprak A'da olduğu durumu hesaba katmazsak, görürüz ki, akr başına ortalama rant ve tarıma yatırılan sermaye üzerinden ortalama rant oranı, çeşitli toprak gruplarının toplam ekili alan içindeki oranlarına; ya da, aynı anlama gelen, kullanılan toplam sermayenin değişik verimlilikteki toprak çeşitleri arasındaki dağılımına bağlıdır. İster çok ister az toprak ekilsin, ve bu yüzden toplam rant ister daha büyük ister daha küçük olsun (genişlemenin yalnızca A'da kaldığı durum dışında), akr başına ortalama rant, ya da yatırılan sermaye üzerinden ortalama rant oranı, toplam ekili alan içindeki çeşitli toprak kategorilerinin oranları değişmediği sürece, aynı kalır. Ekimin genişlemesi ve sermaye yatırımının yayılması ile, toplam rantta, hatta çok büyük ölçüde bir artış meydana gelmesine karşın, rantsız toprağın ve ancak pek az farklılık rantı getiren toprağın genişlemesi, daha büyük rant getiren üstün nitelikteki toprağın genişlemesinden daha fazla olduğu zaman, akr başına ortalama rant ve sermaye üzerinden ortalama rant oranı azalır. Tersine olarak, daha iyi toprak, toplam alanın nispeten daha büyük bir kısmını oluşturduğu ve dolayısıyla yatırılan sermayeden nispeten daha büyük bir pay aldığı ölçüde, akr başına ortalama rant ve sermaye üzerinden ortalama rant

oranı, bununla orantılı olarak artar.

Bundan dolayı, eğer, ya aynı dönemdeki farklı ülkeleri, ya da aynı ülkenin farklı dönemlerini karşılaştırırken, istatistikî çalışmada genellikle yapıldığı gibi, toplam ekili toprağın akrı ya da hektarı başına ortalama rantı ele alırsak, görürüz ki, akr başına ortalama rant düzeyi ve bunun sonucu olarak toplam rant, belli bir ölçüye kadar, (hiç bir zaman daima aynı kalmayan, ama tersine daha hızlı artan) belli bir ülkenin toprağının, nispî değil, mutlak verimliliğine; yani aynı alanın verdiği ortalama ürün miktarına uyar. Çünkü, toplam ekili alanda, üstün toprakların payı ne kadar büyükse, eşit büyüklükteki toprak alanları üzerindeki eşit sermaye yatırımlarının ürünü o kadar büyük; ve akr başına ortalama rant o kadar yüksek olur. Tersi durumda, bunun karşıtı olur. Böylece rant, farklı verimlilik oranı ile değil, mutlak verimlilikle belirleniyor görünür ve farklılık rantı yasası geçersiz görünür. Bu nedenle, bazı olgular reddedilir, ya da onları, ortalama tahıl fiyatlarındaki ve ekili toprağın farklı verimliliğindeki varolmayan farklarla açıklamak için çaba harcanır, oysa bu olgular, sadece, toplam rantın, toplam ekili toprak alanına ya da topraktaki toplam sermaye yatırımına oranının —rantsız toprağın verimliliği aynı kaldığı ve dolayısıyla üretim fiyatları ve çeşitli toprak türleri arasındaki farklar değişmediği sürece— yalnızca akr başına rant ya da sermaye üzerinden rant oranı tarafından değil, bunun kadar da, ekili akrların toplam sayısı içindeki her toprak tipine ait dönümlerin nispî sayısı ile; ya da, aynı şey demek olan yatırılan toplam sermayenin çeşitli toprak tipleri arasındaki dağılımı ile belirlenmesi gerçeğinden doğar. İşin garibi, şimdiye kadar bu gerçek tamamıyla gözden kaçırılmıştır. Her ne olursa olsun, görüyoruz ki (ve bu, bizim daha ileri çözümlememiz için önemlidir), fiyatlar aynı kaldığı, çeşitli toprakların farklı verimliliği değiştirilmediği ve akr başına rant, ya da gerçekten rant getiren her

toprak tipinde akr başına sermaye yatırımı için, yani gerçekten rant getiren bütün sermaye için rant oranı değişmeden kaldığı sürece, akr başına ortalama rantın nispî düzeyi ve ortalama rant oranı (ya da toplam rantın, toprağa yatırılan toplam sermayeye oranı), ekimin sadece yaygın bir biçimde genişlemesiyle, yükselebilir ya da düşebilir.

I başlığı altında ele alınan farklılık rantı biçimine ilişkin olarak aşağıdaki ek hususları da belirtmek zorunludur; bunlar, farklılık rantı II için de kısmen geçerlidir.

Birincisi, görüldü ki, fiyatlar sabit olduğu ve ekilen toprak parçalarının farklı verimliliği değiştirilmeden kaldığı zaman, akr başına ortalama rant, ya da sermaye üzerinden ortalama rant oranı, ekimin genişlemesiyle artabilir. Belli bir ülkenin bütün toprakları mal edinilir edinilmez, ve topraktaki yatırım, ekim ve nüfus belli bir düzeye erişince —kapitalist üretim biçimi egemen hale gelince ve tarımı da kucaklayınca, bütün bunlar veri olan koşullardır— değişen kalitede ekilmemiş toprağın fiyatı (yalnızca farklılık rantının varlığını varsayarsak) aynı kalitede ve eşdeğer yerdeki ekili toprak parçalarının fiyatı tarafından belirlenir. Bu toprak, hiç rant getirmese de —yeni toprağı ekime açmanın maliyeti çıkarıldıktan sonra— fiyat aynıdır. Toprağın fiyatı, gerçekten de, sermayeye çevrilmiş ranttan başka bir şey değildir. Ama ekili toprak durumunda bile, fiyat yalnızca, gelecek rantları öder, örneğin, mevcut faiz oranı %5 iken ve yirmi yıllık rant önceden bir kerede ödendiği zaman olduğu gibi toprak satıldığı zaman rant getiren toprak olarak satılır ve rantın gelecekte olma niteliği (ki burada, bu, toprağın bir ürünü olarak ele alınıyor, oysa, yalnızca öyle gibi görünmektedir), ekili toprağı ekilmemiş topraktan ayırmaz. Ekilmemiş toprağın fiyatı, onun rantı gibi, —rantın, sözleşmeli biçimini temsil eden şeyin fiyatı— toprak gerçekte

kullanılmadıkça tamamen gerçek-dışıdır. Ama bu biçimde *önsel* olarak belirlenmiştir ve alıcı bulunur bulunmaz gerçekleştirilir. Bu yüzden, belirli bir ülkedeki gerçek ortalama rant, onun yıllık, gerçek ortalama rantı ve bu sonuncunun toplam ekili alanla bağıntısı tarafından belirleniyorken, ekilmemiş toprağın fiyatı, ekili toprağın fiyatı ile belirlenir ve bu nedenle, ekili toprağa yatırılan sermayenin ve oradan elde edilen sonuçların bir yansımasından başka bir şey değildir. En kötüsü dışında, bütün topraklar rant getirdiğine göre, (ve bu rant, farklılık rantı II başlığı altında görebileceğimiz gibi, sermaye miktarı ve buna tekabül eden ekim yoğunluğu ile artar), ekilmemiş toprak parçalarının nominal fiyatı böylece oluşur ve bunlar böylece metalar haline, sahipleri için bir zenginlik kaynağı haline gelirler. Bu, aynı zamanda, bütün bir bölgede, hatta ekili olmayan kısımda bile, toprak fiyatının neden arttığını da açıklar (Opdyke). Örneğin Birleşik Devletler'de toprak spekülasyonu, tamamen, sermaye ve emeğin ekilmemiş topraktaki bu yansımasına dayanır.

İkinci olarak, ekili toprakların genişletilmesinde, ilerleme, genel olarak ya düşük kalitede topraklara doğru ya da çeşitli belli toprak tipleri üzerinde, bunlarla karşılaşılan biçime bağlı olarak, değişen oranlarda yer alır. Düşük kalitede toprak üzerinde genişleme, doğal olarak asla isteyerek yapılmaz, bir kapitalist üretim biçimi varsayarsak, ancak yükselen fiyatlardan doğabilir ve herhangi bir başka üretim biçiminde ise ancak zorunluluktan doğabilir. Ama bu, mutlaka böyle değildir. Zayıf toprak, genç ülkelerdeki her ekim genişlemesinde kesin önem taşıyan, yer nedeniyle nispeten daha iyi bir toprağa yeğ tutulabilir; üstelik, belli bir bölgedeki toprak oluşumu, genel olarak verimli diye sınıflandırılabilse bile, gene de daha iyi ve daha kötü toprakların karmakarışık bir durumundan oluşabilir, öyle ki, düşük kalitedeki toprak, salt üstün kalitedeki toprağın hemen yakının-

da bulunması nedeniyle bile olsa, ekilmek zorunda olabilir. Eğer düşük kaliteli toprak üstün toprakla çevrelenmişse, sonuncusu, ona, henüz ekili alanın bir parçası haline gelmemiş olan ya da gelmek üzere olan daha verimli toprağa kıyasla, yer üstünlüğü sağlar.

Böylece, Michigan eyaleti, tahıl ihracatçısı haline gelen ilk Batı eyaletlerinden biri olmuştur. Oysa, toprağı, bir bütün olarak zayıftır. Ama, New York eyaletine yakınlığı ve Göller ve Erie kanalından geçen su yolları, ona başlangıçta, doğanın daha verimli toprak bahşettiği, ama daha Batıda yer alan eyaletlere bakarak üstünlük sağlamıştır. New York eyaleti ile kıyaslanan eyaletin oluşturduğu örnek de, üstün kaliteli topraktan düşük kaliteli toprağa geçişi sergiler. New York eyaleti toprağı, özellikle batı kısmı, özellikle buğday ekimi için kıyas kabul etmez bir biçimde daha verimlidir. Bu verimli toprak, aç gözlüce ekim yöntemleriyle verimsiz toprak haline dönüştürülmüştür ve şimdi Michigan toprağı daha verimli görünmektedir.

"1838'de, buğday unu, Batıya gitmek üzere Buffalo'dan gemilere yüklenirdi ve New York ile Yukarı Kanada'nın, buğday bölgesi, bu arzın ana kaynakları idiler. Şimdi, yalnızca oniki yıl sonra, büyük bir buğday ve un arzı, Erie gölü boyunca Batıdan getirilmekte ve Erie Kanalı üzerinden Doğuya yollanmak üzere, Buffalo ve bitişik Blackrock limanında gemilere yüklenmektedir. ... Batı eyaletlerinden gelen bu büyük arzın —ki bu arz, Avrupa kıtlığı sırasında anormal bir biçimde canlanmıştı— etkisi Batı New York'ta buğdayın değerini düşürmek, buğday ekimini daha az kazançlı yapmak ve New York çiftçilerinin dikkatini, daha çok otlakçılığa ve süt veren hayvan çiftçiliğine, meyve yetiştiriciliğine ve Kuzey-Batının onlarla böyle doğrudan doğruya rekabet edemeyeceğini düşündükleri kırsal ekonominin öteki dallarına çevirmek olmuştu." (J. W. Johnston, *Notes on North America*, London 1851, I, s. 220-223.)

Üçüncüsü, kolonilerdeki ve genel olarak, daha ucuz fiyatlarla tahıl ihraç edebilen genç ülkelerdeki toprağın, zorunlu olarak daha büyük doğal verimlilikte olması gerektiği yanlış bir varsayımdır. Böyle durumlarda tahıl, yalnızca değerinin altında değil, üretim fiyatının da altında, yani daha eski ülkelerdeki ortalama kâr haddinin belirlediği üretim fiyatının da altında satılır.

Johnston'un dediği gibi (s. 223), bizim "büyük doğal üretkenlik ve sınırsız zengin toprak parçaları fikri ile her yıl Buffalo limanına akan büyük buğday arzını sağlayan yeni eyaletler arasında bir ilişki kurmayı adet edinmiş olmamız" gerçeği, her şeyden önce, iktisadî koşulların bir sonucudur. Örneğin Michigan gibi bir alanın tüm nüfusu, önce, hemen yalnızca, çiftlikle ve özellikle sınaî ürünlerle ve tropikal mallarla değişilebilen tek şey olan tarımsal yığın ürünleri üretimiyle uğraşırlar. Bu yüzden bu nüfusun tüm artı-üretimi tahıl biçiminde ortaya çıkar. Bu, başından itibaren, modern dünya piyasası temeli üzerine kurulmuş olan koloni devletleri, daha önceki, özellikle eski zamanlardaki devletlerden ayırır. Bunlar, dünya pazarı aracılığıyla, başka koşullar altında kendileri üretmek zorunda olacakları giysi ve aletler gibi mamul malları alırlar. Ancak böyle bir temel üzerindedir ki, Birleşik Devletler'in Güney eyaletleri, pamuğu, ana ürünleri yapabildiler. Dünya pazarındaki işbölümü bunu mümkün kılar. Dolayısıyla, gençlikleri ve nispeten küçük nüfusları hesaba katıldığında büyük bir artı-üretime sahip *görünüyorlarsa*, bu ne topraklarının verimliliği, ne emeklerinin semereli oluşu yüzünden değil, daha çok, emeklerinin ve dolayısıyla da bu emeğin katıldığı artı-ürünün tek yanlı biçimi yüzündendir.

Üstelik, yeni ekilmiş olan ve daha önce uygarlığın hiç dokunmadığı nispeten düşük kalitede bir toprak, iklim koşullarının o zamanlar tümüyle aleyhte olmaması kaydıyla —hiç olmazsa toprağın üst tabakalarında— kolayca emilen, büyük

ölçüde bitki besini biriktirmiştir. Öyle ki, gübre uygulanması olmaksızın ve hatta çok yüzeysel bir ekimle bile uzun bir süre ürün verecektir. Batının kırları, ek olarak, hemen hiç bir temizleme masrafı gerektirmeme üstünlüğüne sahiptirler, çünkü doğa onları ekilebilir yapmıştır.[8a] Bu tür daha az verimli alanlarda, *artı,* toprağın yüksek veriminin, yani akr başına ürünün bir sonucu olarak değil, daha yaşlı ülkelere kıyasla toprağın çiftçi için maliyeti hiç ya da hiçe yakın bir şey olduğundan hiç bir işleme yapılmadan ekilebilen büyük akr miktarının bir sonucu olarak üretilir. Örneğin, New York'un, Michigan'ın, Kanada'nın vb. bazı kısımlarında olduğu gibi, yarıcılığın var olduğu yerlerde durum budur. Bir aile, işlemeden, böyle, diyelim 100 akr eksin, akr başına ürün fazla olmasa da 100 akrdan gelen ürün satış için önemli bir artı bırakır. Buna ek olarak, doğal otlaklarda, sığır hemen hiç bir maliyeti olmadan, yapay otlaklar gerektirmeden otlatılabilir. Burada belirleyici olan toprağın niteliği değil, niceliğidir. Böyle işlenmeden ekim olanağı, doğal olarak, azçok hızlı bir biçimde, yani yeni toprağın verimiyle ters orantılı ve ürünlerinin ihracı ile doğru orantılı olarak, tüketilir. "Ve gene de, böyle bir ülke, buğdayın bile ilk mükemmel mahsüllerini verecek ve ülkenin kaymağını alanlar pazara gönderilmek üzere tahıldan büyük bir artı sağlayacaktır." (*l. c.*, s. 224.) Daha olgun uygarlıklara sahip, ekilmeyen toprağın fiyatının ekileninki ile belirlendiği vb. ülkelerdeki mülkiyet ilişkileri, böyle ekstansif bir ekonomiyi olanaksız kılar.

Bu yüzden bu toprağın, Ricardo'nun düşündüğü gibi aşırı ölçüde zengin olması gerekmediği, ya da eşit verimlilikte

8a [Son zamanlarda Malthus'un ünlü "nüfus geçim araçları üzerinde bir yüktür" sözünü, gülünç hale koyan ve onun yerine, nüfus üzerinde bir yük olan geçim araçları onlardan zorla uzaklaştırılmadıkça, tarımın ve onunla birlikte Almanya'nın yıkılacağı yolundaki tarımcı feryatları doğuran şey, tam da bu kırlık ya da bozkır bölgelerin hızla büyüyen ekimidir. Bu bozkırların, kırların, pampaların, ılanoların vb. ekimi, gene de yalnızca başlangıç halindedir: bu yüzden bunun Avrupa tarımındaki devrim yapıcı etkisi, gelecekte, şimdiye kadar olduğundan daha da fazla kendini duyuracaktır. —*F.E.*]

toprakların ekilmesi gerekmediği, şu aşağıdaki örnekten anlaşılabilir. Michigan eyaletinde, 1848'de 465.900 akra buğday ekilmişti ki, bu, 4.379.300 *bushel** ya da akr başına ortalama 10⅕ *bushel* veriyordu; tohumluk tahılı çıkardıktan sonra bu, akr başına 9 *bushel*'den az bırakıyordu. Bu eyaletin 29 ilçesinden 2'si ortalama 7 *bushel*, 3'ü ortalama 8 *bushel*, **2-9, 7-10, 6-11, 3-12, 4-13** *bushel* ve yalnızca bir ilçe ortalama 16 *bushel* ve bir diğeri akr başına 18 *bushel* üretmiştir. (*l. c.*, s. 225.)

Pratik ekim için, daha yüksek toprak verimliliği, bu verimlilikten hemen yararlanmada daha büyük yetenekle elele gider. Sonuncusu doğal olarak fakir bir toprakta, doğal olarak zengin bir toprakta olduğundan daha büyük olabilir, ama bu bir kolonicinin ilk ele alacağı ve sermaye eksik olduğu zaman ele alması gereken toprak türüdür.

Son olarak, ekimin daha büyük alanlara —şimdiye kadar ekilmiş olan topraktan daha düşük kalitede toprağa başvurulması gereken az önce değinilen durum dışında— A'dan D'ye kadar çeşitli tür topraklara yayılması, böylece, örneğin B ve C'den daha büyük parçaların ekilmesi, tahıl fiyatlarında hiç de, örneğin pamuk eğirmedeki bir önceki yıllık yayılmanın, iplik fiyatlarında sürekli bir artış gerektirmesinde olduğundan daha fazla bir ön artış gerektirmez. Piyasa-fiyatlarındaki önemli artış ya da düşüşler üretimin hacmini etkilerse de, (kapitalist ilişkiler içinde işleyen bütün öteki üretim dallarında olduğu gibi) tarımda da buna bakılmaksızın, gene de, üretimi ne geciktirici ne de olağanüstü bir biçimde canlandırıcı bir etki yapan düzeydeki ortalama fiyatlarda bile, sürekli bir nispî fazla üretim vardır; bu fazla üretim, aslında, birikimle özdeştir. Öteki üretim biçimlerinde bu nispî fazla üretimi, doğrudan doğruya nüfus artışı, kolonilerde ise sürekli göç, harekete geçirir. Talep sürekli olarak artar ve bunu önceden gören yeni sermaye, bu yatırım farklı tarımsal ürünler için koşullara

* *Bushel: quarter*'ın ⅛'i. —*ç.*

göre değişse de, sürekli olarak yeni toprağa yatırılır. Bunu yaratan, aslında, yeni sermayelerin oluşumudur. Ama birey, kapitalist açısından, o üretiminin hacmini, onu hâlâ kendisi kontrol edebildiği ölçüde mevcut sermayesinin hacmi ile ölçer. Onun amacı, piyasanın mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünü ele geçirmektir. Eğer herhangi bir fazla üretim olursa, kabahati kendi üzerine almayacak, rakiplerinin üzerine atacaktır. Bireysel kapitalist, mevcut piyasanın daha büyük bir oranını kendine ayırarak ya da bizzat piyasayı genişleterek üretimini genişletebilir.

KIRKINCI BÖLÜM

FARKLILIK RANTININ (DİFERANSİYEL RANTIN) İKİNCİ BİÇİMİ (FARKLILIK RANTI II)

BURAYA kadar, farklılık rantını, yalnızca, farklı verimlilikteki eşit toprak alanlarına yatırılmış eşit sermaye miktarlarının değişen üretkenliği olarak ele aldık, öyle ki, farklılık rantı, en kötü, rantsız toprağa yatırılan sermayeden gelen ürün ile, üstün kalitedeki topraktan gelen ürün arasındaki farkla belirleniyordu. Farklı toprak parçalarına yatırılmış yanyana sermayeler bulunuyordu, öyle ki, her yeni sermaye yatırımı, toprağın daha yaygın ekimini, ekili alanda bir genişlemeyi ifade ediyordu. Ancak, son tahlilde, farklılık rantı, niteliği gereği, yalnızca toprağa yatırılan eşit sermayelerin farklı üretkenliğinin sonucuydu. Ama, eğer farklı üretkenlikteki sermayeler ardarda aynı toprak parçasına, ya

da yanyana farklı toprak parçalarına yatırılırsa, sonuçlar aynı olmak kaydıyla, bir şey farkeder mi?

Her şeyden önce, yadsınamaz ki, artı-kârın oluşumu açısından, A'nın bir akrı başına 3 sterlinlik üretim fiyatının 1 *quarter* getirmesi, öyle ki 3 sterlin, üretim fiyatı ve 1 *quarter*'ın düzenleyici piyasa-fiyatı olurken, B'nin bir akrı başına 3 sterlinlik üretim fiyatının 2 *quarter*, böylelikle 3 sterlin artıkâr getirmesi, bunun gibi, C'nin bir akrı başına 3 sterlinlik üretim fiyatının 3 *quarter* ve 6 sterlin artı-kâr getirmesi ve nihayet D'nin bir akrı başına 3 sterlinlik üretim fiyatının 4 *quarter* ve 9 sterlin artı-kâr getirmesi ile aynı sonucun bu 12 sterlinlik üretim fiyatının ya da 10 sterlinlik sermayenin, bir ve aynı akra, aynı sıra içinde, aynı başarı ile uygulanmasından elde edilmesi arasında bir fark yoktur. Her iki durumda da, herbiri 2½ sterlinlik olan değer bölümleri, ardarda —ister yanyana değişik verimlilikte dört akra, ister ardarda tek ve aynı akr toprağa— yatırılan 10 sterlinlik bir sermaye sözkonusudur ve bunların değişik ürünlerinden dolayı, bir bölüm hiç artı-kâr getirmezken, öteki bölümler, rantsız yatırıma göre ürün farklarıyla orantılı olarak artı-kâr getirirler.

Artı-kâr ve sermayenin farklı değer bölümleri için çeşitli artı-kâr hadleri her iki durumda da aynı biçimde oluşur. Ve rant, onun özünü teşkil eden bu artı-kârın bir biçiminden başka bir şey değildir. Ama ne olursa olsun, ikinci yöntemde, artı-kârın ranta dönüştürülmesiyle, artı-kârın kapitalist kiracıdan toprak sahibine naklini içeren bu biçim değişikliği ile ilgili bazı zorluklar vardır. İngiliz kiracıların resmî tarım istatistiklerinde direnişlerin nedeni budur. Ve sermaye yatırımlarının gerçek sonuçlarının belirlenmesi konusunda toprakbeylerine karşı giriştikleri mücadelenin nedeni de budur (Morton). Çünkü rant, toprak kiraya verildiği zaman saptanır ve bundan sonra, ardarda sermaye yatırımlarından doğan artı-kâr, kiralama devam ettiği sürece kiracının

cebine akar. İşte bunun için kiracılar, uzun süreli kiralamalar için savaşmışlar, öte yandan da, toprakbeylerinin daha büyük güce sahip olmaları yüzünden, isteğe göre saptanan kira sürelerinin, yani her yıl iptal edilebilen kiralamaların sayısında bir artış olmuştur.

Bu yüzden, ta baştan beri açıktır ki, eşit sermayelerin, yanyana, eşit toprak alanlarına eşit olmayan sonuçlarla mı yatırıldığı, yoksa bunların aynı toprağa ardarda mı yatırıldığı artı-kârın oluşum yasası açısından önemsiz olsa da, artı-karın toprak rantına dönüştürülmesi açısından, büyük ölçüde farkeder. İkinci yöntem, bu dönüştürmeyi, bir yandan daha dar sınırlar içine, bir yandan da daha değişken sınırlar içine hapseder. Bu nedenle, entansif ekim uygulayan ülkelerde, vergi tahakkuk memurunun işi, Morton'un *Resources of Estates** adlı yapıtında gösterdiği gibi, çok önemli, karmaşık ve güç bir meslek haline gelir (ve iktisadî açıdan, entansif ekimle, sermayenin, bitişik birkaç toprak parçası arasında bölünmesi yerine, aynı toprak parçası üzerinde yoğunlaşmasından başka bir şeyi kastetmiyoruz). Eğer toprak iyileştirmeleri daha sürekli bir nitelikteyse, toprağın yapay olarak yükseltilmiş farklılık verimliliği, kiralama sona erer ermez, doğal farklılık verimliliğiyle çakışır, ve bu yüzden rantın değerlendirilmesi, genel olarak, farklı verimlilikteki parçalar üzerinde rant saptanmasına tekabül eder. Öte yandan, artı-kârın oluşumu, aktif sermayenin büyüklüğü ile belirlendiği sürece, belirli bir miktar aktif sermaye için rant miktarı, ülkenin ortalama rantına eklenir ve böylece, yeni kiracının ekime aynı entansif biçimde devam etmesi için yeterince sermayeye hükmetmesinin ortamı hazırlanır.

Farklılık rantı II'nin incelenmesinde, aşağıdaki hususlar gene vurgulanmalıdır.

* London 1858, s. 209, vd.. —*Ed.*

Birincisi, bunun temeli ve hareket noktası, yalnızca tarihsel açıdan değil, ayrıca, herhangi bir belli zaman dönemindeki hareketleri sözkonusu olduğu sürece de, **farklılık** rantı I'dir, yani eşit olmayan verimlilikte ve farklı yerlerdeki toprakların yanyana aynı zamanda ekilmesidir; bir başka deyişle toplam tarımsal sermayenin eşit olmayan bölümlerinin, eşit olmayan nitelikteki toprak parçalarına, yanyana, aynı zamanda uygulanmasıdır.

Tarihsel olarak bu açıktır. Kolonilerde, kolonların yatıracak pek az sermayeleri vardır; başlıca üretim araçları emek ve topraktır. Her ailenin başı, kendisi ve akrabaları için, komşu kolonlar yanında bağımsız bir iş alanı arar. Kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinde bile, asıl tarımsal durum genellikle böyle olsa gerek. Bağımsız üretim dalları olarak, koyun çobanlığı ve sığır yetiştiriciliğinde, genel olarak, topraktan yararlanma, azçok ortaklaşadır ve ta baştan beri ekstansiftir. Kapitalist üretim biçiminin hareket noktası, üretim araçlarının, gerçekten ya da hukuken, bizzat toprağı işleyenin malı olduğu daha önceki üretim biçimleridir, tek sözcükle, tarımla elsanatı gibi meşgul olunmasıdır. Eşyanın tabiatı gereği, bu sonuncusu, ücretli-emekçilere dönüşen doğrudan üreticiler karşısında, üretim araçlarının yoğunlaşmasına ve bunların sermayeye dönüşmesine ancak tedricen izin verir. Kapitalist üretim biçimi, burada, tipik olarak tezahür ettiği ölçüde, önce, özellikle koyun çobanlığı ve sığır yetiştiriciliğinde oluşur. Ama bu haliyle, sermayenin nispeten küçük bir toprak alanı üzerinde yoğunlaşmasında değil, atların bakım masraflarından ve öteki üretim maliyetlerinden tasarruf eden daha geniş çapta üretimde, ama aslında, aynı toprağa daha fazla yatırım yapmamakla kendini gösterir. Üstelik, tarla tarımının doğal yasalarına uygun olarak, sermaye —burada, aynı zamanda, evvelce üretilmiş olan üretim araçları anlamında kullanılmaktadır—, ekim belirli bir gelişme düzeyine ulaştığı ve toprak buna uygun

olarak kuvvetini tükettiği zaman, toprağın ekiminde belirleyici unsur haline gelir. İşlenen alan işlenmeyen alana oranla küçük olduğu sürece ve toprağın gücü tüketilmediği sürece (ve gerçek tarımın ve bitkisel beslenmenin egemen olmasından önceki dönemde, sığır yetiştiriciliğinin ve et tüketiminin hüküm sürdüğü sırada durum budur), yeni gelişen üretim biçimi, köylü üretiminin karşısına, esas olarak bir kapitalist için işlenen toprağın yaygınlığı ile, bir başka deyişle, gene sermayenin daha büyük toprak alanlarına yaygın uygulanışı ile çıkar. Bu yüzden, başından beri hatırlanmalıdır ki, farklılık rantı I, bir hareket noktası görevi yapan tarihsel temeldir. Öte yandan, herhangi bir belli anda, farklılık rantı II'nin hareketi, yalnızca, kendisi de farklılık rantı I'in rengârenk temelinden başka bir şey olmayan bir alan içinde olur.

İkincisi, II. biçimindeki farklılık rantında kiracılar arasında sermayenin dağılımındaki (ve kredi elde etme yeteneğindeki) farklılıklar da verimlilikteki farklılıklara eklenir. Gerçek imalât sanayiinde, her iş dalı, hızla, kendi asgarî iş hacmini ve buna tekabül eden sermayeyi geliştirir, bunun altında hiç bir bireysel iş, başarı ile yürütülemez. Aynı biçimde, her iş dalı, bu asgarinin üstünde, üreticiler yığının hükmedeceği ve hükmettiği, bir normal ortalama sermaye miktarı geliştirir. Daha büyük bir sermaye hacmi, ekstra kâr üretebilir, daha küçük bir hacim, ortalama kârı bile getirmez. Kapitalist üretim biçimi, tarımda kapitalist üretim biçiminin klasik vatanı olan İngiltere'de görülebileceği gibi, tarımda ancak yavaşça ve eşit olmayan bir biçimde gelişir. Serbest tahıl ithalâtı mevcut olmadığı sürece, ya da hacim küçük olduğu için etkisi ancak sınırlı olduğu sürece, düşük kalitedeki toprağı işleyen ve dolayısıyla, ortalama üretim koşullarından daha kötü koşullar altında olan üreticiler, piyasa-fiyatını saptarlar. Çiftçiliğe yatırılan ve genel olarak buna elverişli olan toplam sermaye yığınının büyük bir bölü-

mü onların elindedir.

Şurası bir gerçektir ki, örneğin, köylü, küçük toprak parçası üzerinde daha çok emek harcar. Ama bu, üretkenliğin nesnel toplumsal ve maddî koşullarından tecrit edilmiş emektir, bu koşullardan zorla kopartılan ve yoksun bırakılan emektir.

Bu durum, gerçek kapitalist kiracıların artı-kârın bir bölümünü mal edinmelerini mümkün kılar — eğer kapitalist üretim biçimi tarımda da manüfaktürde olduğu kadar eşit bir biçimde gelişseydi, en azından bu nokta sözkonusu olduğu ölçüde, bu gerçek geçerli olmayacaktı.

Önce, şimdilik bu artı-kârın, toprak rantına dönüşmesinin hangi koşullar altında gerçekleşebileceğinin üzerinde durmadan, farklılık rantı II ile artı-kârın oluşumunu ele alalım.

Bu durumda ortadadır ki, farklılık rantı II, sadece farklı bir biçimde ifade edilmiş olan, ama özünde ona özdeş olan farklılık rantı I'dir. Çeşitli toprak tiplerinin verimliliğindeki değişiklik, farklılık rantı I durumunda, ancak toprağa yatırılan sermayelerden eşit olmayan sonuçlar elde edildiği ölçüde, yani ya eşit sermaye büyüklüklerine, ya da orantılı miktarlara göre elde edilen ürün miktarları eşit olmadığı ölçüde etkisini gösterir. Bu eşitsizlik, ister aynı toprağa ardarda yatırılan çeşitli sermayeler için olsun ister farklı tipte birkaç toprak parçasına yatırılan sermayeler için olsun — bu, ne verimlilikteki farklılıkta, ne toprağın ürününde hiç bir değişiklik yapamaz ve dolayısıyla da sermayenin daha üretken biçimde yatırılan bölümleri için farklılık rantının oluşumunda hiç bir değişiklik yapamaz. Bu, gene, şimdi de, eskiden olduğu gibi, aynı sermaye yatırımıyla farklı verimlilik gösteren topraktır, şu farkla ki, farklılık rantı I durumunda, çeşitli toprak türlerinin bunlara yatırılan toplumsal sermayenin farklı eşit parçaları için yaptığını, burada, aynı toprak, farklı parçalar halinde ardarda yatırılan bir sermaye için yapar.

Eğer Tablo I'de [bkz: s. 57] gösterilen çeşitli kiracılar

tarafından herbiri 2½ sterlinlik bağımsız sermayeler biçiminde, dört toprak tipinin, A, B, C, ve D'nin her akrına yatırılacak olan 10 sterlinlik sermayenin aynısı, bunun yerine, D'nin tek ve aynı akrına ardarda yatırılsaydı, öyle ki birinci yatırım 4 *quarter*, ikincisi 3, üçüncüsü ve dördüncüsü 1 *quarter* (ya da bunun tersi bir sıralama ile) getirseydi, o zaman en az üretken olan sermayenin sağladığı *quarter*'ın fiyatı, yani = 3 sterlin, hiç farklılık rantı getirmeyecek, ama üretim fiyatı 3 sterlin olan buğday arzına gereksinme olduğu sürece, üretim fiyatını belirleyecekti. Ve kapitalist üretim biçiminin hüküm sürdüğünü varsaydığımıza göre, öyle ki, 3 sterlinlik fiyat, genel olarak 2½ sterlinlik bir sermayenin getirdiği ortalama kârı içereceğine göre, öteki 2½ sterlinlik üç bölümden herbiri, üretimdeki farka göre artı-kâr getirecektir, çünkü bu üretim, kendi üretim fiyatında değil, 2½ sterlinlik en az üretken yatırımın üretim fiyatında satılmaktadır; sonuncu yatırım hiç rant getirmez ve ürünlerinin fiyatı üretim fiyatları genel yasası ile belirlenir. Artı-kârın oluşumu, Tablo I'deki gibi olacaktır.

Burada bir kez daha görülmektedir ki, farklılık rantı II, farklılık rantı I'i önceden varsayar. 2½ sterlinlik bir sermayeden elde edilen, yani en kötü topraktan elde edilen asgarî üretim, burada, 1 *quarter* varsayılmaktadır. Ayrıca, 4 *quarter* getiren ve kiracının 3 *quarter*'lık bir farklılık rantı ödendiği 2½ sterlinden başka, D tipi toprakla iş gören kiracının, bu aynı toprağa, tıpkı en kötü toprak A üzerindeki aynı sermaye gibi, yalnızca 1 *quarter* getiren 2½ sterlin yatırdığı da varsayılmaktadır. Bu, rant getirmeyen bir sermaye yatırımı olacaktır, çünkü ona yalnızca ortalama kâr sağlamaktadır. Ranta dönüştürülebilecek hiç artı-kâr olmayacaktır. Öte yandan, D'deki ikinci sermaye yatırımının bu azalan ürünü, kâr oranı üzerine hiç bir etki yapmayacaktır. Sanki, 2½ sterlin A tipi toprağın ek bir akrına yeniden yatırılmış gibi olacaktır, bu artı-kârı ve dolayısıyla A, B, C ve D

topraklarının farklılık rantım hiç bir biçimde etkilemeyecek bir durumdur. Ama, kiracı için, D'deki bu 2½ sterlinlik ek yatırım, varsayımımıza uygun olarak, D'nin akrı başına yapılan başlangıçtaki 2½ sterlinlik yatırım kadar kârlı olabilecektir, bu sonununcusunun 4 *quarter* getirmesine karşın, bu böyledir. Dahası, eğer herbiri 2½ sterlinlik iki başka yatırım, sırasıyla 3 *quarter* ve 2 *quarter*'lık ek bir ürün getirecek olurlarsa, gene, D'deki 4 *quarter*, yani 3 *quarter*'lık bir artı-kâr getiren 2½ sterlinlik ilk yatırımdan gelen ürüne kıyasla bir azalma olmuş olacaktır. Ama bu, yalnızca artı-kârın miktarındaki bir azalma olacaktır ve ne ortalama kârı ne de düzenleyici üretim fiyatını etkilemeyecektir. Sonuncu durum, ancak, eğer bu azalan artı-kârı getiren ek üretim, A'daki üretimi gereksiz kılar ve akr A'yı ekim dışına atarsa, sözkonusu olacaktır. Böyle bir durumda, eğer akr B, rantsız toprak ve piyasa-fiyatının düzenleyicisi haline gelmişse, akr D'deki ek sermaye yatırımının azalan üretkenliğine, üretim fiyatında, örneğin 3 sterlinden 1½ sterline bir düşüş eşlik edecektir.

D'nin ürünü şimdi = 4 + 1 + 3 + 2 = 10 *quarter* olacaktır, oysa eskiden = 4 *quarter* idi. Ama B'nin düzenlediği *quarter* başına fiyat 1½ sterline düşmüş olacaktır. D ve B arasındaki fark = 10 — 2 = 8 *quarter*, *quarter* başına 1½ sterlin üzerinden = 12 sterlin olacaktır, oysa D'den gelen para-rant önceden = 9 sterlin idi. Buraya bir nokta koyalım. Akr başına hesaplanan rant miktarı, herbiri 2½ sterlinlik iki ek sermayenin azalan artı-kâr oranına karşın, %33⅓ artmış olacaktır.

Farklılık rantının genel olarak ve I. biçimle birleşmiş II. biçim halinde özel olarak, nasıl son derece karmaşık birleşmelere yol açacağını buradan anlıyoruz. oysa örneğin Ricardo, bunu, çok tek-yanlı olarak ve sanki basit bir sorun imiş gibi ele almaktadır. Yukardaki durumda olduğu gibi, düzenleyici piyasa-fiyatında bir düşme ve aynı zamanda da

verimli topraklardan gelen rantta yükselme olabilir, öyle ki, gerek mutlak ürün, gerek mutlak artı-ürün artar. (Farklılık rantı I'de, alçalan bir sıra ile, akr başına mutlak artı-ürünün sabit kalmasına ya da hatta azalmasına karşın, nispî artı-ürün ve böylece de akr başına rant artabilir.) Ama aynı zamanda da, aynı toprağa ardarda yapılan sermaye yatırımlarının üretkenliği, bunların büyük bir bölümünün daha verimli topraklara düşmesine karşın azalır. Belli bir görüş açısından —gerek üretim, gerekse üretim fiyatları ile ilgili olarak— emeğin üretkenliği artmıştır. Ama, bir başka görüş açısından, bu azalmıştır, çünkü artı-kâr oranı ve akr başına artı-ürün aynı topraktaki çeşitli sermaye yatırımları için azalır.

Ardarda sermaye yatırımlarının azalan üretkenliği durumunda, yalnızca, eğer bu sermaye yatırımları en kötü toprak A'nın dışında başkasına yapılamıyorsa, farklılık rantı II'ye, zorunlu olarak üretim fiyatında bir artış ve üretkenlikte mutlak bir azalma eşlik eder. Eğer, 2½ sterlinlik bir sermaye yatırımı ile 3 sterlinlik bir üretim fiyatında 1 *quarter* veren A'nın bir akrı, 2½ sterlinlik ek bir harcama, yani 5 sterlinlik toplam yatırım ile, yalnızca toplam 1½ *quarter* verirse, o zaman bu 1½ *quarter*'ın üretim fiyatı = 6 sterlin, ya da 1 *quarter*'ınki = 4 sterlindir. Büyüyen bir sermaye yatırımı ile üretkenlikteki her azalma, burada akr başına düşen üretimde nispî bir azalma anlamına gelecektir, oysa, üstün kaliteli topraklar üzerinde, bu, yalnızca fazla artı-üründe bir azalmayı ifade edecektir.

Ama, eşyanın tabiatı gereği, entansif ekimin gelişmesiyle, yani aynı toprağa ardarda sermaye yatırımları ile, bu, daha iyi topraklar üzerinde daha avantajlı olarak ya da daha büyük ölçüde gerçekleşecektir. (Eskiden yararsız olan bir toprağın, yararlı toprak haline dönüştürüldüğü sürekli iyileştirmeleri kastetmiyoruz.) Bu yüzden, ardarda sermaye yatırımlarının azalan üretkenliğinin başlıca etkisi, yukarda

belirtilen etkı olmalıdır. Daha iyi toprağın seçilmesinin nedeni, yatırılan sermayenin kârlı olacağı konusunda en büyük vaadi vermesidir; çünkü bu toprak, yararlanılmaya hazır en doğal verimlilik unsurlarını içermektedir.

Tahıl Yasalarının kaldırılmasından sonra, İngiltere'de ekim daha da entansif hale geldiği zaman, eski buğday toprağının büyük bir bölümü başka amaçlara, özellikle sığır otlaklarına ayrılmış, buğday için en uygun verimli toprağın ise suyu kurutulmuş ve başka yollarla iyileştirilmişti. Böylece, buğday ekimi için sermaye daha sınırlı bir alanda yoğunlaşmıştı.

Bu durumda —ve en iyi toprağın en büyük artı-ürünü ile, rantsız toprak A'nın üretimi arasındaki bütün olası artı oranları, burada, akr başına artı-üründe, nispîden çok mutlak bir artışla uyuşur— yeni oluşan artı-kâr (potansiyel rant) eski ortalama kârın ranta dönüştürülmüş bir bölümünü (üretimin eskiden ortalama kârı ifade eden bir bölümünü) değil, bu biçimden ranta dönüştürülen ek bir artı-kârı temsil eder.

Öte yandan, yalnızca, tahıla olan talebin, piyasa-fiyatının A'nın üretim fiyatının üstüne çıkacağı ölçüde arttığı, öyle ki A, B, ya da herhangi bir başka türde toprağın artı-ürünün, ancak 3 sterlinden daha yüksek bir fiyata arz olunabileceği bir durumda A, B, C ve D toprak tiplerinden herhangi birine yapılan ek bir sermaye yatırımından gelen üründeki azalışa, üretim fiyatındaki ve düzenleyici piyasa-fiyatındaki bir yükselme eşlik edecektir. Bu, (en azından A'nın kalitesinde) ek A toprağının ekilmesiyle sonuçlanmaksızın, ya da başka koşulların sonucu olan daha ucuz bir arz olmaksızın, uzun bir zaman dönemi boyunca devam ettiği sürece, başka her şey eşit ise, ücretler, ekmeğin fiyatındaki artışın sonucu olarak artacak ve kâr oranı buna uygun olarak düşecektir. Bu durumda, artan talebin, A'dan daha düşük kalitedeki toprağın ekime açılmasıyla mı, yoksa dört toprak tipinden herhangi birine yapılan ek sermaye yatırımlarıyla mı karşılandığı

önemli değildir. Farklılık rantı, o zaman, azalan bir kâr oranı ile birlikte artacaktır.

Zaten ekili olan topraklara yatırılan daha sonraki ek sermayelerin azalan üretkenliğinin üretim fiyatında bir artışa, kâr oranında bir düşüşe ve daha yüksek farklılık rantının oluşmasına yol açabileceği, —çünkü, sonuncusu, belli koşullar altında, tıpkı A'dan daha düşük kalitedeki toprak, piyasa-fiyatını düzenliyormuşçasına her tür toprak üzerinde artacaktır— bu tek durum, Ricardo tarafından —farklılık rantı II'nin bütün oluşumunu indirgediği— tek durum, normal durum olarak nitelendirilmiştir.

Eğer yalnızca A tipi toprak ekilmiş olsaydı ve ona yapılan ardarda sermaye yatırımlarına üründeki orantılı bir artış eşlik etmemiş olsaydı, durum gene bu olacaktı.

O halde, burada, farklılık rantı II'nin incelemesinde, farklılık rantı I tamamen gözden yitirilir.

Ekili topraklardan gelen arzın yetersiz, ve bu nedenle düşük kalitede yeni ek toprak ekime açılıncaya kadar, ya da çeşitli toprak türlerine yatırılan ek sermayeden gelen toplam üretim, ancak, o zamana dek egemen olan üretim fiyatından daha yüksek bir üretim fiyatında arz edilebilinceye kadar, piyasa-fiyatının, sürekli olarak, üretim fiyatından yüksek olduğu bu durum dışında, ek sermayelerin üretkenliğindeki orantılı düşüş, düzenleyici üretim fiyatını ve kâr oranını olduğu gibi bırakır. Geri kalanlar için, üç ek durum mümkündür.

a) Eğer A, B, C ya da D toprak tiplerinden herhangi birine yatırılan ek sermaye, yalnızca A'nın üretim fiyatıyla belirlenen kâr oranını getirirse, o zaman, A tipi ek toprağın ekilmesi durumunda oluşacağından daha fazla hiç bir artı-kâr ve, dolayısıyla, hiç bir potansiyel rant oluşmaz.

b) Eğer ek sermaye daha büyük bir ürün getirirse, düzenleyici fiyatın aynı kalması koşuluyla, kuşkusuz, yeni artı-kâr (potansiyel rant) oluşur. Durum zorunlu olarak bu

değildir; özellikle de, bu ek üretim, A toprağını ekim dışına ve böylece de rekabet eden topraklar dizisinin dışına attığı zaman durum bu değildir. Bu durumda düzenleyici üretim fiyatı düşer. Eğer buna ücretlerdeki bir düşme eşlik ederse, ya da eğer daha ucuz ürün, değişmeyen sermayeye onun unsurlardan biri olarak girecek olursa, kâr oranı yükselecektir. Eğer ek sermayenin artan üretkenliği en iyi topraklar olan C ve D üzerinde ortaya çıkmışsa, artan artı-kârın (ve dolayısıyla artan rantın) oluşumunun fiyatlardaki düşme ve kâr oranındaki yükselme ile ne ölçüde birlikte gideceği, bütünüyle, artan üretkenlik derecesine ve yeni ek sermaye miktarına bağlı olacaktır. Kâr oranı, ücretlerde bir düşme olmaksızın, değişmeyen sermaye unsurlarının ucuzlamasıyla da yükselebilir.

c) Eğer ek sermaye yatırımı azalan artı-kâr ile birlikte ama ek harcamadan gelen ürün, gene de A'ya yatırılan aynı sermayeden gelen ürünün üstünde bir fazla bırakacak bir biçimde gerçekleşirse, artan arz, A toprağını ekim dışında bırakmadıkça, bütün durumlar altında yeni bir artı-kâr oluşumu meydana gelir. Bu, D, C, B ve A üzerinde aynı zamanda meydana gelebilir. Ama öte yandan, eğer en kötü toprak A, ekim dışına atılmışsa, o zaman, düzenleyici üretim fiyatı düşer ve para olarak ifade edilen artı-kârın ve dolayısıyla farklılık rantının artması ya da düşmesi, 1 *quarter* azalmış fiyatı ile artı-kârı oluşturan *quarter*'ların artan sayısı arasındaki ilişkiye bağlı olcaktır. Ama her ne olursa olsun, burada belirtmeye değer ki, ardarda sermaye yatırımlarından gelen artı-kârın azalması ile, üretim fiyatı, ilk bakışta, yükselecek gibi görünürken, bunun yerine düşebilir.

Bu azalan artı ürünlerle ek sermaye yatırımları, bütünüyle, örneğin herbiri 2½ sterlinlik dört yeni bağımsız sermayenin, A ve B, B ve C, C ve D arasında verimliliğe sahip ve sırasıyla 1½, 2⅓, 2⅔ ve 3 *quarter* ürün veren toprakla-

ra yatırılacağı duruma tekabül eder. Bütün bu topraklar üzerinde, dört ek sermayenin hepsi için, artı-kâr oranının, nispeten daha iyi topraktaki aynı sermaye yatırımının artı-kâr oranına kıyasla azalmış olmasına karşın, artı-kâr (potansiyel rant) oluşacaktır. Ve bu dört sermayenin, D'ye mi vb. yatırıldığı, yoksa D ve A arasında mı dağıtıldığı önemsiz olacaktır.

Şimdi farklılık rantının iki biçimi arasında önemli bir farka geliyoruz.

Farklılık rantı I'de, sabit üretim fiyatı ve sabit farklılıklar mevcutken, akr başına düşen ortalama rant, ya da sermaye üzerinden ortalama rant oranı, rant ile birlikte artabilir. Ama bu ortalama, yalnızca bir soyutlamadır. Akr başına ya da sermayeye göre hesaplanan gerçek rant miktarı, burada, aynı kalır.

Öte yandan, aynı koşullar altında, akr başına hesaplanan rant [farklılık rantı II] miktarı, yatırılan sermayeye oranla ölçülen kâr oranı aynı kalsa da artabilir.

A, B, C ve D topraklarından herbirinde, 2½ sterlin yerine 5 sterlinlik sermayenin, yani 10 sterlin yerine toplam 20 sterlinin yatırılmasıyla, üretimin iki katına çıktığını ve nispî verimliliğin aynı kaldığını varsayalım. Bu, bu toprak türlerinden herbirinin 1 akrı yerine 2 akrını aynı maliyette ekmekle aynı şeydir. Kâr oranı aynı kalacaktır; bunun artı-kârla ya da rantla ilişkisi de aynı kalacaktır. Ama eğer, A şimdi 2, B — 4, C — 6 ve D 8 *quarter* getiriyorsa, üretim fiyatı gene de *quarter* başına 3 sterlin olarak kalacaktır, çünkü bu artış aynı sermaye ile iki katına çıkmış olan verimlilik yüzünden değil, iki katına çıkmış sermaye ile aynı orantılı verimlilik yüzündendir. Eskiden nasıl A'nın 1 *quarter*'ı 3 sterline mal oluyorduysa, şimdi de A'nın iki *quarter*'ı 6 sterline mal olacaktır. Dört toprağın hepsinde kâr iki katına çıkacaktır, ama yalnızca yatırılan sermaye iki katına çıktığı için. Ama, aynı oranda rant da iki katına çıkmış olacaktır; B için

1 yerine 2 *quarter*, C için 2 yerine 4 *quarter* ve D için 3 yerine 6 *quarter* olacaktır; ve buna uygun olarak da B, C ve D için para-rant, şimdi, sırasıyla 6 sterlin, 12 sterlin ve 18 sterlin olacaktır. Akr başına ürün gibi, akr başına para-rant ve dolayısıyla toprağın fiyatı da, ki bununla para-rant sermayeye çevrilir, iki katına çıkacaktır. Bu biçimde hesaplanan tahıl ve para olarak rant miktarı ve böylece de toprağın fiyatı artar, çünkü bunun hesaplanmasında kullanılan ölçüt, yani akr, sabit büyüklükte bir alandır. Öte yandan, yatırılan sermaye üzerinden kâr oranı olarak hesaplandığında, orantılı rant miktarında hiç bir değişiklik yoktur. 18'lik rant 10'luk sermaye yatırımına göre ne ise, 36'lık toplam rant, 20'lik sermaye yatırımına göre odur. Aynı şey, her tip toprağın para-rantının ona yatırılan sermayeye oranı için de geçerlidir; örneğin, C'de, 12 sterlinlik rant, 5 sterlinlik sermayeye göre ne ise, eskiden 6 sterlinlik rant, 2½ sterlinlik sermayeye göre o idi. Burada, yatırılan sermayeler arasında hiç bir yeni farklılık doğmaz, ama yalnızca, ek sermaye eskiden olduğu gibi aynı orantılı ürüne sahip rant getiren topraklardan birine ya da hepsine yatırıldığı için, yeni artı-kârlar doğar. Örneğin eğer bu iki kat yatırım, yalnızca C'de yer almışsa, C, B ve D arasındaki sermayeye göre hesaplanan farklılık rantı aynı kalacaktır: çünkü C'den elde edilen rant miktarı iki katına çıktığı zaman, yatırılan sermaye de iki katına çıkmıştır.

Bu gösterir ki, üretim fiyatı, kâr oranı ve farklılıklar değişmeden kalırken (ve dolayısıyla, sermayeye göre hesaplanan artı-kâr oranı ya da rant oranı değişmeden kalırken) akr başına düşen ürün ve para olarak rant miktarı ve, dolayısıyla, toprağın fiyatı yükselebilir.

Aynı şey, azalan artı-kâr ve dolayısıyla rant oranlarıyla, yani hâlâ rant getiren ek sermaye harcamalarının azalan üretkenliğiyle de meydana gelebilir. Eğer 2½ sterlinlik ikinci sermaye yatırımları, üretimi iki katına çıkarmamış, B

yalnızca 3½ *quarter*, C — 5 *quarter* ve D — 7* *quarter* getirmişse, B'deki 2½ sterlinlik ikinci sermaye için rant, 1 yerine yalnızca ½ *quarter* C'de — 2 yerine 1 *quarter* ve D'de — 3 yerine 2 *quarter* olacaktır. Bu durumda ardarda iki yatırım için rant ve sermaye arasındaki oranlar şöyle olacaktır:

	Birinci Yatırım			İkinci Yatırım	
	Rant	Sermaye		Rant	Sermaye
B:	3 sterlin	2½ sterlin	B:	1½ sterlin	2½ sterlin
C:	6 sterlin	2½ sterlin	C:	3 sterlin	2½ sterlin
D:	9 sterlin	2½ sterlin	D:	6 sterlin	2½ sterlin

Sermayenin nispî üretkenliğinin ve sermaye üzerinden hesaplanan artı-kârın bu azalan oranına karşın, tahıl ve para-rant, B'de 1 *quarter*'dan 1½ *quarter*'a (3 sterlinden 4½ sterline), C'de — 2 *quarter*'dan 3 *quarter*'a (6 sterlin den 9 sterline) ve D'de — 3 *quarter*'dan 5 *quarter*'a (9 sterlinden 15 sterline) çıkmış olacaktır. Bu durumda ek sermayeler için farklılıklar, A'ya yatırılan sermayeye kıyasla, azalmış olacaktır, üretim fiyatı aynı kalacaktır, ama akr başına rant ve dolayısıyla akr başına toprağın fiyatı artmış olacaktır.

Şimdi farklılık rantı I'i, kendi temeli olarak öngören farklılık rantı II'nin bileşimleri ele alınacaktır.

* 1894 Almanca baskıda: 6 *quarter*. —*Ed.*

KIRKBİRİNCİ BÖLÜM

FARKLILIK RANTI II — BİRİNCİ DURUM: SABİT ÜRETİM FİYATI

BURADAKİ varsayım, piyasa-fiyatının, önceden olduğu gibi, en kötü toprak A'ya yatırılan sermaye tarafından düzenlendiğini ifade etmektedir.

I. Eğer rant getiren topraklardan —B, C, D— herhangi birine yatırılan ek sermaye, yalnızca A toprağı üzerindeki aynı sermaye kadar üretirse, yani eğer yalnızca düzenleyici üretim fiyatında ortalama kâr getirir, ama hiç artı-kâr getirmezse, o zaman rant üzerindeki etkisi sıfırdır. Her şey eskisi gibi kalır. Sanki A kalitesinde, yani en kötü topraktan rasgele birkaç akr ekili alana eklenmiş gibidir.

II. Ek sermayeler çeşitli topraklardan herbirinin üzerinde, büyüklüklerine orantılı olarak ek ürün getirirler; bir

başka deyişle, üretim hacmi, her toprak tipinin özel verimliliğine göre — ek sermayenin büyüklüğüyle orantılı olarak büyür. Otuzdokuzuncu Bölümde aşağıdaki Tablo I ile işe başladık [Tablo I]:

TABLO I

Toprak Tipi	Akr	Sermaye £	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Rant		Artı-Kâr Oranı (%)
								Quarter	Sterlin	
A	1	2½	½	3	1	3	3	0	0	0
B	1	2½	½	3	2	3	6	1	3	120
C	1	2½	½	3	3	3	9	2	6	240
D	1	2½	½	3	4	3	12	3	9	360*
Toplam	*4*	*10*	—	*12*	*10*	—	*30*	*6*	*18*	—

* 1894 Almanca baskıda bu sütun: %12, %24, %36. —*Ed.*

Bu, şimdi, şuna dönüşmüştür [Tablo II]:

Bu durumda, tabloda olduğu gibi, sermaye yatırımının bütün topraklarda iki katına çıkması zorunlu değildir. Ek sermaye bir ya da birkaç rant getiren toprağa, hangi oranda olursa olsun yatırıldığı sürece, yasa aynıdır. Gerekli olan tek şey, üretimin her toprak üzerinde sermaye ile aynı oranda artmasıdır. Burada rant, yalnızca, topraktaki artan bir sermaye yatırımının sonucu olarak ve bu artışla orantılı olarak artar. Artan sermaye harcamasının sonucu olan ve bununla orantılı olan ürün ve ranttaki bu artış, ürünün ve rantın miktarı açısından, rant getiren aynı kalitedeki toprak parçalarının ekili alanlarının artmış olduğu ve eskiden aynı tip topraklara yatırılan sermaye harcamasına eşit

TABLO II

Toprak Tipi	Akr	Sermaye £	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Rant Quarter	Rant Sterlin	Artı-Kâr Oranı (%)
A	1	2½+2½=5	1	6	2	3	6	0	0	0
B	1	2½+2½=5	1	6	4	3	12	2	6	120
C	1	2½+2½=5	1	6	6	3	18	4	12	240
D	1	2½+2½=5	1	6	8	3	24	6	18	360
Toplam	*4*	*20*	—	—	*20*	—	*60*	12	*36*	—

bir harcama ile ekime açıldığı zamankinin aynıdır. Örneğin Tablo II'deki durumda, eğer 2½ sterlinlik ek sermaye B, C, ve D'nin ek bir akrına yatırılmış olsaydı, sonuç aynı kalacaktı.

Üstelik, bu varsayım daha üretken bir sermaye yatırımını değil, yalnızca aynı alan üzerinde önceki başarının aynısıyla, daha fazla bir sermaye harcamasını ifade eder.

Bütün nispî oranlar burada aynı kalmaktadır. Kuşkusuz, oransal farklılıkları hesaba katmaz, salt aritmetik farklılıkları hesaba katarsak, o zaman, farklılık rantı, çeşitli topraklar üzerinde değişebilir. Örneğin ek sermayenin yalnızca B ve D'ye yatırılmış olduğunu varsayalım. Bu durumda D ve A arasındaki fark = 7 *quarter*'dır, oysa eskiden = 3 *quarter* idi; B ve A arasındaki fark = 3 *quarter*'dır, oysa eskiden = 1 idi; C ve B arasındaki fark = —1'dir, oysa eskiden = 1 idi vb.. Ama, eşit sermaye harcamaları için üretkenlik farklılığını ifade ettiği ölçüde, farklılık rantı I'de belirleyici olan bu aritmetik farklılık, burada tamamen önemsizdir; çün-

kü yalnızca, çeşitli toprak parçaları üzerindeki her eşit sermaye bölümü için farklılık değişmeden kalırken, farklı ek sermaye yatırımlarının ya da ek yatırım yokluğunun bir sonucudur.

III. Ek sermayeler artı-ürün getirir ve böylece de artı-kâr oluşturur, ama kendi artışlarıyla orantılı olarak değil, azalan bir oranda. [Tablo III.]

TABLO III

Toprak Tipi	Akr	Sermaye £	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Rant		Artı-Kâr Oranı (%)
								Quarter	Sterlin	
A	1	2½	½	3	1	3	3	0	0	0
B	1	2½+2½=5	1	6	2+1½= 3½	3	10½	1½	4½	90
C	1	2½+2½=5	1	6	3+2 = 5	3	15	3	9	180
D	1	2½+2½=5	1	6	4+3½= 7½	3	22½	5½	16½	330
Toplam	—	*17½*	*3½*	*21*	*17*	—	*51*	*10*	*30*	—

Bu üçüncü varsayım durumunda da, gene ek ikinci sermaye yatırımlarının çeşitli topraklar arasında aynı biçimde dağıtılıp dağıtılmadığı; azalan artı-kâr üretiminin orantılı olarak meydana gelip gelmediği; ek sermaye yatırımlarının, hepsinin rant getiren aynı toprak tipinde olup olmadığı, ya da bunların rant getiren değişik kalitedeki toprak parçaları arasında eşit olarak mı, yoksa eşit olmayan bir biçimde mi dağıtıldığı önemsizdir. Bütün bu durumlar geliştirilecek yasa için önemsizdir. Tek varsayım, ek sermaye yatırımlarının, rant getiren topraklardan herhangi birinin üzerinde artı-

kâr getireceği, ama sermayedeki artış miktarına göre azalan oranda artı-kâr getireceğidir. Önümüzdeki tabloda bu azalmanın sınırları, en iyi toprak D üzerindeki ilk sermaye harcamasının ürünü olan 4 *quarter* = 12 sterlin ve en kötü toprak A'daki aynı sermaye harcamasının ürünü olan 1 *quarter* = 3 sterlin arasındadır. Sermaye yatırımı I durumunda, en iyi topraktan gelen ürün, üst sınırı oluşturur ve ne rant ne de artı-kâr getiren en kötü toprak A'daki aynı sermaye harcamasından gelen ürün, ardarda sermaye yatırımlarının azalan üretkenliği ile, artı-kâr üreten toprak tiplerinden herhangi biri üzerinde ardarda sermeye yatırımlarının getirdiği ürünün alt sınırıdır. Nasıl ki, varsayım II ekili alana, daha iyi topraklardan, aynı kalitedeki toprak parçalarının eklendiği, ekili topraklardan herhangi birinin miktarının yükseldiği duruma tekabül ediyorsa, varsayım III'te çeşitli verimlilik dereceleri, D'den A'ya kadar yani en iyiden en kötü topraklara kadar uzanan topraklar arasında dağılmış olan ek parçaları ekildiği duruma tekabül eder. Eğer ardarda sermaye harcamaları, yalnızca D toprağına yapılmışsa, bunlar, D ve A arasında, sonra D ve C arasında, ve gene bunun gibi D ve B arasındaki mevcut farklılıkları içerebilirler. Eğer bunların hepsi C toprağına yapılmışsa, o zaman yalnızca C ve A, ve C ve B arasındaki farklılıkları; eğer yalnızca B'ye yapılmışsa, yalnızca B ve A arasındaki farklılıkları içerebilirler.

Ama yasa şudur: Bütün bu topraklar üzerinde, rant, yatırılan ek sermaye ile orantılı olarak olmasa da mutlak olarak artar.

Artı-kâr oranı, gerek ek sermaye, gerekse toprağa yatırılan toplam sermaye gözönünde tutulursa azalır; ama artıkârın mutlak büyüklüğü artar; tıpkı, genel olarak sermaye üzerinden azalan kâr oranının çoğunlukla mutlak kâr miktarında bir artışla elele gitmesi gibi. Böylece B'ye yatırılan bir sermayenin ortalama artı-kârı = sermaye üzerinden

%90'dır, oysa bu, ilk sermaye harcaması için = %120 idi. Ama toplam artı-kâr 1 *quarter*'dan 1½ *quarter*'a, ya da 3 sterlinden 4½ sterline yükselir. Toplam rant —yatırılan sermayenin iki kata çıkmış büyüklüğüyle ilişkili olarak değil de, kendi başına düşünülürse— mutlak olarak artmıştır. Çeşitli topraklardan gelen rantlardaki farklılıklar ve bunların nispî oranları, burada değişebilir; ama farklılıklardaki bu değişme, birbirine oranla rantlardaki artışın nedeni değil, bir sonucudur.

IV. Daha iyi topraklardaki ek sermaye yatırımlarının, ilk yatırımlardan daha çok ürün getirdiği durum, daha öte bir tahlil gerektirmemektedir. Söylemeye gerek yok ki, bu varsayım altında, akr başına rant artacak ve harcama hangi toprağa yapılmış olursa olsun, ek sermayeye oranla daha çok artacaktır. Bu durumda, ek sermaye yatırımına iyileştirmeler eşlik eder. Bu, ek bir daha az sermaye harcamasının, ek bir daha fazla sermaye harcamasının daha önce yarattığının aynısı, ya da ondan daha büyük bir etki yarattığı durumları da içerir. Bu durum bir önceki ile tamamen özdeş değildir, ve ayrım, bütün sermaye yatırımlarında önemlidir. Örneğin eğer 100, 10'luk bir kâr getirirse ve eğer belli bir biçimde kullanılan 200, 40'lık bir kâr getirirse, o zaman, kâr %10'dan %20'ye çıkmıştır ve bu ölçüde, sanki daha etkin bir biçimde kullanılan 50, 5 yerine 10'luk bir kâr getiriyormuş gibidir. Burada, kârın, üretimdeki orantılı bir artışla ilişkili olduğunu varsayıyoruz. Ancak fark şudur ki, bir durumda sermayeyi iki katına çıkarmam gerekirken, ötekinde yarattığım etki, şimdiye kadar kullanılan sermaye ile iki katına çıkmıştır. 1) Eskisinin yarısı kadar canlı ve maddeleşmiş emekle, öncekinin aynı ürünü mü, yoksa, 2) aynı emekle öncekinin iki katı ürünü mü, yoksa, 3) iki katı emekle, eski üretimin dört katını mı üretmiş olmam hiç de aynı şey değildir. Birinci durumda, emek —canlı ya da maddeleşmiş biçimde— serbest kalmıştır ve başka türlü kulla-

nılabilir; sermaye ve emeği kullanma gücü artar. Sermayenin (ve emeğin) serbest kalması, bizatihi bir zenginlik artışıdır; bu ek sermaye, birikimle elde edilmişçesine tamamen aynı etkiye sahiptir, ama birikim zahmetine gerek bırakmamaktadır.

100'lük bir sermayenin on metrelik bir ürün ürettiğini varsayın. 100, değişmeyen sermayeyi, canlı emeği ve kârı içermektedir. Böylece bir metre 10'a mal olur. Şimdi, eğer ben, aynı 100'lük sermaye ile 20 metre üretebilirsem, o zaman bir metre 5'e mal olur. Öte yandan, eğer 50'lik bir sermaye ile 10 metre üretebilirsem, o zaman da bir metre gene 5'e malolur, ve önceki meta arzı yeterliyse, 50'lik bir sermaye serbest kalır. Eğer 40 metre üretmek için 200'lük bir sermaye yatırmam gerekiyorsa, o zaman da bir metre 5'e malolur. Değerin ve ayrıca fiyatın belirlenmesi, burada, sermaye harcamasıyla orantılı olan üretim miktarından başka herhangi bir farklılık ayırdetmemize olanak vermez, Ama birinci durumda, ek sermaye, belki de, eğer gerekli olursa, üretimi iki katına çıkarmak üzere tasarruf edilmiştir;* ikinci durumda sermaye serbest kalmıştır;** üçüncü durumda, artan üretimin eski üretken güç tarafından sağlanacağı zamanki ile aynı oranda olmasa bile, artan üretim yalnızca yatırılan sermayenin çoğaltılması ile elde edilebilir. (Bu Birinci Kısma dahildir.)

Kapitalist üretim açısından, değişmeyen sermaye kullanılması, her zaman, değişen sermaye kullanılmasından daha ucuzdur, artı-değeri artırma bakımından değil, daha çok, maliyet-fiyatını düşürme bakımından, ve artı-değer yaratan öğede, emekte bile maliyet tasarrufu, düzenleyici üretim fiyatı aynı kaldığı sürece, kapitalist için bu görevi yerine getirir ve ona kâr sağlar. Gerçekte, bu, kapitalist üretim biçimine uygun düşen kredi gelişmesini ve ikraz sermayesinde

* 1894 Almanca baskıda: sermaye serbest kalır. —*Ed.*
** *Ibid.*: Ek sermaye tasaruf edilir. —*Ed.*

bir bolluğu öngörür. Eğer 100 sterlin yıl boyunca 5 emekçinin üretimi ise, bir yandan 100 sterlin ek değişmeyen sermaye; öte yandan da 100 sterlin değişen sermaye kullanırım. Eğer artı-değer oranı = %100 ise, o zaman, 5 emekçinin yarattığı değer = 200 sterlindir; öte yandan, 100 sterlin değişmeyen sermayenin değeri = 100 sterlin ve sermaye olarak, eğer faiz oranı = %5 ise, belki de = 105 sterlindir. Aynı para miktarları, üretime değişmeyen sermaye olarak mı, yoksa değişen sermaye değeri büyüklükleri olarak mı sürülmelerine bağlı olarak, ürettikleri ürün açısından çok farklı değerler ifade ederler. Üstelik, kapitalistin görüş açısından metaların maliyetine ilişkin olarak da şu farklılık da vardır; bu para, sabit sermayeye yatırıldığı ölçüde 100 sterlinlik değişmeyen sermayeden yalnızca aşınma ve eskime, metaın değerine girer, oysa ücretlere yatırılan 100 sterlin, tümüyle, metada yeniden üretilmelidir.

Hiç sermaye edinmeyen ya da ancak yüksek faiz oranlarında edinen kolonlar ve genel olarak bağımsız küçük üreticiler durumunda, ürünün ücretleri temsil eden bölümü onların geliridir, oysa kapitalist için bu, bir sermaye yatırımı oluşturur. Bu yüzden, birinciler, bu emek harcanmasına kendilerini her şeyden çok ilgilendiren emek-ürünün vazgeçilmez önkoşulu gözü ile bakarlar. Ama, artı-emeklerine gelince, zorunlu emek çıkarıldıktan sonra, bu, apaçık bir biçimde, artı-üründe gerçekleşir; ve bu sonuncuyu satabildikleri anda, ya da kendileri için kullandıkları anda, ona, kendilerine hiç bir şeye malolmamış bir şey gözü ile bakarlar, çünkü onlara hiç bir maddeleşmiş emeğe malolmamıştır. Onlara, zenginliğin yabancılaşması gibi gözüken şey, yalnızca maddeleşmiş emek harcanmasıdır. Kuşkusuz ellerinden geldiğince yükseğe satmak isterler; ama değerin altında ve kapitalist üretim fiyatının altında bir satış bile, bu kâr, borçlar, ipotekler vb. tarafından önceden emilmedikçe, onlara gene kâr gibi görünür. Öte yandan, kapitalist için, gerek de-

ğişmeyen, gerekse değişen sermaye yatırımı, bir sermaye konmasını temsil eder. Sonuncunun nispeten daha büyük ölçüde konması, diğer şeyler aynı kalmak koşuluyla, maliyet-fiyatını ve, gerçekte, metaların değerini düşürür. Bu yüzden, kâr, yalnızca artı-emekten, dolayısıyla da yalnızca değişen sermaye kullanımından doğarsa da, canlı emek, birey olarak kapitaliste, üretim fiyatındaki, başka her şeyden önce asgariye düşürülmesi gereken en pahalı unsur gibi görünebilir. Bu, donmuş emeğin nispeten daha büyük kullanımının canlı emeğe kıyasla, toplumsal emeğin üretkenliğinde bir artışa ve daha büyük bir toplumsal zenginliğe işaret ettiği gerçeğinin kapitalistvari tahrif edilmiş bir biçiminden başka bir şey değildir. Rekabet açısından, her şey böyle tahrif edilmiş ve başaşağı çevrilmiş görünür.

Üretim fiyatlarının değişmeden kaldığı varsayılarak, daha iyi topraklardaki, yani B'den yukarı bütün topraklardaki ek sermaye yatırımları, değişmeyen, artan, ya da azalan üretkenlikle yapılabilir. A toprağı için, eğer üretkenlik aynı kalırsa —ki bunda toprak hiç rant getirmemeye devam eder— ve ayrıca eğer üretkenlik artarsa, bu, ancak varsaydığımız koşullar altında mümkün olacaktır; o zaman A'ya yatırılan sermayenin bir bölümü rant getirirken, öteki getirmeyecektir. Ama eğer A'daki üretkenlik azalacak olursa, bu, imkânsız olacaktır, çünkü o zaman üretim fiyatı aynı kalmayacak, yükselecektir. Ama bütün bu durumlarda, yani ek sermayelerin getirdiği artı-ürün, bu ek sermayelerle, ister orantılı, ister bu orandan daha büyük ya da daha küçük olsun — bu yüzden de sermaye üzerinden artı-kâr oranı, bu sermaye arttığı zaman, ister sabit kalsın, ister yükselsin, ister düşsün, akr başına artı-ürün ve buna uygun olan artı-kâr artar ve dolayısıyla tahıl ve para olarak potansiyel rant da artar. Akr başına hesaplanan artı-kâr ya da rantın salt miktarındaki büyüme, yani bir sabit birime —mevcut durumda bir akr ya da bir hektar gibi belli bir toprak miktarına— da-

yanılarak hesaplanmış artan bir miktar, artan bir oran olarak ifadesini bulur. Bundan dolayı akr başına hesaplanan rantın büyüklüğü, böyle koşullar altında, yalnızca toprağa yatırılan sermayedeki artışın sonucu olarak artar. Elbette, bu, üretim fiyatlarının aynı kaldığı varsayıldığında ve, öte yandan, ek sermayenin üretkenliği ister değişmeden kalsın, isterse azalsın, ya da artsın buna bakmaksızın gerçekleşir. Bu son durumlar akr başına rantın büyüklüğünün arttığı aralığı değiştirir, bizzat bu artışın varlığını değil. Bu farklılık rantı II'ye özgü olan ve onu farklılık rantı I'den ayıran bir olgudur. Eğer ek sermaye yatırımları, zaman içinde ardarda aynı toprağa yapılmak yerine, mekân içinde ardarda, uygun kalitedeki yeni ek toprak üzerine yanyana yapılmış olsaydı rantın miktarı artmış olacaktı ve önceden de gösterildiği gibi, toplam ekili alandan gelen ortalama rant da artacaktı, ama akr başına rantın büyüklüğü değil. Toplam üretimin ve artı-ürünün miktarı ve değeri sözkonusu olduğu ölçüde aynı sonuç verilmişse, sermayenin daha küçük bir toprak alanı üzerinde yoğunlaşması akr başına rant miktarını yükseltir, oysa aynı koşullar altında, sermayenin daha büyük bir alana dağılması, diğer koşullar eşit olmak koşuluyla, bu etkiyi yaratmaz. Ama kapitalist üretim biçimi ne kadar gelişirse, aynı toprak alanı üzerinde sermayenin yoğunlaşması da o kadar gelişir ve bu yüzden de, akr başına hesaplanan rant o kadar çok artar. Dolayısıyla, üretim fiyatlarının özdeş olduğu, toprak tipindeki farklılıkların özdeş olduğu, ve aynı miktarda sermayenin yatırıldığı —ama bir ülkede, daha çok, sınırlı bir toprak alanı üzerinde ardarda harcamalar biçiminde olduğu halde, ötekinde, daha çoğu, daha büyük bir alana düzenli harcamalar biçiminde yatırıldığı— iki ülke verilmişse, toplam rant her iki ülke için de aynı olsa bile, akr başına rant ve dolayısıyla toprağın fiyatı birinci ülkede daha yüksek, ikincisinde daha düşük olacaktır. Böylece, rantın büyüklüğündeki farklılık, burada,

çeşitli toprakların doğal verimliliğindeki farklılığın bir sonucu olarak açıklanamaz, kullanılan emeğin miktarındaki farklılığın bir sonucu olarak da açıklanamaz, yalnızca sermayenin yatırıldığı farklı biçimlerin bir sonucu olarak açıklanabilir.

Burada artı-üründen sözettiğimizde, bu, her zaman, üretimin artı-kârı temsil eden tam kesiri olarak anlaşılmalıdır. Çoğunlukla, fazla ürün ya da artı-ürünle, üretimin toplam artı-değeri temsil eden bölümünü ya da bazı durumlarda ortalama kârı temsil eden bölümünü kastederiz. Bu terimin rant getiren sermaye durumunda aldığı özel anlam, daha önce de belirtildiği gibi, yanlış anlamaya yol açmaktadır.

KIRKİKİNCİ BÖLÜM

FARKLILIK RANTI II — İKİNCİ DURUM: DÜŞEN ÜRETİM FİYATI

ÜRETİM fiyatı, ek sermaye yatırımları değişmeyen, düşen, ya da yükselen bir üretkenlik oranı ile birlikte yer aldığı zaman düşebilir.

I. EK SERMAYE YATIRIMININ ÜRETKENLİĞİ AYNI KALIR

Bu yüzden, bu durumda, varsayım, üretimin çeşitli topraklara yatırılan sermaye ile orantılı olarak ve bunların her birinin kalitelerine uygun olarak arttığıdır. Bu demektir ki, topraklardaki sabit farklılıklar için, artı-ürün, artan sermaye yatırımıyla orantılı olarak artar. O halde, bu durum farklılık rantını etkileyebilecek olan A toprağındaki her-

hangi bir ek sermaye yatırımını kapsamaz. Bu toprak için, artı-kâr oranı = 0'dır; böylece de, ek sermayenin üretkenliğinin ve dolayısıyla artı-kâr oranının aynı kaldığını varsaydığımızdan = 0 olarak kalır.

Ama bu koşullar altında düzenleyici üretim fiyatı ancak düşebilir, çünkü bu, A'nın üretim fiyatı değil, bir sonraki iyi toprağın, B'nin, ya da düzenleyici durumuna gelen A'dan daha iyi herhangi bir toprağın üretim fiyatıdır; öyle ki, sermaye A'dan, ya da belki de, eğer C'nin üretim fiyatı, düzenleyici üretim fiyatı haline gelirse, A ve B'den çekilir ve böylece C'den aşağı durumda olan bütün topraklar, tahıl üreten topraklar arasındaki rekabetin dışına atılır. Bunun önkoşulu, varsayılan koşullar altında, ek sermaye yatırımlarından gelen ek ürünün talebi karşılamasıdır, öyle ki, düşük kalitedeki A toprağından vb. gelen ürün, tam bir arzın yeniden kurulması için gereksiz hale gelir.

O halde, örneğin Tablo II'yi ele alalım, ama öyle bir biçimde ele alalım ki, 20 *quarter* yerine 18 *quarter* talebi karşılasın. A toprağı üretim dışı kalacaktır. B* ve onun *quarter* başına 30 şilinlik üretim fiyatı düzenleyici olacaktır. Bu durumda farklılık rantı, şu biçime bürünür [Tablo IV]:

Tablo II'ye kıyasla, toprak rantı, böylece, 36 sterlinden 9 sterline ve tahıl olarak 12 *quarter*'dan 6 *quarter*'a düşmüş olacaktır; toplam üretim yalnızca 20'den 18'e, 2 *quarter* düşmüş olacaktır. Sermaye üzerinden hesaplanan artı-kâr oranı, üçte-bire, yani %180'den %60'a düşmüş olacaktır.** Böylece, burada, üretim fiyatındaki bir düşüşe, tahıl ve para olarak ranttaki bir azalma eşlik etmiştir.

Tablo I'e kıyasla, yalnızca para-rantta bir azalma vardır; her iki durumda da, tahıl-rant 6 *quarter*'dır; ama bir

* 1894 Almanca baskıda: D. —*Ed.*
** *Ibid.*: yarı yarıya, %180'den %90'a. —*Ed.*

[TABLO IV]

Toprak Tipi	Akr	Sermaye £	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Quarter Başına Satış Fiyatı £	Kazanç £	Tahıl-Rant (Quarter)	Para-Rant (Sterlin)	Artı-Kâr Oranı (%)
B	1	5	1	6	4	1½	6	0	0	0
C	1	5	1	6	6	1½	9	2	3	60
D	1	5	1	6	8	1½	12	4	6	120
Toplam	*3*	*15*	*3*	*18*	*18*	—	*27*	*6*	*9*	—

durumda bu = 18 sterlin, ötekinde ise 9 sterlindir. C* toprağı için, tahıl-rant, Tablo I ile karşılaştırıldığında aynı kalmıştır. Gerçekte, aynı biçimde hareket eden ek sermayenin sonucu olan ek üretim yüzündendir ki, A'dan gelen ürün, piyasa-dışı bırakılmış, ve dolayısıyla A toprağı, rekabet içindeki bir üretim öğesi olarak safdışı edilmiştir ve bu gerçek yüzündendir ki, eskiden düşük kaliteli A toprağının oynadığı rolün aynını daha iyi B toprağının oynadığı yeni bir farklılık rantı I oluşmuştur. Dolayısıyla, bir yandan B'den gelen rant ortadan kalkmıştır; öte yandan ise, ek sermaye yatırımı ile B, C ve D arasındaki farklılıklarda —varsayımımıza uygun olarak— hiç bir değişme olmamıştır. Bu nedenle, üretimin ranta dönüştürülmüş olan bölümü azalmıştır.

Eğer, yukardaki sonuç —A dışında tutulmuşken talebin karşılanması— muhtemelen, C ya da D'deki, ya da her ikisindeki sermayenin iki katından fazlasının yatırılmasıyla başarılmış olsaydı, o zaman sorun farklı bir biçime bürüne-

* 1894 Almanca baskıda: C ve D toprağı için. —*Ed.*

cekti. Örneğin, eğer üçüncü sermaye yatırımı, C'ye yapılmışsa [Tablo IVa]:

TABLO IVa

Toprak Tipi	Akr	Sermaye £	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Tahıl-Rant (Quarter)	Para-Rant £	Artı-Kâr Oranı (%)
B	1	5	1	6	4	1½	6	0	0	0
C	1	7½	1½	9	9	1½	13½	3	4½	60
D	1	5	1	6	8	1½	12	4	6	120
Toplam	*3*	*17½*	*3½*	*21*	*21*	—	*31½*	*7*	*10½*	—

Bu durumda, Tablo IV ile karşılaştırıldığında, C'den gelen üretim 6 *quarter*'dan 9 *quarter*'a, artı-ürün 2 *quarter*'dan 3 *quarter*'a ve para-rant 3 sterlinden 4½ sterline yükselmiştir. Öte yandan, bu sonuncunun 12 sterlin olduğu Tablo II* ve 6 sterlin olduğu Tablo I ile karşılaştırıldığında, para-rant azalmıştır. Tahıl olarak toplam rant = 7 *quarter*'dır ve Tablo II'ye kıyasla (12 *quarter*) düşmüş ve Tablo I'e kıyasla (6 *quarter*) yükselmiştir; para olarak (10½ sterlin) her ikisine de kıyasla (18 sterlin ve 36 sterlin) düşmüştür.

Eğer 2½ sterlinlik üçüncü sermaye yatırımı, B toprağı üzerinde kullanılmış olsaydı, varsayımımıza göre, ardarda yatırımlar aynı toprak üzerinde hiç bir farklılık doğurmadığına ve B toprağı hiç bir rant getirmediğine göre, bu, gerçekten de üretimin miktarını değiştirecek, ama rantı etkilemeyecekti.

* 1894 Almanca baskıda: I. —*Ed.*

Öte yandan eğer üçüncü sermaye yatırımının, C yerine D üzerinde olduğunu varsayarsak, şunu elde ederiz [Tablo IVb]:

TABLO IVb

Toprak Tipi	Akr	Sermaye £	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Rant		Artı-Kâr Oranı (%)
								Quarter	Sterlin	
B	1	5	1	6	4	1½	6	0	0	0
C	1	5	1	6	6	1½	9	2	3	60
D	1	7½	1½	9	12	1½	18	6	9	120
Toplam	*3*	*17½*	*3½*	*21*	*22*	—	*33*	*8*	*12*	—

Burada yatırılan sermayenin 10 sterline karşı yalnızca 17½ sterlin olmasına, yani iki katı olmamasına karşın, toplam ürün 22 *quarter*'dır, Tablo I'dekinin iki katından fazladır. Tablo II'de yatırılan sermayenin daha büyük — yani 20 sterlin olmasına karşın, toplam ürün de Tablo II'dekinden 2 *quarter* daha büyüktür.

Tablo I ile karşılaştırıldığında, D toprağından gelen tahıl-rant 3* *quarter*'dan 6 *quarter*'a çıktığı halde, para-rant, 9 sterlin olarak aynı kalmıştır. Tablo II ile karşılaştırıldığında, D'den gelen tahıl-rant aynıdır, yani 6 *quarter*'dır, ama para-rant 18 sterlinden 9 sterline düşmüştür.

Toplam rantları karşılaştırırsak, Tablo IVb'deki tahıl-rant = 8 *quarter*, Tablo I'dekinden = 6 *quarter*, ve Tablo IVa'dakinden = 7 *quarter*, daha büyüktür; ama Tablo II'-

* 1894 Almanca baskıda: 2. —*Ed.*

dekinden = 12 *quarter*, daha küçüktür. Tablo IVb'deki pararant = 12 sterlin, Tablo IVa'dakinden = 10½ sterlin, daha büyük ve Tablo I'dekinden = 18 sterlin, ve Tablo II'dekinden = 36 sterlin daha küçüktür.

Toplam rantın, Tablo IVb'deki koşullar altında (B'den gelen rantın safdışı edilmesiyle), Tablo I'dekine eşit olması için, 6 sterlinlik daha fazla artı-ürüne, yani yeni üretim fiyatı olan 1½ sterlin üzerinden 4 *quarter*'a ihtiyacımız vardır. O zaman, Tablo I'deki gibi, gene 18 sterlinlik bir toplam rant elde ederiz. Gereken ek sermayenin büyüklüğü, onu, C'ye ya da D'ye yatırmamıza, ya da ikisi arasında bölüştürmemize göre değişecektir.

C'de, 5 sterlinlik sermaye 2 *quarter*'lık artı-ürün getirir; dolayısıyla 10 sterlinlik ek sermaye 4 *quarter*'lık ek artı-ürün getirir. D'de, burada varsayılan koşullar altında, yani ek sermaye yatırımlarının üretkenliğinin aynı kalması koşulunda, 4 *quarter*'lık ek tahıl-rant üretmek için, 5 sterlinlik ek sermaye yetecektir. O zaman, aşağıdaki sonuçları elde edeceğiz [Tablo IVc, IVd]:

TABLO IVc

Toprak Tipi	Akr	Sermaye £	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Rant Quarter	Rant Sterlin	Artı-Kâr Oranı (%)
B	1	5	1	6	4	1½	6	0	0	0
C	1	15	3	18	18	1½	27	6	9	60
D	1	7½	1½	9	12	1½	18	6	9	120
Toplam	3	27½	5½	33	34	—	51	12	18	—

TABLO IVd

Toprak Tipi	Akr	Sermaye £	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Rant		Artı-Kâr Oranı (%)
								Quarter	Sterlin	
B	1	5	1	6	4	1½	6	0	0	0
C	1	5	1	6	6	1½	9	2	3	60
D	1	12½	2½	15	20	1½	30	10	15	120
Toplam	*3*	*22½*	*4½*	*27*	*30*	—	*45*	*12*	*18*	—

Toplam para-rant, ek sermayelerin sabit üretim fiyatlarında yatırıldığı Tablo II'dekinin tam yarısı olacaktır.

En önemli şey, yukardaki tabloları Tablo I ile karşılaştırmaktır.

Görürüz ki, üretim fiyatı yarı-yarıya, yani *quarter* başına 60 şilinden 30 şiline düşmüşken, toplam para-rant aynı, yani = 18 sterlin kalmıştır, ve tahıl rant buna uygun olarak iki katına, 6 *quarter*'dan 12 *quarter*'a çıkmıştır. B üzerinde rant yok olmuştur; C üzerinde, para-rant, IVc'de yarı-yarıya artmış, ama IVd'de yarı-yarıya düşmüştür; D üzerinde IVc'de aynı, = 9 sterlin kalmış ve IVd'de 9 sterlinden 15 sterline çıkmıştır. Üretim 10 *quarter*'dan IVc'de 34 *quarter*'a ve IVd'de 30 *quarter*'a çıkmıştır; kâr ise, 2 sterlinden, IVc'de 5½ sterline ve IVd'de 4½ sterline çıkmıştır. Toplam sermaye yatırımı, bir durumda 10 sterlinden 27½ sterline, ve ötekinde 10 sterlinden 22½ sterline çıkmıştır; yani her iki durumda da iki katından fazla artmıştır. Rant oranı, yani yatırılan sermaye üzerinden hesaplanan rant, IV'ten IVd'ye kadar bütün tablolarda her toprak türü için her yerde aynıdır — ki bu,

zaten, ardarda iki sermaye yatırımının üretkenlik oranının her toprak tipi için aynı kaldığı varsayımıyla ifade edilmiştir. Ama Tablo I'e kıyasla, bu oran, gerek bütün toprak türlerinin ortalaması, gerekse tek tek bunların herbiri için, düşmüştür. Tablo I'de bu, ortalama olarak = %180 olduğu halde, IVc'de = $\frac{18}{27\frac{1}{2}}$ x 100 = %65$^5/_{11}$, IVd'de = $\frac{18}{22\frac{1}{2}}$ x 100 = %80'dir. Akr başına ortalama para-rant artmıştır. Önceden, Tablo I'de, dört akrın tümünden, akr başına ortalama 4½ sterlin olduğu halde, IVc ve IVd'de bu, üç akr üzerinde, akr başına 6 sterlindir. Rant getiren toprak üzerinde, eskiden ortalaması 6 sterlin olduğu halde, bu, şimdi akr başına 9 sterlindir. Demek ki, akr başına rantın para değeri artmıştır ve şimdi eskiden temsil ettiğinin iki katı kadar tahılı temsil etmektedir; ama, 12 *quarter*'lık tahıl-rant, şimdi, sırasıyla 34 ve 30* *quarter*'lık toplam üretimin yarısından az olduğu halde, Tablo I'de, 6 *quarter*, 10 *quarter*'lık toplam üretimin $^3/_5$'ini temsil eder. Dolayısıyla toplam üretimin tam kesri olarak rantın düşmüş olmasına ve ayrıca yatırılan sermaye üzerinden hesaplanan rantın düşmüş olmasına karşın, rantın akr başına hesaplanan para-değeri yükselmiştir ve bir ürün olarak değeri daha da yükselmiştir. Eğer Tablo IVd'de, D toprağını ele alırsak, görürüz ki, burada sermaye harcamasına tekabül eden üretim fiyatı = 15 sterlindir, ki bunun 12½ sterlini yatırılan sermayedir. Para-rant = 15 sterlindir. Tablo I'de, aynı D toprağı için, üretim fiyatı = 3 sterlin, yatırılan sermaye = 2½ sterlin, ve para-rant = 9 sterlin idi; yani sonuncusu, üretim fiyatının üç katı ve sermayenin hemen hemen dört katı idi. Tablo IVd'de, D için 15 sterlin olan para-rant, üretim fiyatına tam eşittir ve sermayeden yalnızca $^1/_5$ büyüktür. Gene de, akr başına para-rant $^2/_3$ büyüktür, yani, 9 sterlin yerine 15 sterlindir. Tablo I'de 3 *quarter*'lık tahıl-rant = 4 *quarter*'lık toplam üretimin $^3/_4$'üdür;

* 1894 Almanca baskıda: 33 ve 27. —*Ed.*

Tablo IVd'de, bu, 10 *quarter* ya da D'nin akrı başına düşen toplam üretimin (20 *quarter*) yarısıdır. Bu göstermektedir ki, akr başına rant, toplam ürünün daha küçük bir tam kesrini oluşturmasına ve yatırılan sermayeye oranla düşmüş olmasına karşın, akr başına rantın para-değeri ve tahıl değeri artabilir.

Tablo I'de toplam ürünün değeri = 30 sterlin; rant = 18 sterlin ya da onun yarısından fazladır. IVd'de toplam ürünün değeri = 45 sterlindir — ki bunun 18 sterlini ya da yarıdan azı ranttır.

Şimdi, fiyatta *quarter* başına 1½ sterlinlik düşüşe, yani %50'lik bir düşüşe karşın, ve rekabet eden toprakların 4 akrdan 3 akra düşmesine karşın, akr başına hesaplanan gerek tahıl-rant, gerekse para-rant artarken, toplam para-rantın aynı kalmasının ve toplam tahıl-rantın iki katına çıkmasının nedeni, daha fazla *quarter*'lık artı-ürün üretilmesidir. Tahılın fiyatı %50 düşer ve artı-ürün %100 artar. Ama bu sonucun elde edilmesi için, varsaydığımız koşullar altında toplam üretim üç katına çıkmalıdır ve üstün topraklardaki sermaye yatırımı, iki katından fazla artmalıdır. Bu sonuncunun hangi oranda artması gerektiği, her toprak tipine yatırılan sermayenin üretkenliğinin, onun büyüklüğüyle orantılı olarak arttığı daima varsayılırsa, her şeyden önce, ek sermaye yatırımlarının daha iyi ve en iyi topraklar arasındaki dağılımına bağlıdır.

Eğer üretim fiyatındaki düşüş daha küçük olsaydı, aynı para-rantı üretmek için daha az ek sermaye gerekecekti. Eğer A toprağını ekim dışına atmak için gerekli olan *arz* ve bu yalnızca A'nın akrı başına düşen üretime değil, ayrıca A'nın tüm ekili alan içindeki payına da bağlıdır — böylece, eğer bu amaç için gerekli olan arz, ve bu nedenle, A'dan daha iyi topraklarda gerekli olan ek sermaye yatırımı miktarı da daha büyük olsaydı, o zaman, öteki koşullar aynı kalmak koşuluyla, B toprağının para ve tahıl-rant getirir olmaktan çık-

masına karşın, para ve tahıl rantlar daha da çok artacaktı.

Eğer A'dan çıkartılan sermaye = 5 sterlin olsaydı, bu durum için karşılaştırılacak tablolar, Tablo II ve Tablo IVd olacaktı. Toplam üretim 20 *quarter*'dan 30 *quarter*'a yükselecekti. Para-rant sadece yarı büyüklükte, ya da 36 sterlin yerine 18 sterlin olacaktı; tahıl-rant aynı, yani = 12 *quarter* olacaktı.

Eğer, D üzerinde, 27½ sterlinlik bir sermayeyle, 44 *quarter* = 66 sterlinlik —D'nin eski oranına uygun olarak 2½ sterlinlik sermaye başına 4 *quarter*— bir toplam ürün üretebilseydi, toplam rant, bir kez daha, Tablo II'de elde edilen düzeye ulaşacaktı, ve tablo, aşağıdaki gibi görünecekti:

Toprak Tipi	Sermaye Sterlin	Üretim Quarter	Tahıl-Rant Quarter	Para-Rant Sterlin
B	5	4	0	0
C	5	6	2	3
D	27½	44	22	33
Toplam	*37½*	*54*	*24*	*36*

Toplam üretim, Tablo II'deki 20 *quarter*'a karşı 54 *quarter* olacaktı ve para-rant aynı = 36 sterlin olacaktı. Ama toplam sermaye 37½ sterlin olacaktı, oysa bu, Tablo II'de = 20 idi. Toplam yatırılan sermaye hemen hemen iki katına çıkacakken, üretim, yaklaşık olarak, üç katına çıkacaktı; tahıl-rant iki katına çıkacak ve para-rant aynı kalacaktı. Demek ki, eğer —üretkenlik aynı kalırken— rant getiren daha iyi topraklardaki, yani A'dan daha iyi bütün topraklardaki ek para-sermaye yatırımının bir sonucu olarak fiyat düşerse, o zaman, toplam sermaye, üretim ve tahıl-rantla

aynı oranda artınama eğilimine sahiptir; böylece, tahıl-ranttaki artış, düşen fiyat yüzünden ortaya çıkan para-rant kaybını karşılayabilir. Aynı yasa, ayrıca, D'ye değil, C'ye, yani daha fazla rant getiren topraklar yerine daha az rant getiren topraklara daha çok sermaye yatırıldıkça, yatırılan sermayenin orantılı bir biçimde büyük olması gereği ile de kendini ortaya kor. Sorun, yalnızca şudur: para-rantın aynı kalabilmesi ya da yükselebilmesi için, belli bir miktarda ek artı-ürün üretilmelidir, ve artı-ürün getiren toprakların verimliliği ne kadar büyükse, bu o kadar az sermaye gerektirecektir. Eğer B ve C, ve C ve D arasındaki farklılık daha da büyükse, daha az ek sermaye gerekli olacaktır. Kesin oran, 1) fiyattaki düşüş oranı, bir başka deyişle, şimdi rant getirmeyen B toprağı ile, eskiden rant getirmeyen toprak olan A arasındaki farklılık tarafından; 2) B'nin üstündeki daha iyi topraklar arasındaki farklılıkların oranı tarafından; 3) yeni yatırılan ek sermaye miktarı tarafından; ve 4) bunun çeşitli kalitedeki topraklar arasında dağılımı tarafından belirlenir.

Gerçekte, görüyoruz ki, bu yasa, yalnızca, birinci durumda zaten gösterilmiş olan şeyi ifade etmektedir: Üretim fiyatı verildiği zaman, büyüklüğü ne olursa olsun, rant, ek sermaye yatırımının bir sonucu olarak artabilir. Çünkü, A'nın safdışı edilmesi yüzünden, şimdi, B'nin en kötü toprak ve *quarter* başına 1½ sterlinin yeni üretim fiyatı olduğu bir durumda, yeni bir farklılık rantı I'e sahip bulunuyoruz. Bu, Tablo II için olduğu kadar, Tablo IV için de geçerlidir. Başlangıç noktamızın A yerine B toprağı olması ve üretim fiyatımızın 3 sterlin yerine 1½ sterlin olarak alınması dışında, bu, aynı yasadır.

Burada önemli olan şey şudur: Sermayeyi A toprağından çekmek ve arzı onsuz yaratmak için şu ya da bu kadar sermaye gerekli olduğu ölçüde, görürüz ki, bütün toprak parçalarında olmasa da, en azından bazılarında ve ekili toprak

parçalarının ortalaması sözkonusu olduğu sürece, buna, değişmeyen, yükselen, ya da alçalan bir akr başına rant eşlik edebilir. Görmüştük ki, tahıl-rant ve para-rant, birbirleriyle tek tür bir ilişki sürdürmezler. Tahıl-rantın hâlâ ekonomide bir önem taşıması, yalnızca gelenekler yüzündendir. Bunun gibi, pekâlâ gösterilebilir ki, örneğin, bir fabrikatör, 5 sterlinlik kârı ile, önceden 10 sterlinlik bir kârla satın alabileceğinden çok daha fazla iplik satın alabilir. Bu her durum ve koşulda, gösterir ki, sayın toprakbeyleri, aynı zamanda, imalâtçı kuruluşların, şeker rafinerilerinin ve alkol damıtım evlerinin vb. sahipleri ya da hissedarları oldukları zaman, kendi hammaddelerinin üreticileri olmak sıfatıyla, para-rant düştüğü zaman bile, gene önemli bir kâr sağlayabilirler.[9]

II. EK SERMAYENİN AZALAN ÜRETKENLİK ORANI

Demin ele alınan durumda olduğu gibi, bu durumda da, üretim fiyatı, ancak A'dan daha iyi topraklardaki ek sermaye yatırımları A'dan gelen üretimi gereksiz kıldığı ve bu yüzden sermaye A'dan çekildiği, ya da A öteki ürünlerin üretimi için kullanıldığı zaman düşebildiği ölçüde, bu soruna, yeni hiç bir şey getirmemektedir. Bu durum yukarda ayrıntılı olarak tartışılmış bulunuyor. Akr başına tahıl ve para olarak ran-

[9] Yukardaki, IVa'dan IVd'ye kadar olan tablolar yeniden hesaplanmalıdır. Çünkü bunların hepsinde bir hesaplama hatası vardır. Bu durum, bu tablolardan çıkartılan teorik sonuçları etkilememişse de, kısmen, akr başına üretim için oldukça büyük sayısal değerler getirmiştir. Bunlara bile ilke olarak karşı çıkılamaz. Bütün kabartma ve topografik haritalarda, düşey için, yatay için olandan çok daha büyük bir ölçek seçmek âdettir. Ama gene de, herhangi biri, tarımcı duygularının bu yüzden incindiğini düşünürse, akr sayısını onu tatmin edecek herhangi bir sayısal değerle çarpmakta serbesttir. Ayrıca, Tablo I'de, 1, 2, 3, 4 *quarter* yerine, akr başına 10, 12, 14, 16 *bushel* (8 *bushel* = 1 *quarter*) seçilebilir, öteki tablolardaki elde edilen sayısal değerler olasılık sınırları içinde kalacaktır; sonucun, yani rant artışının sermaye artışına oranının tamamen aynı olduğu görülecektir. Bir sonraki bölümde, yayınlayanın dahil ettiği tablolarda böyle yapılmıştır. —*F.E.*

tın artabileceği, azalabileceği ya da değişmeden kalabileceği gösterilmişti.

Karşılaştırmaları yaparken, kolaylık olsun diye, aşağıdaki tabloyu veriyoruz [Tablo I]:

TABLO I

Toprak Tipi	Akr	Sermaye £	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Tahıl-Rant (Quarter)	Para-Rant (Sterlin)	Artı-Kâr Oranı (%)
A	1	2½	½	3	1	0	0	0
B	1	2½	½	1½	2	1	3	120
C	1	2½	½	1	3	2	6	240
D	1	2½	½	¾	4	3	9	360
Toplam	*4*	*10*	—	—	*10*	*6*	*18*	*180* (*Ortalama*)

Şimdi, B, C ve D'nin, azalan bir üretkenlik oranında sağladığı 16 *quarter*'lık bir miktarın A'yı ekim dışında tutmaya yettiğini varsayalım. Böyle bir durumda Tablo III, aşağıdakine dönüşür. [Tablo V.]

Burada, ek sermayenin azalan bir üretkenlik oranında, ve çeşitli toprak tipleri için değişen bir azalma ile, düzenleyici üretim fiyatı 3 sterlinden $1^5/_7$ sterline düşmüştür. Sermaye yatırımı, yarı-yarıya —10 sterlinden 15 sterline— yükselmiştir. Para-rant, hemen hemen yarı-yarıya —18 sterlinden $9^3/_7$ sterline— düşmüştür, ama tahıl-rant, yalnızca $^1/_{12}$ oranında —6 *quarter*'dan 5½ *quarter*'a— düşmüştür. Toplam üretim 10'dan 16'ya, ya da %60 oranında yükselmiştir. Tahıl-rant, toplam ürünün üçte-birinden biraz fazlasını oluşturmaktadır.

TABLO V

Toprak Tipi	Akr	Sermaye Yatırımı Sterlin	Kâr £	Ürün Quarter	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Tahıl-Rant (Quarter)	Para-Rant (Sterlin)	Artı-Kâr Oranı (%)
B	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	$2+1\frac{1}{2}=3\frac{1}{2}$	$1\frac{5}{7}$	6	0	0	0
C	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	$3+2\ =5$	$1\frac{5}{7}$	$8\frac{4}{7}$	$1\frac{1}{2}$	$2\frac{4}{7}$	$51\frac{3}{7}$*
D	1	$2\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}=5$	1	$4+3\frac{1}{2}=7\frac{1}{2}$	$1\frac{5}{7}$	$12\frac{6}{7}$	4	$6\frac{6}{7}$	$137\frac{1}{7}$**
Topl.	3***	*15*		*16*		*$27\frac{3}{7}$*	*$5\frac{1}{2}$*	*$9\frac{3}{7}$*	*$94\frac{2}{7}$***** (*Ortalama*)

* 1894 baskısında: $51\frac{2}{5}$. —*Ed.*
** *Ibid.*: $137\frac{1}{5}$. —*Ed.*
*** *Ibid.*: 4. —*Ed.*
**** *Ibid.*: $94\frac{3}{10}$. Hiç rant getirmeyen hesaba katılmamıştır. —*Ed.*

Koyulan sermayenin para-ranta oranı 15 : $9\frac{3}{7}$'dir, oysa eskiden bu oran 10 : 18 idi.

III. EK SERMAYENİN ARTAN ÜRETKENLİK ORANI

Bu, bu bölümün başındaki, üretkenlik oranı aynı kalırken üretim fiyatının düştüğü Varyant I'den, yalnızca, A toprağını dışarda bırakmak için belli bir miktar ek ürün gerektiğinde, bunun burada daha hızlı olmasıyla ayrılır.

Ek sermaye yatırımlarının artan üretkenliğinde olduğu gibi düşen üretkenliğinde de, yaratılan etki, yatırımların çeşitli topraklar arasındaki dağılımına uygun olarak değişebilir. Bu değişen etki, farklılıkları dengelediği ya da vurguladığı ölçüde, daha iyi toprakların farklılık rantını ve bundan dolayı da toplam rant, zaten farklılık rantı I'de olduğu gibi, düşecek ya da yükselecektir. Diğer bakımlardan, her şey A ile birlikte dışarda bırakılan toprak alanının ve ser-

mayenin büyüklüğüne, ve talebi karşılayacak ek ürünü üretmek için, yükselen bir üretkenlik halinde, gerekli olan artan sermayenin nispî büyüklüğüne bağlıdır.

Burada incelenmeye değer olan ve gerçekten de bizi bu farklılık kârının farklılık rantına dönüştürülme yolunun araştırılmasına geri götüren tek nokta şudur:

Üretim fiyatının aynı kaldığı birinci durumda, A'ya yatırılabilecek olan ek sermaye, farklılık rantına etki yapmaz, çünkü A toprağı eskiden olduğu gibi hiç bir rant getirmez, ürününün fiyatı aynı kalır ve piyasayı düzenlemeye devam eder.

Üretkenlik oranı aynı kalırken, üretim fiyatının düştüğü ikinci durumda, Varyant I'de, A toprağı zorunlu olarak dışarda bırakılacaktır. Varyant II için (düşen üretkenlik oranı durumunda düşen üretim fiyatı) bu daha da geçerlidir, çünkü tersi durumda A toprağına yatırılan ek sermaye üretim fiyatını artırmak zorunda kalacaktır. Ama burada, ek sermayenin üretkenliğinin artması yüzünden üretim fiyatının düştüğü ikinci durumun Varyant III'ünde, bu ek sermaye, bazı koşullar altında, daha iyi topraklara olduğu gibi, A toprağına da yatırılabilir. 2½ sterlinlik bir ek sermayenin A toprağına yatırıldığı zaman 1 *quarter* yerine 1⅕ *quarter* ürettiğini varsayalım. [Tablo VI.]

Temel Tablo I ile karşılaştırılmaktan başka, bu tablo, iki katlık bir sermaye yatırımının, sermaye yatırımına orantılı olan sabit bir üretkenlikle birlikte gittiği Tablo II ile de karşılaştırılmalıdır.

Varsayımıza uygun olarak, düzenleyici üretim fiyatı düşer. Eğer bu, sabit = 3 sterlin kalacak olsaydı, o zaman eskiden yalnızca 2½ sterlinlik bir sermaye ile hiç bir rant getirmeyen en kötü toprak A, şimdi, daha kötü toprak ekime sokulmaksızın rant getirecekti. Bu, yatırılan ilk sermaye için değil, sermayenin yalnızca bir bölümü için bu toprağın üretkenliğindeki bir artış nedeniyle olacaktı. İlk 3 sterlinlik

TABLO VI

Toprak Tipi	Akr	Sermaye Sterlin	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün Quarter	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Rant Quarter	Rant Sterlin	Artı-Kâr Oranı (%)
A	1	2½+2½=5	1	6	1+1⅕=$2^{1}/_{5}$	$2^{8}/_{11}$	6	0	0	0
B	1	2½+2½=5	1	6	2+2⅖=$4^{2}/_{5}$	$2^{8}/_{11}$	12	2⅕	6	120
C	1	2½+2½=5	1	6	3+3⅗=$6^{3}/_{5}$	$2^{8}/_{11}$	18	4⅖	12	240
D	1	2½+2½=5	1	6	4+4⅘=$8^{4}/_{5}$	$2^{8}/_{11}$	24	6⅗	18	360
Toplam	*4*	*20*	*4*	*24*	*22*	—	*60*	*13⅕*	*36*	*240*

üretim fiyatı 1 *quarter* getirir; ikincisi 1⅕ *quarter* getirir; ama 2⅕ *quarter*'lık tüm üretim, şimdi ortalama fiyatı üzerinden satılmaktadır. Ek sermaye yatırımıyla, üretkenlik oranı arttığına göre, bu bir iyileştirmeyi öngörür. Bu iyileştirme akr başına yatırılan sermayede genel bir artıştan (daha fazla gübre, daha fazla mekanikleşmiş emek, vb.) oluşabilir, ya da öyle olabilir ki, nitelik olarak farklı, daha üretken bir sermaye yatırımının ortaya çıkarılması, eğer mümkünse, yalnızca bu ek sermaye aracılığıyla mümkün olur. Her iki durumda da, akr başına 5 sterlinlik sermaye yatırımı 2⅕ *quarter*'lık bir üretim getirir, oysa bu sermayenin yarısının, yani 2½ sterlinin yatırılması, yalnızca 1 *quarter*'lık ürün getirir. A tipi topraktan önemli bir alan, akr başına yalnızca 2½ sterlinlik bir sermaye ile ekilmeye devam edildiği sürece, A toprağından gelen ürün, geçici pazar koşullarına bakılmaksızın, yeni ortalama fiyat yerine, ancak daha yüksek bir üretim fiyatı üzerinden satılmaya devam edebilirdi. Ama, akr başına 5 sterlinlik sermaye biçimindeki yeni ilişki ve dolayısıyla da

iyileştirilmiş yönetim evrensel hale gelir gelmez düzenleyici üretim fiyatı $2^8/_{11}$ sterline düşmek zorunda kalacaktır. Sermayenin iki bölümü arasındaki farklılık ortadan kalkacaktır, ve o zaman, aslında, bir akrlık A toprağının yalnızca 2½ sterlinlik bir sermaye ile ekilmesi anormal olacak, yani yeni üretim koşullarına uymayacaktır. Bu durumda, aynı akra yatırılan sermayenin farklı bölümlerinin getirdiği ürünler arasında artık bir farklılık olmayacak, ancak akr başına yeterli ve yetersiz bir toplam sermaye yatırımı arasında bir farklılık olacaktır. Bu *her şeyden önce* göstermektedir ki, çok sayıdaki kiracı çiftçilerin elinde bulunan yetersiz sermaye (çok sayıda olmalıdır, çünkü küçük bir sayı, yalnızca, üretim fiyatlarının altında satmak zorunda kalırdı), toprakların kendilerinin, azalan bir dizide farklılaşmalarıyla aynı etkiyi doğurur. Düşük kalitedeki toprakların düşük kalitede ekimi, üstün topraklardan gelen rantı artırır; eşit ölçüde kötü kalitede daha iyi ekilmiş topraklardan, aksi halde gelmeyecek olan rantın gelmesine bile yol açabilir. *İkinci olarak,* göstermektedir ki, farklılık rantı, ayni toplam alana yapılan ardarda sermaye yatırımlarından doğduğu ölçüde, gerçekte, çeşitli sermaye yatırımlarının etkilerinin artık tanınamadığı ve ayırdedilemediği ve bu yüzden de en kötü topraktan rant gelmesi sonucunu vermek yerine: 1) örneğin A'nın bir akrın toplam ürününün ortalama fiyatını yeni düzenleyici fiyat yaptığı, ve 2) yeni koşullar altında toprağın yeterli ekimi için gerekli olan akr başına toplam sermaye miktarının değişmesi olarak ortaya çıktığı; ve tek tek ardarda sermaye yatırımlarının da, bunların herbirine ait etkileri kadar, seçilemez bir biçimde birbirine karışmış görüneceği bir ortalamaya dönüşür. Üstün kalitedeki topraklardan gelen tek tek farklılık rantları için de tamamen aynı şey geçerlidir. Her durumda, bunlar, —şimdi normal hale gelmiş olan— artmış sermaye yatırımında, sözkonusu topraktan gelen ortalama üretim ile en kötü topraktan gelen üretim arasındaki farkla

belirlenirler.

Hiç bir toprak bir sermaye yatırımı olmaksızın ürün vermez. Basit farklılık rantında, farklılık rantı I'de bile, durum budur: üretim fiyatını düzenleyen bir akrlık A toprağı, şu şu fiyatta, şu şu kadar ürün getirir, ve üstün kalitedeki B, C ve D toprakları şu kadar farklılık ürünü ve dolayısıyla düzenleyici üretim fiyatında, şu şu kadar para-rant getirir dendiği zaman, daima mevcut üretim koşulları altında normal sayılan belli bir miktar sermayenin yatırıldığı varsayılmaktadır. Aynı biçimde, metaların üretim fiyatlarında üretilebilmeleri için, her ayrı sanayi dalında, belli bir asgarî sermaye gereklidir.

Eğer bu asgarî düzey, aynı toprak üzerindeki iyileştirmelerle ilişkili olan ardarda sermaye yatırımlarının bir sonucu olarak değişirse, bu değişiklik tedricen gerçekleşir. Örneğin A'nın, belirli bir sayıda akrı bu ek işler sermayeyi almadığı sürece, A'nın daha iyi ekilen akrlarında, değişmeyen üretim fiyatı yüzünden, bir rant ortaya çıkar ve bütün üstün kalitedeki topraklardan, B, C ve D'den gelen rant artar. Ama yeni ekim yöntemi normal yöntem olacak kadar genel hale gelir gelmez, üretim fiyatı düşer; üstün kalitedeki parçalardan gelen rant gene azalır, ve A toprağının şimdi ortalama hale gelmiş olan işler sermayeye sahip bulunmayan bölümü, ürününü, bireysel üretim fiyatının, yani ortalama kârın altında satmak zorunda kalır.

Düşen bir üretim fiyatı durumunda, bu, ayrıca, artan sermaye yatırımının sonucu olarak —gereken toplam ürün, üstün kalitedeki topraklarca sağlanır sağlanmaz, ve böylece, örneğin, işler sermaye, A'dan çekilir çekilmez, yani A, bu belli ürünün, örneğin buğdayın üretiminde artık rakip olmaktan çıkar çıkmaz— ek sermayenin azalan üretkenliğiyle bile ortaya çıkar. Yeni düzenleyici daha iyi toprak B'ye, şimdi ortalama olarak yatırılması gereken sermaye miktarı, bu durumda normal hale gelir; ve toprak parçalarının

değişen verimliliğinden sözedildiği zaman, bu yeni akr başına normal sermaye miktarının kullanıldığı varsayılmaktadır.

Öte yandan, açıktır ki, örneğin İngiltere'de 1848'den önce akr başına 8 sterlin ve bu yıldan sonra 12 sterlin olan bu ortalama sermaye yatırımı, kira sözleşmelerinin aktinde ölçüt olacaktır. Bundan daha fazla harcayan çiftçi için, sözleşme süresi boyunca, artı-kâr ranta dönüştürülmez. Sözleşmenin bitiminden sonra bunun olup olmayacağı da aynı ek sermaye artırımını yapabilecek durumda olan çiftçiler arasındaki rekabete bağlı olacaktır. Burada, artan üretimi, aynı ya da hatta azalan bir sermaye harcanması ile sağlamaya devam eden türde sürekli toprak iyileştirmelerinden sözetmiyoruz. Bu tür iyileştirmeler, sermayenin ürünleri olmalarına karşın, toprağın kalitesindeki doğal farklılıklarla aynı etkiye sahiptir.

O halde görüyoruz ki, farklılık rantı II durumunda, aslında farklılık rantı I durumunda görünmeyen bir etken ortaya çıkar, çünkü bu sonuncusu, akr başına normal sermaye yatırımındaki herhangi bir değişiklikten bağımsız olarak var olmaya devam edebilir. Bu etken, bir yandan, üretimi, şimdi akr başına normal ortalama üretim olarak görünen düzenleyici A toprağındaki çeşitli sermaye yatırımlarının sonuçlarının bulanıklaşmasıdır. Öte yandan da normal asgarideki ya da akr başına sermaye yatırımının ortalama büyüklüğündeki değişikliktir, öyle ki, bu değişiklik toprağın bir özelliği gibi görünür. Nihayet, bu, artı-kârı rant biçimine dönüştürme yolundaki farklılıktır.

Üstelik, I ve II. tablolarla karşılaştırıldığında Tablo VI gösteriyor ki, para-rant, I'e göre iki kat artmış, ama II'ye göre değişmemişken, tahıl-rant, I'e göre iki kattan fazla ve II'ye göre 1⅕ *quarter* artmıştır. Eğer (öteki koşullar aynı kalmak koşuluyla) daha fazla ek sermaye üstün kalitedeki topraklara ayrılmış olsaydı, ya da eğer öte yandan A'daki

ek sermayenin etkisi daha az farkedilir, ve böylece A'dan gelen *quarter* başına düzenleyici ortalama fiyat daha yüksek olsaydı, bu para-rant büyük ölçüde artmış olacaktı.

Eğer ek sermaye aracılığıyla doğan üretkenlik artışı, çeşitli topraklar için başka başka sonuçlar verirse, bu, onların farklılık rantlarında bir değişiklik yaratacaktır.

Her durum ve koşulda, gösterilmiştir ki, örneğin iki katına çıkmış bir sermaye yatırımı ile akr başına rant, —üretim fiyatı, yatırılan ek sermayenin üretkenlik oranının artması sonucu düşerken, yani bu üretkenlik artan sermayeden daha yüksek bir oranda büyüdüğü zaman— yalnızca iki katına çıkmakla kalmayabilir iki kattan fazla da artabilir. Ama, eğer üretim fiyatı A toprağının üretkenliğindeki daha hızlı bir artış sonucu çok daha aşağı düşecek olursa, bu düşebilir de.

Örneğin B ve C'deki ek sermaye yatırımlarının üretkenliği, A'da artırdıkları oranda artırmadıklarını, öyle ki, B ve C için orantılı farklılıkların azaldığını ve üretimdeki artışın fiyattaki düşüşü karşılamadığını varsayalım. Bu durumda, Tablo II ile karşılaştırıldığında, D'den gelen rant artacak ve B ve C'den gelen düşecektir. [Tablo VIa.]

Nihayet, eğer üstün kaliteli topraklara A'da olduğundan daha fazla ek sermaye, üretkenlikte aynı nispî artışla yatırılmışsa, ya da eğer üstün kaliteli topraklardaki ek sermaye yatırımı, artan bir üretkenlik oranında yapılmışsa, para-rant yükselecektir. Her iki durumda da farklılıklar artacaktır.

Ek sermaye yatırımının getirdiği iyileştirme, farklılıkları tamamen ya da kısmen azalttığı ve A'yı B ve C'den daha fazla etkilediği zaman para-rant düşer. Üstün kaliteli toprakların üretkenliğindeki artış ne kadar küçükse, bu o kadar fazla düşer. Tahıl-rant yükselecek mi, düşecek mi, yoksa değişmeden mi kalacak, bu, yaratılan eşitsizliğin derecesine bağlıdır.

Ya —çeşitli toprakların ek verimliliğindeki orantılı fark-

TABLO VIa

Toprak tipi	Akr	Sermaye (Sterlin)	Kâr £	Akr Başına Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Tahıl-Rant (Quarter)	Para-Rant (Sterlin)
A	1	2½+2½=5	1	1+ 3 = 4	1½	6	0	0
B	1	2½+2½=5	1	2+ 2½= 4½	1½	6¾	½	¾
C	1	2½+2½=5	1	3+ 5 = 8	1½	12	4	6
D	1	2½+2½=5	1	4+12 =16	1½	24	12	18
Toplam	*4*	*20*	—	*32½*	—	—	*16½*	*24¾*

lılık değişmeden kalırken— rant getiren topraklara, rant getirmeyen A toprağından daha fazla sermaye yatırıldığı zaman, ve daha yüksek rant getiren topraklara, daha düşük rant getirenlerden daha fazla sermaye yatırıldığı zaman; ya da verimlilik —ek sermaye aynı kalırken— daha iyi ve en iyi topraklarda A'da olduğundan daha çok arttığı zaman, para-rant artar ve bunun gibi tahıl-rant da artar, yani para ve tahıl-rantlar daha iyi topraklardaki daha kötülerdekinin üzerinde olan bu verimlilik artışıyla orantılı olarak artar.

Ama bütün durumlarda, artan üretken güç, yalnızca değişmeyen sermaye yatırımıyla artan verimliliğin sonucu olmayıp, ek bir sermayenin sonucu olduğu zaman, rantta nispî bir artış vardır. Şu görüş açısı mutlak olarak geçerlidir: bu sermaye, ister sabit ya da azalan fiyatlarda sabit bir üretkenlik oranıyla, ister sabit ya da düşen fiyatlarda azalan bir üretkenlik oranıyla, isterse düşen fiyatlarda artan bir üretkenlik oranıyla faaliyet göstersin, bütün öteki durumlarda olduğu gibi, burada da, akr başına rant ve artan (farklılık

rantı I durumunda olduğu gibi, bütün ekili alan üzerinden — ortalama rant büyüklüğü), topraktaki artan bir sermaye yatırımının sonucudur. Çünkü bizim varsayımımız: ek sermayenin, sabit, düşen, ya da yükselen bir üretkenlik oranıyla sabit fiyatlar; ve sabit, düşen ya da yükselen üretkenlik oranıyla düşen fiyatlar, şuna dönüşür: sabit ya da düşen fiyatlarda ek sermayenin sabit bir üretkenlik oranı, sabit ya da düşen fiyatlarda düşen bir üretkenlik oranı, ve sabit ve düşen fiyatlarda artan bir üretkenlik oranı. Bütün bu durumlarda rant değişmeden kalabilir ya da düşebilirse de, öteki koşullar aynı kalmak şartıyla, eğer ek sermaye yatırımı artan üretkenlik için bir önkoşul değilse, daha da fazla düşecektir. Bu durumda ek sermaye, mutlak olarak azalmış olsa bile her zaman nispeten yüksek rantın nedenidir.

KIRKÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FARKLILIK RANTI II — ÜÇÜNCÜ DURUM: YÜKSELEN ÜRETİM FİYATI

[YÜKSELEN bir üretim fiyatı, hiç rant getirmeyen en kötü kalitedeki toprağın üretkenliğinin azalmasını öngörür. A toprağına yatırılan 2½ sterlinlik sermaye 1 *quarter*'dan az, ya da 5 sterlin — 2 *quarter*'dan az üretmedikçe, ya da A'dan bile daha kötü bir toprak ekime açılmak zorunda olmadıkça, varsayılan düzenleyici üretim fiyatı, *quarter* başına 3 sterlinin üstüne çıkamaz.

İkinci sermaye yatırımının, sabit ya da hatta artan üretkenliği durumunda, bu, ancak eğer 2½ sterlinlik birinci sermaye yatırımının üretkenliği azalmışsa mümkün olacaktır. Bu durum oldukça sık görülür. Örneğin, eski ekim yöntemi altında, derine gitmeyen bir sürme ile, gücü tükenmiş olan

üst toprak gitgide daha az mahsul verdiği zaman ve sonra da, daha derinden sürülerek alt üst edilen toprak, daha rasyonal bir ekimle eskisinden daha iyi mahsul ürettiği zaman. Ama, doğrusunu söylemek gerekirse, bu özel durum burada geçerli değildir. Yatırılan 2½ sterlinlik *ilk* sermayenin üretkenliğinin azalması, koşulların orada da benzer olduğu varsayılsa bile, üstün topraklar için farklılık rantı I'de bir azalma anlamına gelir; oysa biz, burada, yalnızca farklılık rantı II'nin üzerinde duruyoruz. Ama bu özel durum, farklılık rantı II'nin varlığı öngörülmeden ortaya çıkamayacağı ve aslında farklılık rantı I'deki bir değişikliğin, II üzerindeki etkisini temsil ettiği için, bunu örneklendirerek açıklayacağız. [Tablo VII.]

TABLO VII

Toprak Tipi	Akr	Yatırılan Sermaye (Sterlin)	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Tahıl-Rant (Quarter)	Para-Rant (Sterlin)	Rant Artması (%)
A	1	2½+2½=5	1	6	½+1¼=1¾	3³/₇	6	0	0	0
B	1	2½+2½=5	1	6	1 +2½=3½	3³/₇	12	1¾	6	120
C	1	2½+2½=5	1	6	1½+3¾=5¼	3³/₇	18	3½	12	240
D	1	2½+2½=5	1	6	2 +5 =7	3³/₇	24	5¼	18	360
Toplam	—	*20*	—	—	*17½*	—	*60*	*10½*	*36*	*240*

Para-rant ve kazanç, Tablo II'dekinin aynıdır. Artan düzenleyici üretim fiyatı, ürün miktarı olarak kaybedilmiş olanı telâfi eder; bu fiyat ve ürün miktarı ters orantılı olduğuna göre bunların matematiksel çarpımının aynı kalacağı açıktır.

Yukardaki durumda, ikinci sermaye yatırımının üretkenliğinin, birinci sermayenin ilk üretkenliğinden daha büyük olduğu varsayılmıştır. Aşağıdaki tabloda gösterileceği üzere, ikinci yatırımın, yalnızca birincininkine eş bir üretkenliğe sahip olduğunu varsayarsak, hiç bir şey değişmez [Tablo VIII]:

TABLO VIII

Toprak Tipi	Akr	Yatırılan Sermaye (Sterlin)	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiatı £	Kazanç £	Tahıl-Rant (Qr.)	Para-Rant (£)	Artı-kâr Oranı (%)
A	1	2½ + 2½ = 5	1	6	½ + 1 = 1½	4	6	0	0	0
B	1	2½ + 2½ = 5	1	6	1 + 2 = 3	4	12	1½	6	120
C	1	2½ + 2½ = 5	1	6	1½ + 3 = 4½	4	18	3	12	240
D	1	2½ + 2½ = 5	1	6	2 + 4 = 6	4	24	4½	18	360
Toplam	—	*20*	—	—	*15*	—	*60*	*9*	*36*	*240*

Burada da, aynı oranda artan üretim fiyatı, para-rantta olduğu gibi, ürün durumunda da, üretkenlikteki azalmayı tamamen telâfi eder.

Üçüncü durum, saf biçimiyle, ancak birinci sermaye yatırımının üretkenliği sabit kalırken, ikinci sermaye yatırımının üretkenliği azaldığı zaman —ki birinci ve ikinci durumlarda bu her zaman varsayılmıştır— ortaya çıkar. Burada farklılık rantı I etkilenmemiştir, yani değişiklik yalnızca farklılık rantı II'den doğan bölümü etkilemektedir. İki örnek vereceğiz: birinci örnekte ikinci sermaye yatırımının üretkenliğinin $^1/_2$'ye, ikinci örnekte ¼'e indiğini varsayıyoruz, [Tablo IX.]

TABLO IX

Toprak Tipi	Akr	Yatırılan Sermaye (Sterlin)	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Tahıl-Rant (Qr.)	Para-Rant (£)	Rant Oranı (%)
A	1	2½+2½=5	1	6	1+ ½=1½	4	6	0	0	0
B	1	2½+2½=5	1	6	2+1 =3	4	12	1½	6	120
C	1	2½+2½=5	1	6	3+1½=4½	4	18	3	12	240
D	1	2½+2½=5	1	6	4+2 =6	4	24	4½	18	360
Toplam	—	*20*	—	—	*15*	—	*60*	*9*	*36*	*240*

Üretkenlikteki azalmanın Tablo VIII'de birinci sermaye yatırımı için, IX'da ikinci sermaye yatırımı için olması gerçeği dışında Tablo IX, Tablo VIII'in aynısıdır. [Tablo X.]

TABLO X

Toprak Tipi	Akr	Yatırılan Sermaye (Sterlin)	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Tahıl-Rant (Qr.)	Para-Rant (£)	Rant Oranı (%)
A	1	2½+2½=5	1	6	1+ ¼=1¹/₄	4⅘	6	0	0	0
B	1	2½+2½=5	1	6	2+ ½=2½	4⅘	12	1¼	6	120
C	1	2½+2½=5	1	6	3+ ¾=3³/₄	4⅘	18	2½	12	240
D	1	2½+2½=5	1	6	4+1 =5	4⅘	24	3¾	18	360
Toplam	—	*20*	—	*24*	*12½*	—	*60*	*7½*	*36*	*240*

Bu tabloda da, toplam kazanç, para-rant ve rant oranı, Tablo II, VII ve VIII'dekinin aynı kalır, çünkü yatırılan sermaye aynı kalırken ürün ve satış fiyatı gene ters orantılıdır.

Ama, üretim fiyatının yükseldiği öteki olası durumda, yani o zamana kadar ekilmesi zahmetine değmeyen kötü kalitedeki toprağın ekime açılması durumunda işler nasıldır?

a ile göstereceğimiz bu tür bir toprağın rekabete girdiğini varsayalım. O zaman eskiden rant getirmeyen A toprağı rant getirecek ve önceki Tablo VII, VIII, ve X, aşağıdaki biçimleri alacaklardır. [Tablo VIIa, VIIIa, Xa.]

a toprağının araya katılmasıyla yeni bir farklılık rantı I doğar; bu yeni temel üzerinde, farklılık rantı II de değişmiş bir biçimde gelişir. *a* toprağı yukardaki üç tablonun herbirinde farklı verimliliğe sahiptir; orantılı olarak artan verimlilikler dizisi ancak A toprağıyla başlar. Yükselen rantlar dizisi de aynı biçimde davranır. Daha önce rantsız olan, en kötü rant getiren toprağın rantı, yalnızca bütün daha yüksek rantlara eklenen bir sabittir. Ancak bu sabitin çıkarıl-

TABLO VIIa

Toprak Tipi	Akr	Yatırılan Sermaye (Sterlin)	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Tahıl-Rant (Qr.)	Para-Rant (£)	Artış
a	1	5	1	6	1½	4	6	0	0	0
A	1	2½+2½	1	6	½+1¼=1¾	4	7	¼	1	1
B	1	2½+2½	1	6	1 +2½=3½	4	14	2	8	1+7
C	1	2½+2½	1	6	1½+3¾=5¼	4	21	3¾	15	1+2x7
D	1	2½+2½	1	6	2 +5 =7	4	28	5½	22	1+3x7
Toplam	—	—	—	*30*	*19*	—	*76*	*11½*	*46*	—

TABLO VIIIa

Toprak Tipi	Akr	Sermaye (Sterlin)	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Tahıl-Rant (Qr.)	Para-Rant (£)	Artış
a	1	5	1	6	1¼	4⅘	6	0	0	0
A	1	2½+2½	1	6	½+1=1½	4⅘	7⅕	¼	1⅕	1⅕
B	1	2½+2½	1	6	1 +2=3	4⅘	14⅖	1¾	8⅖	1⅕+ 7¹/₅
C	1	2½+2½	1	6	1½+3=4½	4⅘	21⅗	3¼*	15⅗	1⅕+2x7¹/₅
D	1	2½+2½	1	6	2 +4=6	4⅘	28⅘	4¾	22⅘	1⅕+3x7¹/₅
Toplam	*5*	—	—	*30*	*16¼*	—	*78*	*10***	*48*	—

* 1894 Almanca baskıda: 2¼. —*Ed.*
** *Ibid.*: 9. —*Ed.*

TABLO Xa

Toprak Tipi	Akr	Sermaye (Sterlin)	Kâr £	Üretim Fiyatı £	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı £	Kazanç £	Tahıl-Rant (Qr.)	Para-Rant (£)	Artış
a	1	5	1	6	1⅛	5⅓	6	0	0	0
A	1	2½+2½	1	6	1+ ¼=1¹/₄	5⅓	6⅔	⅛	⅔	⅔
B	1	2½+2½	1	6	2+ ½=2½	5⅓	13⅓	1⅜	7⅓	⅔+6⅔
C	1	2½+2½	1	6	3+ ¾=3³/₄	5⅓	20	2⅝	14	⅔+2x6⅔
D	1	2½+2½	1	6	4+1 =5	5⅓	26⅔	3⅞	20⅔	⅔+3x6⅔
Toplam	—	—	—	*30*	*13⅝*	—	*72⅔*	*8*	*42⅔*	—

masından sonradır ki, farklılıklar dizisi daha yüksek rantlar için açıkça ortaya çıkar ve bunun gibi, farklı toprakların verimlilik dizisi ile olan paralelliği de ortaya çıkar. Bütün tablolarda A'dan D'ye kadar verimlilikler şu ilişki içindedir: 1 : 2 : 3 : 4, ve buna uygun olarak rantlar da şu ilişki içindedir:

VIIa'da, 1 : (1+7) : (1+2x7) : (1+3x7),
VIIIa'da, 1⅕ : (1⅕+7⅕) : (1⅕+2x7⅕) : (1⅕+3x7⅕), ve
Xa'da ⅔ : (⅔+6⅔) : (⅔+2x6⅔) : (⅔+3x6⅔).

Kısacası eğer A'dan gelen rant = n, ve bir sonraki daha yüksek verimlilikteki topraktan gelen rant = $n+m$ ise, dizi şöyledir: n : (n+m) : (n+3m), vb.. —*F.E.*]

[Daha önce geçen üçüncü durum, elyazmasında ayrıntısıyla incelenmediğinden —yalnızca başlık vardır— yukarda olduğu gibi elinden gelen en iyi bir biçimde boşluğu doldurmak yayınlayana düşen bir görev oldu. Ancak, buna ek olarak, üç ana durum ve dokuz alt durumdan oluşan yukardaki tüm farklılık rantı II tahlilinden genel sonuçlar çıkarmak da gene ona düşmektedir. Ancak elyazmasında sunulan örnekler bu amaca pek uygun düşmemektedir. Birincisi, bunlar eşit alanlar için ürünleri 1 : 2 : 3 : 4 ilişkisinde olan toprak parçalarını, yani ta başından beri büyük ölçüde abartılmış olan ve bu temel üzerine yapılan varsayımların ve hesapların daha sonraki gelişmesinde son derece müthiş sayısal değerlere yol açan farklılıkları karşılaştırırlar. İkincisi, tamamen yanlış bir izlenim yaratırlar. Eğer 1 : 2 : 3 : 4, vb. ilişkisinde olan verimlilik dereceleri için 0 : 1 : 2 : 3 vb. dizisinde rantlar elde edilmişse, kişi ikinci diziyi birinciden çıkarmak ve rantların iki kat, üç kat vb. artmasını, toplam ürünlerin iki kat, üç kat vb. artmasıyla açıklamak eğilimine kapılır. Oysa bu, bütünüyle yanlış olacaktır. Verimlilik dereceleri n : (n+1) : (n+2) : (n+3) : (n+4) ilişkisinde olduğu zaman

bile, rantlar 0 : 1 : 2 : 3 : 4 ilişkisi içindedirler. Rantlar verimlilik *dereceleri* gibi değil, — sıfır noktası olarak rantsız toprakla başlayan verimlilik farklılıkları gibi ilişkilidirler.

Metni örneklemek için özgün tabloların sunulması gerekliydi. Ama aşağıdaki araştırma sonuçları için anlaşılır bir temel elde etmek üzere, aşağıda ürünlerin *bushel* (⅛ *quarter* ya da 36,35 litre) olarak ve şilin (=mark) olarak gösterildiği yeni bir tablo dizisi sunuyorum.

Bunların birincisi, Tablo XI, önceki Tablo I'e tekabül eder. 10 şilinlik kâr eklendiğinde = akr başına 60 şilinlik bir toplam üretim fiyatı yapan, 50 şilinlik bir *ilk* sermaye yatırımıyla A'dan E'ye kadar beş farklı kalitedeki toprak için ürünleri ve rantları gösterir. Tahıl olarak ürün daha düşük alınmıştır: akr başına 10, 12, 14, 16, 18 *bushel*. Ortaya çıkan üretim fiyatı, *bushel* başına 6 şilindir.

Aşağıdaki 13 tablo, bu bölümde ve önceki iki bölümde incelenen, sabit, düşen ve yükselen üretim fiyatlarında aynı toprakta akr başına 50 şilinlik *ek* sermayenin yatırıldığı farklılık rantı II'nin üç farklı durumuna tekabül eder. Bu durumlardan herbiri, sırasıyla, birinciye göre ikinci sermaye yatırımının 1) sabit 2) düşen ve 3) yükselen üretkenliği durumunda aldıkları biçimle sunulmuşlardır. Bu, örnekleme amacı için özellikle yararlı olan birkaç başka varyant yaratır.

Durum I'de: *Sabit üretim fiyatı* — şunları elde ederiz:

Varyant 1: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği aynı kalır (Tablo XII).

Varyant 2: Üretkenlik azalır. Bu, ancak, A toprağında hiç bir ikinci sermaye yatırımı yapılmadığı zaman yer alabilir, yani öyle ki:

a) B toprağı da hiç rant getirmez (Tablo XIII), ya da,

b) B toprağı tümüyle rantsız hale gelmez (Tablo XIV).

Varyant 3: Üretkenlik artar (Tablo XV). Bu durum da,

gene, A toprağında ikinci bir sermaye yatırımını dıştalar.

Durum II'de: *Düşen üretim fiyatı* — şunları elde ederiz:

Varyant 1: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği aynı kalır (Tablo XVII).

Varyant 2: Üretkenlik azalır (Tablo XVII) Bu iki varyant, A toprağının rekabet dışına çıkarılmasını ve B toprağının rantsız hale gelmesini ve üretim fiyatını düzenlemesini gerektirir.

Varyant 3: Üretkenlik artar (Tablo XVIII). Burada A toprağı düzenleyici kalır.

Durum III'te: *Yükselen üretim fiyatı* — iki olasılık vardır: A toprağı rantsız kalabilir ve fiyatı düzenlemeye devam edebilir, ya da A'dan daha kötü toprak rekabete girer ve fiyatı düzenler, bu durumda A, rant getirir.

Birinci olasılık: A toprağı düzenleyici olarak kalır.

Varyant 1: İkinci yatırımın üretkenliği aynı kalır (Tablo XIX). Bu, bizim varsaydığımız koşullar altında, birinci yatırımın üretkenliğinin azalması koşuluyla mümkündür.

Varyant 2: İkinci yatırımın üretkenliği azalır (Tablo XX). Bu, birinci yatırımın aynı üretkenliği koruyabileceği olasılığını dıştalamaz.

Varyant 3: İkinci yatırımın üretkenliği artar (Tablo XXI*). Bu, gene, birinci yatırımın üretkenliğinin düşmesini öngörür.

İkinci olasılık: Düşük kalitedeki bir toprak (*a* ile gösterilen) rekabete girer; A toprağı rant getirir.

Varyant 1: İkinci yatırımın üretkenliği aynı kalır (Tablo XXII).

Varyant 2: Üretkenlik azalır (Tablo XXIII).

Varyant 3: Üretkenlik artar (Tablo XXIV).

Bu üç varyant, sorunun genel koşullarına uyar ve daha fazla yorum gerektirmez. Şimdi tabloları veriyoruz [Tablo XI]:

* 1894 Almanca baskıda: XIX. —*Ed.*

TABLO XI

Toprak Tipi	Üretim Fiyatı (Şilin)	Ürün (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilin)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
A	60	10	6	60	0	0
B	60	12	6	72	12	12
C	60	14	6	84	24	2x12
D	60	16	6	96	36	3x12
E	60	18	6	108	48	4x12
Toplam	—	—	—	—	*120*	*10×12*

Aynı toprağa yatırılan ikinci sermaye için:

Birinci Durum: Üretim fiyatı değişmeden kalır.

Varyant 1: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği aynı kalır. [Tablo XII.]

TABLO XII

Toprak Tipi	Üretim Fiyatı (Şilin)	Ürün (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilin)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
A	60+60=120	10+10=20	6	120	0	0
B	60+60=120	12+12=24	6	144	24	24
C	60+60=120	14+14=28	6	168	48	2x24
D	60+60=120	16+16=32	6	192	72	3x24
E	60+60=120	18+18=36	6	216	96	4x24
Toplam	—	—	—	—	*240*	*10x24*

Varyant 2: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği azalır; A toprağında ikinci bir yatırım yoktur.

1) B toprağı rant getirmez olur. [Tablo XIII.]

TABLO XIII

Toprak Tipi	Üretim Fiyatı (Şilin)	Ürün (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilin)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
A	60	10	6	60	0	0
B	60+60=120	12+ 8 =20	6	120	0	0
C	60+60=120	14+ 9⅓=23⅓	6	140	20	20
D	60+60=120	16+10⅔=26⅔	6	160	40	2x20
E	60+60=120	18+12* =30	6	180	60	3x20
Toplam	—	—	—	—	*120*	*6x20*

* 1894 Almanca baskıda: 20. —*Ed.*

2) B toprağı tamamen rantsız hale gelmez. [tablo XIV.]

TABLO XIV

Toprak Tipi	Üretim Fiyatı (Şilin)	Ürün (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilni)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
A	60	10	6	60	0	0
B	60+60=120	12+ 9 =21	6	126	6	6
C	60+60=120	14+10½=24½	6	147	27	6+21
D	60+60=120	16+12 =28	6	168	48	6+2x21
E	60+60=120	18+13½=31½	6	189	69	6+3x21
Toplam	—	—	—	—	*150*	*4x6+6x21*

Varyant 3: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği artar; burada da, A toprağında ikinci bir yatırım yoktur. [Tablo XV.]

TABLO XV

Toprak Tipi	Üretim Fiyatı (Şilin)	Ürün (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilin)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
A	60	10	6	60	0	0
B	60+60=120	12+15 =27	6	162	42	42
C	60+60=120	14+17½=31½	6	189	69	42+27
D	60+60=120	16+20 =36	6	216	96	42+2x27
E	60+60=120	18+22½=40½	6	243	123	42+3x27
Toplam	—	—	—	—	*330*	4x42+6x27

İkinci Durum: Üretim fiyatı azalır.

Varyant 1: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği aynı kalır. A toprağı rekabet dışına çıkar ve B toprağı rantsız hale gelir. [Tablo XVI.]

TABLO XVI

Toprak Tipi	Üretim Fiyatı (Şilin)	Ürün (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilin)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
B	60+60=120	12+12=24	5	120	0	0
C	60+60=120	14+14=28	5	140	20	20
D	60+60=120	16+16=32	5	160	40	2x20
E	60+60=120	18+18=36	5	180	60	3x20
Toplam	—	—	—	—	*120*	*6x20*

Varyant 2: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği aza-

lır; A toprağı rekabet dışına çıkar ve B toprağı rantsız hale gelir. [Tablo XVII.]

TABLO XVII

Toprak Tipi	Üretim Fiyatı (Şilin)	Ürün (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilin)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
B	60+60=120	12+ 9 =21	$5^5/_7$	120	0	0
C	60+60=120	14+10½=24½	$5^5/_7$	140	20	20
D	60+60=120	16+12 =28	$5^5/_7$	160	40	2x20
E	60+60=120	18+13½=31½	$5^5/_7$	180	60	3x20
Toplam	—	—	—	—	*120*	*6x20*

Varyant 3: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği artar; A toprağı rekabette kalır; B toprağı rant getirir. [Tablo XVIII.]

TABLO XVIII

Toprak Tipi	Satış Fiyatı (Şilin)	Ürün (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilin)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
A	60+60=120	10+15=25	4⅘	120	0	0
B	60+60=120	12+18=30	4⅘	144	24	24
C	60+60=120	14+21=35	4⅘	168	48	2x24
D	60+60=120	16+24=40	4⅘	192	72	3x24
E	60+60=120	18+27=45	4⅘	216	96	4x24
Toplam	—	—	—	—	*240*	*10x24*

Üçüncü Durum: Üretim fiyatı yükselir.

A) A toprağı rantsız olarak kalır ve fiyatı düzenlemeye devam eder.

Varyant 1: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği aynı kalır: bu, birinci sermaye yatırımının üretkenliğinin azalmasını gerektirir. [Tablo XIX.]

TABLO XIX

Toprak Tipi	Üretim Fiyatı (Şilin)	Ürün* (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilin)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
A	60+60=120	5+15=20	6	120	0	0
B	60+60=120	6+18=24	6	144	24	24
C	60+60=120	7+21=28	6	168	48	2x24
D	60+60=120	8+24=32	6	192	72	3x24
E	60+60=120	9+27=36	6	216	96	4x24
Toplam	—	—	—	—	*240*	*10x24*

* 1894 Almanca baskıda, Tablo XXI'in rakamları yanlışlıkla bu başlık altına sokulmuştur. Bunlar, duruma uygun olarak değiştirilmiştir. —*Ed.*

Varyant 2: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği azalır; bu birinci yatırımın sabit üretkenliğini dıştalamaz. [Tablo XX.]

Varyant 3: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği yükselir; varsayılan koşullar altında, bu, birinci yatırımın azalan üretkenliğini öngörür. [Tablo XXI.]

B) Düşük kalitede bir toprak (*a* ile gösterilen) fiyat düzenleyicisi haline gelir ve böylece A toprağı rant getirir. Bu, bütün varyantlar için, ikinci yatırımın sabit üretkenliğini mümkün kılar.

TABLO XX

Toprak Tipi	Üretim Fiyatı (Şilin)	Ürün (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilin)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
A	60+60=120	10+5=15	8	120	0	0
B	60+60=120	12+6=18	8	144	24	24
C	60+60=120	14+7=21	8	168	48	2x24
D	60+60=120	16+8=24	8	192	72	3x24
E	60+60=120	18+9=27	8	216	96	4x24

TABLO XXI

Toprak Tipi	Üretim Fiyatı (Şilin)	Ürün (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilin)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
A	60+60=120	5+12½=17½	$6^6/_7$	120	0	0
B	60+60=120	6+15 =21	$6^6/_7$	144	24	24
C	60+60=120	7+17½=24½	$6^6/_7$	168	48	2x24
D	60+60=120	8+20 =28	$6^6/_7$	192	72	3x24
E	60+60=120	9+22½=31½	$6^6/_7$	216	96	4x24
Toplam	—	—	—	—	*240*	*10x24*

Varyant 1: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği aynı kalır. [Tablo XXII.]

TABLO XXII

Toprak Tipi	Üretim Fiyatı (Şilin)	Ürün (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilin)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
a	120	16	7½	120	0	0
A	60+60=120	10+10=20	7½	150	30	30
B	60+60=120	12+12=24	7½	180	60	2x30
C	60+60=120	14+14=28	7½	210	90	3x30
D	60+60=120	16+16=32	7½	240	120	4x30
E	60+60=120	18+18=36	7½		150	5x30
Toplam	—	—		—	*450*	*15*x*30*

Varyant 2: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği azalır. [Tablo XXIII.]

TABLO XXIII

Toprak Tipi	Üretim Fiyatı (Şilin)	Ürün (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilin)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
a	120	15	8	120	0	0
A	60+60=120	10+ 7½=17½	8	140	20	20
B	60+60=120	12+ 9 =21	8	168	48	20+28
C	60+60=120	14+10½=24½	8	196	76	20+2x28
D	60+60=120	16+12 =28	8	224	104	20+3x28
E	60+60=120	18+13½=31½	8	252	132	20+4x28
—	—	—	—	—	*380*	*5*x*20*+*10*x*28*

Varyant 3: İkinci sermaye yatırımının üretkenliği artar. [Tablo XXIV.]

TABLO XXIV

Toprak Tipi	Üretim Fiyatı (Şilin)	Ürün (Bushel)	Satış Fiyatı (Şilin)	Kazanç (Şilin)	Rant (Şilin)	Rant Artışı
a	120	16	7½	120	0	0
A	60+60=120	10+12½=22½	7½	188¾	48¾	15+33¾
B	60+60=120	12+15 =27	7½	202½	82½	15+2x33¾
C	60+60=120	14+17½=31½	7½	236¼	116¼	15+3x33¾
D	60+60=120	16+20 =36	7½	270¾	150	15+4x33¾
E	60+60=120	18+22½=40½	7½	303¾	183¾	15+5x33¾
—	—		—	—	*581¼*	*5x15+15x33¾*

Bu tablolar aşağıdaki sonuçlara yol açar:

Her şeyden önce, rantlar dizisi —rantsız düzenleyici toprağı sıfır noktası alırsak— tıpkı verimlilik farklılıkları dizisi gibi davranır. Rantı belirleyen etkenler mutlak ürün değil, yalnızca ürün farklılıklarıdır. Çeşitli topraklar ister akr başına 1, 2, 3, 4, 5 *bushel* getirsin, isterse 11, 12, 13, 14, 15 *bushel* getirsin, her iki durumda da rantlar, 0, 1, 2, 3, 4 *bushel* dizisini ya da bunların para olarak eşdeğerini oluştururlar.

Ama çok daha önemli olan şey aynı toprakta yinelenen sermaye yatırımı ile elde edilen toplam ranta ilişkin sonuçtur.

Tahlil edilen 13 durumdan beşinde, sermaye yatırımı iki katına çıktığında toplam rant *iki katına çıkar*; 10 x 12 şilin

yerine 10 x 24 şilin = 240 şilin olur. Bu durumlar şunlardır:

Durum I, sabit fiyat, varyant 1: sabit üretim yükselmesi (Tablo XII).

Durum II, düşen fiyat, varyant 3: artan üretim yükselmesi (Tablo XVIII).

Durum III, artan fiyat, her üç varyantta da, (A toprağının düzenleyici olarak kaldığı) birinci olasılık (Tablo XIX, XX ve XXI).

Dört durumda da rant *iki kattan fazla artar,* yani:

Durum I, varyant 3, sabit fiyat, ama artan üretim yükselmesi (Tablo XV). Toplam rant 330 şiline çıkar.

Durum III, her üç varyantta da, (A toprağının rant getirdiği) ikinci olasılık (Tablo XXII, rant = 15 x 30 = 450 şilin; Tablo XXIII, rant = 5 x 20 + 10 x 28 = 380 şilin; Tablo XXIV, rant = 5 x 15 + 15 x 33¾ = 581¼ şilin).

Bir durumda rant *yükselir,* ama birinci sermaye yatırımının getirdiği miktarın iki katına değil:

Durum I, sabit fiyat, varyant 2: B'nin tamamen rantsız hale gelmediği koşullar altında ikinci yatırımın düşen üretkenliği (Tablo XIV, rant = 4 x 6 + 6 x 21 = 150 şilin).

Nihayet, yalnızca üç durumda, toplam rant —birlikte ele alınan tüm topraklar için— birinci yatırım ile olduğu gibi, ikinci bir yatırımla da aynı kalır (Tablo XI); bunlar A toprağının rekabet dışına çıktığı ve B'nin düzenleyici, ve bu nedenle de rantsız toprak haline geldiği durumlardır. Böylece, B'nin rantı yalnızca yok olmakla kalmaz, ayrıca da rant dizisinin ardarda gelen her teriminden çıkartılır: sonuç böyle belirlenir. Bu durumlar şunlardır:

Durum I, varyant 2, koşullar öyledir ki, A toprağı dışarda bırakılmıştır (Tablo XIII). Toplam rant, Tablo XI'de olduğu gibi, 6 x 20 ya da 10 x 12 = 120'dir.

Durum II, varyant 1 ve 2. Burada A toprağı, varsayımlara uygun bir biçimde, zorunlu olarak dışarda bırakılmış-

tır (Tablo XVI ve XVII) ve toplam rant gene 6 x 20 = 10 x 12 = 120 şilindir.

O halde, bu demektir ki: Bütün mümkün durumların büyük çoğunluğunda —özellikle toplam miktarıyla olduğu gibi, rant getiren toprağın akrı başına— rant, topraktaki artan bir sermaye yatırımının sonucu olarak yükselir. Tahlil edilen onüç durumdan yalnızca üçünde, rantın toplamı değişmeden kalır. Bunlar en düşük kalitedeki —o zamana kadar düzenleyici ve rantsız olan— toprağın rekabet dışına atıldığı ve bir sonraki kalitedeki toprağın onun yerini aldığı, yani rantsız hale geldiği durumlardır. Ama bu durumlarda bile, üstün kaliteli topraklar üzerindeki rantlar, ilk sermaye yatırımından doğan rantlara kıyasla yükselir; C için rant 24'ten 20'ye düştüğü zaman, D ve E için rantlar, sırasıyla, 36 ve 48'den 40 ve 60 şiline yükselirler.

Toplam rantların ilk sermaye yatırımındaki düzeyin altına düşmesi (Tablo XI), yalnızca A toprağı gibi, B toprağı da rekabet dışına atılırsa ve C toprağı düzenleyici ve rantsız hale gelirse mümkün olacaktır.

Böylece, toprağa ne kadar çok sermaye yatırılmışsa ve belli bir ülkede, tarımın gelişmesi ve genel olarak uygarlık ne kadar ilerlemişse, rantlar, toplam miktar olarak olduğu gibi, akr başına da o kadar çok artar, ve toplumun, artı-kârlar biçiminde büyük toprak sahiplerine ödediği haraç o kadar büyük olur — bir kez ekime açılmış olan çeşitli toprakların hepsi rekabeti sürdürebildikleri sürece bu böyledir.

Büyük toprakbeyleri sınıfının şaşılacak canlılığını bu yasa açıklıyor. Hiç bir toplumsal sınıf bu kadar masraflı yaşamamaktadır, başka hiç bir sınıf onun yaptığı gibi, bu amaç için paranın nereden alınabileceğine bakmaksızın, "toplumsal konumunun" gerisine düşmemek için, geleneksel lüks üzerinde hak iddia etmemektedir, ve başka hiç bir sınıf böyle kaygısızca borç üstüne borç yığmamaktadır. Ama,

bu sınıf —başka insanların toprağa yatırdıkları, kapitalistin buradan elde ettiği kârlarla tamamen oransız bir biçimde ona bir rant getiren sermaye sayesinde— gene dörtayak üstüne düşmektedir.

Ancak aynı yasa, büyük toprakbeyinin canlılığının neden giderek tükendiğini de açıklamaktadır.

1846'da İngiliz tahıl gümrükleri kaldırıldığı zaman, İngiliz fabrikatörleri, böylelikle toprak sahibi aristokrasiyi sadakaya muhtaç hale soktuklarına inanmışlardı. Oysa, onlar, her zamankinden daha da zengin hale geldiler. Bu nasıl oldu? Çok basit. Her şeyden önce, çiftçiler, şimdi, sözleşme ile, yılda akr başına 8 sterlin yerine 12 sterlin yatırmaya zorlanıyorlardı. İkincisi de, Avam Kamarasında da güçlü bir biçimde temsil edilen toprakbeyleri, akaçlama projeleri ve toprakları üzerindeki öteki sürekli iyileştirmeler için, kendi kendilerine büyük bir hükümet yardımı sağladılar. En kötü toprak tümüyle tarımdan çıkartılmayıp, bunun yerine, olsa olsa başka amaçlarla —ve çoğunlukla yalnızca geçici olarak— kullanılır hale geldiğinden, rantlar artan sermaye yatırımıyla orantılı olarak yükseldi ve dolayısıyla toprak sahibi aristokrasi her zamankinden daha iyi duruma geldi.

Ama her şey geçicidir. Okyanus-aşırı vapurlar ve Kuzey ve Güney Amerikanın ve Hindistan'ın demiryolları, bazı çok özel toprak parçalarının, Avrupa tahıl piyasalarında rekabet etmesini mümkün kıldı. Bunlar, bir yandan Kuzey Amerika kırları ve Arjantin pampaları — çift sürme işi için bizzat doğa tarafından temizlenmiş olan düzlükler ve ilkel ekimle ve gübre olmaksızın bile gelecek yıllar için zengin hasatlar vadeden bâkir topraklardı. Öte yandan da, acımasız ve zorba bir devletin —çoğu kez işkence ile— onlardan zorla aldığı vergiler için para sağlama amacıyla ürünlerinin bir bölümünü, hem de sürekli olarak artan bir bölümünü satmak zorunda kalan Rus ve Hint komünist toplulukların toprak parça-

ları vardı. Bu ürünler, üretim fiyatına bakılmaksızın satılıyordu, bunlar tüccarın önerdiği fiyat üzerinden satılıyordu, çünkü, vergi zamanı gelince, köylünün, çaresiz, paraya gereksinmesi oluyordu. Ve —gerek bâkir düzlüklerden, gerekse vergilerin ezdiği Rus ve Hint köylülerinden gelen— bu rekabet karşısında, Avrupalı kiracı çiftçi ve köylü, eski rantlarda varlıklarını sürdüremiyorlardı. Avrupa'daki toprağın bir bölümü tahıl ekimi açısından kesinlikle rekabet dışına çıktı ve rantlar her yerde düştü. Bizim ikinci durum, varyant 2 —düşen fiyatlar ve ek sermaye yatırımının düşen üretkenliği—, Avrupa için bir kural haline geldi; ve dolayısıyla da İskoçya'dan İtalya'ya, Güney Fransa'dan Doğu Prusya'ya kadar toprakbeyleri matem tuttular. Neyse ki, düzlükler tümüyle ekime açılmış olmaktan çok uzaktır; Avrupa'nın bütün büyük toprakbeylerini ve hem de üstelik küçüklerini yıkmaya yetecek kadar kalmıştır. —*F.E.*]

Rantın tahlil edileceği başlıklar şunlardır:

A. ***Farklılık rantı.***

1) Farklılık rantı kavramı. Bir örnek olarak sugücü Asıl tarımsal ranta geçiş.

2) Çeşitli toprak parçalarının, değişen verimliliğinden doğan farklılık rantı I.

3) Aynı toprak parçasında ardarda sermaye yatırımlarından doğan farklılık rantı II. Farklılık rantı II:

a) değişmeyen,

b) düşen,

c) ve yükselen bir üretim fiyatı ile incelenmelidir.

Ve ayrıca,

d) artı-kârın ranta dönüşmesi.

4) Bu rantın kâr oranı üzerine etkisi.

B. *Mutlak rant.*

C. *Toprağın fiyatı.*
D. *Toprak rantına ilişkin son sözler.*

Genel olarak farklılık rantının incelenmesinden çıkartılacak genel sonuçlar şunlardır:

Birincisi, artı-kârın oluşması çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir. Bir yandan, farklılık rantı I temeli üzerinde, yani tüm tarımsal sermayenin değişik verimlilikteki topraklardan oluşan toprağa yatırılması temeli üzerinde. Ya da, farklılık rantı II biçiminde, aynı topraktaki ardarda sermaye yatırımlarının değişen farklılık üretkenliği, yani —rantsız, ama üretim fiyatını düzenleyen—, en kötü topraktaki aynı sermaye yatırımı ile sağlanan üretkenlikten —örneğin *quarter* buğday olarak ifade edilen— daha büyük bir üretkenlik temeli üzerinde. Ama, bu artı-kâr nasıl doğarsa doğsun, bunun ranta dönüştürülmesi, yani çiftçiden toprakabeyine geçişi, her zaman, tek tek ardarda sermaye yatırımlarının kısmî üretimlerinin çeşitli gerçek bireysel (yani, piyasanın düzenlendiği genel üretim fiyatından bağımsız olan) üretim fiyatlarının daha önceden tek bir ortalama üretim fiyatına indirgenmiş olmasını öngörür. Genel düzenleyici akr başına üretim fiyatının bu bireysel ortalama üretim fiyatından fazlası, akr başına rantı oluşturur ve onun bir ölçüsüdür. Farklılık rantı I durumunda, farklılık sonuçları, kendi başlarına ayırdedilebilirler, çünkü bunlar belli bir akr başına sermaye yatırımı ve normal kabul edilen bir ekim derecesinde —birbirinden ayrı ve yanyana varolan— farklı toprak bölümleri üzerinde yer alırlar. Farklılık rantı II durumunda, bunlar önce ayırdedilebilir hale getirilmelidir; aslında farklılık rantı I'e dönüştürülmelidir, ve bu ancak belirtilen yoldan yapılabilir. Örneğin s. 226'daki* Tablo III'ü ele alalım.

* Bu yapıtın 102. sayfası. —*Ed.*

B toprağı, yatırılan 2½ sterlinlik birinci sermaye için akr başına 2 *quarter*, ve eşit büyüklükteki ikinci yatırım için 1½ *quarter*; ikisi birlikte aynı akrdan 3½ *quarter* getirir. Bu 3½ *quarter*'ın hangi parçasının yatırılan sermaye I'in ve hangi parçasının yatırılan sermaye II'nin ürünü olduğunu ayırdetmek mümkün değildir, çünkü hepsi aynı toprakta yetiştirilmiştir. Gerçekte, 3½ *quarter* 5 sterlinlik toplam sermayenin ürünüdür; ve sorunun aslı şundan ibarettir: 2½ sterlinlik bir sermaye 2 *quarter* getirmiştir ve 5 sterlinlik bir sermaye 4 *quarter* yerine 3½ *quarter* getirmiştir. Eğer 5 sterlin 4 *quarter* getirseydi, yani her iki sermaye yatırımının ürünü eşit olsaydı, gene bunun gibi, ürün 5 *quarter* bile olsaydı, yani ikinci sermaye yatırımı 1 *quarter*'lık bir fazla getirecek olsaydı, durum gene tıpkı böyle olacaktı. İlk 2 *quarter*'ın üretim fiyatı, *quarter* başına 1½ sterlin, ikinci 1½ *quarter*'ınki ise *quarter* başına 2 sterlindir. Dolayısıyla 3½ *quarter*'ın hepsi 6 sterline mal olur. Bu toplam ürünün bireysel üretim fiyatıdır ve ortalama olarak quarter başına 1 sterlin $14^{2}/_{7}$ şilin, yani yaklaşık 1¾ sterlin tutmaktadır. A toprağı tarafından belirlenen genel üretim fiyatı, yani 3 sterlin ile, bu, *quarter* başına 1¼ sterlinlik ve böylece 3½ *quarter* için $4^{3}/_{8}$ sterlinlik bir toplam artı-kârâ yol açmaktadır. B'nin ortalama üretim fiyatında bu, 1½ kadar *quarter*'a tekabül eder. Bir başka deyişle, B'den gelen artı-kâr, B'den gelen üretimin bir tam kesri ile, yani tahıl olarak rantı ifade eden ve —genel üretim fiyatına uygun olarak— 4½ sterline satılan 1½ *quarter*'la temsil edilir Ama öte yandan, B'nin bir akrından gelen ürünün, A'nın bir akrından gelenden fazlası, otomatik olarak artı-kârı ve dolayısıyla da artı-ürünü temsil etmez. Varsayımımıza göre, A'nın bir akrı yalnızca 1 *quarter* getirdiği halde, B'nin bir akrı, 3½ *quarter* getirir. Bu yüzden B'den gelen fazla ürün 2½ *quarter*'dır, ama artı-ürün yalnızca 1½ *quarter*'dır; çünkü B'ye yatırılan sermaye, A'ya yatırılanın iki katıdır ve böylece üre-

tim fiyatı da iki kattır. Eğer 5 sterlinlik bir yatırım A'da da yer almış olsaydı ve üretkenlik oranı aynı kalsaydı, o zaman, üretim 1 *quarter* yerine 2 *quarter* olacaktı ve o zaman görülecekti ki, gerçek artı ürün 3½'nin 1'le karşılaştırılmasıyla değil, 3½'nin 2 ile karşılaştırılmasıyla belirlenir, yani 2½ *quarter* değil, yalnızca 1½ *quarter*'dır. Dahası, eğer 2½ sterlin tutarında bir üçüncü sermaye yatırımı B'ye yapılsaydı ve bu, yalnızca 1 *quarter* getirseydi —bu *quarter* o zaman A'daki gibi 3 sterline malolacaktı— 3 sterlinlik satış fiyatı yalnızca üretim fiyatını kapsayacak, yalnızca ortalama kâr sağlayacak, ama hiç bir artı-kâr sağlamayacak ve böylece de ranta dönüştürülebilecek hiç bir şey getirmeyecekti. Herhangi bir belli toprak tipinden gelen akr başına üretimin, A toprağından gelen akr başına üretimle karşılaştırılması, bunun eşit bir sermaye yatırımından mı, yoksa daha büyük bir sermaye yatırımından mı gelen üretim olduğunu göstermez, ayrıca ek üretimin, yalnızca üretim fiyatını mı kapsadığını, yoksa ek sermayenin daha büyük üretkenliği yüzünden mi olduğunu da göstermez.

İkincisi, artı-kârın yeni oluşumu sözkonusu olduğu ölçüde, sınırı, üretim fiyatını tam kapsayan, yeni bir *quarter*'ı bir akrlık A toprağına yatırılan aynı sermaye yatırımıyla aynı pahada üreten, yani varsayımımıza göre 3 sterline üreten sermaye yatırımı olan, ek sermaye yatırımları için azalan bir üretkenlik oranı varsayarsak — işte bu söylediklerimizden şu sonuç çıkar: B'nin bir akrında toplam sermaye yatırımının artık hiç bir rant getirmeyeceği sınıra, B'nin akrı başına üretimin bireysel ortalama üretim fiyatı A'nın akrı başına üretim fiyatının düzeyine yükseldiği zaman ulaşılır. Eğer B'ye, yalnızca üretim fiyatını getiren, yani ne artı-kâr ne de yeni rant getiren sermaye yatırımları yapılmışsa, o zaman, bu, gerçekten, *quarter* başına bireysel ortalama üretim fiyatını yükseltir, ama artı-kârı ve sonunda da, önceki sermaye yatırımlarının oluşturduğu rantı etkilemez. Çünkü or-

talama üretim fiyatı, her zaman A'nınkinin altında kalır ve *quarter* başına fiyat fazlası azaldığı zaman, *quarter*'ların sayısı orantılı olarak artar, öyle ki toplam fiyat fazlası değişmeden kalır.

Varsayılan durumda, B'deki 5 sterlin tutarındaki ilk iki sermaye yatırımı, 3½ *quarter*, böylece de, varsayımımıza göre 1½ *quarter*'lık rant = 4½ sterlin getirir. Şimdi, eğer 2½ sterlinlik, ama yalnızca bir ek *quarter* getiren bir üçüncü sermaye yatırımı yapılırsa, o zaman, 4½ *quarter*'ın toplam üretim fiyatı (%20 kâr dahil) = 9 sterlin; böylece *quarter* başına ortalama fiyat = 2 sterlin olur. B üzerinde, *quarter* başına ortalama üretim fiyatı, böylece, 1⁵/₇ sterlinden 2 sterline çıkmıştır ve *quarter* başına artı-kâr, A'nın düzenleyici fiyatı ile karşılaştırıldığında, 1²/₇ sterlinden 1 sterline düşmüştür. Ama 1 x 4½ = 4½ sterlindir, tıpkı eskiden 1²/₇ x 3½ = 4½ sterlin olduğu gibi.

Şimdi varsayalım ki, herbiri 2½ sterlin tutarında bir dördüncü ve beşinci ek sermaye yatırımı, genel üretim fiyatında bir *quarter* üretmenin ötesine geçmeyen B'ye yapılmış olsun. Bu durumda akr başına toplam üretim 6½ *quarter* ve bunların üretim fiyatı da 15 sterlin olacaktır. B için *quarter* başına ortalama üretim fiyatı, gene —2* sterlinden 2⁴/₁₃ sterline— yükselmiş olacak ve *quarter* başına artı-kâr, A'nın düzenleyici üretim fiyatına kıyasla gene —1 sterlinden ⁹/₁₃ sterline— düşmüş olacaktır. Ama şimdi, bu ⁹/₁₃ sterlinin, 4½ *quarter* yerine 6½ *quarter* temeli üzerinde hesaplanması gerekecektir. Ve ⁹/₁₃ x 6½ = 1 x 4½ = 4½ sterlindir.

Bundan birinci olarak şu sonuç çıkar ki, rant getiren toprakta ek sermaye yatırımlarını mümkün kılmak için —hatta, ek sermayenin tümüyle artı-kâr üretmez hale geldiği ve yalnızca ortalama kâr getirmeye devam ettiği noktaya kadar— bu koşullar altında düzenleyici üretim fiyatında hiç bir artış gerekmez. Ayrıca bundan şu sonuç çıkar ki, bura-

* 1894 Almanca baskıda: 1. —*Ed.*

da, *quarter* başına artı-kâr ne kadar azalırsa azalsın, akr başına toplam artı-kâr aynı kalır; bu azalış, her zaman, akr başına üretilen *quarter* sayısındaki buna tekabül eden bir artışla dengelenir. Ortalama üretim fiyatının genel üretim fiyatı düzeyine ulaşabilmesi için (dolayısıyla, B toprağı için 3 sterlin), üretimi, düzenleyici üretim fiyatı üç sterlinden daha yüksek bir üretim fiyatına sahip olan ek yatırımların yapılması gerekir. Ama göreceğiz ki, yalnızca bu, B'nin *quarter* başına ortalama üretim fiyatını, hemen, 3 sterlinlik genel üretim fiyatı düzeyine yükseltmeye yetmez.

B toprağının şunları ürettiğini varsayalım:

1) Üretim fiyatı eskisi gibi 6 sterlin olan 3½ *quarter,* yani her ikisi de artı-kâr getiren, ama azalan miktarda artı-kâr getiren herbiri 2½ sterlin tutarında 2 sermaye yatırımı.

2) 3 sterlinden 1 *quarter*; bireysel üretim fiyatının düzenleyici üretim fiyatına eşit olduğu bir sermaye yatırımı.

3) 4 sterlinden 1 *quarter*; bireysel üretim fiyatının düzenleyici fiyattan %25 yüksek olduğu bir sermaye yatırımı.

Bu durumda, 10⅚* sterlinlik bir sermaye yatırımı ile akr başına 13 sterlinlik 5½ *quarter* elde edeceğiz; bu ilk sermaye yatırımının dört katıdır, ama ilk sermaye yatırımının üretiminin üç katı bile değildir.

13 sterlinden 5½ *quarter,* düzenleyici üretim fiyatının 3 sterlin olduğu varsayılırsa, *quarter* başına $2^{4}/_{11}$ sterlinlik bir ortalama üretim fiyatı, yani *quarter* başına $^{7}/_{11}$ sterlinlik bir fazla verir. Bu fazla, ranta dönüştürülebilir. 13 sterlinlik üretim fiyatı çıkarıldıktan sonra, B'nin *quarter* başına mevcut ortalama üretim fiyatı, yani *quarter* başına $2^{4}/_{11}$ sterlin üzerinden hesaplandığında $1^{25}/_{52}$ *quarter*'ı temsil eden 3½ sterlinlik bir artı-kâr ya da rant kalır. Para-rant 1 sterlin, ve tahıl-rant ½ *quarter* kadar daha az olacaktır, ama B'deki dördüncü ek sermaye yatırımının yalnızca artı-kâr

* 1894 Almanca baskıda: 10. —*Ed.*

getirmemekle kalmayıp, ortalama-kârdan daha azını getiriyor olması gerçeğine karşın, artı-kâr ve rant hâlâ var olmaya devam edecektir. Varsayalım ki, yatırım 3)'e ek olarak, yatırım 2) de düzenleyici üretim fiyatını aşan bir fiyatta üretmektedir. Bu durumda, toplam üretim: 6 sterlin için 3½ *quarter* + 8 sterlin için 2 *quarter*; 14 sterlin üretim fiyatı için toplam 5½ *quarter*'dır. *Quarter* başına ortalama üretim fiyatı $2^6/_{11}$ sterlin olacak ve $^5/_{11}$ sterlinlik bir fazla bırakacaktır. 3 sterlinden satılan 5½ *quarter*, 16½ sterlinlik bir toplam verir; 14 sterlinlik üretim fiyatını çıkardıktan sonra rant için 2½ sterlin kalır. B üzerindeki mevcut ortalama üretim fiyatında bu bir *quarter*'ın 55/56'sına eşit olacaktır. Bir başka deyişle eskisinden az olsa da hâlâ rant gelmektedir.

Bu gösterir ki, her durum ve koşulda, üretimi, düzenleyici üretim fiyatından daha fazlaya mal olan daha iyi topraklardaki ek sermaye yatırımlarıyla, rantın azalması gerekse de, —en azından kabul edilebilir uygulama sınırları içinde— ortadan kalkmaz. Bir yandan bu daha az üretken sermayenin toplam sermaye yatırımı içindeki tam kesriyle orantılı olarak, öte yandan da üretkenliğindeki azalışla orantılı olarak azalacaktır. Ürünün ortalama fiyatı hâlâ düzenleyici fiyatın altında olacak ve böylece, ranta dönüştürülebilecek artı-kârın oluşmasına hâlâ izin veriyor olacaktır.

Şimdi, azalan üretkenlikteki ardarda dört sermaye yatırımının (2½ sterlin, 2½ sterlin, 5 sterlin ve 5 sterlin) sonucu olarak, B'nin *quarter* başına ortalama fiyatı, genel üretim fiyatına uyduğunu varsayalım. [Bkz: Tablo, s. 159.]

Çiftçi, bu durumda, her *quarter*'ı bireysel üretim fiyatında, dolayısıyla toplam *quarter* sayısını, 3 sterlinlik düzenleyici fiyatla çakışan *quarter* başına ortalama üretim fiyatlarında satar. Böylece 15 sterlinlik sermayesi üzerinden hâla %20 = 3 sterlin kâr etmektedir. Ama rant yok olmuştur. *Quarter* başına bireysel üretim fiyatlarının genel üretim fi-

Sermaye (Sterlin)		Kâr £	Kazanç (Qr.)	Üretim Fiyatı		Satış Fiyatı (£)	Kazanç (£)	Rant İçin Artı	
				Quarter Başına £	Toplam £			(Qr.)	(£)
1.	2½	½	2	1½	3	3	6	1	3
2.	2½	½	1½	2	3	3	4½	1½	½
3.	5	1	1½	4	6	3	4½	—1½	— ½
4.	5	1	1	6	6	3	3	—1	—3
—	*15*	*3*	*6*	—	*18*	—	*18*	*0*	*0*

yatıyla bu eşitlenmesinde, fazlaya ne olmuştur?

İlk 2½ sterlinden gelen artı-kâr 3 sterlin, ikinci 2½ sterlinden gelen 1½ sterlindir, yatırılan sermayenin ⅓'ünden, yani 5 sterlinden gelen toplam artı kâr = 4½ = %90'dır.

Yatırım 3) durumunda, 5 sterlin yalnızca artı-kâr getirmemekle kalmaz, genel üretim fiyatında satılan, 1½ *quarter*'lık üretimi, 1½ sterlinlik bir açık verir. Nihayet gene 5 sterlin tutarında olan yatırım 4) durumunda, genel üretim fiyatından satılan 1 *quarter*'lık üretimi, 3 sterlinlik bir açık verir. Böylece, her iki sermaye yatırımı, birlikte, yatırım 1) ve 2)'den gerçekleştirilen artı-kâra eşit olan, 4½ sterlinlik bir açık verir.

Artı-kâr ve açık, dengelenirler. Bu yüzden rant yok olur. Gerçekte, bu, yalnızca, artı-kârı ya da rantı oluşturan artı-değer unsurları, şimdi, ortalama kârın oluşumuna girdikleri için mümkündür. Çiftçi, 15 sterlin üzerinden bu 3 sterlin ya da %20 ortalama kârı, rant pahasına yapar.

B'nin bireysel ortalama üretim fiyatının piyasa-fiyatını

düzenleyen, A'nın genel üretim fiyatına eşitlenmesi, ilk sermaye yatırımlarından gelen ürünün, düzenleyici fiyatın altında olan bireysel fiyatı ile düzenleyici fiyat arasındaki fark, daha sonraki sermaye yatırımlarından gelen ürünün, düzenleyici fiyatın üstünde olan fiyatı ile düzenleyici fiyat arasındaki farkla gitgide daha çok telâfi edilir ve nihayet dengelenir. İlk sermaye yatırımlarından gelen ürün kendi başına satıldığı sürece, artı-kâr gibi görünen şey, böylece, giderek onun ortalama üretim fiyatının parçası haline gelir ve dolayısıyla, sonunda tümüyle onun tarafından emilinceye kadar, ortalama kârın oluşumuna girer.

Eğer B'ye, 15 sterlin yerine yalnızca 5 sterlin yatırılmış olsaydı ve son tablodaki ek 2½ *quarter*, akr başına 2½ sterlinlik bir yatırımla A'dan 2½ yeni akrın ekime açılmasıyla üretilmiş olsaydı, yatırılan ek sermaye, yalnızca 6¼ sterlin tutarında olacak, yani bu 6 *quarter*'ın üretimi için A ve B'deki toplam yatırım 15 sterlin yerine, yalnızca 11¼ sterlin olacak ve bunların toplam üretim fiyatı da, kâr dahil, 13½ sterlin olacaktı. 6 *quarter* hâlâ 18 sterline satılacak, ama sermaye yatırımı 3¾ sterlin azalmış olacak ve B'den gelen rant, akr başına eskisi gibi 4½ sterlin olacaktı. Eğer ek 2½ *quarter*'ın üretimi A'dan daha düşük kalitede bir toprağın örneğin A—1 ve A—2'nin ekime açılmasını gerektirirse, durum farklı olacaktır, öyle ki, *quarter* başına üretim fiyatı: A—1 toprağında 1½ *quarter* için = 4 sterlin ve A—2 toprağındaki son *quarter* için = 6 sterlin olacaktır. Bu durumda, 6 sterlin *quarter* başına düzenleyici üretim fiyatı olacaktır. O zaman, B'den gelen 3½ *quarter*, 10½ sterlin yerine 21 sterline satılacaktır, ki bu 4½ sterlinlik bir rant yerine 15 sterlinlik bir rant, ya da, 1½ *quarter* yerine 2½ *quarter*'lık bir tahıl-rant demek olacaktır. Genel bunun gibi, A üzerinde bir *quarter*, şimdi 3 sterlin = ½ *quarter*'lık bir rant getirecektir.

Bu konuyu daha fazla tartışmadan önce, bir başka göz-

lem yapalım:

Toplam sermayenin, 1½ *quarter*'lık fazlayı üreten bölümü, toplam sermayenin, 1½ *quarter*'lık açığı üreten bölümü ile dengelenir dengelenmez, B'den gelen bir *quarter*'ın ortalama fiyatı, A tarafından düzenlenen, *quarter* başına 3 sterlinlik genel üretim fiyatı ile eşitlenir, yani çakışır. Bu eşitlenmenin ne kadar çabuk gerçekleşeceği ya da bu amaç için B'ye düşük-üretkenlikte ne kadar sermaye yatırılması gerektiği, ilk sermaye yatırımlarının artı-üretkenliğinin veri olduğu varsayılırsa, en kötü, düzenleyici toprak A'da, aynı miktarda bir yatırıma kıyasla, daha sonraki yatırımların nispî düşük üretkenliğine, ya da düzenleyici fiyata kıyasla, bunların ürününün bireysel üretim fiyatına bağlı olacaktır.

Şimdi, yukardakilerden şu sonuçlar çıkartılabilir:

Birincisi: Aynı toprağa, artı-üretkenlikteki ek sermayeler yatırıldığı sürece, artı-üretkenlik azalıyor olsa bile, tahıl ve para olarak akr başına mutlak rant, yatırılan sermayeye oranla, nispeten azalmasına karşın (bir başka deyişle, artı-kâr ya da rant oranı), artar. Burada, sınır, yalnızca ortalama kâr getiren, ya da ürünün bireysel üretim fiyatı genel üretim fiyatı ile çakışan ek sermaye tarafından belirlenir. Bu koşullar altında, daha kötü topraklardan gelen üretim, artan arzın bir sonucu olarak gereksiz hale gelmedikçe, üretim fiyatı aynı kalır. Fiyat düşüyorken bile, bu ek sermayeler, belli sınırlar içinde, daha az olsa da, hâlâ artı-kâr üretebilirler.

İkincisi: Yalnızca ortalama kâr getiren, bu yüzden de artı-üretkenliği = 0 olan ek sermaye yatırımı, mevcut artı-kârın ve dolayısıyla rantın miktarını hiç bir biçimde değiştiremez. Böylece, *quarter* başına bireysel ortalama fiyat, üstün kalitedeki topraklarda artar; *quarter* başına fazla azalır, ama bu azalan fazlayı içeren *quarter*'ların sayısı artar, öyle

ki matematiksel çarpım aynı kalır.

Üçüncüsü: Ürünü, düzenleyici fiyatı aşan bir bireysel üretim fiyatına sahip olan —bu yüzden artı-üretkenlik yalnızca = 0 değil, sıfırdan daha azdır ya da negatif bir niceliktir, yani düzenleyici toprak A'daki eşit bir sermaye yatırımının üretkenliğinden daha azdır— ek sermaye yatırımları, üstün topraktan gelen toplam üretimin bireysel ortalama üretim fiyatını, genel üretim fiyatına gitgide daha çok yaklaştırırlar, yani bunların arasındaki, artı-kârı ya da rantı oluşturan farklılığı gitgide daha çok azaltırlar. Artı-kâr ya da rantı oluşturmuş olan şeyin giderek büyüyen bir bölümü ortalama kârın oluşumuna girer. Ama, gene de, B'nin bir akrına yatırılan toplam sermaye, bu artı-kârın, düşük-üretkenlikteki sermaye miktarı arttıkça ve bu düşük-üretkenlik ölçüsünde azalmasına karşın, artı-kâr getirmeye devam eder. Bu durumda artan sermaye ve artan üretimle, rant, yalnızca ikinci durumda olduğu gibi yatırılan sermayenin artan büyüklüğüne göre nispî olarak azalmakla kalmaz, akr başına mutlak olarak da azalır.

Rant ancak, daha iyi B toprağından gelen bireysel ortalama üretim fiyatı, düzenleyici fiyatla çakıştığı zaman ortadan kaldırılabilir, öyle ki daha üretken ilk sermaye yatırımlarından gelen artı-kârın tümü, ortalama kârın oluşumunda tüketilir.

Akr başına ranttaki düşüşün asgarî sınırı, onun ortadan kalktığı noktadır. Ama bu nokta, ek sermaye yatırımları, düşük üretkenlikte olur olmaz değil, düşük üretkenlikte ek sermaye yatırımı etkisi ile sermaye yatırımlarının aşırı üretkenliğini silecek kadar hacimce büyük olduğu zaman ortaya çıkar, öyle ki, toplam sermaye yatırımının üretkenliği, A'ya yatırılan sermayeninkinin aynısı olur ve bu yüzden de B'nin *quarter*'ı başına bireysel ortalama fiyat, A'nın *quarter*'ı başına fiyatın aynısı olur.

Bu durumda da, düzenleyici üretim fiyatı olan *quarter*

başına 3 sterlin, rantın ortadan kalkmasına karşın aynı kalacaktır. Ancak bu noktadan sonradır ki, üretim fiyatı, ya ek sermayenin düşük üretkenliğinin derecesinde ya da eşit düşük-üretkenlikteki ek sermayenin hacminde bir artış dolayısıyla artmak zorunda kalacaktır. Örneğin, eğer, yukardaki tabloda (s. 265*) aynı toprak üzerinde *quarter* başına 4 sterlinden 1½ *quarter* yerine 2½ *quarter* üretilmiş olsaydı, 22 sterlinlik bir üretim fiyatı için 7 *quarter*'lık bir toplam elde etmiş olacaktık; bir *quarter* $^1/_7$ sterline mal olmuş olacaktı; böylece bu, genel üretim fiyatının $^1/_7$ sterlin üstünde olacak ve bu yüzden de, sonuncusu artmak zorunda kalacaktı.

O halde, uzun bir süre için, en iyi topraklardan gelen *quarter* başına bireysel üretim fiyatı genel üretim fiyatına eşit duruma gelinceye kadar, bu sonuncunun ilkinden fazlası —ve böylece de artı-kâr ve rant— tümüyle ortadan kalkıncaya kadar, düşük-üretkenlikteki, ve hatta artan düşük-üretkenlikteki ek sermaye yatırılabilir.

Ve o zaman bile, daha iyi topraklardan gelen rantın ortadan kalkması, yalnızca, bunların ürününün bireysel ortalama fiyatının genel üretim fiyatı ile çakıştığını, öyle ki bu sonuncuda henüz bir artışa gerek olmadığını ifade eder.

Yukardaki örnekte, daha iyi B toprağı üzerinde —ancak bu, daha iyi ya da rant getiren topraklar dizisinde en düşük olandır— 3½ *quarter* artı-üretkenlikteki 5 sterlinlik bir sermaye tarafından ve 2½ *quarter* düşük-üretkenlikteki 10 sterlinlik bir sermaye tarafından üretilmişti, yani 6 *quarter*'lık bir toplam üretilmişti; demek ki, bu toplamın $^5/_{12}$'si, sermayenin düşük üretkenlikteki bu sonuncu kesimlerince üretilmişti. Ve ancak bu noktadadır ki, 6 *quarter*'ın bireysel ortalama üretim fiyatı, *quarter* başına 3 sterline yükselir ve böylece genel üretim fiyatı ile çakışır.

Ancak, toprak mülkiyeti yasası altında, son 2½ *quarter* A toprağının yeni 2½ akrı üzerinde üretilebildikleri durum

* Bu yapıtın 159. sayfası. —*Ed.*

dışında, bu biçimde *quarter* başına 3 sterlinden üretilemezlerdi. Ek sermayenin yalnızca genel üretim fiyatında ürettiği durum, sınırı oluşturmuş olacaktı. Bu noktanın ötesinde, aynı topraktaki ek sermaye yatırımı durmak zorunda kalacaktı.

Gerçekten de, eğer çiftçi, bir kez, ilk iki sermaye yatırımı için, 4½ sterlin rant öderse, onu ödemeye devam etmelidir, ve 3 sterlinden fazlasına* bir *quarter* üreten her sermaye yatırımı, kârından bir azalma ile sonuçlanacaktır. Düşük-üretkenlik durumunda bireysel üretim fiyatının eşitlenmesi böylece engellenir.

A toprağına ait üretim fiyatı, *quarter* başına 3 sterlinin B'ye ait fiyatı düzenlediği önceki örnekte bu durumu ele alalım.

Sermaye (Sterlin)		Kâr (£)	Üretim Fiyatı (£)	Kazanç (Quarter)	Quarter Başına Üretim Fiyatı (£)	Satış Fiyatı		Artı-Kâr (£)	Zarar (£)
						Quarter Başına £	Toplam £		
1.	2½	½	3	2	1½	3	6	3	—
2.	2½	½	3	1½	2	3	4½	1½	—
3.	5	1	6	1½	4*	3	4½	—	1½
4.	5	1	6	1	6	3	3	—	3
—	*15*	*3*	*18*	—	—	—	*18*	*4½*	*4½*

* 1894 Almanca baskıda: 3. —*Ed.*

İlk iki sermaye yatırımında 3½ *quarter* için üretim fiyatı, gene, çiftçi için *quarter* başına 3 sterlindir; çünkü o, 4½

* 1894 Almanca baskıda: 3 sterlinden azına. —*Ed.*

sterlinlik bir rant ödemek zorundadır; demek ki, bireysel üretim fiyatı ile genel üretim fiyatı, gene, çiftçi için *quarter* başına 3 sterlindir; çünkü o, 4½ sterlinlik bir rant ödemek zorundadır; demek ki, bireysel üretim fiyatı ile genel üretim fiyatı arasındaki farkı cebe indiren kendisi değildir. O halde, ilk iki sermaye yatırımı için ürün fiyatındaki fazlalık, üçüncü ve dördüncü sermaye yatırımlarındaki ürünle ortaya çıkan açığı dengelemekte ona hizmet etmez.

Yatırım 3)'ten gelen 1½ *quarter*, çiftçiye, kâr dahil 6 sterline mal olur; ama, *quarter* başına 3 sterlinlik düzenleyici fiyatta bunları yalnızca 4½ sterline satabilir. Bir başka deyişle, yalnızca tüm kârını yitirmekle kalmayacak, ama onun da ötesinde yatırdığı 5 sterlinlik sermayenin ½ sterlinini, ya da %10'unu da yitirecektir. Kâr ve sermaye kaybı, yatırım 3) durumunda, 1½ sterline, ve yatırım 4) durumunda 3 sterline varacak, yani toplam 4½ sterlin, ya da, tam, daha iyi sermaye yatırımlarından gelen rant kadar olacaktır; oysa bu sonunculara ait bireysel üretim fiyatı, B'den gelen toplam ürünün bireysel ortalama üretim fiyatının eşitlenmesinde rol oynayamazlar, çünkü fazla, rant olarak bir üçüncü tarafa ödenir.

Talebi karşılamak üzere, ek 1½ *quarter*'ı üçüncü sermaye yatırımıyla üretmek gerekmiş olsaydı, düzenleyici piyasa-fiyatı, *quarter* başına 4 sterline çıkmak zorunda kalacaktı. Düzenleyici piyasa-fiyatındaki bu artışın sonucunda, B'den gelen rant, birinci ve ikinci yatırımlar için yükselecek ve A üzerinde rant oluşacaktı.

Demek ki, farklılık rantının, artı-kârın ranta biçimsel bir dönüşümünden başka bir şey olmamasına ve toprak mülkiyetinin, yalnızca, bu durumda toprak sahibinin, çiftçinin artı-kârını kendisine aktarmasını mümkün kılmasına karşın, gene de görürüz ki, aynı topraktaki ardarda sermaye yatırımı, ya da aynı şey demek olan, aynı toprağa yatırılan sermayedeki artış, sermayenin üretkenlik oranı azaldığı ve dü-

zenleyici fiyat aynı kaldığı zaman, sınırına çok daha hızlı ulaşır; aslında, artı-kârın, toprak mülkiyetinin sonucu olan toprak rantına salt biçimsel dönüşümünün bir sonucu olarak, azçok yapay bir engele ulaşılır. Burada, ötekilerden daha dar sınırlar içinde gerekli hale gelen genel üretim fiyatındaki artış, bu durumda, yalnızca farklılık rantındaki artışın bir nedeni olmakla kalmaz, ayrıca da rant olarak farklılık rantının varlığı, aynı zamanda, —gerekli hale gelen artan ürün arzını böylece sağlamak üzere— genel üretim fiyatındaki daha önceki ve daha hızlı artışın bir nedenidir.

Ayrıca şu aşağıdaki hususlar da belirtilmelidir:

Eğer A toprağı, ek ürünü, ikinci bir sermaye yatırımıyla, 4 sterlinin altında arzedecek olursa, ya da, üretim fiyatı gerçekten de 3 sterlinden yüksek, ama 4 sterlinden düşük olan yeni ve A'dan kötü toprak rekabete girecek olursa, B toprağındaki bir ek sermaye yatırımı ile, düzenleyici fiyat, yukardaki gibi, 4 sterline çıkamaz. O halde görüyoruz ki, farklılık rantı I ve farklılık rantı II, birincisi ikincisinin temeli iken, aynı zamanda birbirleri için sınır görevi yaparlar, ki bununla bazan aynı toprağa ardarda bir sermaye yatırımı, bazan da ek toprağa yanyana bir sermaye yatırımı yapılır. Benzer biçimde, öteki durumlarda, örneğin daha iyi toprak ele alındığında birbirlerini sınırlarlar.

KIRKDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EN KÖTÜ EKİLİ TOPRAK ÜZERİNDE FARKLILIK RANTI

VARSAYALIM Kİ, tahıla olan talep artıyor ve arz, yalnızca, rant getiren topraklarda, düşük-üretkenlik koşulları altında ardarda sermaye yatırımlarından ya da A toprağında, gene azalan üretkenlikteki ek sermaye yatırımından ya da A'dan daha düşük kalitede yeni topraklardaki sermaye yatırımından doğabiliyor.

B toprağını, rant getiren toprakların temsilcisi olarak ele alalım.

Ek sermaye yatırımı, B üzerindeki bir *quarter*'lık (nasıl ki her akr bir milyon akrı temsil edebilirse, bir *quarter* da burada bir milyon *quarter*'ı temsil edebilir) üretim artışını mümkün kılabilmek için, piyasa-fiyatının o zamana kadar hüküm

süren *quarter* başına 3 sterlinlik üretim fiyatının üstüne çıkmasını gerektirir. Artan üretim, en yüksek rantı getiren topraklar tarafından, C ve D, vb. toprakları tarafından da sağlanabilir, ama ancak azalan artı-üretkenlikle; ancak, B'den gelen *quarter*'ın talebi karşılamak için zorunlu olduğu varsayılmaktadır. Eğer bu *quarter*, B'ye, daha fazla sermaye yatırılarak, A'ya yapılan aynı ek sermaye ile üretilenden daha ucuza üretilirse, ya da A'da sermayeye yapılan ek, aynı şeyi 3¾ sterline yaptığı halde, örneğin 1 *quarter*'ı üretmek için 4 sterlin gerektiren A—1 toprağına inilerek daha ucuza üretilirse, B'deki ek sermaye piyasa-fiyatını düzenleyecektir.

A, şimdiye kadar olduğu gibi bir *quarter*'ı 3 sterline üretir. Bunun gibi, B de, eskisi gibi, toplam üretimi için 6 sterlinlik bir bireysel üretim fiyatında 3½ *quarter*'lık toplam üretir. Şimdi, eğer, ek bir *quarter* A üzerinde 3¾ sterline üretilebildiği halde, B üzerinde, ek bir *quarter* üretmek için 4 sterlinlik bir ek üretim fiyatı (kâr dahil) gerekli hale gelirse, doğal olarak, bu *quarter*, B'dense A üzerinde üretilecektir. O halde, bu *quarter*'ın B üzerinde 3½ sterlinlik ek üretim fiyatı ile üretilebileceğini varsayalım. Bu durumda 3½ sterlin tüm üretim için düzenleyici fiyat haline gelecektir. B, şimdi, 4½ *quarter*'lık mevcut üretimini 15¾ sterline satacaktır. Bunun 6 sterlini ilk 3½ *quarter*'ın ve 3½ sterlini son *quarter*'ın üretim fiyatıdır, yani 9½ sterlinlik bir toplam. Bu, rant için, eski 4½ sterline karşın, 6¼ sterline eşit olan bir artı-kâr bırakmaktadır. Bu durumda A'nın bir akrı da ½ sterlinlik bir rant getirecek, ama 3½ sterlinlik üretim fiyatını düzenleyen en kötü toprak A değil, onun yerine daha iyi toprak B olacaktır. Kuşkusuz, burada, A kalitesinde ve o zamana kadar ekilenlerle eşit uygunlukta bir mevkide, yeni toprağın mevcut olmadığını, ya zaten ekili olan A parçasında daha yüksek bir üretim fiyatında ikinci bir sermaye yatırımının ya da daha da kötü A—1 toprağının ekiminin gerektiğini

varsayıyoruz. Ardarda sermaye yatırımlarıyla farklılık rantı II yürürlüğe girer girmez, artan üretim fiyatının sınırları daha iyi toprak tarafından düzenlenebilir, ve farklılık rantı I'in temeli olan en kötü toprak da rant getirebilir. Böylece, bir tek farklılık rantıyla bile, tüm ekili toprak, rant getirecektir. O zaman, aşağıdaki iki tabloyu elde edeceğiz; burada üretim fiyatı ile yatırılan sermaye toplamı *artı* %20 kâr; bir başka deyişle, her 2½ sterlinlik sermaye üzerinden ½ sterlinlik kâr ya da 3 sterlinlik bir toplam kastediyorum. [Tablo I.]

Toprak Tipi	Akr	Üretim Fiyatı (£)	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı (£)	Para Olarak Kazanç (£)	Tahıl-Rant (Quarter)	Para-Rant (£)
A	1	3	1	3	3	0	0
B	1	6	3½	3	10½	1½	4½
C	1	6	5½	3	16½	3½	10½
D	1	6	7½	3	22½	5½	16½
Toplam	*4*	*21*	*17½*	—	*52½*	*10½*	*31½*

Yalnızca bir *quarter* getiren 3½ sterlinlik yeni sermaye, B'ye yatırılmadan önce durum budur. Bu yatırımdan sonra, durum şöyle görünür [Tablo II, s. 170]:

[Bu da gene pek doğru hesaplanmamıştır. Her şeyden önce, B çiftçisi için 4½ *quarter*'ın maliyeti, birincisi üretim fiyatı olarak 9½ sterlin ve ikincisi rant olarak 4½ sterlin, yani toplam 14 sterlindir; *quarter* başına ortalama = $3^1/_9$ sterlindir. Böylece, toplam üretiminin bu ortalama fiyatı, düzen-

Toprak Tipi	Akr	Üretim Fiyatı (£)	Ürün (Quarter)	Satış Fiyatı (£)	Para Olarak Kazanç (£)	Tahıl-Rant (Quarter)	Para-Rant (£)
A	1	3	1	3½	3½	$^1/_7$	½
B	1	9½	4½	3½	15¾	$1^{11}/_{14}$	6¼
C	1	6	5½	3½	19¼	$3^{11}/_{14}$	13¼
D	1	6	7½	3½	26¼	$5^{11}/_{14}$	20¼
Toplam	*4*	*24½*	*18½*	—	*64¾*	*11½*	*40¼*

leyici piyasa-fiyatı haline gelir. Böylece, A üzerindeki rant ½ sterlin yerine $^1/_9$ sterlin tutarında olacak ve B üzerindeki rant şimdiye kadar olduğu gibi 4½ sterlin kalacaktır; $3^1/_9$ sterlinden 4½ *quarter* = 14 sterlin ve, eğer üretim fiyatı olarak 9½ sterlini çıkartırsak, 4½ sterlin artı-kâr için kalır. O halde görüyoruz ki, sayısal değerlerde değişiklik yapılması gerektiği halde, bu örnek, zaten rant getiren daha iyi toprağın nasıl farklılık rantı II aracılığıyla fiyatı düzenleyebileceğini ve böylece o zamana kadar rantsız olan *tüm* toprakları, rant getiren toprak haline dönüştürebileceğini göstermektedir. —*F.E.*]

Tahılın düzenleyici üretim fiyatı yükselir yükselmez, yani düzenleyici topraktan gelen bir *quarter* tahılın üretim fiyatı ya da çeşitli toprak tiplerinden birinde düzenleyici sermaye yatırımı yükselir yükselmez tahıl-rant artmalıdır. Sanki tüm topraklar daha az üretken hale gelmiş ve 2½ sterlinlik her yeni sermaye yatırımıyla 1 *quarter* yerine, örneğin, yalnızca $^5/_7$ *quarter* üretiyormuş gibidir. Aynı sermaye yatırımıyla, tahıl olarak bundan başka ne üretirlerse, artı-kârı ve

dolayısıyla rantı temsil eden artı-ürüne dönüşür. Kâr oranının aynı kaldığı varsayılırsa, çiftçi, kârı ile daha az tahıl satın alabilir. Eğer —ya ücretler asgarî fizikî düzeye, yani işgücünün normal değeri altına düşürüldüğü için; ya emekçinin gereksindiği ve fabrikatörün sağladığı öteki tüketim maddeleri nispeten daha ucuz hale geldiği için; ya işgünü daha uzun veya daha yoğun hale geldiği, öyle ki tarım-dışı olan ama tarımsal kârı düzenleyen üretim dallarında kâr oranı aynı kaldığı veya yükseldiği için; ya da, nihayet, yatırılan sermaye miktarı aynı kalsa da, tarımda daha fazla değişmeyen ve daha az değişen sermaye kullanıldığı için— ücretler artmazsa, kâr oranı aynı kalabilir.

Böylece, daha da kötü toprağı ekime açmaksızın, şimdiye kadar en kötü toprak olan A üzerinde rantın doğabileceği birinci yöntemi incelemiş bulunuyoruz; yani rant, onun şimdiye kadar düzenleyici olan, bireysel üretim fiyatı ile, daha iyi toprak üzerinde düşük-üretkenlik koşullarında kullanılan son ek sermayenin gerekli ek ürünü sağladığı, yeni, daha yüksek üretim fiyatı arasındaki farktan doğabilir.

Eğer ek ürünün, bir *quarter*'ı 4 sterlinden daha aşağısına üretemeyen A—1 toprağı tarafından sağlanması gerekseydi, A'nın akrı başına rant, 1 sterline yükselmiş olacaktı. Ama bu durumda, A—1 toprağı en kötü ekili toprak olarak A'nın yerini almış olacaktı ve bu sonuncusu, rant-getiren topraklar dizisinde en düşük konuma geçmiş olacaktı. Farklılık rantı I değişmiş olacaktı. O halde, bu durum, aynı toprak parçasındaki ardarda sermaye yatırımlarının değişen üretkenliğinden doğan farklılık rantı II'nin incelenmesine dahil değildir.

Ama, bunlardan ayrı olarak, A toprağı üzerinde, farklılık rantı iki başka yoldan doğabilir.

Fiyat değişmeden —herhangi bir belli fiyat, hatta öncekilere kıyasla daha düşük bir fiyat— ek sermaye yatırımı artı-üretkenlikle sonuçlandığı zaman, ki bu *prima facie* ve belli bir noktaya kadar, her zaman, tam da en kötü toprakta-

ki durum olmalıdır.

Oysa ikincisi, A toprağındaki ardarda sermaye yatırımları azaldığı zaman.

Her iki durumda da talebi karşılamak için üretim artışı gerektiği varsayılmaktadır.

Ama, farklılık rantı açısından, burada, daha önce geliştirilen yasa nedeniyle özel bir güçlük doğar ki, bu yasaya göre, belirleyici etken rolü oynayan şey, her zaman, toplam üretim (ya da toplam sermaye harcaması) için *quarter* başına bireysel ortalama üretim fiyatıdır. Oysa, A toprağı durumunda, daha iyi topraklardaki durumlarda olduğu gibi yeni sermaye yatırımları için bireysel üretim fiyatının genel üretim fiyatı ile eşitlenmesini sınırlayan bir başka üretim fiyatı yoktur. Çünkü A'nın bireysel üretim fiyatı, tam tamına, piyasa-fiyatını düzenleyen genel üretim fiyatıdır.

Varsayalım ki:

1) *Ardarda sermaye yatırımlarının üretkenliği arttığı zaman*, A'nın bir akrı, 5 sterlinlik bir yatırım verilmişse 2 *quarter* yerine —6 sterlinlik bir üretim fiyatına tekabül eden— 3 *quarter* üretecektir. 2½ sterlinlik birinci yatırım 1 *quarter,* ikincisi 2 *quarter* getirmiştir. Bu durumda 6 sterlinlik bir üretim fiyatı 3 *quarter* getirecektir, öyle ki 1 *quarter*'ın ortalama maliyeti 2 sterlin olacaktır; yani eğer 3 *quarter, quarter* başına 2 sterline satılırsa, o zaman A, şimdiye kadar olduğu gibi hiç rant getirmez, ama yalnızca farklılık rantı II'nin temeli değişmiştir; düzenleyici üretim fiyatı, şimdi 3 sterlin yerine 2 sterlindir; 2½ sterlinlik bir sermaye şimdi, en kötü toprak üzerinde 1 *quarter* yerine, ortalama 1½ *quarter* üretir ve şimdi bu, 2½ sterlinlik bir yatırım verilmişse, bütün daha iyi topraklar için resmî üretkenliktir. Bundan sonra, bunların daha önceki artı-ürünlerinin bir bölümü gerekli ürünlerinin oluşumuna girer, tıpkı bunların artı-kârlarının bir bölümünün ortalama kârın oluşumuna girmesi gibi.

Öte yandan, eğer hesaplama, onlar için genel üretim

fiyatı sermaye yatırımının sınırı olduğundan ortalama hesabın mutlak artıyı hiç değiştirmediği daha iyi topraklar temel alınarak yapılırsa, o zaman, ilk sermaye yatırımı 3 sterline mal olur ve ikinci yatırımdan gelen 2 *quarter*'ın herbiri de yalnızca 1½ sterline malolur. Bu, böylece, A üzerinde, 1 *quarter*'lık tahıl-ranta ve 3 sterlinlik para-ranta yol açacak, ama 3 *quarter*, eski fiyat 9 sterlin üzerinden satılacaktır. Eğer 2½ sterlinlik bir üçüncü sermaye, ikinci yatırımla aynı üretkenlik koşulları altında yapılsaydı, o zaman toplam, 9 sterlinlik bir üretim fiyatı için 5 *quarter* olacaktı. Eğer A'nın bireysel ortalama üretim fiyatı düzenleyici fiyat olarak kalacak olursa, o zaman bir *quarter*, 1⅘ sterlinden satılacaktır. Ortalama fiyat bir kez daha düşmüş olacaktır — üçüncü sermaye yatırımının üretkenliğindeki yeni bir artışla değil, yalnızca, ikincisiyle aynı ek üretkenliğe sahip, yeni bir sermaye yatırımının eklenmesiyle. A toprağında, daha yüksek ama sabit üretkenlikteki ardarda sermaye yatırımları, rant-getiren topraklarda olduğu gibi rantı yükseltmek yerine, orantılı olarak üretim fiyatını ve böylece de, diğer şeyler eşit olmak koşuluyla, bütün öteki topraklar üzerindeki farklılık rantını düşürecektir. Öte yandan, 1 *quarter*'ı, 3 sterlinlik bir üretim fiyatında üreten birinci sermaye yatırımı, aslında, düzenleyici olarak kalırsa, o zaman, 5 *quarter*, 15 sterline satılacak ve A toprağındaki daha sonraki sermaye yatırımlarının farklılık rantı 6 sterlin tutarında olacaktır. A toprağının akrı başına ek sermaye, nasıl uygulanırsa uygulansın, bu durumda bir iyileştirme olacak ve sermayenin ilk bölümünü daha üretken yapacaktır. Sermayenin ⅓'ü, 1 *quarter* ve öteki ⅔'ü, 4 *quarter* üretmiştir demek gülünç olacaktır. Çünkü, 3 sterlin yalnızca 1 *quarter* üretecekken, akr başına 9 sterlin, her zaman 5 *quarter* üretecektir. Burada bir rantın doğup doğmayacağı, bir artı-kârın elde edilip edilmeyeceği, tümüyle koşullara bağlı olacaktır. Normal olarak düzenleyici üretim fiyatı düşmek zorunda kalacaktır. Eğer A toprağının bu iyileştirilmiş ama

daha pahalı ekimi, yalnızca bu ekim daha iyi topraklarda da yer aldığı için oluyorsa, bir başka deyişle tarımda genel bir devrim oluyorsa, durum böyle olacaktır; öyle ki, şimdi A'nın doğal verimliliğinden sözettiğimiz zaman, onun, 3 sterlin yerine 6 sterlin ya da 9 sterlinle işlendiği varsayılmaktadır. Eğer, belli bir ülkenin esas arzını sağlayan, A toprağının ekili akrlarının çoğunluğu bu yeni yöntemi kullanacak olursa, bu durum özellikle geçerli olacaktır. Ama, eğer iyileştirme, önce A'nın yalnızca küçük bir alanına yayılacak olursa, o zaman bu daha iyi ekilen bölüm bir artı-kâr getirecek, toprakbeyi, bunu, hızla, tümüyle ya da kısmen ranta dönüştürecek ve rant biçiminde saptayacaktır. Bu yolla —eğer talep, artan arza ayak uydurursa— A toprağının gitgide daha fazlası bu yeni ekim yöntemini kullanmaya başladıkça, A kalitesindeki tüm topraklar üzerinde yavaş yavaş rant oluşabilir ve artı-üretkenlik, piyasa koşullarına bağlı olarak tümüyle ya da kısmen ortadan kalkabilir. A'nın üretim fiyatının, artan sermaye harcaması koşullarında elde edilen ürünün ortalama fiyatına eşitlenmesi, bu artan sermaye yatırımının artı-kârının rant biçiminde saptanmasıyla böylece engellenebilir. O halde, daha önce ek sermayenin üretkenliği azaldığı zaman daha iyi topraklarda görüldüğü gibi, üretim fiyatını yükselten şey, gene, yalnızca bireysel ve genel üretim fiyatları arasındaki farkın bir sonucu olan farklılık rantı yerine, artı-kârın ranta dönüştürülmesi, yani toprak mülkiyetinin müdahalesi olacaktır. Bu, A toprağı durumunda her iki fiyatın çakışmasını önleyecektir, çünkü, üretim fiyatının, A üzerindeki ortalama üretim fiyatı tarafından düzenlenmesine müdahale edecektir; böylece, gerekli olanın üstünde bir üretim fiyatını sürdürecek ve dolayısıyla rant yaratacaktır. Dışardan özgürce tahıl ithal edilse bile, çiftçilerin dışardan düzenlenen üretim fiyatında, rant getirmeksizin tahıl ekiminde rekabet edebilecek toprakları, başka amaçlar, örneğin otlak olarak kullanmaya zorlanmalarıyla da aynı sonuç sağlanabilir ya da devam et-

tirilebilir, öyle ki yalnızca rant getiren topraklar, yani *quarter* başına bireysel ortalama üretim fiyatları dışardan belirlenen fiyatın altında olan topraklar tahıl ekimi için kullanılacaktır. Bir bütün olarak, mevcut durumda üretim fiyatının düşeceği, ama ortalamasının düzeyine düşmeyeceği; ortalamanın üstünde, ama en kötü ekili toprak A'nın üretim fiyatının altında olacağı, öyle ki, yeni A toprağının rekabetinin sınırlandığı varsayılmalıdır.

2) *Ek sermayelerin üretkenliği azaldığı zaman.*

Varsayalım ki, A—1 toprağı, ek *quarter*'ı üretmek için 4 sterlin gerektirmektedir, oysa A toprağı, onu, 3¾ sterline, yani daha ucuza, ama gene de ilk sermaye yatırımıyla üretilen *quarter*'dan ¾ sterlin daha pahalıya üretmektedir. Bu durumda, A üzerinde üretilen iki *quarter*'ın toplam fiyatı = 6¾ sterlin; böylece *quarter* başına ortalama fiyat da = $3^3/_8$ sterlin olacaktır. Üretim fiyatı artacaktır. Ama yalnızca $^3/_8$ sterlin; oysa eğer ek sermaye 3¾ sterlinden üretim yapan yeni toprağa yatırılmış olsaydı, bu fiyat, bir $^3/_8$ sterlin daha artacak, ya da 3¾ sterline yükselecek ve böylece de bütün öteki farklılık rantlarında orantılı bir artış getirecekti.

A'nın *quarter*'ı başına $3^1/_8$ sterlinlik üretim fiyatı, böylece, artan bir sermaye yatırımı durumundaki ortalama üretim fiyatına eşitlenecek ve düzenleyici fiyat olacaktır; böylece, hiç bir artı-kâr üretmeyeceğinden hiç bir rant getirmeyecektir.

Ama, eğer, ikinci sermaye yatırımıyla üretilen bu *quarter* 3¾ sterline satılmışsa, o zaman, A toprağı ¾ sterlinlik bir rant getirecektir, ve gerçekten de, hiç bir ek sermaye yatırımının yer almadığı ve dolayısıyla hâlâ *quarter* başına 3 sterlinden üretim yapan A'nın bütün akrlarında böyle olacaktır. A'nın herhangi bir ekilmemiş alanı kaldığı sürece, fiyat ancak geçici olarak 3¾ sterline çıkabilir. A'nın yeni alanlarından gelen rekabet, elverişli mevkii, bir *quarter*'ı 3¾ sterlinden aşağıya üretmesini mümkün kılan tüm A tipi top-

rak tükeninceye kadar, üretim fiyatını 3 sterlinde tutacaktır. O halde, toprakbeyi, bir akrlık toprak rant getirdiği sürece, kiracı çiftçinin öteki akra rantsız sahip olmasına izin vermeyecek olsa da, varsayacağımız şey budur.

Üretim fiyatının ortalama fiyatta eşitlenip eşitlenmediği, ya da, ikinci sermaye yatırımının bireysel üretim fiyatının 3¾ sterlinde düzenleyici hale gelip gelmediği, gene, mevcut A toprağındaki bir ikinci sermaye yatırımının ne ölçüde genel hale geldiğine bağlıdır. İkinci durum, yalnızca, toprakbeyi, *quarter* başına 3¾ sterlinlik fiyat üzerinden elde edilen artı-kârı rant olarak saptamak üzere, talep doyuruluncaya dek yeterli zamana sahip olduğu zaman ortaya çıkar.

Ardarda sermaye yatırımlarının azalan üretkenliğiyle ilgili olarak Liebig'e* bakınız. Gördük ki, üretim fiyatı sabit kaldığı sürece, yatırılan sermayenin artı-üretkenliğindeki ardarda azalış, her zaman, akr başına rantı artırır ve bu, düşen bir üretim fiyatı ile bile olabilir.

Ama genel olarak, şunu belirtmek gerekir.

Kapitalist üretim biçimi açısından, ürünlerin fiyatında, bu ürünler, daha önce yapılmayan bir harcamaya ya da ödemeye girişilmedikçe sağlanamayacağı zaman, daima, nispî bir artış yer alır. Çünkü üretimde tüketilen sermayenin yerine konmasıyla, yalnızca, bazı üretim araçlarının temsil ettiği değerin yerine konmasını kastediyoruz. Üretime aracı olarak giren ve hiç bir şeye mal olmayan doğal öğeler, üretimde hangi rolü oynarlarsa oynasınlar, sermayenin parçaları olarak değil, doğanın sermayeye karşılıksız bir armağanı olarak, yani kapitalist üretim biçimi altında bütün öteki üretkenlikler gibi, sermayenin üretkenliği gibi görünen, doğanın üretken gücünün, emeğe verdiği karşılıksız bir armağan olarak

* Liebig, *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie*, Braunschweig 1862. —*Ed.*

girer. Bu yüzden, başlangıçta hiç bir şeye mal olmayan böyle bir doğal güç, üretime katılırsa, üretilmesine yardım ettiği ürün, talebi karşılamaya yettiği sürece, fiyatın belirlenmesine girmez. Ama gelişme süreci içinde, bu doğal gücün yardımıyla sağlanabilecek olan üretimden daha büyük bir üretim talep edilirse, yani eğer bu ek üretimin, bu doğal gücün yardımı olmaksızın, ya da insan işgücünün onu desteklemesiyle yaratılması gerekirse, o zaman, sermayeye yeni bir ek öğe girer. Böylece, aynı üretimi elde etmek için nispeten daha büyük bir sermaye yatırımı gerekli olur. Bütün diğer koşullar aynı kalmak şartıyla, üretim fiyatında bir artış olur.

["1876 Şubat ortasında başlanan" bir defterden parça. —*F.E.*]

Toprağa katılan sermaye üzerinden salt faiz olarak farklılık rantı ve rant.

—Bir sermaye harcaması gerektiren işlemler aracılığıyla, toprağın fiziksel ve kısmen de kimyasal koşullarını değiştiren ve toprağa sermaye katılması olarak kabul edilebilecek olan— sözde sürekli iyileştirmeler, hemen hemen tümüyle, belli, sınırlı bir yerdeki, özel bir toprak parçasına, başka bir yerde, bazan pek yakındaki, başka bir toprak parçasının doğal olarak sahip olduğu özellikleri vermekten ibarettir. Bir toprak parçası doğal olarak düzdür, ötekinin düzleştirilmesi gerekir; biri doğal akaçlamaya sahiptir, öteki yapay akaçlama gerektirir; birine doğa derin bir üst toprak tabakası bahşetmiştir, öteki yapay derinleştirme gerektirir; bir balçık toprak, doğal olarak gerekli miktar kumla karışmıştır, ötekinin bu oranın elde edilmesi için işlenmesi gerekir; bir çayır doğal olarak sulanmış ya da mil tabakalarıyla kaplanmıştır, öteki bu duruma ulaşmak için emek gerektirir, ya da burjuva iktisatçıların diliyle, sermaye gerektirir.

Bu gerçekten de eğlenceli bir teoridir, buna göre, karşı-

laştırmalı üstünlükleri sonradan edinmiş olan bir toprak parçası durumunda rant, faiz olduğu halde, bu üstünlüklere doğal olarak sahip olan başka bir toprak parçası durumunda, faiz değildir. (Aslında, bu, uygulamada öylesine çarpıtılmıştır ki, rant bir durumda gerçekten de faizle çakıştığından öteki durumlarda da, durum kesinlikle böyle değilken, hatalı bir biçimde, gene ranta faiz denmektedir.) Oysa toprak, sermaye yatırıldığı için değil, yatırılan sermaye, bu toprağı eskiden olduğundan daha üretken yaptığı için sermaye yatırıldıktan sonra rant getirir. Belli bir ülkedeki tüm toprakların bu sermaye yatırımını gereksindiği varsayılırsa, bunu almamış olan her toprak parçasının önce bu aşamadan geçmesi gerekir ve daha şimdiden sermaye yatırımının sağlandığı toprağın doğurduğu rant (bu durumda getirilen faiz), tıpkı toprak, bu üstünlüğe doğal olarak sahipmiş ve öteki toprağın önce bunu yapay olarak edinmesi gerekirmiş gibi, farklılık rantı oluşturur.

Faize dönüşebilecek olan bu rant da, yatırılan sermaye amortize edilir edilmez salt farklılık rantı haline gelir. Aksi halde, bir ve aynı sermaye, sermaye olarak iki kez varolmak zorunda kalacaktır.

Çok eğlendirici bir olgu da, Ricardo'nun, değer belirlenmesinin yalnızca emeğe dayandığı fikrine karşı çıkan tüm muhaliflerinin, farklılık rantına topraktaki farklılıklardan doğan bir şey gözü ile bakmak yerine, burada değeri belirleyenin emek değil doğa olduğunu belirtmeleridir; ama bunlar, aynı zamanda da bu belirlenmeyi, toprağın yerine, ya da —ve daha da büyük bir ölçüde— ekimi sırasında toprağa konan sermayenin faizine bağlamaktadırlar. Aynı emek, belli bir zaman dönemi içinde yaratılan bir üründe aynı değeri üretir; ama bu ürünün büyüklüğü ya da miktarı ve dolayısıyla bu ürünün herhangi bir tam kesri ile ilişkili olan değer

bölümü, belli bir emek miktarı için, yalnızca ürünün miktarına bağlıdır, ve buna karşılık bu sonuncusu da verilen emek miktarının üretkenliğine bağlıdır, bu miktarın mutlak büyüklüğüne değil. Bu üretkenliğin, doğa yüzünden mi, yoksa toplum yüzünden mi olduğu önemli değildir. Yalnızca bizzat üretkenliğin emeğe dolayısıyla sermayeye malolduğu durumda, bu, üretim fiyatını yeni bir öğe ile artırır — ki doğa kendi başına bunu yapmaz.

KIRKBEŞİNCİ BÖLÜM

MUTLAK TOPRAK RANTI

FARKLILIK rantı tahlilinde, en kötü toprağın hiç bir toprak rantı getirmediği, ya da daha genel olarak koyarsak, yalnızca, ürünü, piyasayı düzenleyen üretim fiyatının altında bir bireysel üretim fiyatına sahip olan toprağın toprak rantı ödediği, öyle ki bu biçimde ranta dönüştürülen bir artı-kâr doğduğu varsayımından hareket ettik. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, farklılık rantı yasası bu haliyle, bu varsayımın doğruluğundan ya da yanlışlığından tümüyle bağımsızdır.

Piyasanın düzenlendiği genel üretim fiyatına P diyelim. O zaman, P, en kötü toprak A'nın üretiminin bireysel üretim fiyatı ile çakışır; yani onun fiyatı üretimde tüketilen değiş-

meyen ve değişen sermaye *artı* ortalama kârı (= işletmenin kârı *artı* faiz) karşılar.

Bu durumda rant sıfıra eşittir. Bir sonraki daha iyi toprak B'nin bireysel üretim fiyatı = P''dür, ve P>P''dür; yani P, B toprağının ürününün gerçek üretim fiyatından fazlasını karşılar. Şimdi P — P' = *d* olduğunu varsayalım; dolayısıyla *d,* P'nin P''nden fazlası, B tipi toprağın çiftçisinin gerçekleştirdiği artı-kârdır. Bu *d,* toprakbeyine ödenmesi gereken ranta dönüştürülür. P'', üçüncü toprak tipi C'nin gerçek üretim fiyatı, ve P — P'' = 2*d* olsun; o halde bu 2*d* ranta dönüştürülür; gene bunun gibi, P''', dördüncü toprak tipi D'nin bireysel üretim fiyatı, ve toprak rantına dönüştürülen P—P''' = 3*d* olsun, vb.. Şimdi A toprağı için rant = 0 ve dolayısıyla ürününün fiyatı = P+0 öncülünün hatalı olduğunu varsayalım. Bunun yerine, onun da rant = *r* getirdiğini varsayalım. Bu durumda iki farklı sonuç çıkar.

Birincisi: A toprağının ürününün fiyatı onun üzerindeki üretim fiyatı tarafından düzenlenmeyecek, bu fiyatın üstünde bir fazla içerecek, yani = P+*r* olacaktır. Çünkü kapitalist üretim biçiminin normal olarak işlediğini varsayarsak, yani çiftçinin toprakbeyine ödediği *r* fazlasının, ne ücretlerden, ne de sermayenin ortalama kârından bir çıkartmayı temsil etmediğini varsayarsak, çiftçi, bunu, yalnızca, ürünü üretim fiyatının üstünde böylece de, eğer bu fazlayı rant biçiminde toprakbeyine aktarmak zorunda olmasaydı, ona artı-kâr getirecek biçimde satarak ödeyebilir. Bu durumda, bütün topraklardan elde edilen, piyasadaki toplam üretimin düzenleyici piyasa-fiyatı, sermayenin, bütün üretim alanlarında genel olarak getirdiği üretim fiyatı, yani maliyetler *artı* ortalama kâra eşit bir fiyat olmayacak, üretim fiyatı *artı* rant olacaktır. P değil, P+*r* olacaktır. Çünkü A toprağının ürününün fiyatı, genel olarak, düzenleyici genel piyasa-fiyatının, yani toplam ürünün sağlanabileceği fiyatın sınırını temsil eder, ve bu ölçüde bu toplam ürünün fiyatını

düzenler.

Ama *ikincisi*: Tarımsal ürünlerin genel fiyatının bu durumda önemli ölçüde değişmiş olmasına karşın, farklılık rantı yasası, gene de hiç bir biçimde etkisini yitirmez. Çünkü A toprağının ürününün fiyatı ve böylelikle genel piyasa-fiyatı $= P+r$ ise, B, C, D vb. toprakları için fiyat da gene bunun gibi, $= P+r$ olacaktır. Ama, B toprağı için $P - P' = d$ olduğuna göre, $(P+r) - (P'+r)$ de gene bunun gibi $= d$, ve C toprağı için, $P - P'' = (P+r) - (P''+r) = 2d$, ve nihayet D toprağı için $P - P''' = (P+r) - (P'''+r) = 3d$ olacaktır vb.. Böylece rantın bu yasadan bağımsız bir öğe içermesine ve tarımsal ürünün fiyatıyla birlikte genel bir artış göstermesine karşın, farklılık rantı, eskisinin aynı olacaktır ve aynı yasa tarafından düzenlenecektir. O halde bundan şu sonuç çıkar ki, en az verimli topraklardaki rant açısından durum ne olursa olsun, farklılık rantı yasası yalnızca bundan bağımsız olmakla kalmaz, farklılık rantı niteliğine uygun olarak kavramının tek biçimi, A toprağı üzerindeki rantı $= 0$ saymaktır. Farklılık rantı açısından, bunun gerçekten $= 0$ mı yoksa >0 mı olduğu önemli değildir ve aslında hesaba katılmaz.

O halde, farklılık rantı yasası aşağıdaki incelemenin sonuçlarından bağımsızdır.

Eğer şimdi, en kötü toprak A'nın ürününün hiç bir rant getirmediği varsayımının temelini daha derinden araştıracak olursak, yanıt, zorunlu olarak şöyle olacaktır: Eğer tarımsal ürünün, diyelim tahılın, piyasa-fiyatı, A toprağındaki bir ek sermayenin yatırımının olağan üretim fiyatı ile sonuçlandığı, yani sermaye üzerinden olağan ortalama kârın geldiği düzeye ulaşırsa, bu koşul, ek sermayeyi A toprağına yatırmak için yeterlidir. Bir başka deyişle, bu koşul, olağan kâr getiren yeni sermayeyi yatırmak ve onu normal biçimde kullanmak için, kapitaliste yeterlidir.

Burada şunu belirtmek gerekir ki, bu durumda da, piyasa-

fiyatı, A'nın üretim fiyatından yüksek olmalıdır. Çünkü ek sermaye yaratılır yaratılmaz açıktır ki, arz ve talep arasındaki ilişki değişikliğe uğrar. Eskiden arz yetersizdi. Şimdi yeterlidir. O halde fiyat düşmelidir. Düşmesi için, A'nın üretim fiyatından yüksek olmuş olması gerekir. Ama yeni ekime açılan A toprağının daha az verimli olması gerçeği yüzünden, fiyat, B toprağının üretim fiyatının piyasayı düzenlediği zamanki kadar düşük bir düzeye tekrar düşmez. A'nın üretim fiyatı, piyasa-fiyatındaki, geçici değil, nispeten sürekli yükselişin sınırını oluşturur. Öte yandan ekime açılan yeni toprak, o zamana kadar düzenleyici olan A toprağından daha verimli ise ve gene de ancak artan talebi karşılamaya yetiyorsa, piyasa-fiyatı değişmeden kalır. Ama, en fakir toprak tipinin rant getirip getirmediği sorusunun araştırılması, bu durumda da, bizim mevcut soruşturmamızla çakışır, çünkü burada da, A toprağının hiç bir rant getirmediği varsayımı, piyasa-fiyatının, kapitalistin bu fiyatla, yatırılan sermaye *artı* ortalama kârı tam olarak kapsamasına yeterli olması gerçeğiyle açıklanacaktır; kısacası, piyasa-fiyatının ona metalarının üretim fiyatını getirdiği gerçeğiyle açıklanacaktır.

Her durum ve koşulda, kapitalist çiftçi, kapitalist olarak böyle bir karar gücüne sahip olduğu ölçüde, bu koşullar altında A toprağını ekebilir, A toprağındaki normal sermaye yayılmasının önkoşulu şimdi mevcuttur. Ama, kapitalist çiftçinin şimdi, sermayenin yayılması için ortalama koşullar altında, hiç rant ödemek zorunda olmasa bile, A toprağına sermaye yatırabileceği öncülünden, asla, A kategorisine dahil olan bu toprağın, şimdi, hemen çiftçinin kullanımında olduğu sonucu çıkmaz. Kiracı çiftçinin, hiç bir rant ödemek zorunda olmasa idi, sermayesi üzerinden olağan kârı gerçekleştirebileceği gerçeği, hiç de, toprakbeyinin toprağını bedavadan çiftçiye vermesi ve iş arkadaşlığı uğruna *crédit gratuit**

* Bedava kredi. —ç.

bahşedecek kadar hayırsever olması için bir temel teşkil etmez. Böyle bir varsayım, toprak mülkiyetinin soyutlanması, toprak mülkiyetinin kaldırılması anlamına gelecektir, ve tam da bu sonuncunun varlığıdır ki, sermaye yatırımına ve toprakta sermayenin özgürce yayılmasına bir sınırlama oluşturur. Çiftçinin, eğer hiç rant ödemek zorunda olmasaydı, bir başka deyişle, gerçekte, sanki toprak mülkiyeti yokmuş gibi davranabilseydi, tahıl fiyatları düzeyinin, A toprağının işlenmesindeki sermayesinin yatırımı ile, olağan kârı gerçekleştirmesine olanak sağlayacağı yolundaki basit düşüncesinin karşısında, bu sınırlama hiç de ortadan kalkmaz. Ama, farklılık rantı, toprak mülkiyetinde bir tekelin varlığını, sermayeye bir sınırlama olarak toprak mülkiyetini öngörür, çünkü bu olmaksızın, artı-kâr, ne toprak rantına dönüştürülecek, ne de çiftçi yerine toprakbeyinin payına düşecektir. Ve bir sınırlama olarak toprak mülkiyeti, farklılık rantı biçiminde rant, örneğin A toprağı üzerinde ortadan kalktığı zaman bile, var olmaya devam eder. Eğer, toprakta sermaye yatırımının rant ödenmeksizin gerçekleşebileceği, kapitalist üretime sahip bir ülkedeki durumları ele alırsak, göreceğiz ki, bunların tümü de, toprak mülkiyetinin ayrıca hukuken kaldırılmasına olmasa bile, *de facto** kaldırılmasına dayanmaktadırlar; ama bu, ancak, tam da niteliği gereği raslansal olan çok özgül koşullar altında yer alabilir.

Birincisi: Toprakbeyinin kendisi bir kapitalist ya da kapitalistin kendisi bir toprakbeyi olduğu zaman. Bu durumda, piyasa-fiyatı, şimdi A toprağı olan topraktan, üretim fiyatını, yani sermayenin yenilenmesi *artı* ortalama kârı elde etmesini mümkün kılmaya yetecek kadar yükselir yükselmez, toprağını *kendisi yönetebilir*. Ama niçin? Çünkü, onun için, toprak mülkiyeti sermaye yatırımına bir engel oluşturmaz. Toprağına sadece doğanın bir öğesi olarak davranabilir ve bu yüzden yalnızca sermayesini yayma düşünceleri,

* Fiilî olarak. —ç.

kapitalist düşünceler ona yol gösterebilir. Böyle durumlar pratikte ortaya çıkar, ama ancak istisnaî olarak. Toprağın kapitalist ekimi, nasıl ki, işlev yapmakta olan sermayenin, toprak mülkiyetinden ayrılmasını öngörürse, bir kural olarak, toprak mülkiyetinin kendisi tarafından yönetimini de dıştalar. Hemen anlaşılmaktadır ki, bu durum, salt raslansal bir durumdur. Eğer artan tahıl talebi, kendi-kendine yöneten mülk sahiplerinin elinde olandan daha büyük bir A tipi toprak alanının ekimini gerektirirse, bir başka deyişle, ekilmek üzere A tipi toprağın bir bölümünün kirayla tutulması gerekirse, toprak mülkiyetinin sermaye yatırımına koyduğu sınırlamanın bu varsayımı kaldırılması, bir anda çöker. Kapitalist üretim biçimi altında, sermaye ile toprak, çiftçiler ile toprakbeyleri arasındaki farklılaşma ile işe başlamak, sonra da dönerek, her nerede ve her ne zaman sermaye toprak mülkiyeti ondan ayrı ve farklı değilse toprağın ekiminden rant sağlamayacak olursa, toprakbeylerinin bir kural olarak kendi topraklarını yönettiklerini varsaymak saçma bir çelişkidir. (Aşağıda aktarılan, Adam Smith'in madencilik rantına ilişkin parçalarına bakınız.*) Toprak mülkiyetinin bu kaldırılması raslansaldır. Olabilir de olmayabilir de.

İkincisi: Kiraya verilen bir mülkün toplam alanında, mevcut piyasa-fiyatlarında hiç rant getirmeyen bazı bölümler olabilir, öyle ki bunlar, aslında bedavadan verilmiştir. Ama toprakbeyi buna o gözle bakmaz, çünkü o, kiraya verilen toprağın toplam rantını görür, onu oluşturan ayrı ayrı parçaların özgül rantını değil. Bu durumda, kiraya verilen mülkün içindeki rantsız parçalar açısından, sermaye yatırımına bir sınırlama olarak toprak mülkiyeti, kapitalist çiftçi için ortadan kalkar; ve bu, gerçekte, toprakbeyinin kendisiyle sözleşme ile olur. Ama, kapitalist çiftçi, salt bunlarla bağlantılı olan toprak için rant ödediğinden, bu parçalar için rant ödemez. Burada, arz açığını üretmek için kesinlik-

* Bu yapıtın 216. sayfası. —*Ed.*

le yeni bir üretim alanı olarak daha fakir A toprağına başvurmak yerine daha fakir A toprağının, yalnızca, daha iyi toprağın ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu bir düzenleme öngörülmektedir. Ama araştırılması gereken durum, tam tamına, A tipi topraktaki bazı toprak parçalarının bağımsız olarak yönetilmesi gereken, yani kapitalist üretim biçimi altında genellikle hüküm süren koşullar yüzünden bağımsız olarak kiraya verilmesi gereken durumdur.

Üçüncüsü: Bir çiftçi, bu yolla sağlanan ek ürün, ona, yalnızca, yürürlükte olan piyasa-fiyatlarında, üretim fiyatını getirse bile yani ona olağan kârı sağlasa, ama hiç bir ek rant ödemesine olanak vermese bile, aynı kiraya verilmiş mülke, ek sermaye yatırabilir. Böylece, toprağa yatırılan sermayenin bir bölümü ile toprak rantı öder, ama öteki ile ödemez. Ancak, bu varsayımın, sorunun çözümüne ne kadar az yardımcı olduğu şu aşağıdakinden anlaşılabilir: Eğer piyasa-fiyatı (ve toprağın verimliliği), eski sermayede olduğu gibi, üretim fiyatına ek olarak bir artı-kâr getiren ek sermayesiyle, ek bir ürün elde etmesini mümkün kılarsa, kira sözleşmesi sona ermediği sürece, bu artı-kârı cebe indirebilmektedir. Ama niçin? Çünkü, toprak mülkiyetinin sermayesinin toprağa yatırılmasına koyduğu sınırlama, kira sözleşmesi devamınca ortadan kaldırılmıştır. Ama, daha fakir kalitedeki ek toprağın ona bu artı-kârı sağlaması için, bağımsız olarak temizlenmesi ve bağımsız olarak kiraya verilmesi gerektiği yolundaki basit gerçek, eski topraktaki ek sermaye yatırımının, artık, gereken arz artışını üretmeye yetmediğini çürütülmez bir biçimde tanıtlamaktadır. Bir varsayım ötekini dıştalıyor. Şurası bir gerçek ki, şimdi şöyle söylenebilir: En kötü toprak A üzerindeki rantın kendisi —karşılaştırma ister toprak sahibinin kendisi tarafından işlenen toprağa göre (ama bu, salt bir raslansal istisna olarak meydana gelir), ister hiç rant getirmeyen eski kiraya verilmiş mülklerdeki ek sermaye yatırımlarına göre yapılsın— fark-

lılık rantıdır. Ama bu, 1) çeşitli toprak kategorilerinin verimliliğindeki farklılıktan doğmayan ve dolayısıyla A toprağının hiç rant getirmediğini ve ürününün üretim fiyatından satıldığını *öngörmeyen* bir farklılık rantı olacaktır; ve 2) aynı kiraya verilmiş mülkteki ek sermaye yatırımlarının rant getirip getirmemesi durumunun, ekime açılacak A sınıfından yeni toprağın rant getirip getirmemesi sorunu ile ilgisi yoktur, tıpkı, örneğin, yeni bir bağımsız bir imalât işinin kurulmasının, aynı daldaki bir başka fabrikatörün, sermayesinin bir bölümünü hepsini kendi işinde kullanamadığı için, faiz getiren senete yatırması, ya da ona tam kâr getirmeyen, ama gene de faizden daha fazla getiren bazı iyileştirmeler yapması ile ilgisi olmaması gibi. Bu, onun için ikincil önem taşır. Öte yandan, yeni ek kuruluşlar, ortalama kârı getirmelidir ve bu ortalama kârı elde etmek umuduyla örgütlenmişlerdir. Elbette şurası bir gerçektir ki, eski kiraya verilmiş mülklerdeki ek sermaye yatırımları ve A tipi yeni toprağın ek ekimi, karşılıklı olarak biribirini sınırlar. Daha az elverişli üretim koşulları altındaki aynı kiraya verilmiş mülke ek sermayenin yatırılabileceği sınır, A toprağındaki rakip yeni yatırımlarla belirlenir, öte yandan, bu toprak kategorisinin getirebileceği rant, eski kiraya verilmiş mülklerdeki rakip ek sermaye yatırımlarıyla sınırlanmıştır.

Ama bütün bu belirsiz kaçamaklar, basit bir biçimde şöyle ifade edilen sorunu çözmezler: Tahılın (bu araştırmada, bu, genel olarak toprak ürünlerini temsil etmektedir) piyasa-fiyatının, A toprağından bölümlerin ekime açılmasına izin verecek yeterlikte olduğunu ve bu yeni alanlara yatırılan sermayenin üretim fiyatını getirebildiğini, yani sermaye *artı* ortalama kârı tekrar yerine koyabildiğini varsayın. Böylece, A toprağında sermayenin normal yayılması için koşulların var olduğunu varsayın. Bu yeterli midir? Bu sermaye, bu durumda, gerçekten yatırılabilir mi? Yoksa piyasa-fiya-

tı, en kötü toprak A'nın bile rant getirdiği noktaya kadar yükselmeli midir? Bir başka deyişle, toprak sahibinin tekeli, salt kapitalist görüş açısından tekelin yokluğunda durum böyle olmazken sermaye yatırımını engeller mi? Sorunun kendisinin konuş biçiminden şu çıkmaktadır ki, eğer örneğin, ek sermayeler, belli piyasa-fiyatında ortalama kâr getiren, ama hiç rant getirmeyen eski kiraya verilmiş mülklere yatırılmışsa, bu durum, sermayenin, gene ortalama kârları getiren, ama hiç rant getirmeyen A toprağına, şimdi gerçekten yatırılıp yatırılamayacağı sorusunu hiç bir biçimde yanıtlamaz. Ama önümüzdeki soru da tam budur. Hiç rant getirmeyen ek sermaye yatırımlarının talebi karşılamadığı gerçeği, A tipi yeni toprağın ekime açılması zorunluluğu ile tanıtlanmaktadır. Eğer A toprağının ek ekimi ancak rant getirdiği ölçüde, yani üretim fiyatından daha fazla getirdiği ölçüde gerçekleşiyorsa, tam iki seçenek mümkündür. Ya, piyasa-fiyatı öyle olmalıdır ki, eski kiraya verilmiş mülklerdeki ek sermaye yatırımları ister çiftçi, ister toprakbeyi tarafından cebe indirilsin, artı-kâr getirsinler. Fiyattaki bu artış ve son ek sermaye yatırımlarından gelen bu artı-kâr, bu durumda, A toprağının rant getirmeksizin ekilememesi gerçeğinin sonucudur. Çünkü, eğer, üretim fiyatı, yalnızca ortalama kâr getirecek ekimin gerçekleşmesi için yeterli olsaydı, fiyat bu kadar yükseğe çıkmayacaktı ve yeni toprak parçalarının rekabeti, bunlar tam bu üretim fiyatını getirir getirmez hissedilmeye başlanacaktı. Hiç rant getirmeyen eski kiraya verilmiş mülklerdeki ek yatırımlarla rekabet edenler, bu durumda, A toprağındaki gene hiç rant getirmeyen yatırımlar olacaktı. — Ya da, eski kiraya verilmiş mülklerdeki son yatırımlar hiç rant getirmezler, ama gene de piyasa-fiyatı, A toprağının ekime açılmasını ve rant getirmesini mümkün kılacak ölçüde yükselmiştir. Bu durumda, hiç rant getirmeyen ek sermaye yatırımı, yalnızca, A toprağı, piyasa-fiyatı rant ödemesine izin verinceye kadar

ekilemeyeceği için mümkün olmuştur. Bu koşul olmaksızın onun ekimi, daha düşük bir fiyat düzeyinde zaten başlamış olacaktı ve rantsız olağan kârı getirmek için yüksek piyasa-fiyatı gerektiren, eski kiraya verilmiş mülklerdeki o daha sonraki sermaye yatırımları, yer alamayacaktı. Şurası gerçektir ki, bunlar, yüksek piyasa-fiyatında yalnızca ortalama kâr getirirler, O halde A toprağı ekime açıldığı andan itibaren düzenleyici üretim fiyatı haline gelecek olan daha düşük bir üretim fiyatında, bunlar, bu ortalama kârı getirmeyeceklerdi, yani o halde, yatırımlar bu koşullar altında hiç yer almamış olacaklardı. Bu yolla, A toprağından gelen rant, gerçekten de, hiç rant getirmeyen eski kiraya verilmiş mülklerdeki yatırımlarla karşılaştırıldığında farklılık rantını oluşturacaktır. Ama öyle ki, A'nın toprak alanlarında oluşan bu farklılık rantı, bu alanların, rant getirmedikçe ekime hiç de açık olmamaları gerçeğinin bir sonucundan başka bir şey değildir, yani öyle ki, aslında, toprak tiplerindeki hiç bir farklılık tarafından belirlenmeyen ve eski kiraya verilmiş mülklerdeki olası ek sermaye yatırımlarına bir engel oluşturan bu rant için zorunluluk sözkonusudur. Her iki durumda da, A toprağından gelen rant, sadece tahıl fiyatlarındaki yükselmenin bir sonucu olmayacak, tersine, ekiminin mümkün olması için en kötü toprağın rant getirmesi gerektiği gerçeği, tahıl fiyatlarının bu koşulun gerçekleşeceği noktaya kadar yükselmesinin nedeni olacaktır.

Farklılık rantı şu özelliğe sahiptir: toprak mülkiyeti burada yalnızca, aksi halde çiftçinin cebine akacak olan ve çiftçinin sözleşme süresi boyunca belli koşullar altında gerçekten de cebe indirebileceği, artı-kârın yolunu keser. Toprak mülkiyeti, burada, yalnızca, mülkiyetle hiç bir ilgisi olmaksızın (aslında, piyasa-fiyatını düzenleyen üretim fiyatının rekabetle belirlenmesi sonucunda) doğan ve artı-kâra dönüşen meta-fiyatının bir bölümünün aktarılmasının nede-

nidir — fiyatın bu bölümünün bir kişiden ötekine, kapitalistten toprakbeyine aktarılmasının nedenidir. Ama toprak mülkiyeti, fiyatın bu bölümünü, ya da fiyatın bu bölümünü koşullandıran fiyat artışını *yaratan* neden değildir. Öte yandan, en kötü toprak A, üretim fiyatının üstünde bir şey, rant getirinceye kadar —ekimi üretim fiyatını getirecek olmasına karşın— ekilemezse, o zaman, toprak mülkiyeti, fiyattaki *bu* artışın yaratıcı nedenidir. *Toprak mülkiyetinin kendisi rantı yaratmıştır.* Eğer, sözü edilen ikinci durumda olduğu gibi, şimdi A toprağı üzerinde ödenen rant, yalnızca üretim fiyatını ödeyen, eski kiraya verilmiş mülklerdeki son ek sermaye yatırımları ile karşılaştırıldığında, farklılık rantını oluşturuyorsa, bu gerçek değişmez. Çünkü, düzenleyici piyasa-fiyatı, A toprağından rant gelmesine izin verecek ölçüde yükseğe çıkıncaya kadar A toprağının ekilemeyeceği koşulu — yalnızca bu koşul, burada, piyasa-fiyatının, eski kiraya verilmiş mülklerdeki son yatırımların, gerçekte yalnızca, üretim fiyatlarını, ama aynı zamanda da A toprağı üzerinde rant getiren bir üretim fiyatını getirmelerini mümkün kılacak bir noktaya yükselmesi gerçeğinin temelidir. A toprağının rant getirmek zorunda olması gerçeği, bu durumda, A toprağı ile eski kiraya verilmiş mülklerdeki son yatırımlar arasındaki farklılık rantının nedenidir.

Genel olarak, A toprağının hiç rant getirmediğini söylerken —tahıl fiyatının üretim fiyatı ile düzenlendiğini varsayarak— sözcüğün kesin anlamında rantı kastediyoruz. Eğer çiftçi, emekçilerinin normal ücretlerinden, ya da kendi normal ortalama kârından düşülen bir miktarı oluşturan "kiralama parası" ödüyorsa, rant, yani metalarının fiyatının, ücretlerden ve kârdan ayrı bağımsız bir parçasını ödemektedir. Zaten belirtmiştik ki, uygulamada, bu, sürekli olarak, gerçekleşmektedir. Belli bir ülkede tarım emekçilerinin ücretleri genel olarak, normal ortalama ücretler düzeyinin altına düşürüldüğü, öyle ki, ücretlerden düşürülen bir miktar,

ücretlerin bir bölümü, genel bir kural olarak ranta girdiği sürece, en kötü toprağı eken çiftçi için bu istisnaî bir durum oluşturmaz. En kötü toprağın ekimini mümkün kılan aynı üretim fiyatında, bu düşük ücretler zaten onu meydana getiren bir öğeyi oluştururlar, ve bu yüzden ürünün üretim fiyatında satılması bu toprağı eken çiftçinin herhangi bir rant ödemesini mümkün kılmaz. Toprakbeyi, toprağını, satış fiyatında ücretlerin üstünde gerçekleştirdiğinin tümünü ya da büyük bir bölümünü, toprakbeyine rant biçiminde ödemekten hoşnut kalabilen herhangi bir emekçiye de kiraya verebilir. Ancak bütün bu durumlarda, kiralama parası ödenmesi gerçeğine karşın hiç bir gerçek rant ödenmemiştir. Ama, her nerede koşullar, kapitalist üretim biçimi altındaki koşullara tekabül ediyorsa, rant ve kiralama parası çakışmalıdır. Oysa burada tahlil edilmesi gereken de tam bu normal koşuldur.

Yukarda ele alınan durumlar bile —ki bunlarda, kapitalist üretim biçimi altında, topraktaki sermaye yatırımları gerçekten rant getirmeden yapılabilirler— sorunumuzun çözümüne katkıda bulunmaz, koloni koşullarına atıfta bulunmak ise daha da yararsızdır. Bir koloninin koloni olduğunu saptayan ölçüt —burada yalnızca gerçek tarımsal kolonilerden sözediyoruz— yalnızca, mevcut, doğal durumdaki geniş verimli toprak alanı değildir. Daha çok, bu toprağın mal edinilmemiş olması, özel mülkiyete tâbi tutulmamış olması durumudur. Eski ülkelerle sömürgeler arasındaki, toprak açısından büyük fark şurada yatar: Wakefield'in[10] doğru olarak belirttiği ve fizyokrat Mirabeau *père*'in* ve öteki eski iktisatçıların ondan çok önce keşfettiği gibi, toprak mülkiyetinin hukuken ya da gerçekte var olmayışı. Kolonistler yalnızca toprağı mal mı ediniyorlar, yoksa, gerçekten dev-

[10] Wakefield, *England and America,* London 1833. Ayrıca *Das Kapital,* Buch I, Kap. XXV [*Kapital,* Birinci Cilt, Otuzüçüncü Bölüm. —*Ed.*] ile karşılaştırınız.

* Baba. —*ç.*

lete, toprakta, geçerli hukukî bir tasarruf hakkı için nominal bir toprak fiyatı biçiminde bir ücret mi ödüyorlar, burada bu önemli değildir. Ayrıca oraya zaten yerleşmiş olan kolonistlerin toprağın hukukî sahibi olabilmeleri de önemli değildir. Gerçekten de, toprak mülkiyeti, burada sermaye yatırımına —ve ayrıca, sermayesiz emek yatırımına— hiç bir sınırlama getirmez; toprağın bir kısmının oraya zaten yerleşmiş olan kolonistler tarafından maledinilmesi, yeni gelenlerin sermayelerini ya da emeklerini yeni toprak üzerinde kullanmalarını engellemez. Bu yüzden —toprak mülkiyetinin sermayenin bir yatırım alanı olarak toprağı kısıtladığı hallerde—; toprak mülkiyetinin, toprağın ürünlerinin fiyatı ve rant üzerine etkisini incelemek gerekli olduğu zaman tarımda ne kapitalist üretim biçiminin, ne de ona uygun düşen toprak mülkiyeti biçiminin, var olmadığı —aslında toprak mülkiyeti hiç yoktur— özgür burjuva kolonilerinden sözetmek son derece saçma olacaktır. Örneğin Ricardo, toprak rantı hakkındaki bölümünde böyle yapmaktadır. Önsözde, toprağın maledinilmesinin toprağın ürünlerinin değeri üzerine etkisini araştırmak niyetinde olduğunu belirtmekte ve bundan sonra doğrudan doğruya kolonileri bir örnek olarak almakta, bununla, toprağın nispeten ilkel bir durumda bulunduğunu ve topraktan yararlanmanın toprak mülkiyeti tekeli ile sınırlanmadığını varsaymaktadır.

Toprağın salt hukukî sahipliği, toprak sahibi için hiç bir toprak rantı yaratmaz. Ama, gerçekten de, ona, toprak ister gerçek tarımsal amaçlar için ister yapı vb. gibi öteki üretim amaçları için kullanılsın, iktisadî koşullar, toprağı, kendisine bir artı getirecek biçimde kullanmasına izin verinceye dek, kullanım dışında tutmak gücünü verir. Bu, alanın mutlak büyüklüğünü çoğaltamaz ya da azaltamaz, ama piyasaya konan toprak miktarını değiştirebilir. Dolayısıyla, Fourier'nin de zaten gözlemlemiş olduğu gibi, tüm uygar ülkelerde toprağın nispeten önemli bir bölümünün daima ekil-

meden kalması tipik bir gerçektir.

O halde, talebin, diyelim o zamana kadar ekilenlerden daha az verimli olan yeni toprakların ekime açılmasını gerektirdiğini varsayarsak — toprakbeyi, sırf toprağın ürününün piyasa-fiyatı, çiftçiye üretim fiyatını ve böylece de topraktaki yatırımı üzerinden olağan kârı getirecek ölçüde yükseldi diye, toprağını, hiç bir karşılığı olmadan kiraya verecek midir? Hiç de değil. Sermaye yatırımının ona rant getirmesi gerekir. Toprağı için ona kiralama parası ödenebilinceye kadar, toprağını kiraya vermez. Bu yüzden, piyasa-fiyatı, üretim fiyatının üstünde bir noktaya, örneğin P+*r*'ye çıkmalıdır, öyle ki, toprakbeyine rant ödenebilsin. Varsayımımıza göre toprak mülkiyeti kiraya verilinceye kadar hiç bir şey getirmediğinden, o zamana kadar iktisaden değersiz olduğundan, piyasa-fiyatındaki, üretim fiyatının üzerine çıkan ufak bir artış, en fakir kalitedeki yeni toprağı piyasaya getirmeye yeter.

Şimdi şu soru doğuyor: En kötü toprağın hiç bir verimlilik farkından sağlanamayacak toprak rantı getirmesi gerçeğinden, toprağın ürününün fiyatının, zorunlu olarak, olağan anlamda bir tekel fiyatı olduğu ya da vergiyi devlet yerine toprakbeyinin koyması yolundaki tek ayrımla rantın bir vergi gibi girdiği bir fiyat olduğu sonucu çıkar mı? Söylemeye gerek yok ki, bu vergi, kendine özgü iktisadî sınırlara sahiptir. Eski kiraya verilmiş mülkelerdeki ek sermaye yatırımlarıyla, dışardan gelen toprak ürünlerinin rekabetiyle —bunların ithalinin kısıtsız olduğunu varsayarsak— toprakbeylerinin kendileri arasındaki rekabetle, ve nihayet tüketicilerin gereksinmeleri ve ödeme yetenekleriyle sınırlanmıştır. Ama burada sorun bu değildir. Sorun, en kötü topraktan ödenen rantın, bir metaya konan verginin onun fiyatına girmesi, yani metaın değerinden bağımsız bir öğe olarak girmesi ile aynı biçimde, bu toprağın ürünlerinin fiyatına —varsayımımıza göre genel piyasa-fiyatını düzenleyen fiyat— gi-

rip girmediğidir.

Bu, hiç de zorunlu olarak çıkan bir sonuç değildir, ve bunun böyle olduğu yolundaki tartışma, yalnızca, metaların değeri ile üretim fiyatları arasındaki ayrımın şimdiye kadar anlaşılmamış olmasındandır. Gördük ki, bir bütün olarak ele alındığında, metaların üretim fiyatlarının, yalnızca toplam değerleri tarafından düzenlenmelerine karşın, ve çeşitli türdeki metaların üretim fiyatlarının hareketinin, bütün diğer koşullar eşit olmak şartıyla, yalnızca değerlerinin hareketiyle belirlenmesine karşın, bir metaın üretim fiyatı, hiç de değerine özdeş değildir. Gösterilmişti ki, bir metaın üretim fiyatı, değerinin üstünde ya da altında olabilir, ve değeri ile yalnızca istisnaî olarak çakışır. Dolayısıyla toprağın ürünlerinin üretim fiyatlarının üstünde satılması gerçeği, hiç de bunların değerlerinin üstünde satıldığını tanıtlamaz; tıpkı, sanayi ürünlerinin, ortalama olarak üretim fiyatları üzerinden satılmaları gerçeğinin, değerleri üzerinden satıldıklarını tanıtlamaması gibi. Tarımsal ürünlerin, üretim fiyatlarının üstünde ve değerlerinin altında satılmaları mümkünken, öte yandan da, birçok sınaî ürün, salt değerleri üstünde satıldıkları için, üretim fiyatını getirir.

Bir metaın üretim fiyatının değeriyle bağıntısı, salt, metayı üreten sermayenin değişen parçasının değişmeyen parçasına oranıyla, ya da onu üreten sermayenin organik bileşimi ile belirlenir. Eğer, belli bir üretim alanında, sermayenin bileşimi ortalama toplumsal sermayeninkinden düşükse, yani sermayenin ücretler için kullanılan değişen parçası, emeğin maddî koşulları için kullanılan değişmeyen parçasına oranla, ortalama toplumsal sermayede olduğundan daha büyükse o zaman, onun ürününün değeri, üretim fiyatının üstünde olmalıdır. Bir başka deyişle böyle sermaye daha çok canlı emek kullandığı için, emeğin eşit biçimde sömürüldüğünü varsayarsak, toplumsal ortalama sermayenin eşit büyüklükteki bir tam bölümünden daha çok artı-değer

ve dolayısıyla daha çok kâr üretir. Bu yüzden, bu üretim fiyatı, sermayenin yerine konması *artı* ortalama kâra eşit olduğuna ve ortalama kâr bu metada üretilen kârdan daha düşük olduğuna göre, ürününün değeri üretim fiyatının üstündedir. Ortalama toplumsal sermaye tarafından üretilen artı-değer, bu düşük bileşimdeki bir sermaye tarafından üretilen artı-değerden azdır. Belli bir üretim alanına yatırılan sermaye, toplumsal ortalama sermayeden daha yüksek bir bileşimde ise, durum tersidir. Onun ürettiği metaların değeri, üretim fiyatlarının altındadır, en gelişmiş sanayilerin ürünlerinde durum genellikle böyledir.

Eğer, belli bir üretim alanındaki sermaye, ortalama toplumsal sermayeden daha düşük bir bileşimde ise, o zaman bu her şeyden önce, yalnızca, bu özel üretim alanındaki toplumsal emeğin üretkenliğinin, ortalamanın altında olduğunu söylemenin bir başka biçimidir; çünkü, ulaşılan üretkenlik düzeyi, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye nispî üstünlüğünde, ya da —verilen sermaye için— ücretler için kullanılan bölümün sürekli azalmasında kendini gösterir. Öte yandan, eğer belli bir üretim alanındaki sermaye daha yüksek bir bileşimdeyse, o zaman bu, üretkenlikte ortalamanın üstünde olan bir gelişmeyi yansıtır.

Nitelikleri gereği, incelenmeleri tartışmamız dışında tutulan gerçek sanat yapıtlarını bir kenara bırakırsak, üstelik açıktır ki farklı üretim alanları kendilerine özgü teknik özelliklerine uygun olarak, farklı oranlarda değişen ve değişmeyen sermaye gerektirirler, ve canlı emek bazılarında daha büyük, ötekilerde daha küçük rol oynamak zorundadır. Örneğin, tarımdan kesinlikle ayırdedilmesi gereken istihraç sanayiinde değişmeyen sermayenin bir öğesi olarak hammadde, bütünüyle mevcut değildir ve hatta, yardımcı madde bile nadiren önemli bir rol oynar. Oysa madencilik sanayiinde, değişmeyen sermayenin öteki parçası, yani sabit sermaye, önemli bir rol oynar. Gene de, burada da, ilerle-

me, değişen sermayeye oranla değişmeyen sermayedeki nispî artışla ölçülebilir.

Eğer asıl tarımdaki sermayenin bileşimi, ortalama toplumsal sermayeninkinden düşükse, o zaman, bu, *prima facie*, gelişmiş üretime sahip ülkelerde, tarımın, işleme sanayilerindeki ile aynı ölçüde ilerlemiş olduğu gerçeğini ifade eder. Böyle bir gerçek —belirleyici iktisadî koşullar da kısmen dahil olmak üzere, tüm öteki koşullardan başka— kimyada, jeolojide ve fizyolojideki daha sonraki ve oldukça yeni gelişmelere, ve özellikle bunların tarıma uygulanmalarına kıyasla mekanik biçimlerdeki gelişmenin ve özellikle bunların uygulanmalarının, daha erken ve daha hızlı olmasıyla açıklanabilir. Bu arada şunu belirtelim, bizzat tarımın ilerlemesinin değişen sermayeye kıyasla değişmeyen sermayedeki nispî bir büyüme ile sürekli olarak ifade edildiği, kesin ve eskiden beri bilinen bir gerçektir.[11] Kapitalist üretimin hüküm sürdüğü belirli bir ülkede, örneğin İngiltere'de, tarımsal sermayenin bileşiminin ortalama toplumsal sermayeninkinden düşük olup olmadığı, ancak istatistikî olarak kararlaştırılacak bir sorundur, ve bizim amaçlarımız açısından, buna ayrıntısıyla girmek gereksizdir. Her durum ve koşulda, tarımsal ürünlerin değerinin üretim fiyatından ancak bu varsayıma dayanılarak yüksek olabileceği teorik olarak saptanmıştır. Bir başka deyişle, tarımda belli büyüklükteki bir sermaye, ortalama toplumsal bileşime sahip aynı büyüklükteki bir sermayeden, daha çok artı-değer üretir, ya da, aynı şey demek olan, daha çok artı-emeği harekete geçirir ve emri altına alır (ve bununla genel olarak daha çok canlı emek kullanır).

O halde, bu varsayım, burada tahlil ettiğimiz ve ancak bu varsayım yürürlükte olduğu sürece geçerli olan rant biçi-

[11] Bkz: Dombasle [*Annales agricoles de Roville, ou Mélanges d'agriculture, d'économie rurale et de législation agricole,* Paris 1824-37. —*Ed.*] ve R. Jones [*An Essay on the Disribution of Wealth, etc.*, London 1831, s. 223 vd.. —*Ed.*].

mi için yeterlidir. Bu varsayım nerede geçerli değilse, buna uygun olan rant biçimi de artık geçerli olmaz.

Ama, tarımsal ürünlerin değerinde, üretim fiyatlarının üstünde bir fazlanın salt varlığı, kendi başına, çeşitli toprak tiplerinin verimliliğindeki ve aynı toprak üzerindeki ardarda sermaye yatırımlarındaki farklılıklardan bağımsız olan bir toprak rantının — kısacası, kavram olarak farklılık rantından kesinlikle ayırdedilecek ve dolayısıyla *mutlak* rant diye adlandırabileceğimiz bir rantın varlığını açıklamak için yeterli değildir. Çok sayıda imalât ürünü, ranta dönüştürülebilecek, ortalama kârın üstünde herhangi bir fazla ya da artıkâr getirmeksizin, değerlerinin, üretim fiyatlarından daha yüksek olması gerçeği ile tanımlanırlar. Tersine, üretim fiyatı ve onun ifade ettiği genel kâr oranı kavramı ve bunların varlığı, tek tek metaların değerleri üzerinden satılmadığı gerçeğine dayanır. Üretim fiyatları, meta değerlerinin bir eşitlenmesinden doğar. Çeşitli üretim alanlarında tüketilen ayrı ayrı sermaye-değerleri yerine konduktan sonra, bu, tüm artı-değeri, tek tek üretim alanlarında üretilmiş olan ve böylece bunların metalarına katılmış olan miktarla orantılı olarak değil, ortaya konan sermayelerin büyüklüğü ile orantılı olarak dağıtır, Ancak bu biçimdedir ki, üretim fiyatı ve onun tipik öğesi olan ortalama kâr doğar. Toplam sermaye tarafından üretilen artı-değerin dağıtılmasında rekabet aracılığıyla bu eşitlemeyi sağlamak ve bu eşitlemenin önündeki tüm engelleri yenmek sermayelerin sürekli eğilimidir. Bu yüzden bunlar tüm koşullar altında metaların değerleri ve üretim fiyatları arasındaki farklılıktan değil de, daha çok, piyasaya hükmeden genel üretim fiyatı ile, ondan farklı olan bireysel üretim fiyatları arasındaki farklılıktan doğan artıkârları; belli bir üretim alanında geçerli olan, ve onun için iki farklı alan arasında geçerli olmayan ve böylece de çeşitli alanların genel üretim fiyatlarını yani genel kâr oranını etkilemeyen, bunun yerine değerlerin üretim fiyatlarına dö-

nüşmesini ve genel bir kâr oranını öngören artı-kârları hoşgörmek eğilimindedirler. Ama bu varsayım, daha önce de tartışıldığı gibi, toplam toplumsal sermayenin, çeşitli üretim alanları arasında sürekli olarak değişen orantılı dağılımına, sermayelerin aralıksız giriş çıkışına, bunların bir alandan ötekine aktarılabilmelerine, kısacası, bunların toplam toplumsal sermayenin bağımsız parçaları için, bir sürü elverişli yatırım alanını temsil eden, çeşitli üretim alanları arasındaki özgür hareketlerine dayanır. Bu durumda öncül, hiç bir engelin, ya da salt raslansal ve geçici bir engelin, sermayelerin —örneğin meta-değerlerinin üretim fiyatlarından daha yüksek olduğu, ya da üretilen artı-değerin ortalama kârı aştığı bir üretim alanında— değeri üretim fiyatına indirmek ve böylece, bu üretim alanının fazla artı-değerini, sermayenin yararlandığı bütün alanlar arasında orantılı dağıtmaktaki rekabetine müdahale etmemesidir. Ama eğer tersi olursa, eğer sermaye ancak kısmen yenebileceği, ya da hiç yenemeyeceği, ve bazı alanlardaki yatırımını sınırlayan, bu yatırımı, ancak, artı-değerin bir ortalama kâra genel eşitlenmesini kısmen ya da tümüyle dıştalayan koşullar altında kabul eden yabancı bir güçle karşılaşırsa, o zaman açıktır ki, böyle üretim alanlarında, metaların değerinin üretim fiyatlarından fazlası, ranta dönüştürülebilen ve bu sıfatla da kâra göre bağımsız kılınmış bir artı-kâra yol açacaktır. Böyle bir yabancı güç ve engel, toprağa yatırım yapmak çabasında sermayenin karşısına çıktığı zaman toprak mülkiyeti tarafından temsil edilir; böyle bir güç, kapitalistle karşı karşıya olan toprakbeyidir.

Burada toprak mülkiyeti, yeni ekime açılacak toprağın, hiç bir farklılık rantı getirmeyen ve toprak mülkiyeti olmasaydı, piyasa-fiyatındaki küçük bir artışla bile ekilebilecek olan, öyle ki, düzenleyici piyasa-fiyatının, bu en kötü toprağın çiftçisine yalnızca üretim fiyatını sağlayacağı bir kategoriye dahil olabilmesine karşın, o zamana kadar ekilmemiş

ya da kiraya verilmemiş olan toprakta, bir vergi koymaksızın, ya da bir başka deyişle bir rant talep etmeksizin hiç bir yeni sermaye yatırımına izin vermeyen engeldir. Ama toprak mülkiyetinin koyduğu engel yüzünden, piyasa-fiyatı, toprağın, üretim fiyatının üstünde bir artı getirebileceği, yani bir rant getirebileceği bir düzeye çıkmalıdır. Ancak, varsayımımıza göre, tarımsal sermayenin ürettiği metaların değeri, bunların üretim fiyatlarından yüksek olduğundan (az sonra tartışacağımız bir durum dışında) bu rant, üretim fiyatının üstündeki değer fazlasını, ya da onun bir kısmını oluşturur. Rant, değer ile üretim fiyatı arasındaki farkın tümüne mi, yoksa bunun daha büyük ya da daha küçük bir parçasına mı eşittir, bu, tamamen, arz ve talep arasındaki ilişkiye ve yeni ekime açılan toprağın alanına bağlı olacaktır. Rant, tarımsal ürünlerin değerinin, bunların üretim fiyatları üstündeki fazlasına eşit olmadığı sürece, bu fazlanın bir bölümü, daima, tüm artı-değerin çeşitli bireysel sermayeler arasında orantılı dağılımına ve genel eşitlenmesine girecektir. Rant, üretim fiyatı üstündeki değer fazlasına eşit olur olmaz, artı-değerin ortalama kârın üstünde olan bu bölümünün tümü bu eşitlenmenin dışına çekilecektir. Ama bu mutlak rant, ister üretim fiyatı üstündeki değer fazlasının tümüne, ister yalnızca bir parçasına eşit olsun, tarımsal ürünler, fiyatları değerlerini aştığı için değil, fiyatları değerlerine eşit olduğu için, ya da fiyatları değerlerinden düşük, ama üretim fiyatlarından yüksek olduğu için, her zaman, bir tekel fiyatına satılacaklardır. Bunların tekeli, değerleri genel üretim fiyatından yüksek olan öteki sanayi ürünlerinden farklı olarak, üretim fiyatı ile bir düzeye getirilmemeleri gerçeğinden ibarettir. Üretim fiyatının bir bölümü gibi, değerin bir bölümü de, gerçekten verilen bir sabit, yani üretimde tüketilen sermaye = *k*'yı temsil eden maliyet-fiyatı olduğundan, bunların arasındaki fark, öteki, değişen bölüme, üretim fiyatında, *p*'-ye, kâra eşit olan, yani toplumsal sermaye üzerinden ve top-

lumsal sermayenin bir tam kesri olarak her bireysel sermaye üzerinden hesaplanan toplam artı-değere eşit olan; ama metaların değerinde, bu özel sermayenin yarattığı gerçek artı-değere eşit olan, ve bu sermayenin yarattığı meta-değerlerinin bütünleyici bir parçasını oluşturan artı-değere dayanır. Eğer metaların değeri üretim fiyatlarından yüksekse, o zaman bunların üretim fiyatı = $k+p$, ve değer = $k+p+d$, öyle ki $p+d$ = burada içerilen artı-değerdir. Onun için, değer ile üretim fiyatı arasındaki fark = d, bu sermaye tarafından yaratılan artı-değerin, genel kâr oranı aracılığıyla ona ayrılan artı-değerden fazlasıdır. Bundan şu sonuç çıkar ki, tarımsal ürünlerin fiyatları, değerlerine erişmeksizin, üretim fiyatlarından daha yüksek olabilir. Ayrıca bundan şu çıkar ki, bunların fiyatları değerlerine ulaşmadan önce, tarımsal ürünlerin fiyatında sürekli bir artış, belli bir noktaya kadar, yer alabilir. Gene bundan şu çıkar ki, tarımsal ürünlerin değerinin, bunların üretim fiyatının üstündeki fazlası, salt toprak mülkiyetindeki tekelin bir sonucu olarak, genel piyasa-fiyatlarında belirleyici bir öğe haline gelebilir. Nihayet bundan şu çıkar ki, bu durumda, ürünün fiyatındaki artış, rantın nedeni değildir, bunun yerine rant, ürünün fiyatındaki artışın nedenidir. En kötü toprağın bir birim alanından gelen ürün fiyatı = $p+r$ ise, o zaman $p+r$'nin düzenleyici fiyat haline gelmesi varsayım olduğundan, tüm farklılık rantları r'nin buna tekabül eden katlarınca artacaktır.

Eğer tarım-dışı toplumsal sermayenin ortalama bileşimi = 85_s+15_d ve artı-değer oranı = %100 olsaydı, o zaman üretim fiyatı = 115 olacaktı. Eğer tarımsal sermayenin bileşimi = 75_s+2_d olsaydı ve artı-değer oranı aynı olsaydı, o zaman tarımsal ürünün değeri ve düzenleyici piyasa-fiyatı = 125 olacaktı. Eğer tarımsal ve tarım-dışı ürün, aynı ortalama fiyata eşitlenecekse (kısa olsun diye, her iki üretim dalında da toplam sermayenin eşit olduğunu varsayıyoruz), o zaman toplam artı-değer = 40, ya da 200 sermaye üzerinden %20

olacaktır: Birinin olduğu kadar, ötekinin ürünü de, 120'ye satılacaktır. Böylece, üretim fiyatlarına eşitlenmede, tarım-dışı ürünün ortalama piyasa-fiyatları, değerlerinin üstünde, tarımsal ürününkü ise altında yatacaktır. Eğer tarımsal ürünler tam değerlerinde satılsalardı, bunlar, eşitlenmede olduklarından 5 fazla, sınaî ürünler ise 5 az olacaklardı. Eğer piyasa koşulları, tarımsal ürünlerin tam değerlerinde, üretim fiyatı üstündeki tam artıya satılmalarına izin vermezse, o zaman, etki iki aşırı uç arasında olur; sınaî ürünler değerlerinin biraz üstünde, tarımsal ürünler ise üretim fiyatlarının biraz üstünde satılırlar.

Toprak mülkiyeti, tarımsal ürünün fiyatını, üretim fiyatının üzerine çıkarabilirse de, buna değil, daha çok, piyasanın genel durumuna, piyasa-fiyatının üretim fiyatını ne ölçüde aştığı ve değere yaklaştığına ve bu yüzden tarımda yaratılan, verilen ortalama kârın üstündeki artı-değerin, ne ölçüde, ya ranta dönüştürülüceğine, ya da artı-değerin ortalama kâra genel eşitlenmesine gireceğine dayanır. Her durum ve koşulda, üretim fiyatının üstündeki değer fazlasından doğan bu mutlak rant, tarımsal artı-değerin bir parçasından, bu artı-değerin ranta dönüştürülmesinden, onun toprakbeyi tarafından aşırılmasından başka bir şey değildir; tıpkı farklılık rantının, artı-kârın ranta dönüşmesinden, onun, genellikle düzenleyici bir üretim fiyatı altında, toprakbeyi tarafından aşırılmasından doğması gibi. Rantın bu iki biçimi, tek normal biçimdir. Bunlardan başka, rant, yalnızca, ne üretim fiyatı ne de metaların değeri tarafından değil, alıcıların gereksinmeleri ve ödeme yetenekleri tarafından belirlenen gerçek bir tekel fiyatına dayanabilir. Bunun tahlili, piyasa-fiyatlarının gerçek hareketinin ele alındığı rekabet teorisine dahildir.

Belli bir ülkede, tarıma elverişli olan bütün topraklar, kiraya verilmişse —kapitalist üretim biçiminin ve normal koşulların genel olduğunu varsayarsak— rant ödemeyen hiç bir

toprak var olmayacaktır; ama hiç rant getirmeyebilen bazı sermayeler, toprağa yatırılan bazı sermaye parçaları olabilir. Çünkü toprak kirayla tutulur tutulmaz, toprak mülkiyeti, gerekli sermayenin yatırımına karşı mutlak bir engel rolü oynamayı bırakır. Ama, bundan sonra bile, toprağa katılan sermayenin toprakbeyine dönmesi, kiracının faaliyetini çok kesin sınırlar içine hapsettiği ölçüde, toprak mülkiyeti nispî bir engel rolü oynamaya devam eder. Yalnızca bu durumda, bütün rant farklılık rantına dönüştürülecek, ancak bu, toprak verimliliğindeki herhangi bir farkla değil, özel bir toprak tipindeki son sermaye yatırımlarından gelen artı-kârlar ile, en kötü kalitede toprağın kiralanması için ödenen rant arasındaki farkla belirlenen bir farklılık rantı olacaktır. Toprak mülkiyeti, ancak, toprakbeyi, toprağı sermaye yatırımına açtığı için bir haraç aldığı ölçüde mutlak bir engel rolü oynar. Böyle bir açılma elde edildiği zaman, artık o, belli bir toprak parçasındaki herhangi bir sermaye yatırımının ölçüsüne hiç bir mutlak sınır koyamaz. Genel olarak konut yapımı, evlerin yapılacağı toprağın bir üçüncü tarafından mülkiyetinde olması biçiminde bir engelle karşılaşır. Ama bu toprak, bir kez, konut yapımı için kiraya verilince, büyük mü yoksa küçük mü bir ev yapacağı kiracıya bağlıdır.

Eğer tarımsal sermayenin ortalama bileşimi, ortalama toplumsal sermayeninkine eşit, ya da ondan yüksek olsaydı, o zaman mutlak rant —gene az önce tanımlanan anlamda— yani gerek farklılık rantından, gerekse gerçek bir tekel fiyatına dayanan ranttan eşit ölçüde farklı olan rant ortadan kalkacaktı. O zaman tarımsal ürünün değeri, üretim fiyatının üstünde olmayacak ve tarımsal sermaye daha fazla emek harekete geçirmeyecekti ve bu yüzden tarım-dışı sermayeden daha fazla bir artı-emek de gerçekleştirmeyecekti. Uygarlığın ilerlemesiyle tarımsal sermayenin bileşimi ortalama toplumsal sermayeninkine eşit hale gelecek olursa, aynı durum ortaya çıkacaktır.

İlk bakışta, bir yandan tarımsal sermayenin bileşiminin yükseldiğini, başka bir deyişle, onun değişmeyen parçasının değişen parçasına oranla arttığını varsaymak, öte yandan da, tarımsal ürünün fiyatının, yeni ve daha önce ekilenden daha kötü toprağın rant getirmesine, bu durumda, ancak, piyasa-fiyatının, değerin ve üretim fiyatının üstünde olan fazlasından kaynaklanabilecek bir rant, kısacası, yalnızca ürünün tekel fiyatından elde edilen bir rant getirmesine izin verecek ölçüde yükseleceğini varsaymak, çelişkili gibi görünmektedir.

Burada bir ayrım yapmak gereklidir.

Her şeyden önce, kâr oranının oluşma biçimi incelenirken belirtilmişti ki, teknik açıdan konuşursak, aynı bileşime sahip sermayeler, yani makine ve hammaddelere nispetle eşit miktarlarda emeği harekete geçiren sermayeler, bu sermayelerin değişmeyen bölümlerinin farklı değerleri yüzünden gene de farklı bileşimlerde olabilirler. Hammaddeler ve makine, bir durumda ötekinden daha pahalı olabilir. Çünkü, örneğin, 100'lük bir sermaye ile, eğer bu 100 içinden karşılanacak olan hammaddenin maliyeti bir durumda 40, ötekinde 20 ise, aynı miktarda emek harekete geçirilemeyeceğine göre, harekete geçirilecek aynı miktarda emek için (ve varsayımımıza göre bu, aynı hammadde yığınını harekete geçirmek için gerekli olacaktır), bir durumda ötekinden daha büyük bir sermaye konması gerekecektir. Ama daha pahalı hammaddenin fiyatı daha ucuzunkinin düzeyine düşer düşmez, bu iki sermayenin, aynı teknik bileşimde olduğu hemen ortaya çıkacaktır. Canlı emek ile bu sermayenin kullandığı emek koşullarının yığını ve niteliği arasındaki teknik oranlarda hiç bir değişiklik olmamasına karşın, bu durumda, değişmeyen ve değişen sermaye arasındaki değer oranı aynı olacaktır. Öte yandan daha düşük bir organik bileşimdeki bir sermaye, salt değer-bileşimi açısından, yalnızca değişmeyen bölümlerinin değerindeki bir artıştan dolayı, daha yük-

sek bir organik bileşimdeki bir sermaye ile aynı sınıftanmış gibi görünebilir. Canlı işgücüne kıyasla daha fazla makine ve hammadde kullandığı için bir sermayenin = 60_s+40_d olduğunu, öteki sermayenin ise daha fazla canlı emek (%60), az makine (örneğin %10) ve işgücüne kıyasla daha az ve daha ucuz hammadde (örneğin %30) kullandığı için = 40_s+60_d olduğunu varsayalım. Öyle ki, bu durumda, ham ve yardımcı maddelerin değerinde 30'dan 80'e basit bir artış, bileşimi eşitleyebilecektir, öyle ki, şimdi, ikinci sermaye, makine olarak 10'a karşılık 80 hammadde ve 60 işgücünden, ya da 90_s+60_d'den oluşacaktır, bu da yüzde olarak gene = 60_s+40_d olacaktır. Başka bir deyişle, eşit organik bileşimdeki sermayeler, farklı değer bileşiminde olabilirler ve aynı değer-bileşimi yüzdelerine sahip olan sermayeler değişik organik bileşim dereceleri gösterebilir ve böylece emeğin toplumsal üretkenliğinin gelişmesinde farklı aşamalar ifade edebilirler. O halde, salt tarımsal sermayenin genel değer-bileşimi düzeyinde olması durumu, onda emeğin toplumsal üretkenliğinin de eşit ölçüde çok gelişmiş olduğunu tanıtlamayacaktır. Yalnızca gene onun üretim koşullarının bir parçasını oluşturan kendi ürününün daha pahalı olduğunu, ya da eskiden yakında bulunan gübre gibi yardımcı maddelerin şimdi uzaktan getirilmek zorunda olduğunu vb. tanıtlayacaktır.

Ama, bundan ayrı olarak, tarımın kendine özgü niteliği hesaba katılmalıdır.

Emekten tasarruf sağlayan makinelerin, kimyasal yardımların vb. tarımda daha çok kullanıldığını, ve bu yüzden değişmeyen sermayenin, kullanılan işgücü kütlesine kıyasla, yalnızca değer olarak değil, aynı zamanda, kütle olarak da, teknik açıdan arttığını varsayalım, o zaman, tarımda, (madencilikte olduğu gibi) sorun, yalnızca emeğin toplumsal üretkenliği değil, aynı zamanda da, doğal koşullarına bağlı olan doğal üretkenliğidir. Tarımdaki toplumsal üretkenlik artışının doğal güçteki azalışı güçbelâ karşılaması, ya da hatta

karşılamaması —bu karşılama gene de ancak kısa bir süre için etkili olacaktır— mümkündür, öyle ki, buradaki teknik gelişmeye karşın, üründe hiç bir ucuzlama olmaz, yalnızca daha da büyük bir fiyat artışı engellenir. Ayrıca nispî artı-ürün artarken, yükselen tahıl fiyatlarıyla, ürünlerin mutlak kütlesinin azalması da mümkündür; şöyle ki, esas olarak, yalnızca aşınma ve eskimenin yenilenmesini gerektiren makine ve hayvanlardan oluşan değişmeyen sermayedeki nispî bir artış ve ürün içinden, tam olarak sürekli yenilenmeyi gerektiren ücretlere harcanan değişmeyen sermayedeki buna tekabül eden bir azalış durumunda bu böyle olur.

Dahası, tarımdaki ilerleme ile, teknik yardımların daha az gelişmiş olması halinde piyasa-fiyatında daha büyük bir artış gerektirecek olan, daha fakir toprağı ekmek ve ondan bir rant elde etmek için, piyasa-fiyatında ortalamanın üstünde yalnızca mütevazı bir artışın gerekli olması da mümkündür.

Örneğin daha geniş-ölçekli sığır yetiştiriciliğinde, kullanılan işgücü kütlesinin, sığırın kendisi tarafından temsil edilen değişmeyen sermayeye kıyasla, çok küçük olması gerçeği, tarımsal sermayenin, tarım-dışındaki ortalama toplumsal sermayenin harekete geçirdiğinden, yüzde olarak, daha fazla işgücünü harekete geçirdiği iddiasını çürütüyor diye kabul edilebilir. Ama burada belirtmek gerekir ki rant tahlilinde belirleyici olarak, uygar ulusların arasında başlıca geçim araçlarını sağlayan ana bitkisel gıda maddelerini üreten tarımsal sermaye bölümünü ele aldık. Adam Smith —ve bu onun değerli yanlarından biridir— zaten göstermiştir ki, sığır yetiştiriciliğinde ve genel olarak, baş geçim aracının, yani tahılın üretilmesi işinde kullanılmayan toprağa yatırılan sermayeler için, tamamen farklı bir fiyat belirlenmesi gözlemlenecektir. Yani bu durumda, fiyat öyle bir biçimde belirlenir ki, —örneğin sunî bir otlak olarak sığır yetiştiriciliği için kullanılan, ama aynı kolaylıkla, belli

bir kalitedeki tahıl tarlalarına dönüştürülebilecek olan— toprağın ürününün fiyatı, aynı kalitede ekilebilir toprak üzerindeki rantın aynısını üretmeye yetecek yüksekliğe çıkmalıdır. Başka bir deyişle, tahıl tarlalarının rantı, sığırın fiyatında belirleyici bir öğe haline gelir ve bu nedenle Ramsay, bu biçimde sığırın fiyatının rant tarafından, toprak mülkiyetinin iktisadî ifadesi tarafından, kısacası, toprak mülkiyeti aracılığıyla sunî olarak yükseltildiğini haklı olarak belirtmiştir.*

"Ekimin yayılması ile, işlenmemiş kırlar, kasabın etine olan talebin karşılanması için yetersiz hale gelirler. Ekili toprakların büyük bir parçasının sığır yetiştiriciliği ve beslenmesi için kullanılması gerekir, bu yüzden de sığırın fiyatı, yalnızca onların bakımı için gerekli olan emeği değil, çiftçilikte kullanılan böyle bir topraktan toprakbeyinin elde edebileceği rantı ve çiftçinin elde edebileceği kârı da ödemeye yetecek kadar olmalıdır. En ekilmemiş sahalarda üretilen sığır, aynı pazara getirildiği zaman, ağırlıklarıyla ve iyilikleriyle orantılı olarak, en işlenmiş topraklar üzerinde yetiştirilenlerle aynı fiyata satılır. Bu sahaların sahipleri bundan yararlanır ve topraklarının rantını sığırlarının fiyatı ile orantılı olarak yükseltirler." (Adam Smith, Kitap I, Bölüm XI, Kısım 1.) Bu durumda, gene, tahıl-rantından farklı olarak farklılık rantı en kötü toprağın lehindedir.

Mutlak rant, ilk bakışta, salt bir tekel fiyatını rantın sorumlusu yapar gibi görünen bir olguyu açıklar. Adam Smith'in örneği ile devam ederek, örneğin insan faaliyetinden bağımsız olarak var olan, yani ağaç yetiştiriciliği ve bakımının bir ürünü olmayan herhangi bir Norveç ormanının sahibini ele alalım. Eğer bu ormanın sahibi, belki de İngiltere'den gelen bir talebin sonucu olarak tomruk kestiren bir kapitalistten bir rant alırsa, ya da bu orman sahibi, kapitalist sıfatıyla hareket ederek tomruğu kendisi kestirirse, o zaman yatırılan

* G. Ramsay, *An Essay on the Distribution of Wealth*, Edinburgh 1836, s. 278-279. —*Ed.*

sermayeden ayrı olarak tomruktan onun eline büyük ya da küçük bir miktarda rant geçecektir. Bu, doğanın saf bir ürününden elde edilen saf bir tekel fiyatı gibi görünür. Ama aslında, burada, sermaye, hemen tümüyle emeğe harcanan bir değişen parçadan oluşur ve böylece de aynı büyüklükteki bir başka sermayeye göre, daha fazla artı-emeği harekete geçirir. O halde, kerestenin değeri, daha yüksek bir organik bileşimdeki sermayenin ürününün değerine göre, daha fazla ödenmemiş emek ya da artı-değer fazlası içerir. Bu nedenle, bu tomruktan ortalama kâr elde edilebilir ve rant biçiminde önemli bir artı, orman sahibinin payına düşebilir. Tersine olarak, tomruk kesiminin kolaylıkla yaygınlaştırılabilmesi, bir başka deyişle, üretiminin kolaylıkla hızla artırılabilmesi sayesinde, tomruğun fiyatının, değerine eşit olması için, ve böylece de, (ortalama kâr olarak kapitaliste düşen bölümün üstündeki) tüm ödenmemiş emek fazlasının, rant biçiminde orman sahibinin eline geçmesi için, talep çok büyük ölçüde artmalıdır.

Yeni ekime açılan toprağın daha önce ekilen en kötü topraktan daha da düşük kalitede olduğunu varsaymıştık. Eğer iyiyse, bir farklılık rantı getirir. Ama biz, burada, tam tamına, rantın bir farklılık rantı olarak ortaya çıkmadığı durumu tahlil ediyoruz. Mümkün olan yalnızca iki durum vardır: Yeni ekilen toprak ya eskiden ekilen topraktan daha düşük kalitededir, ya da onun kadar iyidir. Eğer düşük kalitede ise, sorun zaten tahlil edilmiş bulunuyor. Geriye yalnızca, onun kadar iyi olduğu durumun tahlil edilmesi kalıyor.

Farklılık rantı tahlilimizde geliştirmiş olduğumuz üzere, ekimin ilerlemesi pekâlâ, daha kötü toprak kadar, eşit ölçüde iyi ya da hatta daha iyi toprakları da sürüme açabilir.

Birincisi. Çünkü farklılık rantında (ya da, farklılık olmayan rant durumunda bile, bir yandan genel olarak toprak verimliliğinin, öte yandan da toprağın yerinin, onun, bir kâr

ve rant getirecek biçimde, düzenleyici piyasa-fiyatında ekimine izin verip vermeyeceği sorusu her zaman doğduğuna göre, genel olarak herhangi bir rantta) iki koşul, bazan biri ötekini hükümsüz kılarak, bazan da sırasıyla belirleyici etkiyi yaparak, karşıt yönlerde çalışırlar. Piyasa-fiyatındaki artış —ekimin maliyet-fiyatının düşmemiş olması, yani hiç bir teknik ilerlemenin daha fazla ekime yeni bir hız vermemiş olması koşuluyla— yeri yüzünden daha önce rekabet dışına atılmış daha verimli toprağı ekime açabilir. Ya da, düşük kalitedeki toprağın yerinin üstünlüğünü öyle artırabilir ki, onun daha az olan verimliliği bununla dengelenir. Ya da piyasa-fiyatında hiç bir artış olmaksızın, yer ulaştırma araçlarındaki gelişme aracılığıyla daha iyi toprakları rekabete sokabilir, Kuzey Amerika'nın geniş kırlık devletlerinde geniş çapta gözlemlenebileceği gibi. Daha eski uygarlığa sahip ülkelerde, Wakefield'in doğru olarak gözlemlediği gibi yerin belirleyici olduğu kolonilerdekiyle aynı ölçüde olmasa bile, sürekli olarak aynı şey yer alır.* O halde özetlersek, yerin ve verimliliğin çelişen etkileri, ve sürekli olarak dengelenen ve durmadan, eşitlenmeye yönelik ilerici değişikliklerden geçen yer faktörünün değişkenliği, sıra ile, eşit ölçüde iyi, daha iyi ve daha kötü toprak alanlarını ekim altındaki eski toprak alanlarıyla yeni rekabete sokar.

İkincisi. Doğa biliminin ve fennî tarımın gelişmesiyle, toprağı oluşturan unsurları hemen hizmete hazır duruma sokabilen araçlar değiştirilerek toprağın verimliliği de değiştirilir. Bu yolla, bir zamanlar düşük kalitede gözü ile bakılan Fransa'daki ve İngiltere'nin doğu kontluklarındaki hafif toprak tipleri, son zamanlarda birinci duruma yükselmişlerdir. (Bkz: Passy.**) Öte yandan, kötü kimyasal bileşiminden ötürü değil de, ekimini önleyen bazı mekanik ve fizikî engeller-

* [E. Wakefield.] *England and America. A Comparison of the Social and Political state of both Nations*, Vol. I, London 1833, s. 214-215. —*Ed.*

** H. Passy, *Rente du sol. Dictionnaire de l'économie politique*'te, Tome II, Paris 1854, s. 515. —*Ed.*

den ötürü düşük kalitede sayılan toprak, bu engelleri yenecek araçlar bulunur bulunmaz, iyi toprak haline dönüştürülür.

Üçüncüsü. Bütün eski uygarlıklarda, örneğin devlet mülkiyetindeki topraklar, komün toprakları vb. biçimindeki eski tarihsel ve geleneksel ilişkiler, büyük toprak parçalarını, salt keyfî olarak ekilmekten alıkoymuşlardır, bunlar ekime, ancak azar azar dönmektedirler. Bunların ekime açılma sırası ne iyi kalitelerine, ne de yerlerine değil, tümüyle dış koşullara bağlıdır. Tarım Alanlarının Meraya Çevrilmesi Yasaları aracılığıyla, ardarda, özel mülk haline gelen ve sürüme açılan İngiliz komün topraklarının tarihi izlenirken, Liebig gibi bir modern tarım kimyacısının, bazı alanları, kimyasal özellikleri yüzünden ekim için ayırıp ötekileri dıştalayarak bu toprakların bu sıra ile seçimini gösterdiği yolundaki fantastik fikirden daha gülünç bir şey olamaz. Bu durumda daha belirleyici olan şey, hırsızı yaratan fırsattır; büyük toprakbeylerinin mal edinmelerini haklı göstermek için başvurdukları görünüşte azçok makul hukukî hilelerdir.

Dördüncüsü. Nüfusun ve sermaye artışının herhangi bir zaman ulaştığı gelişme aşamasının, ekimin genişlemesine, esnek de olsa, bazı sınırlar koyması gerçeğinden başka piyasa-fiyatını geçici olarak etkileyen —bir dizi iyi ve kötü mevsim gibi— raslansal etkilerden başka, tarımın daha geniş bir alana yayılması, sermaye piyasasının genel durumuna ve bir ülkedeki iş koşullarına bağlıdır. Para darlığı dönemlerinde, tarıma ek sermaye yatırılması için, ekilmemiş toprağın kiracıya —ister rant ödesin, ister ödemesin farketmez— bir ortalama kâr getirmesi yetmeyecektir. Bir sermaye fazlalığının olduğu denemelerde, piyasa-fiyatında bir artış olmaksızın bile, eğer yalnızca öteki normal koşullar mevcutsa, sermaye tarıma akacaktır. O zamana kadar ekilmiş olandan daha iyi toprak, aslında, salt elverişsiz yeryüzünden, ya da o zamana kadar kullanımının karşısına aşılmaz engeller çıkmışsa ya da raslansal olarak, rekabet dışında tutulmuş ola-

caktır. Bu nedenle, biz, yalnızca son ekilenler kadar iyi olan topraklarla ilgileneceğiz. Ancak, gene de, ekim için temizleme maliyetinde, yeni toprak ile son ekilen arasında farklılık vardır. Ve bu işe girişilip girişilmeyeceği, piyasa-fiyatlarının düzeyine ve kredi koşullarına bağlıdır. Bu durumda, bu toprak, gerçekten rekabete girer girmez öteki koşulların eşit olduğu varsayılırsa piyasa-fiyatı bir kez daha, önceki düzeyine düşecektir, ve yeni toprak o zaman, buna tekabül eden eski toprakla aynı rantı getirecektir. Bunun hiç rant getirmediği varsayımı, bu varsayımın savunucularınca, tam da tanıtlamaları istenen şey, varsayılarak, yani son toprağın hiç rant getirmediği varsayılarak tanıtlanmaktadır. Aynı biçimde, son yapılan evlerin, kiraya verilmiş olsalar bile, asıl ev-rantı dışında, bina için hiç bir rant getirmediği de tanıtlanabilir. Oysa aslında, sık sık, uzun bir süre için boş kaldıkları zaman, herhangi bir ev-rantı bile getirmezden önce, rant getirirler. Tıpkı, belli bir toprak parçasında ardarda sermaye yatırımlarının, orantılı bir artı ve böylece de birinci yatırımla aynı rantı getirebilmeleri gibi, son ekilenle aynı kalitede olan tarlalar da, aynı maliyet için aynı kazancı getirebilirler. Aksi halde, aynı kalitedeki tarlaların nasıl olup da ardarda ekime açıldığı tümüyle açıklanamaz olacaktır; öyle görünmektedir ki, ya bunların tümünü birlikte almak, ya da geri kalanların hepsini rekabete sokmamak için, bunun yerine bunlardan bir tekini bile almamak gerekir. Toprakbeyi, her zaman bir rant elde etmeye, yani hiç karşılığında bir şeyler almaya hazırdır. Ama, sermaye isteklerini gerçekleştirmek için belli koşullar gerektirir. Bu yüzden, toprak parçaları arasındaki rekabet, toprakbeyinin onların rekabetini istemesine değil, yeni alanlarda öteki sermayelerle rekabet etmek isteyen mevcut sermayeye bağlıdır.

Asıl tarımsal rant salt bir tekel fiyatı olduğu ölçüde, bu sonuncusu ancak çok küçük olabilir, tıpkı, ürünün de-

ğerinin, onun üretim fiyatı üstündeki fazlası ne olursa olsun, normal koşullar altında, burada mutlak rantın ancak küçük olabileceği gibi. O halde, mutlak rantın özü şundan ibarettir: Aynı artı-değer oranı ya da emeğin sömürülme derecesi verilmişse, çeşitli üretim alanlarındaki eşit ölçüde büyük sermayeler, değişen ortalama bileşimlerine uygun olarak farklı miktarlarda artı-değer üretirler. Sanayide bu çeşitli artı-değer kütleleri, bir ortalama kâr halinde eşitlenirler ve toplumsal sermayenin tam parçaları olarak bireysel sermayeler arasında eşit biçimde dağıtılırlar. Üretim ya tarım ya da hammaddelerin çıkarılması için toprağı gerektirdiği zaman, toprak mülkiyeti, toprağa yatırılan sermayeler arasında böyle bir eşitlenmeyi engeller, ve aksi halde genel kâr oranına eşitlenmeye katılacak olan artı-değerin bir bölümünü ele geçirir. O halde, rant, metaların değerinin ya da daha özel olarak artı-değerin bir bölümünü oluşturur ve onu emekçilerinden çekip almış olan kapitalistlerin kucağına düşeceği yerde, onu kapitalistlerden çekip alan toprakbeylerinin payına düşer. Bununla, tarımsal sermayenin tarım-dışı sermayenin eşit büyüklükteki bir bölümünden daha fazla emeği harekete geçirdiği varsayılmaktadır. Bu ayrılığın ne ölçüye vardığı, ya da hiç varolup olmadığı, sanayie kıyasla tarımın nispî gelişmesine bağlıdır. Değişmeyen sermayeye kıyasla değişen sermayedeki orantılı azalış, sınaî sermayede, tarımsal sermayede olduğundan, hâlâ daha büyük olmadıkça, bu farkın azalması gerektiği, durumun niteliği gereğidir.

Bu mutlak rant, değişmeyen sermayenin bir öğesinin, hammaddenin hiç bulunmadığı ve makine ve öteki sabit sermayeden oluşan sermayenin çok önemli olduğu dallar hariç, en düşük sermaye bileşiminin hüküm sürdüğü asıl istihraç sanayiinde daha da önemli bir rol oynar. Rantın tümüyle bir tekel fiyatına atfedilebilir göründüğü tam da burada, metaların değerleri üzerinden satılmaları için ya da rantın bir me-

tam artı-değerinin onun üretim fiyatı üstündeki tüm fazlasına eşit olması için, olağanüstü elverişli piyasa koşulları gereklidir. Bu, örneğin, balıkçılıktan, taş ocaklarından, doğal ormanlardan vb. gelen rant için geçerlidir.[12]

[12] Ricardo bunu çok yüzeysel bir biçimde ele almaktadır. Bkz: *Principles*'da. Bölüm II'nin tam başında, Norveç'teki orman rantına ilişkin olarak Adam Smith'e karşı olan pasaj

KIRKALTINCI BÖLÜM

ARSA RANTI. MADENCİLİKTEKİ RANT. TOPRAĞIN FİYATI

NEREDE bir rant varsa, orada her zaman farklılık rantı ortaya çıkar ve tarımsal farklılık rantı gibi, aynı yasalarla yönetilir. Nerede doğal güçler tekel altına alınabiliyor ve onları kullanan sanayici kapitaliste bir artı-kâr garanti ediyorsa, ister çağlayanlar, zengin madenler, balıkla dolu sular, isterse daha elverişli bir yerde bulunan bir arsa olsun, burada, yeryüzünün bir bölümüne tasarruf nedeniyle bu doğal nesnelerin sahibi haline gelmiş olan kişi, bu artı-kârı, rant biçiminde, işlev yapmakta olan sermayeden çekip alacaktır. Adam Smith, yapı amacına ilişkin toprak açısından, bunun rantının temelinin, bütün tarım-dışı topraklarınki gibi, asıl tarımsal rant tarafından düzenlendiğini ileri

sürmüştür (Kitap I, Bölüm XI, 2 ve 3). Bu rant, her şeyden önce, burada, yerin, farklılık rantı üzerindeki ağır basan etkisiyle (örneğin bağlarda ve büyük kentlerdeki arsalarda çok önemlidir); ikinci olarak, tek faaliyeti (özellikle madenlerde) sanayici kapitalistten farklı olarak, hiç bir şey katmadığı ve uğruna hiç bir şeyi tehlikeye atmadığı toplumsal gelişmedeki ilerlemeden yararlanmak olan malsahibinin, elle tutulur ve tam pasifliği ile; ve nihayet, özellikle yoksulluğun en utanmazca sömürüsü aracılığıyla (çünkü yoksulluk, ev-kirası için Potosi madenlerinin İspanya için olabildiğinden daha kazançlıdır[13]) pek çok durumda tekel fiyatlarının hüküm sürmesiyle, ve sınaî sermaye ile el ele verip birleştiği zaman, ücret mücadeleleriyle uğraşan emekçilere karşı, onları oturulacak bir yer olarak yeryüzünden hemen hemen kovmakta bir araç olarak kullanılabilen toprak mülkiyetinin korkunç gücüyle ayırdedilir.[14] Böylece, toprak mülkiyeti, genel olarak toprakbeyine, arz cismini, toprağın içini, havayı ve böylece de yaşamın sağlanması ve gelişmesini sömürme ayrıcalığı verdiğinden, toplumun bir parçası, yeryüzünde oturma izni için, ötekinden haraç alır. Yalnızca nüfus artışı ve onunla birlikte büyüyen barınak talebi değil, ya toprağa katılan, ya da tüm sınaî yapılar, demiryolları, depolar, fabrika yapıları, doklar vb. gibi onun üzerinde kök salan ve ona dayanan sabit sermayenin gelişmesi de, zorunlu olarak bina rantını artırır. Bir eve yatırılan sermaye üzerinden faiz ve amortismanı oluşturduğu ölçüde ev-rantının, salt toprak için olan rantla karıştırılması, bu durumda, Carey gibi bir kişinin tüm iyiniyetiyle bile, özellikle, İngiltere'de olduğu gibi toprakbeyi ve yapı spekülatörü farklı kişiler olduğu zaman mümkün değildir. Burada iki öğe ele alınmalıdır: bir yandan, yeryüzünden yeniden-üretim ya da istihraç için yararlanılması; öte yan-

[13] Laing [*National Distress; its Causes and Remedies,* London 1844. —*Ed.*], Newmann [*Lectures on Political Economy,* London 1857. —*Ed.*].

[14] Crowlington grevi, Engels, *Lage der arbeitenden Klasse in England,* s 307.

dan da, tüm üretimin ve tüm insan faaliyetinin bir öğesi olarak gerekli olan yer. Ve topraktaki mülkiyet, her iki anlamda da haracını ister. Arsalara olan talep, yer ve temel olarak toprağın değerini yükseltir, böylece de yapı malzemesi olarak hizmet eden arz cisminin öğelerine olan talep de aynı zamanda artar.[15]

Hızla büyüyen kentlerde, özellikle inşaatın bir sanayi olarak sürdürüldüğü yerlerde, örneğin Londra'da, yapı spekülasyonunda gerçek amacı, evin değil, toprak rantının oluşturduğu Londra'daki büyük bir yapı spekülatörü olan Edward Capps'ın, 1857 Banka Yasaları Seçme Komitesi önünde yaptığı, Kitap II, Bölüm XII'de* aktarılan tanıklıkla zaten gösterilmişti. Capps, orada, n° 5435'te şöyle diyordu: "Kanımca dünyada yükselmek isteyen bir insan dürüst bir iş sürdürerek yükselmeyi pek az umabilir ... buna spekülatif inşaatı eklemek zorundadır ve bu çok küçük bir çapta yapılmamalıdır; ... çünkü inşaatçı, yapıların kendilerinden çok az kâr eder; kârının esas kısmını gelişen toprak rantlarından elde eder. Belki bir parça toprak alır ve onun için yılda 300 sterlin vermeyi kabul eder; özenle planlayarak ve üzerine bazı yapı türleri kondurarak, ondan yılda 400 sterlin ya da 450 sterlin kazanmayı başarabilir, ve onun kârı, çoğu durumda hemen hiç dönüp bakmadığı ... yapıların kârından çok, yılda 100 sterlin ya da 150 sterlinlik artan toprak rantı olacaktır." Ve parantez olarak, unutulmamalıdır ki, genellikle 99 yılın sonunda, sözleşmenin bitiminden sonra, bütün binalarıyla ve —genellikle bu arada iki üç kat artmış olan toprak rantı ile— toprak, yapı spekülatöründen ya da onun yasal varisinden başlangıçtaki son toprakbeyine döner.

Asıl madencilik rantı, tarımsal rantla aynı yoldan belir-

[15] "Londra caddelerinin düzeltilmesi, İskoçya kıyılarındaki bazı kıraç kayalık sahiplerinin, eskiden hiç rant getirmeyen şeyden bir rant elde etmelerini mümkün kıldı." Adam Smith, Kitap I, Bölüm XI, 2.

* Bkz: *Kapital,* İkinci Cilt, Onikinci Bölüm, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 265-266. —*Ed.*

lenir. "Bazı madenler vardır ki, bunların ürünleri, emeği ödemeye ve olağan kârları ile birlikte, onları çalıştırmakta kullanılan sermayeyi yerine koymaya güçbela yetişir. Bunlar işin girişimcisine biraz kâr getirirler, ama toprakbeyine hiç rant getirmezler. Bunlar. ancak toprakbeyi tarafından kârlı bir biçimde işletilebilirler, toprakbeyi, işe girişen kendisi olduğundan, bu işte kullandığı sermayeden olağan kârı elde eder. İskoçya'daki pekçok kömür madeni bu yolla çalıştırılır, ve başka bir yolla da çalıştırılamaz. Toprakbeyi, bir miktar rant ödemeksizin bunları hiç kimsenin çalıştırmasına izin vermeyecektir, ve hiç kimsenin de herhangi bir rant ödemeye gücü yetmez." (Adam Smith, Kitap I, Bölüm XI, 2)

Rantın, ondan bağımsız olarak ürünün ya da toprağın bir tekel fiyatı mevcut olduğu için, bir tekel fiyatından mı kaynaklandığı, yoksa, bir rant mevcut olduğu için ürünlerin bir tekel fiyatından mı satıldığı arasında bir ayırım yapılmalıdır. Bir tekel fiyatından sözettiğimiz zaman, genel olarak, genel üretim fiyatıyla olduğu kadar ürünlerin değeriyle de belirlenen fiyattan bağımsız olarak yalnızca alıcıların satın alma şevkleri ve ödeme yetenekleriyle belirlenen bir fiyatı kastediyoruz. Ancak nispeten küçük miktarlarda üretilebilen çok olağanüstü bir kalitede şarap üreten bir bağ, bir tekel fiyatı getirir. Ürünün değerinden fazlalığı, tümüyle, titiz şarapiçicisinin serveti ve düşkünlüğü ile belirlenecek olan bu tekel fiyatından, bağcı, önemli bir artı-kâr sağlayacaktır. Bir tekel fiyatından gelen bu artı-kâr, ranta dönüştürülür ve bu biçimiyle, yeryüzünün, eşsiz özelliklerle donanmış bu parçasına tasarruf hakkı sayesinde, toprakbeyinin kucağına düşer. O halde burada tekel fiyatı rantı yaratır. Öte yandan, eğer tahıl, yalnızca üretim fiyatının üstünde değil, ama toprak mülkiyetinin, ekilmemiş toprağa rant ödenmeksizin sermaye yatırılmasına koyduğu sınırlar yüzünden, değerinin de üstünde satılırsa, rant bir tekel fiyatı yaratacaktır. Birtakım insanların, toplumun artı-değerinin bir bölümünü haraç olarak

ve üstelik üretimin gelişmesiyle sürekli olarak artan bir ölçüde kendilerine mal etmelerini mümkün kılan tek şeyin, bunların yeryüzünün temellük hakkı olduğu, kapitalize edilen rantın, yani tam da bu kapitalize edilen haracın, bu nedenle başka herhangi bir ticaret maddesi gibi satılabilen toprağın fiyatı olarak görünmesi gerçeği ile gizlenmektedir. Bu yüzden, alıcı, rant hakkının, bedavadan ve kapitalistin emeği, riski ve girişimcilik ruhu olmaksızın elde edildiğini değil, bunun yerine rant hakkı için bir eşdeğer ödediğini düşünür. Daha önce de belirtildiği gibi, rant, alıcıya, yalnızca, toprağı ve dolayısıyla rant hakkını satın aldığı sermayenin faizi gibi görünür. Aynı biçimde, köle sahibi, satın aldığı bir zenciye kendi mülkü gözü ile bakar, kölelik kurumu bu sıfatla onu bu zenci üzerinde hak sahibi kıldığı için değil, onu, herhangi bir başka meta gibi, alım satım yoluyla elde ettiği için bu böyledir. Ama temellük hakkının kendisi, satışla yalnızca aktarılır, yaratılamaz. Temellük hakkı satılmadan önce varolmalıdır, ve bir dizi satış, sürekli yineleme ile, bu hakkı, bir tek satışın yaratabildiğinden daha fazla yaratamaz. Onu ilk olarak yaratan şey, üretim ilişkileri idi. Bunlar derilerini değiştirmeleri gereken noktaya ulaşır ulaşmaz, iktisadî ve tarihî açıdan haklı olan ve toplumsal yaşamı yaratan süreçten doğan temellük hakkının maddî temeli de, ona dayanan bütün işlemlerle birlikte, bir kenara atılır. Toplumun daha yüksek bir iktisadî biçimi açısından, tek tek bireylerce, yeryüzünün özel sahipliği, bir adamın ötekine özel sahipliği kadar saçma görünecektir. Bütün bir toplum, bir ulus bile, ya da hatta hepsi bir arada var olan toplumların tümü birden bile yeryüzünün sahibi değillerdir. Bunlar onun yalnızca zilyetleri, yararlanma hakkı sahipleridir, ve *boni patres familias** gibi onu gelecek kuşaklara, ilerlemiş bir durumda devretmeleri gerekir.

---

* Ailenin büyük babası. —ç.

Aşağıdaki toprağın fiyatı tahlilinde, tüm rekabet dalgalanmalarını, tüm toprak spekülasyonunu ve ayrıca toprağın üreticilerin temel aletini oluşturduğu ve bu nedenle onlarca hangi fiyatla olursa olsun satın alınması gerektiği küçük toprak mülkiyetini hesaba katmıyoruz.

I. Toprağın fiyatı rant yükselmeksizin yükselebilir, şöyle ki:

1) Faiz oranındaki rantın daha pahalı satılmasına neden olan salt bir düşüş ile, ve böylece kapitalize edilmiş rant, ya da toprağın fiyatı yükselir;

2) Toprağa katılan sermayenin faizi yükseldiği için.

II. Rant arttığı için toprağın fiyatı yükselebilir.

Toprağın ürününün fiyatı yükseldiği için, rant artabilir, bu durumda, en kötü ekili toprak üzerindeki rant, ister büyük ister küçük olsun, isterse hiç olmasın, farklılık rantı oranı her zaman artar. Oran ile, ranta dönüştürülen artı-değer bölümünün, tarımsal ürünü üreten yatırılan sermayeye oranını kastediyoruz. Bu, artı-ürünün, toplam ürüne oranından farklıdır, çünkü, toplam ürün, yatırılan sermayenin tümünü, yani ürünün yanısıra var olmaya devam eden sabit sermayeyi kapsamaz. Öte yandan, bu oran, farklılık rantı getiren topraklarda ürünün artan bir bölümünün, bir artı-ürün fazlasına dönüştüğü gerçeğini içerir. En kötü toprağın tarımsal ürününün fiyatındaki artış, önce rantı ve böylece de toprağın fiyatını yaratır.

Oysa rant, tarımsal ürünün fiyatında bir yükselme olmadan da artabilir. Bu fiyat sabit kalabilir ya da hatta azalabilir.

Eğer fiyat sabit kalırsa, rant, (tekel fiyatlarından ayrı olarak) yalnızca, bir yandan, eski topraklara yatırılan sermaye miktarının aynısı verilmişken, daha iyi kalitede yeni topraklar ekildiği, ama bunlar artan talebi karşılamaya ancak yettiği, öyle ki, düzenleyici piyasa-fiyatı aynı kaldığı için büyüyebilir. Bu durumda, eski toprakların fiyatı yükselmez, ama yeni ekilen toprakların fiyatı eskilerinkinin üstüne çıkar.

Ya da, öte yandan, nispî üretkenliğin ve piyasa-fiyatının aynı kaldığını varsayarsak, toprağı işleyen sermaye kütlesi arttığı için rant yükselir. Rantın böylece, yatırılan sermayeye kıyasla aynı kalmasına karşın, gene de, kütlesi, örneğin iki katına çıkabilir, çünkü, sermayenin kendisi iki katına çıkmıştır. Fiyatta hiç bir düşüş olmadığından ikinci sermaye yatırımı, tıpkı birincisi gibi, bir artı-kâr getirir ve bu da, gene, sözleşmenin bitiminden sonra ranta dönüştürülür. Burada rantın kütlesi artar çünkü bir rant üreten sermayenin kütlesi artar. Aynı toprak parçasındaki çeşitli ardarda sermaye yatırımlarının ancak ürünleri eşit olmadığı sürece rant üretebilecekleri, öyle ki, böylece bir farklılık rantı doğabileceği tezi 1.000 sterlinlik iki sermayeden herbiri eşit üretkenlikteki iki tarlaya yatırıldığı zaman her iki tarlanın da, farklılık rantı üreten daha iyi bir toprak tipine ait olmalarına karşın, bunlardan yalnızca birinin rant üretebileceği savına indirgenir. (Rant kütlesi, bir ülkenin toplam rantı, bu yüzden, tek tek toprak parçalarının fiyatı, ya da rant oranı, ya da hatta, tek tek toprak parçaları üzerindeki rant kütlesi de mutlaka artmaksızın, yatırılan sermaye kütlesi ile büyür; bu durumda rant miktarı, ekimin daha geniş bir alana yayılması ile büyür. Hatta bu, tek tek toprak parçaları üzerindeki rantta bir azalma ile bile birleşebilir.) Aksi halde, bu tez, öteki teze, yani yanyana bulunan iki farklı toprak parçasındaki sermaye yatırımı aynı parçadaki ardarda sermaye yatırımlarından farklı yasalar izler tezine yolaçacaktır, oysa farklılık rantı, tam da, her iki durumda da yasanın özdeşliğinden, ister aynı tarlaya, ister farklı tarlalara yatırılan sermayenin artan üretkenliğinden çıkmaktadır. Burada var olan ve görmezlikten gelinen tek değişiklik, ardarda sermaye yatırımlarının, farklı toprak parçalarına uygulandığında, toprak mülkiyeti engeli ile karşılaşmasıdır; aynı toprak parçasına ardarda sermaye yatırımlarında durum böyle değildir. İki farklı sermaye biçiminin pratikte birbirini gemlediği, karşıt

eğilimleri açıklayan şey budur. Burada, hiç bir zaman sermayede herhangi bir farklılık ortaya çıkmaz. Eğer sermayenin bileşimi ve bunun gibi, artı-değer oranı aynı kalırsa, kâr oranı değişmeden kalır, öyle ki sermaye iki katına çıktığı zaman, kâr kütlesi iki katına çıkar. Aynı biçimde, rant oranı, varsayılan koşullar altında aynı kalır. Eğer 1.000 sterlinlik bir sermaye x'lik bir rant üretirse, 2.000 sterlinlik bir sermaye, varsayılan koşullar altında, $2x$'lik bir rant üretir. Varsayımımıza göre, iki kata çıkan sermaye aynı tarlada işlediğine göre, değişmeden kalan toprak alanına ilişkin olarak hesaplanan rant düzeyi, kütle olarak artışının bir sonucu olarak da artmıştır. 2 sterlinlik bir rant getiren aynı akr, şimdi 4 sterlin getirir.[16]

Artı-değerin bir bölümünün, para-rantın —çünkü para, değerin bağımsız ifadesidir— toprağa oranı, aslında saçma ve akla-aykırıdır; çünkü, burada, birbirleriyle ölçülmüş olan büyüklükler, kıyas kabul etmezler — bir yanda, özel bir kullanım-değeri, şu kadar *feet*-karelik bir toprak parçası ve öte yanda değer, özellikle artı-değer. Aslında bu, verilen koşullar altında, şu kadar *feet*-kare toprağın sahipliğinin, bu *feet*-karede, patetes içindeki bir domuz gibi debelenen sermayenin gerçekleştirdiği belli bir miktar ödenmemiş emeği, toprak sahibinin çekip almasını mümkün kıldığından başka bir şey ifade etmez. [Elyazmasında burada parentez içinde

[16] Rant üzerindeki önemli çalışmasını Kitap IV'te tartışacağımız Rodbertus'un iyi yönlerinden biri, bu noktayı geliştirmiş olmasıdır. Ama, bir hata işleyerek, birinci olarak sermaye açısından bir kâr artışının, her zaman bir sermaye artışı ile ifade edildiğini, öyle ki kâr kütlesi artınca oranın aynı kaldığını varsayımıştır. Oysa bu hatalıdır, çünkü sermaye bileşiminde bir değişiklik verilmişse, emeğin sömürülmesi aynı kalsa da, kâr oranı artabilir, bunun nedeni, tam da, sermayenin değişmeyen bölümünün orantılı değerinin değişen bölümüne oranla düşmesidir. İkinci olarak, sanki klasik ekonominin, rant artışı ya da düşüşüne ilişkin tahlilindeki genel öncülü bu imiş gibi, para-rantın, nicel olarak belirli bir toprak parçasına, örneğin bir akra oranını ele alma hatasını işlemiştir. Bu da hatalıdır. Klasik ekonomi, rantı doğal biçimiyle ele aldığı ölçüde, rant oranını, ürüne göre, ve rantı para-rant olarak ele aldığı ölçüde, yatırılan sermayeye göre inceler, çünkü aslında bunlar rasyonel ifadelerdir.

yazılmış, ama sonradan üstü çizilmiş, "Liebig" adı vardır. —*F.E.*] Ama *prima facie*, ifade, insanın beş liralık bir paranın dünyanın çapıyla ilişkisinden sözetmek istemesiyle aynıdır. Ancak, bazı iktisadî ilişkilerin ortaya çıktıkları ve uygulamada kendilerini gösterdikleri akla-aykırı biçimlerin uzlaşması, bu ilişkilerin, günlük yaşamlarındaki aktif aracılarını etkilemez. Ve bunlar böyle ilişkiler içinde hareket etmeye alışık olduklarına göre, burada tuhaf hiç bir şey bulmamaktadırlar. Tam bir çelişki, onlara birazcık bile esrarlı gelmez. İç bağıntılarından ayrılmış olan ve kendi başlarına tecrit edildikleri zaman saçma olan belirtiler arasında, sudaki bir balık kadar rahattırlar. Hegel'in bazı matematik formüller için söylediği burada da geçerlidir: sıradan sağduyuya akla-aykırı gibi gelen, akla-uygun, ve ona akla-uygun gibi gelen, bizzat akla-aykırıdır.*

Toprak alanın kendisi ile bağıntılı olarak ele alındığında, rantın kütlesindeki bir artış, böylece, rant oranındaki bir artış gibi ifade edilir. Bir durumu açıklayacak koşullar ötekinde bulunmadığı zaman duyulan mahcubiyet de buradan gelir.

Ama, toprağın fiyatı, tarımsal ürünün fiyatı azaldığı zaman bile, artabilir.

Bu durumda, farklılık rantı ve onunla birlikte daha iyi toprakların fiyatı, daha ileri farklılaşmalar yüzünden artmış olabilir. Ya da, durum bu değilse, tarımsal ürünün fiyatı, daha büyük emek üretkenliği sayesinde düşmüş olabilir, ama öyle bir biçimde ki, artan üretim, bunu fazlasıyla dengeler. Bir *quarter*'ın 60 şiline malolduğunu varsayalım. Şimdi, eğer aynı akr, aynı sermaye ile, bir yerine iki *quarter* üretecek ve bir *quarter*'ın fiyatı 40 şiline düşecek olursa, o zaman iki *quarter* 80 şiline malolacaktır, öyle ki aynı akra yatırılan aynı sermayenin ürününün değeri, fiyatta, *quarter* ba-

* Hegel, *Encyclopädie der philosophischen Wissenchaften in Grundrisse*, 1. Teil, Die Logik. *Werke*'de, Band 6, Berlin 1840, s. 404. —*Ed.*

şına üçte-birlik bir düşüşe karşın, üçte-bir artmış olacaktır. Ürünü, üretim fiyatının ya da değerinin üstünde satmaksızın bunun nasıl mümkün olacağı, farklılık rantı tahlilinde geliştirilmiştir. İşin aslında bu, yalnızca iki yoldan olabilir. Ya kötü toprak tarım dışında tutulur, ama daha iyi toprağın fiyatı, farklılık rantındaki artış ile artar, yani genel iyileşme çeşitli toprak tiplerini farklı biçimde etkiler. Ya da, aynı üretim fiyatı (ve eğer mutlak rant ödeniyorsa aynı değer), emek üretkenliği daha büyük hale geldiği zaman, en kötü toprak üzerinde, daha büyük bir ürün kütlesi ile kendini ifade eder. Ürün, etkisinin aynı değeri temsil eder, ama onun tam parçalarının sayısı artarken, fiyatı düşmüştür. Aynı sermaye kullanıldığı zaman bu olanaksızdır; çünkü bu durumda, aynı değer, kendini, her zaman ürünün herhangi bir bölümü aracılığıyla ifade eder. Ancak, ek sermaye alçıtaşı ve deniz kuşu gübresi vb. için, kısacası etkileri birkaç yıla yayılan iyileştirmeler için harcandığı zaman, bu olanaklıdır. Gerekli koşul, bir tek *quarter*'ın fiyatının düşmesi, ama *quarter*'ların sayısındaki artışla aynı ölçüde düşmemesidir.

III. Rantın ve onunla birlikte genel olarak toprağın ya da özel toprak çeşitlerinin fiyatının yükselebileceği bu farklı koşullar, birbirleriyle kısmen rekabet edebilir, ya da birbirlerini kısmen dıştalayabilirler, ve ancak sıra ile hareket edebilirler. Ama yukardakinden şu sonuç çıkar ki, toprağın fiyatındaki bir artışın sonucu, mutlaka, rantta da bir artış olması değildir, ya da her zaman toprağın fiyatında bir artışı da beraberinde getiren bir rant artışı, mutlaka, tarımsal üründeki bir artışa bağlı değildir.[17]

Toprağın yorulmasına yol açan gerçek doğal nedenlerin

[17] Rant yükseldiği zaman toprağın fiyatındaki gerçek düşüşe ilişkin olarak bkz: Passy.

kaynaklarını aramak yerine, bu arada şunu da belirtelim ki, o zamanki tarımsal kimyanın düzeyi yüzünden farklılık rantı üzerine yazan iktisatçıların tümü bunlardan habersizdi, sınırlı bir toprak alanına her sermaye miktarının yatırılamayacağı yolundaki yüzeysel kavram benimsendi; örneğin *Edinburgh Review*'nun* Richard Jones'a karşı, tüm İngiltere'nin, Soho meydanının ekilmesiyle doyurulamayacağı iddiası gibi. Eğer bu, tarımın özel bir dezavantajı olarak düşünülüyorsa, tam da bunun karşıtı doğrudur. Burada sermayeyi verimli sonuçlarla, ardarda yatırmak mümkündür, çünkü toprağın kendisi bir üretim aleti olarak görev yapmaktadır; oysa bir fabrikada toprak yalnızca bir temel, bir yer ve işlemlerin bir dayanağını sağlayan bir alan görevi yaptığından, durum böyle değildir, ya da ancak sınırlı bir ölçüde böyledir. Dağınık elsanatlarına kıyasla geniş-ölçekli sanayiin, küçük bir alanda, çok fazla üretim yoğunlaştırabileceği doğrudur. Gene de, herhangi belli üretkenlik düzeyinde, her zaman belirli bir miktarda yer gereklidir, ve yüksek yapıların inşasının da pratik sınırlamaları vardır. Bunun ötesinde, herhangi bir üretim genişlemesi, toprak alanında da bir genişleme ister. Makineye yatırılan sabit sermaye, vb. kullanımla iyileşmez, tersine eskir. Yeni buluşlar gerçekten de bu açıdan bazı iyileştirmelere izin verirler, ama üretim gücündeki herhangi bir belli gelişme ile, makineler her zaman kötüleşeceklerdir. Eğer üretkenlik hızla gelişirse, eski makinenin tümü, daha üstün olanlarla yenilenmelidir, bir başka deyişle eski makinenin tümü kaybedilmiştir. Oysa toprak, eğer gereken biçimde davranılırsa, her zaman iyileşir. Ardarda sermaye yatırımlarının, önceki yatırımlar yitirilmeden kazanç getirmesine izin veren toprağın üstünlüğü, bu ardarda sermaye yatırımlarından gelen üründe farklılığın mümkün olduğuna delalet eder.

* 1894 Almanca baskıda: "*Westmister Review*". — Tome LIV, August-December 1831, s. 94-95. —*Ed.*

KIRKYEDİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST TOPRAK RANTININ DOĞUŞU

I. GİRİŞ SÖZLERİ

Kapitalist üretim biçiminin teorik ifadesi olarak, modern iktisat açısından toprak rantının tahlilindeki gerçek güçlüğün nerede yattığı konusunda açıklığa kavuşmalıyız. Toprak rantını "yeniden" açıklamak için girişilen her yeni çabanın kanıtladığı gibi, daha modern yazarların pek çoğu bile, henüz bunu kavramış değildir. Yenilik, hemen hemen istisnasız, çoktan modası geçmiş görüşlerin yinelenmesinden ibarettir. Güçlük, tarımsal sermayenin ürettiği artı-ürünü ve onun buna tekabül eden genel olarak artı-değerini açıklamak değildir. Bu sorun, hangi alana yatırılırsa yatırılsın tüm üretken sermaye tarafından üretilen artı-değerin tahlili ile çözümlenmiştir. Güçlük, daha çok, artı-değerin,

çeşitli sermayeler arasında ortalama kâra eşitlenmesinden sonra, çeşitli sermayeler, üretimin bütün alanlarındaki toplumsal sermaye tarafından üretilen toplam artı-değerden, nispî büyüklükleriyle orantılı olarak, paylarını aldıktan sonra, toprağa yatırılan sermaye tarafından rant biçiminde toprakbeyine ödenen artı-değer fazlasının kaynağını, bir başka deyişle, bu eşitlenmeden ve genel olarak dağıtılacak olan, tüm artı-değerin görünüşteki zaten tamamlanmış dağılımından sonra gelen kaynağı göstermekten ibarettir. Modern iktisatçıları, toprak mülkiyetine karşı sınaî sermayenin sözcüleri olarak bu sorunu araştırmaya iten pratik nedenlerden —toprak rantının tarihi üzerine bölümde daha açıkça belirteceğimiz nedenlerden— tamamen ayrı olarak, sorun, teoriciler olarak onlar için büyük önem taşıyordu. Tarıma yatırılan sermaye için rantın ortaya çıkmasının, yatırım alanının kendisi tarafından yaratılan bir özel etki yüzünden olduğunu, yerkabuğunun kendisine ait bambaşka nitelikler yüzünden olduğunu kabul etmek, aslında değer kavramından vazgeçmekle, böylece de bu alanın bilimsel olarak anlaşılması yolundaki tüm çabaları bırakmakla aynı şeydir. Rantın tarımsal ürünün fiyatından ödendiği yolundaki basit gözlem bile —ki bu, eğer çiftçi, üretim fiyatını kapatacaksa, rantın aynî olarak ödendiği yerlerde bile ortaya çıkar— bu fiyatın, olağan üretim fiyatı üstündeki fazlasını açıklama; bir başka deyişle, tarımsal ürünlerin nispî pahalılığını, tarımsal üretimin doğal üretkenliğinin, öteki üretim dallarının üretkenliğinden fazlalığı temeli üzerinde açıklama çabalarının saçmalığını göstermiştir. Çünkü bunun tersi geçerlidir: emek ne kadar üretkense, onun ürününün her tam parçası da o kadar ucuzdur, çünkü, aynı emek miktarını, yani aynı değeri içeren kullanım-değerlerinin kütlesi de o kadar çok büyüktür.

Bu yüzden, rantı tahlil etmenin tüm güçlüğü, tarımsal kârın ortalama kârın üstündeki fazlasını, artı-değeri değil,

bu üretim alanına özgü olan artı-değer fazlasını; başka bir deyişle, "net ürünü" değil, bu net ürünün öteki sanayi dallarının net ürününün üstündeki fazlasını açıklamaktan ibarettir. Ortalama kârın kendisi, çok belirli tarihsel üretim ilişkileri altında, toplumsal süreçlerin hareketleriyle oluşan bir ürün, görmüş olduğumuz gibi, çok karmaşık ayarlama gerektiren bir üründür. Ortalama kârın üstünde bir artıdan biraz olsun sözedebilmek için, bu ortalama kârın kendisi, bir ölçüt ve kapitalist üretimde olduğu gibi genel olarak üretimin bir düzenleyicisi olarak zaten belirlenmiş olmalıdır. Bu nedenle, tüm artı-emeği zorlama ve tüm artı-değere doğrudan doğruya elkoyma işlevini sermayenin yapmadığı toplumsal biçimlerde, ve bu yüzden sermayenin toplumsal emeği henüz tamamen denetimi altına almadığı ya da ancak arada sırada aldığı yerlerde, modern anlamda ranttan, ortalama kârın üstünde, yani her bireysel sermayenin, toplam toplumsal sermaye tarafından üretilen artı-değerdeki orantılı payının üstünde bir artıdan oluşan bir ranttan sözedilemez. Örneğin Passy gibi bir kişi (aşağıya bakınız) ilkel toplumda, ranttan, kârın* —artı-değerin tarihsel olarak belirlenen, ama Passy'ye göre hiç bir toplum olmaksızın da hemen hemen aynı ölçüde var olabilecek toplumsal biçiminin— üstünde bir artı olarak sözettiğinde, bu onun saflığını gösterir.

Günlerinde hâla gelişmemiş olan kapitalist üretim tarzını, genel olarak, ancak tahlil etmeye başlamış olan daha eski iktisatçılar için, rantın tahlili ya hiç bir güçlük getirmez, ya da yalnızca tamamen farklı bir türde bir güçlük getirir. Petty, Cantillon** ve genel olarak, feodal zamanlara daha yakın olan yazarlar, toprak rantının genel olarak artı-değerin normal biçimi olduğunu varsayarlar, oysa onlar

* Passy, *Rente du Sol, Dictionnaire de l'économie politique*'te, Tome II, Paris 1854, s. 511. —*Ed.*

** [Petty,] *A Treatise of Taxes and Contributions*, London 1667, s. 23-24; [Richard Cantillon,] *Essai sur la nature du commerce en général*, Amsterdam 1756. —*Ed.*

için kâr, hâlâ, şekilsiz bir biçimde ücretlerle, birleşmiştir ya da olsa olsa kapitalistin toprakbeyinden kopardığı, artı-değerin bir parçası olarak görünür. Böylece bu yazarlar, hareket noktaları olarak, birincisi tarımsal nüfusun hâlâ ulusun büyük çoğunluğunu oluşturduğu ve ikincisi, toprakbeyinin, hâlâ, toprak mülkiyeti tekeli sayesinde, dolaysız üreticilerin artı-değerine, birinci elden elkoyan kişi olarak göründüğü, bu yüzden de toprak mülkiyetinin hâlâ üretimin temel koşulu olarak gözüktüğü bir durumu ele alırlar. Bu yazarlar için, tersine olarak, kapitalist üretim açısından, toprak mülkiyetinin, sermayeden, onun tarafından üretilen (yani, onun tarafından dolaysız üreticilerden aşırılan) ve zaten doğrudan doğruya mal edinilmiş olan artı-değerin bir bölümünü nasıl geri çekip almayı becerdiğini araştırmaya çalışan soru henüz sorulamazdı.

Fizyokratlar, başka nitelikteki güçlüklerden sıkıntı çekiyorlardı. Bunlar, gerçekte sermayenin ilk sistematik sözcüleri olarak, genel olarak artı-değerin niteliğini tahlil etmeye giriştiler. Onlar için bu tahlil, kabul ettikleri tek artı-değer biçimi olan rantın tahliliyle çakışır. Bu yüzden, rant-getiren sermayeyi ya da tarımsal sermayeyi artı-değer üreten tek sermaye ve onun tarafından harekete geçirilen tarımsal emeği de, artı-değer üreten tek emek sayarlar, ki bu, kapitalist görüş açısından tamamen yerinde bir biçimde, tek üretken emek sayılabilir. Artı-değerin yaratılmasını belirleyici saymakta tamamen haklıdırlar. Bunlar, Kitap IV'te anlatılacak olan öteki üstünlüklerinden başka, esas olarak salt dolaşım alanında iş gören tüccar sermayesinden, Petty ve onun ardıllarınca yapılan bilimsel tahlil başlangıçlarını kendi pratik çıkarları uğruna bir kenara iten, kaba gerçekçiliği ile o dönemin gerçek kaba iktisadını oluşturan merkantil sisteme karşı olarak üretken sermayeye döndükleri için değer taşırlar. Bu arada belirtelim ki, merkantil sistemin bu eleştirisinde yalnızca onun sermaye ve artı-değer kavram-

ları ele alınmıştır. Daha önce belirtilmişti ki, parasal sistem, haklı olarak, kapitalist üretimden önce ve onun koşulu olarak, dünya piyasası için üretimi ve ürünün metalara ve böylece de paraya dönüşmesini ileri sürer. Bu sistemin daha ilerde merkantil sistem olarak gelişmesinde, artık belirleyici olan, meta değerinin paraya dönüşmesi değil artı-değer, yaratılmasıdır — ama dolaşım alanının anlamsız görüş açısından ve aynı zamanda öyle bir biçimde ki, bu artı-değer artı-para olarak ticaret dengesi artısı olarak temsil edilir. Ama aynı zamanda, o dönemin ilgili tüccar ve fabrikatörlerinin, temsil ettikleri kapitalist gelişme aşamasına uygun olan tipik özelliği şudur: feodal tarımsal toplumların sınaî toplumlara dönüşmesi ve buna tekabül eden, ulusların dünya piyasasındaki sınaî mücadeleleri, sözde doğal yoldan değil, bunun yerine, zorlayıcı önlemlerle ulaşılacak olan sermayenin hızlandırılmış gelişmesine dayanır. Ulusal sermaye azar azar ve yavaş yavaş mı sınaî sermayeye dönüşüyor, yoksa, bu gelişme, koruyucu gümrükler vasıtası ile esas olarak toprak sahipleri, orta ve küçük köylüler, ve elsanatçıları üzerine konulan bir vergi aracılığıyla, bağımsız doğrudan üreticilerin hızlandırılmış mülksüzleştirilmeleri yoluyla ve şiddetle hızlandırılmış sermaye birikimi ve yoğunlaşması aracılığıyla, kısacası kapitalist üretim koşullarının hızlandırılmış bir biçimde kurulmasıyla mı hızlandırılıyor, bu ikisi arasında çok fark vardır. Aynı zamanda, doğal ulusal üretken güçten kapitalist ve sınaî yararlanma açısından da bu ikisi arasında çok fark vardır. Bu yüzden merkantil sistemin ulusal niteliği, onun sözcülerinin dudaklarında bir sözden ibaret değildir. Bunlar, yalnızca ulusun zenginliği ve devletin kaynakları ile ilgilenme bahanesi altında, aslında, kapitalist sınıfın çıkarlarının ve genel olarak servet biriktirilmesinin devletin nihaî amacı olduğunu söylerler ve böylece eski ilâhî devlet yerine burjuva toplumunu ilân ederler. Ama aynı zamanda sermayenin ve kapitalist sınıfın, kapitalist üretimin çıkarlarının gelişme-

sinin, modern toplumda ulusal gücün ve ulusal egemenliğin temelini oluşturduğunun da bilinçli olarak farkındadırlar.

Dahası, fizyokratlar, aslında tüm artı-değer üretiminin ve bu nedenle de sermayedeki tüm gelişmenin doğal temelinin tarımsal emeğin üretkenliği olduğunu söylerken haklıdırlar. Eğer insan, bir işgününde, her emekçinin kendi yeniden üretimi için gerekli olandan daha fazla geçim aracı —ki bu tam anlamıyla daha fazla tarımsal ürün demektir— üretecek yetenekte olmasaydı, eğer tüm çalışma işgücünün günlük harcanması, yalnızca, kendi kişisel gereksinmeleri için vazgeçilmez olan geçim araçlarının üretimine yetseydi, o zaman, ne artı-üründen, ne de artı-değerden sözedilemezdi. Emekçinin bireysel gereksinmelerini aşan bir tarımsal emek üretkenliği bütün toplumların temelidir ve hepsinden önce de, toplumun sürekli olarak artan bir bölümünün temel gıda maddeleri üretimiyle ilgisini kesen ve onları Steuart'ın dediği gibi, "özgür başlar"* haline dönüştüren, onları öteki alanlardaki sömürü için elverişli kılan, kapitalist üretimin temelidir.

Ama, artı-emeğin ve dolayısıyla genel olarak artı-değerin doğal koşullarıyla ilgili en ilkel kavramları, gerçekten de tam ölüm döşeğindeki klasik iktisadın alaca karanlığında papağan gibi yineleyen ve böylece, toprak rantı özel bir biçim olarak araştırıldıktan ve artı-değerin özgül bir bölümü haline geldikten çok sonra toprak rantı üzerine yeni ve çarpıcı bir şeyler söylediklerini düşünen Daire, Passy vb. gibi daha yeni yazarlara ne demeli?** Gelişmenin eskimiş belli bir aşamasında, yeni, özgün, derin ve haklı olan ne var idiyse, bunu, yavan, bayat ve yanlış hale döndüğü bir dönemde yankılamak, özellikle kaba iktisada özgüdür. Kaba iktisat,

* J. Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy,* Vol. I, Dublin 1770, s. 396. —*Ed.*

** Daire, *Introduction, Physiocrats*'da, 1. Teil, Paris 1846; Passy, *Rente du sol, l. c.*, s. 511. —*Ed.*

böylece, klasik iktisatla ilgili olan sorunlar konusunda tam cehaletini itiraf eder. Bu sorunları, ancak burjuva toplumunun daha düşük bir gelişme düzeyinde sorulabilecek sorularla karıştırır. Aynı şey, serbest ticarete ilişkin fizyokratik sözleri aralıksız olarak ve kendinden hoşnut bir tavırla gevelemesi için de geçerlidir. Bu sözler, şu ya da bu devletin pratik ilgisini ne kadar çok kendilerine çekerlerse çeksinler, çoktandır teorik önemlerini yitirmişlerdir.

Tarımsal ürünün hiç bir parçasının dolaşım sürecine girmediği ya da çok önemsiz bir bölümünün girdiği, ve o zaman da toprakbeyinin gelirini temsil eden ürün parçasının ancak nispeten küçük bir bölümünün dolaşıma girdiği asıl doğal ekonomide, örneğin, birçok Roma latifundiasında ya da Charlemagne villalarında ve aşağı yukarı tüm ortaçağ boyunca olduğu gibi (bkz: Vinçard, *Histoire du travail*) büyük malikânelerin ürünü ve artı-ürünü hiç de salt tarımsal emeğin ürünlerinden ibaret değildir. Bu, sınaî emeğin ürünlerini de, pekâlâ aynı ölçüde içerir. Temeli oluşturan tarımın ikincil uğraşları olarak ev elsanatları ve manüfaktür emeği —Avrupa antikitesinde ve ortaçağlarda olduğu gibi, geleneksel örgütün henüz yıkılmamış olduğu günümüz Hint topluluğunda da— doğal ekonominin dayandığı üretim biçiminin önkoşuludur. Kapitalist üretim biçimi, bu ilişkiyi tümüyle ortadan kaldırır; bu, özellikle İngiltere'de, 18. yüzyılın son üçte-birinde geniş çapta incelenebilecek olan bir süreçtir. Aşağı yukarı yarı-feodal toplumlarda büyümüş olan Herrenschwand gibi düşünürler, örneğin 18. yüzyılın sonları gibi geç bir dönemde bile, manüfaktürün tarımdan bu ayrılmasını, çılgınca bir toplumsal serüven, akıl almaz ölçüde riskli bir varolma biçimi sayarlar. Ve, kapitalist tarımla en büyük analojiye sahip antikitenin tarımsal ekonomilerinde, yani Kartaca ve Roma'da bile, bir plantasyon ekonomisine benzerlik, gerçekten kapitalist sömürü biçimine tekabül eden bir biçime benzerlikten daha büyük-

tür[17a]. Ama aynı zamanda da, kapitalist üretim biçimini tanıyan, Herr Mommsen[18] gibi her parasal ekonomide bir kapitalist üretim biçimi keşfetmeyen bir kişi için bütün esas noktalarda tümüyle hayalci olan bir biçimsel analoji, hiç de antikite sırasındaki kıta İtalyasında değil, olsa olsa ancak Sicilya'da bulunacaktır, çünkü bu ada, Roma için haraca bağlı tarımsal bir yer görevi yapıyordu, öyle ki tarımı esas olarak ihracatı amaçlamaktaydı. Modern anlamda çiftçiler, burada vardı.

Rantın niteliği üzerine hatalı bir kavram, aynî rantın, kısmen kiliseye verilen aşar olarak ve kısmen de eskiden yapılmış sözleşmelerle sürdürülen bir antika olarak, kapitalist üretim koşullarıyla tamamen çelişkili bir biçimde, ortaçağların doğal ekonomisinden modern zamanlara sürüklenmiş olması gerçeğine dayanır. Böylece bu, rantın tarımsal ürünün fiyatından değil, kütlesinden, bu nedenle de toplumsal koşullardan değil, yeryüzünden doğduğu izlenimini yaratır. Daha önce göstermiştik ki, artı-değerin bir artı-üründe kendini göstermesine karşın, bunun tersi, ürünün kütlesindeki salt bir artışı temsil eden artı-ürünün artı-değer oluşturduğu geçerli değildir. Bu, değerde bir eksi miktarı temsil edebilir. Aksi halde, 1860'ın pamuk sanayii, 1840'ınkine kıyasla büyük bir artı-değer gösterecekti, oysa tersine, iplik fiyatı düşmüştür. Tahıl fiyatı arttığı için, bu artı-değer daha pahalı hale gelen buğdayın mutlak bi-

[17a] Adam Smith, onun zamanında (bu, günümüzde, tropikal ve subtropikal ülkelerdeki plantasyonlar için de geçerlidir) toprakbeyi, örneğin Cato'nun kendi malikânelerinde olduğu gibi aynı zamanda bir kapitalist olduğu için, rant ve kârın, nasıl henüz birbirinden ayrılmadığını vurguluyor. [Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations,* Aberdeen, London, s. 44. —*Ed.*] Ama bu ayrılma tam da kapitalist üretim biçiminin önkoşuludur, üstelik köleciliğin temeli, kapitalist üretim biçimi kavramıyla tam bir çelişki içindedir.

[18] Herr Mommsen, "Roma Tarihi"nde, kapitalist terimini hiç de modern ekonominin ve modern toplumun kullandığı anlamda değil, İngiltere ya da Amerika'da olmasa bile, Avrupa kıtasında geçmiş koşulları yansıtan eski bir gelenek olarak yaşamaya devam eden, popüler bir kavram olarak kullanıyor.

çimde azalan kütlesi olarak göründüğü halde, ardarda kötü ürünlerin bir sonucu olarak rant büyük ölçüde artabilir. Tersine olarak da, azalan rantın daha büyük kütlede daha ucuz buğday olarak görünmesine karşın, fiyat düştüğü için ardarda bolluk yıllarının sonucu olarak, rant düşebilir. Aynî ranta gelince, şimdi belirtmek gerekir ki, herşeyden önce bu, modern geçmiş bir üretim biçiminden kalan ve bir kalıntı olarak varlığını uzatmayı başaran salt bir gelenektir. Kapitalist üretim biçimi ile çelişkisi, özel sözleşmelerde kendi başına ortadan kalkması ve İngiltere'deki kilise aşarında olduğu gibi, yasamanın müdahale edebildiği yerlerde, bir çağdışılık olarak zorla silkilip atılması ile kendini gösterir. İkinci olarak da aynî rantın, kapitalist üretim temeli üzerinde sürdüğü yerlerde, bu, para-rantın ortaçağ kılığındaki bir ifadesinden başka bir şey değildir ve olamaz da. Buğday, örneğin *quarter* başına 40 şilinden satılsın. Bu buğdayın bir bölümü, bunun içerdiği ücretlerin yerine geçmelidir ve yeni harcama için elde bulunmak üzere satılmalıdır. Bir başka bölümü, vergilerdeki orantılı payını ödemek üzere satılmalıdır. Tohum ve hattâ gübrenin bir bölümü, kapitalist üretim biçiminin ve onunla birlikte toplumsal işbölümünün geliştiği yerlerde, yeniden-üretim sürecine metalar olarak girerler, yani yerine koyma amacı ile satınalınmaları gerekir ve bu yüzden de bu *quarter*'ın bir başka bölümü, bunun için para sağlamak üzere satılmalıdır. Bunlar, üretimin koşulları olarak ürünün yeniden-üretimine tekrar girmek üzere, gerçek metalar olarak satın alınmayıp aynî olarak ürünün kendisinden alındıkları ölçüde —yalnızca tarımda değil, değişmeyen sermaye üreten öteki birçok üretim dallarında olduğu gibi— kayıtlarda hesap parası olarak görünürler ve maliyet fiyatının öğeleri olarak çıkartılırlar. Makinelerin eskime ve aşınması ve genel olarak sabit sermaye, para ile karşılanmalıdır. Ve nihayet, ya gerçek paraya da hesap parası cinsinden maliyet-

ler olarak ifade edilen bu miktar üzerinden hesaplanan kâr gelir. Bu kâr, ürünün fiyatı ile belirlenen, gayri-safi ürünün belirli bir bölümü ile temsil edilir, ve o zaman, kalan fazla bölüm, rantı oluşturur. Sözleşme ile taahhüt edilen aynî rant, fiyatla belirlenen bu fazladan daha büyükse, o zaman bu rantı değil, kârdan yapılan bir çıkarmayı oluşturur. Yalnızca bu olasılık yüzündendir ki, aynî rant ürünün fiyatını yansıtmadığı ölçüde, modası geçmiş bir biçimdir, ama gerçek ranttan daha büyük ya da daha küçük olabilir ve böylece, yalnızca kârdan bir çıkarmayı değil, ayrıca sermayenin yenilenmesi için gerekli olan öğelerden yapılan bir çıkarmayı da kapsayabilir. Aslında, yalnızca ismen değil özünde de rant olduğu ölçüde, bu aynî rant, yalnızca ürünün fiyatının üretim fiyatının üstünde olan fazlası ile belirlenir. Yalnız, bu, bu değişkenin sabit bir büyüklük olmasını öngörür. Ama, aynî rantın, birincisi, emekçiyi geçindirmeye, ikincisi kapitalist kiracı çiftçiye gereksindiğinden daha fazla yiyecek bırakmaya yeteceğini ve nihayet geri kalanının doğal rantı oluşturacağı düşüncesi pek rahatlatıcı bir düşüncedir. 200.000 yardalık pamuklu mal üreten bir fabrikatör de buna çok benzer. Bu kadar yardalık mal, yalnızca onun işçilerini giydirmeye, karısını, bütün çoluk çocuğunu ve kendisini bol bol giydirmeye yetmekle kalmaz, pamuklu mallar cinsinden büyük bir rant ödemeye ek olarak, ayrıca geriye de satış için yeterli pamuklu kalır. Her şey çok basit! Üretim fiyatını, 200.000 yardalık pamuklu mallardan çıkarın ve rant için bir pamuklu mallar artısı kalacaktır. Ama gerçekten de, satış fiyatını bilmeden üretim fiyatını, diyelim 10.000 sterlini 200.000 yardalık pamuklu maldan çıkarmak, parayı pamuklu maldan çıkarmak, bir değişim-değerini aslında bir kullanım-değerinden çıkarmak ve böylece şu kadar yardalık pamuklu malın, İngiliz lirası üstündeki artısını belirlemek safça bir düşünce olacaktır. Bu, hiç olmazsa, düz çizgilerin ve eğrilerin farkedilemez

bir biçimde bir arada gitmelerinin bir sınırı vardır kavramına dayanılarak, dairenin kare yapılmasından bile kötüdür. Ama M. Passy'nin reçetesi böyledir. İster kafanızda ister gerçekte, pamuklu mallar paraya çevrilmeden önce, pamuklu mallardan parayı çıkarın! Geri kalan ranttır, ama bu *naturaliter** (bkz. örneğin Karl Arnd**) kavranmalıdır, safsatacılığın şeytanlıklarıyla değil. Aynî rantın tüm restorasyonu nihayet şu budalalığa indirgenmiştir, üretim fiyatının şu kadar *bushel* buğdaydan çıkarılması ve bir hacim ölçüsünden bir miktar paranın çıkarılması.

II. EMEK-RANT

Eğer toprak rantını, en basit biçimiyle, doğrudan üreticinin, gerçekte ya da hukuken kendisine ait olan iş aletlerini (saban, sığır, vb.) kullanarak, haftanın bir kısmında gerçekten kendisinin sahip olduğu toprağı ektiği ve geri kalan günlerde, feodal beyden hiç bir karşılık almaksızın feodal beyin malikânesinde çalıştığı *emek-rant* biçimini ele alırsak, burada, durum hâlâ çok açıktır, çünkü bu durumda rant ve artı-değer özdeştir. Burada ödenmemiş artı-emeğin kendisini ifade ettiği biçim kâr değil ranttır. Emekçinin (*self-sustaining serf****) bu durumda, ne ölçüde vazgeçilmez yaşam gereksinmelerinin üstünde bir artı, yani kapitalist üretim biçimi altında ücretler diye adlandıracağımızın üstünde bir artı elde edebileceği, öteki koşullar değişmeden kaldığında, emek-zamanının, kendisi için emek-zaman ile, feodal beyi için zorunlu emek-zaman olarak bölündüğü orana bağlıdır. Bu nedenle, yaşamın vazgeçilmez gereksinmelerinin üstündeki bu artı, kapitalist üretim biçimi altında kâr olarak çıkan şeyin tohumu, tümüyle, bu durumda yalnız-

* Doğal olarak. —ç.

** K. Arnd, *Die naturgemässe Volkswirtschaft, gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Cummunismus,* Hanau 1845, s. 461-62. —*Ed.*

** Kendi geçimini kendi sağlayan. —ç.

ca doğrudan doğruya ödenmemiş artı-emek olmakla kalmayıp ayrıca da bu sıfatla ortaya çıkan toprak rantının miktarıyla belirlenir. Bu, burada toprakla çakışan ve topraktan farklı iseler, onun salt eklentileri olan üretim araçlarının "sahibi" için ödenmemiş artı-emektir. Burada serfin ürününün, geçimine ek olarak, onun emek koşullarının yeniden üretimine de yetmesi gerektiği koşulu, bütün üretim biçimleri altında aynı kalan bir koşuldur. Çünkü bu, bunların özel biçiminin sonucu değil, genel olarak tüm sürekli ve üretken emeğin, daima aynı zamanda da yeniden-üretim olan, yani kendi işleme koşullarının yeniden üretimini de içeren her sürekli üretimin, doğal bir önkoşuludur. Ayrıca açıktır ki, doğrudan emekçinin, kendi yaşam araçlarının üretimi için zorunlu olan üretim araçlarının ve emek koşullarının "zilyedi" olarak kaldığı tüm biçimlerde, mülkiyet ilişkileri, aynı zamanda, doğrudan bir beylik ve kölelik ilişkisi olarak ortaya çıkmalıdır, öyle ki, doğrudan üretici özgür değildir; zorunlu emeğin bulunduğu serflikten, salt bir haraca bağlılık ilişkisine indirilebilecek olan bir özgürlük noksanlığı. Varsayımımıza göre, burada, doğrudan üreticinin kendi üretim araçlarına, emeğinin gerçekleştirilmesi ve geçim araçlarının üretimi için gerekli olan zorunlu maddî emek koşullarına sahip olduğu görülecektir. O, tarımsal faaliyetini ve onunla bağlantılı olan kırsal ev sanayilerini bağımsız olarak yürütür. Küçük köylülerin kendi aralarında, Hindistan'da yaptıkları gibi, azçok doğal bir üretim topluluğu oluşturmaları durumu bu bağımsızlığı baltalamaz, çünkü burada sözkonusu olan, yalnızca malikânenin ismî beyinden bağımsızlıktır. Böyle koşullar altında, toprağın ismî sahibi için artı-emek, bürünülen biçim ne olursa olsun, onlardan ancak iktisadî baskı dışında baskı ile alınabilir.[19] Bu, köle ya da plantasyon ekonomisinden, kölenin yabancı

[19] Bir ülkenin fetbinden sonra, fatihin yakın amacı, oranın halkını da kendi istediği gibi kullanmak oluyordu. Karş: Linguet [*Théroie des loix ci-*

üretim koşulları altında ve bağımsız olmadan çalışmasıyla ayrılır. O halde, kişisel bağımlılık koşulları gereklidir, ne ölçüde olursa olsun kişisel özgürlük eksikliği ve toprağın bir eklentisi olarak toprağa bağlı olmak, sözcüğün gerçek anlamıyla bağımlılık. Eğer doğrudan üreticiler özel bir toprak sahibi ile karşılaşmayıp, Asya'da olduğu gibi, toprakbeyleri ve aynı zamanda hükümdarları olarak başlarında duran bir devletin doğrudan emri altında iseler, o zaman, rant ve vergiler çakışır ya da daha doğrusu, burada, toprak rantının bu biçiminden farklı olan hiç bir vergi bulunmaz. Böyle koşullar altında, bu devlete bağlı herkes için geçerli olandan daha güçlü bir siyasî ya da iktisadî baskının varlığına gerek yoktur. Devlet, bu durumda en yüksek beydir. Burada, egemenlik, ulusal çapta yoğunlaşmış olan toprağın sahipliğinden oluşur. Ama öte yandan, toprağın gerek özel, gerekse ortaklaşa zilyedliği ve kullanımı olmasına karşın, toprağın özel mülkiyeti yoktur.

Ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özel iktisadî biçimi, doğrudan doğruya üretimin kendisinden doğan ve kendisi de belirleyici bir öğe olarak onu etkileyen, yönetenlerle yönetilenlerin ilişkisini belirler. Ama, bunun üzerine de, üretim ilişkilerinin kendilerinden doğan iktisadî topluluğun tüm oluşumu, böylece de aynı zamanda onun özel siyasî biçimi yerleşmiştir. Tüm toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasî biçiminin, kısacası, buna uygun düşen özel devlet biçiminin, en içteki sırrını, gizli temelini açığa vuran şey, her zaman, üretim koşullarına sahip olanların doğrudan üreticilerle olan ilişkisidir — bu her zaman doğal olarak emek yöntemlerinin gelişmesinde belli bir aşamaya ve böylece de onun toplumsal üretkenliğine uygun düşen bir

villes, ou Principes fondamentaux de la societe, Tomes I-II, Londres 1767. —*Ed*]. Bkz: ayrıca Möser [*Osnabrükische Geschichte,* 1. Teil, Berlin und Stettin, s. 178. —*Ed.*].

ilişkidir. Bu, aynı iktisadî temelin —esas koşulları açısından aynı— sayısız farklı deneysel durumlar, doğal çevre, ırksal ilişkiler, dışsal tarihî etkiler, vb. yüzünden, yalnızca deneysel olarak verilen koşulların tahlili ile anlaşılabilen görünüşteki sonsuz değişmeler ve nüanslar göstermesini engellemez.

En basit ve en ilkel rant biçimi olan emek-rant bakımından şu kadarı açıktır: Rant, burada, artı-emeğin ilkel biçimidir ve onunla çakışır. Ama artı-değerin başkalarının ödenmemiş emeği ile bu özdeşliğini, burada tahlil etmek gerekmez, çünkü doğrudan üreticinin kendisi için emeği, yer ve zaman bakımından toprakbeyi için emeğinden hâlâ ayrı olduğundan ve bu sonuncusu, doğrudan doğruya bir üçüncü kişi için gaddarca yükümlü emek biçiminde ortaya çıktığından, bu artı-değer hâlâ gözle görülür, elle tutulur biçimde mevcuttur. Aynı biçimde rant üretmek üzere toprağın sahip olduğu "öz nitelik", burada, elle tutulur açık bir sırra indirgenir, çünkü rant sağlama yeteneği, burada, toprağa bağlı işgücünü ve işgücünün sahibini, bunu, kendi vazgeçilmez gereksinmelerini karşılamak için gerekli olanın ötesinde bir ölçüde sıkıştırmaya ve harekete geçirmeye zorlayan mülkiyet ilişkisini de içerir. Rant, doğrudan doğruya, işgücünün bu artı harcamasının, toprakbeyi tarafından maledinilmesidir; çünkü doğrudan üretici, ona, hiç bir ek rant ödemez. Artı-değerin ve rantın yalnızca özdeş olmakla kalmayıp, artı-değerin elle tutulur, artı-emek biçiminde olduğu burada, genel olarak artı-değerin doğal koşulları ya da sınırları olan rantın doğal koşulları ya da sınırları apaçıktır. Doğrudan üretici 1) yeterince işgücüne sahip olmalıdır, ve 2) emeğinin doğal koşulları, hepsinden önce de ektiği toprak, yeterince üretken olmalıdır, kısacası, emeğinin doğal üretkenliği kendi vazgeçilmez gereksinmelerinin karşılanması için gerekli olanın üstünde bir miktar artı-emeği elde bulundurmasına olanak verecek kadar büyük olmalıdır.

Rantı yaratan bu olanak değil, bu olanağı gerçeğe dönüştüren zorlamadır. Ama olanağın kendisi de, öznel ve nesnel doğal durumlar tarafından koşullandırılmıştır. Ve burada da hiç de gizemli bir şey yoktur. İşgücü çok ufak ve emeğin doğal koşulları kıt ise, artı-emek de küçüktür, ama böyle bir durumda, bir yanda üreticilerin istekleri, öte yandan da artı-emeği sömürenlerin nispî sayısı ve nihayet bu birkaç sömürücü toprak sahibi için bu pek az üretken artı-emeğin gerçekleştiği artı-ürün de küçüktür.

Nihayet, aslında emek-rant, tüm öteki koşullar eşit kaldığında, doğrudan üreticinin kendi durumunu iyileştirmeye, servet edinmeye, vazgeçilmez geçim araçlarının üstünde bir fazla üretmeye ne ölçüde muktedir olacağı, ya da kapitalist anlatım biçimini şimdiden kullanırsak, kendisi için bir kâr üretip üretmeyeceği ve ne kadar kâr, yani kendisi tarafından üretilmiş olan ücretlerinin üstünde ne kadar bir fazla üreteceği, tümüyle, artı-emeğin nispî miktarına ya da yükümlü emeğe bağlı olacaktır. Burada rant, artı-değerin, normal, her şeyi kapsayan âdeta meşru biçimidir ve bu durumda ücretlerin üstünde herhangi bir başka fazlanın ötesinde olmak anlamına gelen, kârın üstünde bir fazla olmaktan çok uzak olup, bunun yerine, bu kârın miktarı, ve hattâ varlığının kendisi, öteki koşullar eşitse, rant miktarına, yani toprakbeylerine teslim edilecek yükümlü artı-emeğe bağlıdır.

Doğrudan üretici malsahibi değil, yalnızca bir zilyet olduğuna göre ve artı-emeğinin tümü aslında *de jure** toprakbeyine ait olduğuna göre, bazı tarihçiler, bu koşullar altında, yükümlü emeğe tâbi olanların ya da serflerin herhangi bir bağımsız mülkiyet, ya da göreli konuşursak, servet edinmelerinin biraz olsun mümkün olacağı hususunda şaşkınlıklarını belirtmişlerdir. Ancak, geleneğin, bu toplumsal üretim ilişkilerinin ve buna uygun düşen üretim biçiminin dayandığı ilkel ve gelişmemiş koşullarda egemen rol oynama-

* Meşru. —ç.

sı gerektiği ortadadır. Ayrıca açıktır ki, her zaman olduğu gibi, burada da, mevcut düzeni yasa olarak onaylamak ve onun, kullanım ve gelenek ile gelen sınırlarını yasal olarak yerleştirmek toplumun yönetici kesiminin çıkarınadır. Bu arada şunu belirtelim, her şey bir yana, bu, mevcut düzenin temelinin ve esas ilişkilerinin sürekli yeniden-üretimi, zaman içinde, ayarlı ve düzenli bir biçme bürünür bürünmez, kendiliğinden olur. Ve böyle bir ayar ve düzenin kendisi, toplumsal istikrara ve salt raslantı ve keyfilikten bağımsızlığa kavuşacak olan her üretim biçiminin vazgeçilmez öğeleridir. Bunlar, tam da onun toplumsal istikrarının ve bu yüzden de salt keyfilik ve salt raslantıdan nispî özgürlüğünün biçimidir. Geri üretim süreci koşulları altında olduğu gibi, buna tekabül eden toplumsal koşullarda da, bu biçime, bunların yeniden üretiminin salt tekrarı ile kavuşur. Eğer bu, bir süre devam etmişse, gelenek ve görenek olarak yerleşir ve nihayet açık bir yasa olarak onaylanır. Ama, bu artı-emek biçimi, yükümlü emek, tüm toplumsal üretken güçlerin eksik gelişimine ve emek yöntemlerinin kendilerinin hamlığına dayandığına göre, doğal olarak, doğrudan üreticinin toplam emeğinin, gelişmiş üretim biçimleri özellikle kapitalist üretim biçimi altında olduğundan, nispeten çok daha küçük bir bölümünü emecektir. Örneğin, toprakbeyi için yükümlü emeğin başlangıçta haftada iki gün olduğunu kabul edelim. Bu haftada iki günlük yükümlü emek böylece saptanmıştır, töresel ya da yazılı yasa ile hukuken düzenlenen sabit bir büyüklüktür. Ama doğrudan üreticinin kendisinin kullanımında olan haftanın geri kalan günlerinin üretkenliği, onun deneyi sırasında gelişmesi gereken değişken bir büyüklüktür, tıpkı edindiği yeni istekler gibi ve tıpkı ürününün piyasasının genişlemesinin ve işgücünün bu bölümünü kullanırken gösterdiği artan güvenin onu işgücünü daha büyük ölçüde kullanmaya özendireceği gibi; burada unutulmamalıdır ki, onun işgücünün istihdamı hiç de tarım-

la sınırlı değildir, kırsal ev sanayiini de içerir. Kuşkusuz burada elverişli koşullara, doğuştan gelen ırksal özelliklere vb. bağlı olarak belli bir iktisadî gelişmenin yer alması olasılığı ortaya çıkar.

III. AYNÎ RANT

Emek-rantın aynî ranta dönüşmesi, iktisadî açıdan toprak rantının niteliğinde hiç bir şeyi değiştirmez. Burada ele alınan biçimlerde, toprak rantının niteliği, rantın, artı-değerin ya da artı-ürünün tek egemen ve normal biçimi olmasıdır. Bu, ayrıca, rantın, kendi yeniden-üretimi için gereken emek koşullarına *tasarruf eden* doğrudan üreticinin, bu durumda herşeyi kucaklayan emek koşulu olan toprağın *sahibine* vermek zorunda olduğu tek artı-emek ya da tek artı-ürün olması gerçeği ile ifade edilir. Ve dahası, toprak doğrudan üreticinin karşısına ondan bağımsız ve toprakbeyi tarafından kişileştirilen yabancı mülkiyet olarak çıkan tek emek koşuludur. Aynî rant, ne ölçüde egemen ve üstün toprak rantı biçimi olursa olsun, ayrıca, her zaman daha önceki biçimin kalıntıları, yani toprakbeyi ister özel bir kişi, ister devlet olsun, emek olarak, angarya-emek olarak ödenen rantın kalıntıları, azçok buna eşlik eder. Aynî rant, doğrudan üretici için daha yüksek bir uygarlık aşaması, yani emeğinin ve genel olarak toplumun daha yüksek bir gelişme düzeyini öngörür. Ve, önceki biçiminden, artı-emeğin doğal biçimiyle, dolayısıyla toprakbeyinin ya da onun temsilcilerinin doğrudan gözetimi ve zorlaması altında harcanmasının artık gerekli olmamasıyla ayrılır; doğrudan üretici, doğrudan zorlamadan çok koşulların itmesiyle, kırbaçtan çok yasal yollarla, bu emeği kendiliğinden harcamak üzere harekete geçirilir. Doğrudan üreticinin vazgeçilmez gereksinmelerinin ötesindeki ve gerçekten kendisine ait olan üretim alanındaki, eskiden olduğu gibi kendi toprağının ötesin-

de, yakındaki beyin malikânesi üzerinde olmak yerine, kendisi tarafından işlenen toprağın üzerindeki üretim anlamında, artı-üretim, daha şimdiden, burada kendiliğinden anlaşılan bir kural haline gelmiştir. Bu ilişkide, doğrudan üretici, eskiden olduğu gibi bu emek zamanın bir parçasının, başlangıçta hemen hemen tüm artı bölümünün karşılıksız olarak toprakbeyine ait olmasına karşın, tüm emek-zamanını kendi bildiğince kullanır; şu farkla ki, toprakbeyi artık, bu artı-emeği doğal biçimiyle doğrudan doğruya almaz, bunun yerine içinde gerçekleştiği ürünlerin doğal biçimiyle alır. Aynî rantın saf biçimiyle ortaya çıktığı her yerde, toprakbeyi için çalışmanın yaratığı, külfetli ve yükümlü emeğin düzenlenme biçimine göre azçok rahatsız edici fasıla (bkz: Buch I, Kap. VIII, 2)* ("İmalâtçı ve Boyar") ortadan kalkar ya da en azından, aynî rantla yanyana bir miktar angarya-emek de yer aldığı zaman, yıl boyunca bir kaç kısa aralığa iner. Üreticinin kendisi için emeği ile toprakbeyi için emeği, artık, zaman ve yer açısından, elle tutulur bir biçimde ayrılmış değildir. Saf biçimiyle bu aynî rant, daha yüksek ölçüde gelişmiş üretim biçimlerine ve üretim ilişkilerine de küçük parçalar halinde sürüklense de, varlığı için bir doğal ekonomiyi öngörür, yani ekonominin koşulları ya bütünüyle, ya da büyük bölümüyle ekonominin kendisi tarafından üretilir, onun gayri-safî ürününden doğrudan doğruya yerine konur ve yeniden üretilir. Dahası, bu, kırsal ev sanayii ile tarımın birleşmesini öngörür. Rantı oluşturan artı-ürün, bu birleşik tarımsal ve sınaî aile emeğinin ürünüdür, aynî rant, ister ortaçağlarda çoğu kez olduğu gibi azçok sınaî ürünü içersin, ister yalnızca gerçek toprak ürünleri olarak ödensin, farketmez. Bu rant biçiminde, artı-emeği temsil eden aynî rantın, kırsal ailenin tüm artı-emeğini, tamamen tüketmesi hiç de gerekli değildir. Emek-ranta kıyasla, üretici, vazgeçilmez gereksinmelerini karşılayan

* *Kapital,* Birinci Cilt, Onuncu Bölüm, İkinci Kısım. —*Ed.*

emeğinin ürünü için olduğu gibi, ürünü kendisine ait olacak olan artı-emek için de zaman kazanmak üzere daha fazla hareket alanına sahiptir. Gene bunun gibi, bu biçim, tek tek doğrudan üreticilerin iktisadî durumlarında daha büyük farklılıklara yol açacaktır. En azından böyle bir farklılaşma olanağı ve doğrudan üretici için, sırası gelince, öteki emekçileri doğrudan doğruya sömürme araçlarını elde etme olanağı mevcuttur. Ancak, saf biçimi ile aynî rant üzerinde durduğumuzdan, burada, bu bizi ilgilendirmemektedir; tıpkı genel olarak çeşitli rant biçimlerinin birleşebileceği, saflığını kaybedeceği ve karışabileceği sayısız kombinasyon çeşitlerine giremeyeceğimiz gibi. Aynî rant biçimi, belli bir ürün tipine ve üretimin kendisine bağlı olmakla ve tarım ile ev sanayiinin vazgeçilmez birleşmesi aracılığıyla, köylü ailesinin pazardan ve üretimin hareketinden ve kendi alanı dışında kalan toplum kesiminin tarihinden bağımsız olarak kendi kendini geçindirdiği hemen tam kendine-yeterliliği aracılığıyla, kısacası genel olarak doğal ekonominin niteliği sayesinde, bu biçim, örneğin Asya'da gördüğümüz gibi, durağan toplumsal koşullara temel sağlamaya çok uygundur. Burada da daha önceki emek-rant biçiminde olduğu gibi, toprak rantı, artı-değerin ve bunun için de artı-emeğin, yani doğrudan üreticinin bedavaya, dolayısıyla da, bu zorlama artık karşısına eski acımasız biçimde çıkmasa da, aslında gene zorlama altında —temel emek koşulunun, toprağın sahibinin yararına sunduğu— tüm fazla emeğin normal biçimidir. Eğer hatalı bir biçimde önceden davranıp, doğrudan üreticinin gerekli emeğinin üstünde olan emek fazlasının kendisi için tuttuğu bölümüne bu adı verebilirsek kârın, aynî rantın belirlenmesiyle pek az ilgisi vardır, bu kâr, tersine, rantın sırtından büyür ve doğal sınırını aynî rantın büyüklüğünde bulur. Bu sonuncusu, emek koşullarının, bizzat üretim araçlarının, yeniden üretimini ciddî bir biçimde tehlikeye koyan boyutlara ulaşabilir, üretimin yayılmasını

azçok olanaksız kılabilir ve doğrudan üreticileri geçim araçlarının fizikî asgarî düzeyine indirebilir. Fetihçi bir ticarî ulus, örneğin Hindistan'daki İngilizler gibi, bu biçimle karşılaştığı ve bundan yararlandığı zaman durum özellikle böyledir.

IV. PARA-RANT

Para-rant ile —kapitalist üretim biçimine dayanan, ortalama kârın üstünde bir fazladan başka bir şey olmayan sınaî ve ticarî toprak rantından ayrı olarak— burada, aynî rantın biçimindeki salt bir değişiklikten doğan toprak rantını kastediyoruz, tıpkı aynî rantın da emek rantın bir değişmesinden başka bir şey olmayışı gibi. Burada, doğrudan üretici, ürün yerine onun fiyatını toprakbeyine (bu ister devlet, ister bir özel kişi olabilir) aktarır. Doğal biçimlerindeki ürünlerin bir fazlası artık yetmez; bu, doğal biçiminden, para-biçimine dönüştürülmelidir. Doğrudan üretici, hâlâ en azından geçim araçlarının büyük bölümünü kendisi üretmeye devam ederse de, bu ürünün belirli bir bölümü şimdi metaya dönüştürülmeli, metalar olarak üretilmelidir. Böylece, tüm üretim biçiminin niteliği azçok değişir. Bağımsızlığını, toplumsal bağlantıdan kopukluğunu yitirir. Şimdi daha büyük ya da daha küçük para harcamalarını içeren üretim maliyeti oranı, belirleyici hale gelir; her durum ve koşulda gayri-safî ürünün paraya çevrilecek bölümünün, bir yandan tekrar yeniden-üretim araçları görevi, öte yandan da doğrudan yaşam araçları görevi yapması gereken bölümün üstünde olan fazlası, belirleyici bir rol kazanır. Ama, sonuna yaklaşmasına karşın, bu rant tipinin temeli de, onun hareket noktasını oluşturan aynî rantınki ile aynı kalır. Eskiden olduğu gibi, doğrudan üretici, ya miras yoluyla ya da başka bir geleneksel hakla hâlâ toprağın zilyedidir ve en hayatî üretim koşulunun sahibi olan beyi için fazla angarya-emek, yani paraya dönüştürülmüş artı-ürün biçimin-

de, karşılığında hiç bir eşdeğerin verilmediği ödenmemiş emek harcamak zorundadır. Tarım aletleri ve her türlü taşınır eşya gibi, topraktan ayrı olan emek koşullarının sahipliği, daha önceki rant biçimlerinde bile, önce gerçekten, sonra da ayrıca hukuken doğrudan üreticinin mülkiyeti haline dönüşmüştür ve bu, para-rant biçimi için daha da geçerli bir önkoşuldur. Önce arasıra sonra da az çok ulusal çapta ortaya çıkan aynî rantın para-ranta dönüşmesi, ticarette, kent sanayiinde, genel olarak meta-üretiminde ve dolayısıyla para dolaşımında önemli bir gelişme öngörür. Ayrıca, ürünler için bir piyasa-fiyatı ve bunların kabaca değerlerine yaklaşan fiyatlarda satılmalarını varsayar, daha önceki biçimlerde böyle bir durum hiç de gerekmiyordu. Doğu Avrupa'da, bu dönüşümün gözlerimizin önünde yer alışını, hâlâ kısmen gözlemleyebiliriz. Toplumsal emeğin üretkenliğinde belli bir gelişme olmaksızın bunun ne kadar olanaksız olabileceği, Roma İmparatorluğunda bunu uygulamak için girişilen çeşitli başarısız çabalarla ve hiç olmazsa bu rantın devlet vergisi bölümünü para-ranta dönüştürmeye çalışıldıktan sonra aynî ranta dönüşlerle tanıtlanabilir. Aynı geçiş güçlükleri, örneğin, para-rantın daha önceki biçimlerin kalıntılarıyla birleştiği ve onlar tarafından bozulduğu devrim-öncesi Fransa'da görülür.

Aynî rantın bir biçim değiştirmesi ve onun antitezi olarak para-rant, şimdiye kadar incelediğimiz toprak rantı tipinin, yani artı-değerin ve üretim koşullarının sahibi için harcanması gereken ödenmemiş artı-emeğin normal biçimi olarak toprak rantının nihaî biçimi ve aynı zamanda da son bulma biçimidir. Bu rant, saf biçimiyle, emek-rant ve aynî rant gibi, kârın üstünde bir fazlayı temsil etmez. Anlaşıldığı üzere kârı içine alır. Kâr, onun yanısıra, hemen hemen fazla emeğin ayrı bir bölümü olarak ortaya çıktığı ölçüde, para-rant, daha önceki biçimlerdeki rant gibi, ancak, para-rantın temsil ettiği artı-emeğin harcanmasından sonra

kalan, ister kişinin kendisinin ister de başkasının fazla emeğinin, sömürülme olanaklarıyla ilişkili olarak gelişebilecek olan bu rüşeym halindeki kârın normal sınırını oluşturmaya devam eder. Eğer bu rantla birlikte, herhangi bir kâr gerçekten de doğacak olursa, o zaman, bu kâr, rantın sınırını oluşturmaz, tersine, rant, kârın sınırıdır. Ancak, zaten belirtildiği gibi, para-rant, aynı zamanda, şimdiye kadar ele alınan, artı-değer ve artı-emekle *prima facie* çakışan toprak rantının, yani artı-değerin normal ve egemen biçimi olarak toprak rantının son bulma biçimidir.

Para-rant daha sonraki gelişmesinde —örneğin küçük kiracı köylü çiftçi gibi bütün ara biçimlerden ayrı olarak— ya toprağın köylülerin mülkü haline dönüşmesine ya da kapitalist üretim biçimine uygun düşen biçime yani kapitalist kiracı çiftçinin ödediği ranta yol açacaktır.

Para-rantın egemen olması ile, toprakbeyi ile toprağın bir kısmının tasarrufunu elinde tutan ve onu işleyen uyruklar arasındaki geleneksel ve göreneksel yasal ilişki, zorunlu olarak, müspet hukukun kurallarına uygun olarak sözleşme ile saptanmış saf bir para ilişkisine dönüşür. Böylece toprağı işlemekle uğraşan zilyet, gerçekte salt bir kiracı haline gelir. Bu dönüşüm, bir yandan, öteki genel üretim ilişkilerinin izin vermesi koşuluyla, eski köylü zilyetlerin gitgide daha çok mülksüzleştirilmesine ve bunların yerine kapitalist kiracılar konmasına hizmet eder. Öte yandan da, eski zilyedin, para karşılığında rant yükümlülüğünden kendini kurtarmasına ve işlediği toprağa tam olarak sahip olan bağımsız bir köylüye dönüşmesine yolaçar. Ayrıca, aynî rantın para-ranta dönüşmesine, kendilerini para karşılığı kiraya veren mülksüz bir gündelikçiler sınıfının oluşumu, kaçınılmaz olarak eşlik etmekle kalmaz, hatta bu oluşum ondan önce meydana gelir. Bunların doğuşu sırasında, bu yeni sınıfın ancak arasıra ortaya çıktığı dönemde, rant ödemelerine tâbi daha refah içindeki köylüler arasında, üc-

retli tarım emekçilerini kendi hesaplarına sömürme göreneği zorunlu olarak gelişir, tıpkı feodal dönemlerde, daha hali-vakti yerinde köylülerin kendilerinin de serf tutması gibi. Bu yolla, giderek, belli bir miktar servet biriktirme ve bizzat, gelecekteki kapitalistler haline dönüşme olanağı elde ederler. Böylece, kendileri çalışan toprağın eski zilyetleri, gelişmesi, kırın sınırları ötesindeki kapitalist üretimin genel gelişmesi ile belirlenen, kapitalist kiracılar için bir ana okulunun doğmasını bizzat sağlamış olurlar. Bu sınıf, özellikle elverişli koşullar yardımına gelince çok hızlı boy atar, 16. yüzyılda paranın o dönemdeki müterakki değer kaybının, geleneksel uzun kira sözleşmeleri altında, onları, toprakbeylerinin zararına olarak zenginleştirdiği İngiltere'de olduğu gibi.

Dahası: rant, para-rant biçimine bürünür bürünmez ve böylece de rant ödeyen köylü ile toprakbeyi arasındaki ilişki, sözleşme ile saptanan bir ilişki haline gelir gelmez —ancak dünya piyasası ticaret ve manüfaktür nispeten yüksek belli bir düzeye eriştiği zaman genel olarak mümkün olan bir gelişme— kapitalistlere toprak kiralama da kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. Bu sonuncular şimdiye kadar kırsal sınırların ötesinde durmuşlardır ve şimdi, kıra ve tarıma kentlerde edinilmiş olan sermayeyi ve onunla birlikte de geliştirilmiş olan kapitalist çalışma biçimini — yani bir ürünün salt bir meta olarak ve yalnızca bir artı-değeri maledinme aracı olarak yaratılmasını taşırlar. Bu biçim, yalnızca, feodal üretim biçiminden kapitalist üretim biçimine geçiş döneminde dünya piyasasına egemen olan ülkelerde genel kural haline gelebilir. Kapitalist kiracı çiftçi, toprakbeyi ile toprağın gerçek işleyeni arasına girdiği zaman, eski kırsal üretim biçiminden doğan tüm ilişkiler parçalanır. Çiftçi, bu tarım emekçilerinin gerçek kumandanı ve onların artı-emeğinin gerçek sömürücüsü haline geldiği halde, toprakbeyi, yalnızca bu kapitalist kiracı ile doğrudan bir ilişki ve aslında sadece bir para ve sözleşme ilişkisi sürdürür.

Böylece, rantın niteliği de, daha önceki biçimlerde bile kısmen olduğu gibi yalnızca gerçekte ve raslansal olarak değil, normal olarak, tanınan ve egemen olan biçimine dönüşür. Artı-değerin ve artı-emeğin normal biçimi olmaktan çıkıp, salt, bu artı-emeğin onun, sömürücü kapitalist tarafından kâr biçiminde maledinilen bölümünün üstündeki bir fazlası durumuna düşer; tıpkı toplam artı-emeğin, kârın ve kârın üstündeki fazlanın, doğrudan doğruya onun tarafından çekilip alınması, toplam artı-ürün biçiminde toplanması ve paraya dönüştürülmesi gibi. Yalnızca, tarım emekçisinden doğrudan sömürü ile, sermayesi aracılığıyla çekip aldığı bu artı-değerin fazla bölümünüdür ki, rant olarak toprakbeyine aktarır. Bu sonuncuya ne kadar çok ya da ne kadar az aktardığı, ortalama olarak, tarım-dışı üretim alanlarındaki sermayenin gerçekleştirdiği ortalama kâr tarafından ve bu ortalama kârın düzenlediği tarım-dışı üretim fiyatları tarafından konan sınırlara bağlıdır. Şimdi rant, artı-değerin ve artı-emeğin normal bir biçimi olmaktan çıkıp, artı-emeğin sermaye tarafından kendisinin meşru ve normal payı olarak istenen bölümünün üstünde ve bu özel üretim alanına, tarımsal üretim alanına özgü bir fazlaya dönüşmüştür. Şimdi rant yerine kâr, artı-değerin normal biçimi olmuştur ve rant, genel olarak artı-değerin değil, yalnızca onun kollarından biri olan, özel koşullar altında bağımsız bir biçime bürünen artı-kârın bir biçimi olarak varlığını sürdürür. Üretim biçiminin kendisindeki tedrici bir dönüşümün bu dönüşüme nasıl uygun düştüğünü ayrıntılarıyla açıklamaya gerek yok. Bu, zaten, kapitalist kiracı çiftçi için tarımsal ürünleri meta olarak üretmenin normal olması ve eskiden yalnızca yaşam araçlarının üstündeki fazla, metalara dönüştürülürken, şimdi, bu metaların ancak önemsiz bir bölümünün geçim araçları olarak onun tarafından doğrudan doğruya kullanılması gerçeğinden çıkmaktadır. Şimdi tarımsal emeği bile doğrudan egemenliği ve üret-

kenliği altına sokan, artık toprak değil, sermayedir.

Ortalama kâr ve onunla düzenlenen üretim fiyatı, kırdaki ilişkilerin dışında ve kent ticaret ve manüfaktürü içinde oluşur. Rant ödeyen köylünün kârı, eşitleyici bir etken olarak ona dahil değildir, çünkü onun toprakbeyi ile olan ilişkisi kapitalist bir ilişki değildir. Kâr ettiği ölçüde, yani ya kendi emeğiyle ya da başka insanların emeğini sömürerek, gerekli yaşam araçlarının üstünde bir fazla gerçekleştirdiği ölçüde, bu, normal ilişkinin arkasında yapılır ve öteki koşullar eşit olmak şartıyla, bu kârın büyüklüğü, rantı belirlemez, tersine, kâr onun sınırı olarak rant tarafından belirlenir. Ortaçağlardaki yüksek kâr oranı, tümüyle, ücretlere yatırılan değişen parçanın egemen olduğu düşük sermaye bileşimi yüzünden değildir. Topraktaki dolandırıcılık, toprakbeyinin rantının ve onun vasallarının gelirinin bir bölümünün mal edinilmesi yüzündendir. Ortaçağlarda, feodalizmin istisnaî kentsel gelişmeyle çökmediği her yerde, kır, kenti politik açıdan sömürüyorsa — İtalya'da olduğu gibi, öte yandan da, kent, tekel fiyatları, vergi sistemi, lonca örgütü ve doğrudan ticarî hilekârlığı ve tefeciliği aracılığıyla, her yerde ve istisnasız olarak, toprağı ekonomik açıdan sömürür.

Tarımsal üretimde kapitalist çiftçinin salt ortaya çıkışının, çok eski zamanlardan beri şu ya da bu biçimde rant ödemiş olan tarım ürünlerinin fiyatının, en azından bu ortaya çıkış sırasında, ister bu tarımsal ürünlerin fiyatı bir tekel fiyatı düzeyine eriştiği için olsun, ister de bu fiyat, tarımsal ürünlerin değeri kadar yükseldiği ve bunların değeri, gerçekte, ortalama kârın düzenlediği üretim fiyatının üstünde olduğu için olsun, manüfaktürün üretim fiyatlarından yüksek olması gerektiğini tanıtlayacağı düşünülebilir. Çünkü eğer bu böyle değil idiyse, kapitalist çiftçi, mevcut tarım ürünleri fiyatlarında, hiç de, önce bu ürünlerin fiyatından ortalama kârı gerçekleştiremez, sonra da aynı fiyattan, bu

kârın üstünde, rant biçiminde bir fazla ödeyemezdi. Bundan şu sonuç çıkarılabilir: kapitalist çiftçiye, toprakbeyi ile sözleşmesinde kılavuzluk eden genel kâr oranı rant dahil edilmeden oluşmuştur ve bu nedenle, tarımsal üretimde düzenleyici bir rol alır almaz, bu fazlayı hazır olarak bulur ve toprakbeyine öder. İşte örneğin Herr Rodbertus sorunu bu geleneksel biçimde açıklamaktadır.* Ama:

Birincisi. Sermayenin, tarımda bağımsız ve önde giden bir güç olarak bu ortaya çıkışı, birden ve genel olarak değil, tedricen ve belli üretim dallarında gerçekleşir. Önce asıl tarımı değil, sığır yetiştiriciliği, özellikle koyun üreticiliği gibi üretim dallarını kucaklar, ki bunun esas ürünü olan yün, sanayiin yükselişi sırasında, ilk aşamalarda, üretim fiyatının üstünde sürekli bir piyasa-fiyatı fazlası sunar, ve bu, ancak daha sonraları eşitlenir. 16. yüzyılda İngiltere'de olan budur.

İkincisi. Bu kapitalist üretim, önce ancak arasıra ortaya çıktığına göre, bunun ilkönce, özel verimlilikleri ya da istisnaî elverişlilikteki yerleri aracılığıyla, genel olarak, bir farklılık rantı ödemeye muktedir olan toprak kategorilerine uzandığı varsayımı tartışılamaz.

Üçüncüsü. Hatta bu üretim biçimi ortaya çıktığı sırada —ve bu gerçekten de kent talebinin gitgide daha çok ağır basmasını öngörür— 17. yüzyılın son üçte-birinde, İngiltere'de şüphesiz olduğu gibi, tarım ürünleri fiyatlarının üretim fiyatından yüksek olduğunu varsayalım. Gene de, bu üretim biçimi, kendini, tarımın sermayeye salt tâbi olması durumundan kurtarır kurtarmaz ve onun gelişmesine zorunlu olarak eşlik eden tarımsal ilerleme ve üretim maliyetlerindeki düşüş gerçekleşir, gerçekleşmez, 18. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de olduğu gibi, bir karşı tepki ile, tarımsal

* J. Rodbertus, *Sociale Briefe an von Kirchmann, Dritter Brief: Widerlegung der Rocardo'schen Lehre von der Grundrente und Begröndung einer neumen Rententheorie*. Ayrıca bkz: K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, 2. Teil, 1957, s. 3-106, 142-154. —*Ed.*

ürünün fiyatında bir düşme ile denge yeniden kurulacaktır.

Demek ki, rant, ortalama kârın üstünde bir fazla olarak, bu geleneksel yoldan açıklanamaz. Rantın ilk ortaya çıktığı zamanda mevcut tarihsel koşullar ne olursa olsun, rant kök salar salmaz, ancak daha önce tanımlanan modern koşullar altında varolabilir.

Nihayet, aynî rantın para-ranta dönüşmesinde şunu belirtmek gerekir ki, onun yanısıra, kapitalize rant, ya da toprağın fiyatı, ve böylece de onun satılabilirliği ve satılması, esas etkenler haline gelir ve bu nedenle yalnızca rant ödemeye tâbi olan eski köylü, bağımsız bir köylü malsahibine dönüşebilmekle kalmaz, ayrıca kentli ve öteki paralı kişiler de, ya köylülere ya da kapitalistlere kiralamak üzere gayri-menkul satınalabilir ve böylece, bu biçimde yatırılan sermayeleri üzerinden bir faiz biçimi olarak ranttan yararlanabilirler, bu yüzden, bu durum da, daha önceki sömürü biçiminin, toprak sahibi ile toprağı gerçekten işleyen arasındaki ilişkinin ve rantın kendisinin dönüşmesini kolaylaştırır.

V. YARICILIK VE TOPRAK PARÇALARININ KÖYLÜ MÜLKİYETİ

Şimdi toprak rantı üzerine ayrıntılı incelememizin sonuna gelmiş bulunuyoruz.

İster emek-rant, ister aynî rant, ister para-rant (yalnızca aynî rantın değişmiş bir biçimi olarak) olsun, bütün bu toprak rantı biçimlerinde, her zaman, rantı ödeyenin, ödenmemiş artı-emeği doğrudan doğruya toprakbeyinin ellerine geçen, toprağın gerçek işleyicisi ve zilyedi olduğu varsayılmaktadır. Son biçimde, "saf" olduğu, yani yalnızca aynî rantın değişmiş bir biçimi olduğu ölçüde para-rantta bile — bu yalnızca mümkün değil, gerçekte olan şeydir.

Başlangıçtaki rant biçiminden kapitalist ranta bir geçiş

biçimi olarak, yarıcılık sistemini, ya da ortakçılığı ele alabiliriz, bunda, işletmeci (çiftçi) emeği (kendisinin ya da bir başkasının) ve ayrıca döner sermayenin bir bölümünü sağlar, toprakbeyi de topraktan başka, döner sermayenin öteki bölümünü (örneğin sığır) sağlar, ve ürün, kiracı ile toprakbeyi arasında, ülkeden ülkeye değişen belirli oranlarda bölüşülür. Bir yandan çiftçi, burada, tam kapitalist işletmecilik için gerekli olan yeterli sermayeden yoksundur. Öte yandan da, burada, toprakbeyi tarafından maledinilen payı salt rant biçimini taşımaz. Bu, gerçekte koyduğu sermayenin faizini ve bir fazla rantı içerebilir. Çiftçinin hemen hemen tüm artı-emeğini de emebilir, ya da ona bu artı-emeğin daha büyük veya daha küçük bir parçasını bırakabilir. Ama esas olarak burada rant, artık, genel olarak artı-değerin normal biçimi olarak ortaya çıkmaz. Bir yandan, ortakçı, ister kendisininkini, ister başkasının emeğini kullansın, ürünün bir bölümünde, emekçi sıfatıyla değil, iş aletlerinin bir kısmının sahibi sıfatıyla, kendinin kapitalisti sıfatıyla hak iddia edecektir. Öte yandan da toprakbeyi, payını, yalnızca toprak sahipliği temeli üzerinde değil, ayrıca da ödünç sermaye veren olarak da istemektedir.[19a]

Örneğin Polonya ve Romanya'da eski komünal toprak mülkiyetinin bağımsız köylü çiftçiliğine geçişten sonra da varlığını sürdüren bir kalıntısı, daha aşağı toprak rantı biçimlerine geçişi gerçekleştirmek için bir bahane görevi yapmıştır. Toprağın bir bölümü, birey olarak köylüye aittir ve bağımsız olarak onun tarafından işlenmektedir. Öteki bölümü ortaklaşa işlenir ve kısmen topluluk masraflarını karşılama, kısmen de kötü mahsul vb. durumlarında bir yedek olma görevi yapan bir artı-ürün yaratır. Artı-ürünün bu son iki parçası ve sonunda da, üzerinde yetiştiği toprak da

[19a] Karş: Buret [*Cours d'economie politique*, Bruxelle, 1842. —Ed.], Tocqueville [L'ancien régime et la révolution, Paris 1856. —Ed], Sismondi [*Nouveaux principes d'économie politique*. — Seconde édition, Tome I, Paris 1827. —*Ed.*].

dahil olmak üzere tüm artı-ürün, devlet memurları ve özel kişiler tarafından, giderek daha çok gaspedilir ve böylece, bu ortak toprağı işleme yükümlülükleri devam ettirilen, başlangıçtaki özgür köylü malsahipleri, ya angarya emeğe ya da aynî ranta tâbî vasallar haline dönüşürlerken, ortak toprağı gaspedenler, yalnızca gaspedilen ortak toprakların değil, bizzat köylülerin topraklarının bile sahibi durumuna gelirler.

Ne gerçek köle ekonomisini (bu da, bir başkalaşım yoluyla, esas olarak ev kullanımını amaçlayan ataerkil sistemden dünya piyasası için plantasyon sistemine geçer), ne de tüm üretim aletlerine sahip olan ve ya aynî, ya da para olarak ödeme yapılan özgür ya da özgür olmayan bağımlı kişilerin emeğini sömüren toprakbeylerinin kendilerinin bağımsız çiftçiler oldukları malikâne işletmeciliğini ayrıntısıyla incelememize gerek yok. Toprakbeyi ve üretim aletlerinin sahibi ve dolayısıyla bu üretim öğeleri arasına dahil olan emekçilerin doğrudan sömürücüsü, bu durumda tek ve aynı kişidir. Bunun gibi rant ve kâr da çakışır, burada artı-değerin farklı biçimlerinin ayrılması yoktur. Burada artı-ürün biçiminde ortaya çıkan, emekçilerin artı-emeğinin tümü, toprağa ve köleciliğin orijinal biçiminde bizzat doğrudan üreticilere sahip olan tüm üretim aletlerinin sahibi tarafından, doğrudan doğruya emekçilerden çekilip alınır. Amerikan plantasyonları gibi, kapitalist görünümün egemen olduğu yerlerde, bu artı-değerin tümüne kâr gözü ile bakılır; ne kapitalist üretim biçiminin kendisinin bulunduğu, ne de buna uygun düşen görünümün kapitalist ülkelerden aktarıldığı yerlerde, bu, rant olarak görünür. Her durum ve koşulda, bu biçim, hiç bir güçlük getirmez. Adına ne denirse densin, toprakbeyinin geliri, onun mal edindiği mevcut artı-ürün, burada normal ve egemen biçimdir, bununla tüm ödenmemiş artı-emek doğrudan doğruya mal edinilir ve toprak mülkiyeti böyle bir mal edinmenin temelini

oluşturur.

Bundan başka, *toprak parçalarının* [tarlaların —ç.] *mülkiyeti.* Köylü burada, aynı zamanda, onun baş üretim aleti, emeğinin ve sermayesinin vazgeçilmez istihdam alanı olarak ortaya çıkan toprağının özgür sahibidir. Bu biçimde hiç bir kiralama parası ödenmez. Bu yüzden, her ne kadar öte yandan kapitalist üretim biçiminin geliştiği ülkelerde öteki üretim dallarına kıyasla rant bir artı-kâr olarak, ama genel olarak emeğinin bütün kazançları gibi, köylüde biriken artı-kâr olarak ortaya çıksa da, artı-değerin ayrı bir biçimi olarak ortaya çıkmaz.

Toprak mülkiyetinin bu biçimi, önceki daha eski biçimlerde olduğu gibi, kırsal nüfusun sayıca kent nüfusuna büyük ölçüde ağır basmasını öngörür, öyle ki, öteki hallerde kapitalist üretim biçimi egemen olsa bile, bu, ancak nispeten az gelişmiştir ve bu yüzden öteki üretim dallarında da sermayenin yoğunlaşması dar sınırlar arasına hapsolunmuştur ve bir sermaye parçalanması egemen durumdadır. Durumun gereği olarak, tarımsal ürünün daha büyük bölümü, dolaysız geçim araçları olarak, üreticilerin kendileri, köylüler tarafından tüketilmelidir ve ancak bunun üstündeki fazla, meta olarak kent ticaretine ulaşacaktır. Tarımsal ürünlerin ortalama piyasa-fiyatı burada nasıl düzenlenirse düzenlensin, farklılık rantı, üstün ya da daha elverişli yerdeki topraktan gelen meta-fiyatlarındaki fazla bir bölüm, kapitalist üretim biçimi altında olduğu gibi, kuşkusuz burada da var olmalıdır. Bu farklılık rantı, bu biçimin genel piyasa-fiyatının henüz gelişmediği toplumsal koşullar altında ortaya çıktığı yerlerde bile mevcuttur; farklılık rantı o zaman fazla artı-ürünle çıkar. Ancak o zamandır ki, emeği daha elverişli doğal koşullar altında gerçekleştirilen köylünün cebine akar. Ya bu biçimin daha ilerdeki gelişmesi sırasında, bir miras bölüşülürken toprağın fiyatı belli bir para-değerde hesaplanmış olduğundan, ya da bütün bir malikânenin veya

onu oluşturan parçaların mülkiyetindeki sürekli değişiklik sırasında, toprak, çiftçinin kendisi tarafından, esas olarak ipotekle para sağlamak suretiyle satın alındığından, toprağın fiyatının köylünün gerçek üretim maliyetine bir etken olarak girdiği ve, bu yüzden, kapitalize ranttan başka bir şeyi temsil etmeyen toprağın fiyatının, önceden varsayılan bir etken olduğu ve böylece rantın, toprağın verimliliğinde ve yerindeki herhangi bir farklılaşmadan bağımsız olarak mevcut oluyor göründüğü bu biçim altında — burada hiç bir mutlak rantın mevcut olmadığı, yani en kötü toprağın rant getirmediği varsayımı genel olarak yapılmalıdır. Çünkü mutlak rant ya ürün değerinde onun üretim fiyatının üstünde olan, gerçekleşmiş bir fazlanın varlığını ya da ürünün değerini aşan bir tekel fiyatını öngörür. Ama burada tarım, çoğunlukla, doğrudan geçim için toprağın işlenmesi olarak sürdürüldüğüne göre, ve toprak nüfusun çoğunluğunun emeği ve sermayesi için vazgeçilmez bir istihdam alanı olarak var olduğuna göre, ürünün düzenleyici piyasa-fiyatı, ancak olağanüstü koşullar altında değerine ulaşacaktır. Ama, üretim fiyatının üstündeki bu değer fazlasının, buna karşılık, esas olarak toprak parçalarından [tarlalardan —ç.] oluşan bir ekonomiye sahip ülkelerde, hatta tarım-dışı sermayenin düşük bileşimi ile sınırlanacak olmasına karşın, bu değer, canlı emek öğesinin ağır basması yüzünden, genel olarak üretim fiyatından yüksek olacaktır. Bir toprak parçasına sahip olan köylü için, kendisi bir küçük kapitalist olduğu ölçüde, sömürü sınırı sermayenin ortalama kârı ile saptanmaz; öte yandan, bir toprak sahibi olduğu ölçüde, rant zorunluluğu ile de saptanmaz. Bir kapitalist olarak onun için mutlak sınır, gerçek maliyetlerinin çıkarılmasından sonra, kendisine ödediği ücretlerden başka bir şey değildir. Ürünün fiyatı bu ücretleri karşıladığı sürece, toprağını ekecek ve çoğu kez asgarî maddî düzeyde ücretlerle ekecektir. Toprak sahibi sıfatına gelince, mülkiyet engeli onun için ortadan kalk-

mıştır, çünkü bu, ancak toprak sahipliğinden ayrılmış bir sermaye (emek dahil) ile karşı karşıya kalınca, sermaye yatırımına bir engel çıkararak kendini hissettirebilir. Kuşkusuz, toprağın fiyatının faizinin —genel olarak, başka bir kişiye, ipotekli alacak sahibine ödenmesi gerekir— bir engel olduğu doğrudur. Ama bu faiz, tam da, artı-emeğin kapitalist koşullar altında kârı oluşturacak olan bölümünden ödenebilir. Bu nedenle, toprağın fiyatında ve ona ödenen faizde önceden değer biçilen rant, bu artı-emek, meta-değerinin ortalama kârın tümüne eşit olan bir parçasında gerçekleştirmemeksizin ve hele ortalama kârda gerçekleştirilen artı-emeğin üstünde bir fazlada, yani bir artı-kârda gerçekleştirilmeksizin, köylünün kapitalize edilmiş artı-emeğinin, kendi geçimi için vazgeçilmez olan emeğin üstünde kalan bir bölümünden başka bir şey olamaz. Rant ortalama kârdan düşülen bir miktar ya da hatta onun gerçekleştirilen tek parçası olabilir. Bu yüzden toprak parçası sahibi köylünün toprağını işlemesi ya da işlemek üzere toprak satınalması için, normal kapitalist üretim biçiminde olduğu gibi, tarım ürünlerinin piyasa-fiyatının ona ortalama kâr getirmeye ve hele bu ortalama kârın üstünde, rant biçiminde bir sabit fazla getirmeye yetecek yüksekliğe çıkması gerekli değildir. Bu yüzden, piyasa-fiyatının, ürünün ya değerinin ya da üretim fiyatının düzeyine yükselmesi gerekmez. Tahıl fiyatlarının, küçük köylü toprak mülkiyetinin ağır bastığı ülkelerde, kapitalist üretim biçimine sahip ülkelerdekinden daha düşük olmasının nedenlerinden biri budur. En az elverişli koşullarda çalışan köylülerin artı-emeğinin bölümü, topluma bedavadan verilir ve üretim fiyatının düzenlenmesine veya genel olarak değer yaratılmasına hiç girmez. Dolayısıyla, bu daha düşük fiyat, üreticilerin yoksulluğunun bir sonucudur, hiç de onların emek üretkenliklerinin bir sonucu değil.

Egemen normal biçim olarak, toprak parçalarının bu özgür kendi kendini yöneten köylü mülkiyeti biçimi, bir yandan,

klasik antikitenin en iyi dönemlerinde toplumun iktisadî temelini oluşturur, öte yandan da buna, modern uluslar arasında, feodal toprak mülkiyetinin çözülmesinden doğan biçimlerden biri olarak raslanır. İngiltere'de *yeomanry*,* İsveç'te köylülük, Fransız ve Batı Alman köylüleri böyledir. Kolonileri buraya katmıyoruz, çünkü oralarda bağımsız köylü, farklı koşullar altında gelişir.

Kendi kendini yöneten köylünün özgür mülkiyetinin, küçük-ölçekli faaliyet için, yani emekçinin kendi emeğinin ürününe sahip olması için toprağa tasarrufun bir önkoşul olduğu ve ister özgür mal sahibi, ister vasal olsun, çiftçinin daima, kendi geçim araçlarını bağımsız olarak, ailesi ile birlikte tecrit olmuş bir emekçi olarak üretmesi gerektiği bir üretim biçimi için, en normal toprak mülkiyeti biçimi olduğu açıktır. Aletlerin sahipliği, nasıl ki, elsanatı üretiminin gelişmesi için gerekliyse, toprak sahipliği de bu üretim biçiminin tam gelişimi için gereklidir. Kişisel bağımsızlığın gelişmesinin temeli buradadır. Bu, bizzat tarımın gelişmesi için zorunlu bir geçiş aşamasıdır. Onun yıkılışını getiren nedenler, sınırlarını gösterir. Bu nedenler şunlardır: Onun normal bir ekini oluşturan kırsal ev sanayiinin geniş-ölçekli sanayiin gelişmesinin bir sonucu olarak yıkılması; bu ekime tâbi tutulan toprağın tedricen fakirleşmesi ve yorulması; her yerde toprak parçalarının yönetiminin ikinci bir ekini oluşturan ve sığır yetiştirmesine olanak sağlayan tek şey olan ortak toprakların büyük toprak sahipleri tarafından gaspedilmesi; ya plantasyon sisteminin ya da geniş-ölçekli tarımın rekabeti. Bir yandan tarımsal fiyatlarda bir düşüşe yol açan, öte yandan da daha büyük harcamalar ve daha yaygın maddî üretim koşulları gerektiren, tarımdaki iyileştirmeler de bu duruma katkıda bulunur, 18. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de olduğu gibi.

Toprak parçalarının mülkiyeti, niteliği gereği, emeğin

* Orta sınıfa dahil küçük toprak sahipleri kitlesi. —*Ed.*

toplumsal üretken güçlerinin gelişmesini, emeğin toplumsal biçimlerini, sermayenin toplumsal yoğunlaşmasını, geniş-ölçekli sığır yetiştiriciliğini ve bilimin ilerici uygulamasını dışlar.

Tefecilik ve bir vergi sistemi, her yerde ona güç kaybettirir. Toprağın fiyatına yapılan sermaye harcaması, bu sermayeyi tarımdan çeker. Üretim araçlarının sınırsız parçalanması ve bizzat üreticilerin tecridi. İnsan enerjisinin korkunç israfı. Üretim koşullarının giderek artan kötüleşmesi ve üretim araçları fiyatlarında artış — toprak parçaları mülkiyetinin kaçınılmaz bir yasası. Bu üretim biçimi için mevsimsel bolluk felâketi.[20]

Küçük-ölçekli tarımın kendine özgü kötülüklerinden biri, özgür toprak sahipliği ile birleştiği yerlerde, çiftçinin toprağın alımına sermaye yatırmasından doğar. (Aynı şey, büyük toprak sahibinin, birinci olarak toprağı satın almak, ikinci olarak da kendisi kiracı çiftçi olarak onu yönetmek, sermaye yatırdığı geçiş biçimi için de geçerlidir.) Toprağın, burada, salt bir meta olarak büründüğü değişken nitelik yüzünden sahiplikteki değişiklikler artar,[21] öyle ki, köylünün bakış açısından toprak, ardarda her kuşak ile ve malikânelerin bölünmesi ile birlikte, yeniden bir sermaye yatırımı olarak girer, yani onun satın aldığı toprak haline gelir. Burada, toprağın fiyatı, üretken olmayan bireysel üretim maliyetlerinin ya da bireysel üretici için ürünün maliyet fiyatının hatırı sayılır bir öğesini oluşturur.

Toprağın fiyatı, kapitalize edilmiş ve bu yüzden öncelenmiş ranttan başka bir şey değildir. Eğer tarımda kapitalist yöntemler kullanır, böylece toprak sahibi yalnızca rant alır-

[20] Fransa Kralının Tooke'de tahttan yaptığı konuşmaya bakınız. [Newmarch, *A History of Prices, and of the State of the Circulation, during the nine years 1848-56*. Vol VI, London 1857, s. 29-30. —*Ed.*]

[21] Bkz: Mounier [*De l'agriculture en France*, Paris 1846. —*Ed.*] ve Rubichon [*Du mécanisme de la sociéte en France et en Angleterre*, Paris 1837. —*Ed.*].

sa ve çiftçi toprak için bu yıllık ranttan başka bir şey ödemezse, o zaman açıktır ki, toprak sahibinin kendisinin toprağı satın alırken yatırdığı sermaye, gerçekten de onun için faiz getiren bir sermaye yatırımı meydana getirir, ama tarımın kendisine yatırılan sermaye ile kesinlikle bir ilgisi yoktur. Burada kullanılan ne sabit ne de döner sermayenin bir parçasını oluşturur;[22] yalnızca alıcıya yıllık rant almakta bir hak sağlar, ama rantın kendisinin üretimiyle kesinlikle bir ilgisi yoktur. Toprağın alıcısı yalnızca toprağı satana sermayesini öder ve satıcı da buna karşılık topraktaki mülkiyetinden vazgeçer. Böylece, bu sermaye artık alıcının sermayesi olarak mevcut olmaz, o artık ona sahip değildir; bu yüzden herhangi bir yoldan toprağın kendisine yatırabileceği sermayeye dahil değildir. Toprağı pahalı ya da ucuz almış olması, veya bir hiç karşılığında almış olması, çiftçinin kuruluşuna yatırdığı sermayede hiç bir şeyi değiştirmez ve rantta hiç bir değişiklik yapmaz, yalnızca bunun ona faiz olarak görünüp görünmemesi, ya da sırasıyla daha yüksek ya da daha düşük faiz olarak görünmesi sorununu değiştirir.

Örneğin köle ekonomisini ele alalım. Bir köleye ödenen fiyat, köleden çekilip alınacak olan, öncelenmiş ve kapitalize edilmiş artı-değer ya da kârdan başka birşey değildir. Ama bir kölenin satın alınması için ödenen sermaye, kârın, artı-emeğin ondan çekilip alınmasına aracılık eden sermayeye dahil değildir. Tersine, köle sahibinin ayrıldığı sermayedir,

[22] Dr. H. Maron (*Extensiv oder Intensiv?*) [bu broşür hakkında başka bilgi verilmemiştir —*F. E.*] karşı çıktığı hasımlarımn yanlış varsayımı ile işe başlıyor. Toprağın satın alınmasına yatırılan sermayenin "yatırım sermayesi" olduğunu varsayıyor ve sonra da yatırım sermayesi ve işler sermayenin, yani sabit ve döner sermayenin, ayrı ayrı tanımları konusunda tartışmaya giriyor. Maron'un, Alman ekonomi politiği gözönünde tutulursa, iktisatçı olmayan birinde bağışlanabilecek olan genel olarak sermayeye ilişkin tamamen amatörce kavramları, hisse senetleri ya da hükümet tahvilleri almak üzere borsaya yatırılan ve yatıran için, kişisel bir sermaye yatırımım temsil eden sermaye, ne ölçüde herhangi bir üretim dalına yatırılmışsa, bu sermayenin de ne yatırım ne de işler sermaye olmadığını ondan gizlemektedir.

gerçek üretim için elinde bulunan sermayeden düşülen bir miktardır. Onun için var olmaktan çıkmıştır, tıpkı, toprağın satın alınmasına yatırılan sermayenin tarım için var olmaktan çıkması gibi. Bunun en iyi kanıtı, köle sahibi ya da toprak sahibi için, sırası gelince kölelerini veya toprağı satması dışında, bunun yeniden ortaya çıkmamasıdır. Ama, o zaman aynı durum alıcı için hüküm sürer. Köleyi satın almış olması gerçeği, onun köleyi hemen sömürmesini mümkün kılmaz. Ancak köle ekonomisinin kendisine bir ek sermaye yatırdığı zaman bunu yapabilir.

Aynı sermaye, birinci olarak satıcının ellerinde, ikinci olarak da toprağı alanın ellerinde, iki kez varolmaz. Alıcının ellerinden satıcının ellerine geçer ve iş orada biter. Alıcı, artık sermayeye sahip değildir. Onun yerine bir toprak parçasına sahiptir. Bu topraktaki gerçek bir sermaye yatırımı ile üretilen rantın, yeni toprak sahibi tarafından, toprağa yatırmadığı, toprağı edinmek için verdiği sermayenin faizi olarak hesaplanması durumu, toprak faktörünün ekonomik niteliğini hiç değiştirmez, birisinin %3'lük konsolide tahvil için 1.000 sterlin ödemiş olmasının, geliri ile ulusal borcun faizinin ödendiği sermaye ile hiç bir ilgisi olmaması gibi.

Aslında, toprağı satın almak için harcanan para, devlet tahvilleri satın almak için harcanan para gibi, yalnızca *kendi başına* sermayedir, tıpkı, herhangi bir değer miktarının, kapitalist üretim biçimi temeli üzerinde kendi başına sermaye, potansiyel sermaye olması gibi. Toprak için ödenen şey, devlet tahvilleri ya da başka herhangi bir satın alınmış meta için ödenen gibi, bir miktar paradır. Bu kendi başına sermadir, çünkü sermayeye dönüştürülebilir. Satıcının elde ettiği paranın gerçekten sermayeye dönüştürülüp dönüştürülmediği, satıcının onu kullanışına bağlıdır. Alıcı için, bu, asla tekrar böyle bir işlev yapamaz, kesin olarak ödediği başka herhangi bir paranın yapamayışı gibi. Hesaplarında bu, faiz getiren sermaye olarak görünür; çünkü topraktan rant ya da dev-

let borçlarından faiz olarak alınan geliri, bu kazanç üzerindeki hakkın satın alınmasının ona mal olduğu paranın faizi olarak kabul eder. Bunu sermaye olarak ancak yeniden satışla gerçekleştirebilir. Ama o zaman da, bir başkası, yeni alıcı, eskisinin sürdürdüğü ilişkinin aynısı bir ilişkiye girer ve bu biçimde harcanan para herhangi bir eldeğişikliği ile harcayan için gerçek sermayeye dönüştürülemez.

Küçük toprak mülkiyetinde, toprağın kendisinin değere sahip olduğu ve böylece ürünün üretim fiyatına tıpkı makineler veya hammaddeler gibi sermaye olarak girdiği hayali daha beslenir. Ama gördük ki, rant ve bu yüzden de kapitalize rant, toprağın fiyatı, tarımsal ürünlerin fiyatına belirleyici bir etken olarak ancak iki durumda girebilir. Birincisi, tarımsal sermayenin —toprağı satınalmak için yatırılan sermaye ile hiç bir ilgisi olmayan bir sermayenin— bileşiminin bir sonucu olarak, toprak ürünlerinin değeri, üretim fiyatlarından yüksek olduğu ve piyasa koşulları toprakbeyinin bu farkı gerçekleştirmesini mümkün kıldığı zaman. İkincisi bir tekel fiyat olduğu zaman. Ve bunların her ikisi de toprak parçaları yönetimi ve küçük toprak sahipliği altında en az görülen durumlardır, çünkü tam da burada, üretim, büyük ölçüde üreticilerin kendi gereksinmelerini karşılar ve ortalama kâr oranının düzenlenmesinden bağımsız olarak sürdürülür. Toprak parçalarının ekiminin, kiraya verilmiş topraklar üzerinde yürütüldüğü yerlerde bile, kiralama parası, başka koşullar altında olduğundan çok daha fazla, kârın bir bölümünü ve hatta ücretlerden düşülen bir miktarı kapsar; bu durumda bu para yalnızca ismî bir ranttır, ücretlere ve kâra karşı bağımsız bir kategori olarak rant değildir.

O halde, toprağın satınalınması için yapılan para-sermaye harcaması bir tarımsal sermaye yatırımı değildir. Küçük köylülerin kendi üretim alanlarında kullanabilecekleri sermayede *pro tanto** bir azalmadır. Bu, onların üretim araçla-

* O ölçüde. —ç.

rının büyüklüğünü *pro tanto* azaltır ve böylece yeniden üretimin iktisadî temelini daraltır. Genel olarak bu alanda gerçek kredi ender ortaya çıktığından küçük köylüyü faizciye tâbi kılar. Bu tür alışların büyük malikânelerde olduğu yerlerde bile, bu, tarım için bir ayak bağıdır. Aslında, malikânesini ister miras olarak almış olsun, ister satınalmış olsun, toprakbeyinin borç içinde olup olmamasına, bir bütün olarak kayıtsız kalan kapitalist üretim biçimi ile çelişir. Kiraya verilen malikânenin kendisinin yönetiminin niteliği, toprak sahibi, ister rantı kendi cebine atsın, ister ipotekli alacaklısına ödemesi gereksin, değişmez.

Gördük ki, belli bir toprak rantı durumunda, toprağın fiyatı faiz oranı ile düzenlenir. Eğer oran düşükse toprağın fiyatı yüksektir, tersi durumda bunun tersi olur. O halde, normal olarak yüksek bir toprak fiyatı ve düşük bir faiz oranı elele gidecektir, öyle ki, eğer köylü, düşük bir faiz oranının sonucu olarak toprağa yüksek bir fiyat ödediyse, aynı düşük faiz oranı, işler sermayesini de ona kolay kredi koşulları ile sağlayacaktır. Ama, toprak parçalarının köylü mülkiyeti egemen biçim olduğu zaman işler farklı olur. Her şeyden önce, genel kredi yasaları çiftçiye uygulanmaz, çünkü bu yasalar üretici olarak bir kapitalist öngörür. İkincisi, toprak parçalarının mülkiyetinin egemen olduğu —burada kolonilerden sözetmiyoruz— ve küçük köylünün ulusun belkemiğini oluşturduğu yerlerde, sermaye oluşumu, yani toplumsal yeniden-üretim nispeten zayıftır ve yukarda geliştirilen anlamda ödünç verilebilir para-sermayenin oluşumu daha da zayıftır. Bu, bir aylak zengin kapitalistler sınıfının yoğunlaşmasını ve varlığını öngörür (Massie).* Üçüncüsü, toprak mülkiyetinin çoğu üreticilerin varlığı için zorunlu bir koşul ve sermayeleri için vazgeçilmez bir yatırım alanı olduğu burada, toprağın fiyatı toprak mülkiyetine olan talebin arzın-

* [Massie] *An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest,* London 1750, s. 23-24. —*Ed.*

dan ağır basması aracılığıyla faiz oranından bağımsız olarak ve çoğu kez onunla ters orantılı olarak yükseltilir. Böyle bir durumda parseller halinde satılan toprak, büyük parçalar halinde satıldığından çok daha yüksek bir fiyat getirir, çünkü burada küçük alıcıların sayısı büyük, büyük alıcılarınki ise küçüktür (Bandes Noires,* Rubichon; Newman**). Bütün bu nedenlerle, burada nispeten yüksek bir faiz oranı ile toprağın fiyatı yükselir. Toprağın alımı için yapılan sermaye harcamasından köylünün burada elde ettiği nispeten düşük faiz (Mounier), öte yandan kendisinin ipotekli alacaklarına ödemek zorunda olduğu yüksek tefeci faiz oranına tekabül eder. İrlanda sistemi de, yalnızca başka bir biçimde aynı şeyi taşır.

Bu nedenle, toprağın fiyatı, aslında üretime yabancı olan bu öğe, burada öyle bir noktaya yükselebilir ki, üretimi olanaksız kılar (Dombasle).

Toprağın fiyatının böyle bir rol oynaması, alım-satımın, bir meta olarak toprağın dolaşımının bu ölçüde gelişmesi, meta, burada, tüm ürünlerin ve bütün üretim aletlerinin genel biçimi olduğu ölçüde, pratikte, kapitalist üretim biçiminin gelişmesinin bir sonucudur. Öte yandan, bu gelişme, yalnızca, kapitalist üretim biçiminin sınırlı bir gelişmeye sahip olduğu ve tüm özelliklerini ortaya sermediği yerlerde ortaya çıkar, çünkü, tamı tamına, tarımın kapitalist üretim biçimine artık ya da henüz tâbi olmaması, daha çok toplumun soyu tükenmiş biçimlerinden kalan bir üretim biçimine tâbi olması gerçeğine dayanır. Bu yüzden üreticinin, ürününün para-fiyatına bağımlı olduğu kapitalist üretim biçiminin elverişsizlikleri, burada, kapitalist üretim biçiminin eksik gelişmesinin getirdiği elverişsizliklerle çakışır. Köylü, ürünlerini meta olarak üretmesini mümkün kılan koşullar olmaksızın, tüccar ve sanayici haline gelir.

* Vurguncular Birliği. —*Ed.*

** Newman, *Lectures on Political Economy,* London 1851, s. 180-181. —*Ed.*

Üreticinin maliyet fiyatında bir öğe olarak toprağın fiyatı ile üretim fiyatında bir öğe olmayan toprağın fiyatı arasındaki çelişki (rant, tarımsal ürünün fiyatına belirleyici bir etken olarak girse de, 20 ya da daha fazla yıl için konmuş olan kapitalize rant, hiç bir biçimde bir belirleyici olarak girmez), özel toprak mülkiyeti ile rasyonal bir tarım, topraktan normal toplumsal yararlanma arasındaki genel çelişkiyi gösteren biçimlerin birinden başka bir şey değildir. Ama öte yandan toprağın özel mülkiyeti ve böylece de doğrudan üreticilerin topraktan kopartılmaları —ötekilerin mülksüzlüğünü gösteren, birinin özel mülkiyeti— kapitalist üretim biçiminin temelidir.

Burada, küçük-ölçekli tarımda, özel toprak mülkiyetinin bir biçimi ve sonucu olan toprağın fiyatı, üretimin kendisine bir engel olarak ortaya çıkar. Geniş-ölçekli tarımda ve kapitalist bir temel üzerinde işleyen büyük malikânelerde mülkiyet, gene bir engel olarak hareket eder, çünkü, kiracı çiftçiyi, son tahlilde, kendisine değil, toprakbeyine yarayan üretken sermaye yatırımında sınırlar. Her iki biçimde de, (topraktan yararlanılmasının ulaşılan toplumsal gelişme yerine, tek tek üreticilerin raslansal ve eşit olmayan durumlarına bağlı kılınmasının yanısıra) toprağın canlılığının sömürülmesi ve israfı, önsüz ve sonsuz ortak mülkiyet olan toprağın, insan ırkının ardarda kuşaklar zincirinin varlığı ve yeniden üretimi için terkedilmez bir koşul olan toprağın, bilinçli rasyonal ekiminin yerini alır. Küçük mülkiyet durumunda, bu, toplumsal emek üretkenliğini gerçekleştirecek araçların ve bilginin yokluğundan doğar. Büyük mülkiyet durumunda, bu araçlardan, çiftçinin ve mülksahibinin en büyük hızla zenginleşmesi için yararlanılmasından doğar. Her iki durumda da bu, piyasa-fiyatına bağımlılık vasıtasıyla olur.

Küçük toprak mülkiyeti üzerine tüm eleştiri, son tahlilde, tarıma bir engel ve ayakbağı olarak özel mülkiyetin eleştirisine indirgenir. Ve bunun gibi, büyük toprak mülkiyeti üze-

rine tüm karşı-eleştiri de buna indirgenir. Her iki halde de, kuşkusuz, tüm ikincil siyasal düşünceleri bir kenara bırakıyoruz. Tüm özel toprak mülkiyetinin, tarımsal üretimin ve rasyonal ekimin bizzat toprağın bakımı ve iyileştirilmesinin karşısına çıkardığı bu engel ve ayakbağı, her iki tarafta da yalnızca farklı biçimlerde gelişir ve bu kötülüğün özel biçimleri üzerine çekişilirken onun nihaî nedeni unutulmaktadır.

Küçük toprak mülkiyeti, nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal olmasını, toplumsal değil, tecrit olmuş emeğin egemenliğini öngörür, ve bu nedenle de bu koşullar altında, zenginlik ve yeniden-üretimin gelişmesi, bunun hem maddî, hem de manevî ön koşulları ve dolayısıyla ayrıca da rasyonal ekimin önkoşulları sözkonusu olamaz. Öte yandan, büyük toprak mülkiyeti, tarımsal nüfusu sürekli olarak düşen bir asgariye indirir ve onun karşısına büyük kentlerde biraraya toplanan, sürekli olarak büyüyen bir sınaî nüfus çıkarır. Böylece yaşamın doğal yasalarının emrettiği toplumsal alışveriş bütünlüğünde onarılmaz bir çatlağa neden olan koşulları yaratır. Bunun bir sonucu olarak, toprağın canlılığı boş yere harcanır ve bu israf ticaretle belli bir devletin sınırlarının çok ötesine taşınır (Liebig).*

Küçük toprak mülkiyeti, yarıyarıya toplumun dışında duran bir barbarlar sınıfı, ilkel toplum biçimlerinin bütün hamlığını uygar ülkelerin büyük acıları ve yoksulluğu ile birleştiren bir sınıf yaratırken, büyük toprak mülkiyeti de, işgücünü, asıl enerjisinin kendine bir sığınak aradığı ve ulusların hayatî gücünün yeniden canlandırılması için kuvvetini bir yedek fon olarak biriktirdiği son bölgede — toprağın kendisinde baltalar. Geniş-ölçekli sanayi ve geniş-ölçekli makineli tarım birlikte çalışırlar. Başlangıçta, birincisi, esas olarak işgücünü, dolayısıyla insanların doğal gücünü harabeye çevirdiği ve yokettiği halde, ikincisinin daha dolaysız bir biçim-

* Liebig, *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie*, Braunschweig 1862. —*Ed.*

de toprağın doğal canlılığını tüketmesi gerçeği ile birbirlerinden ayırdediliyorlarsa, gelişmenin daha ileri döneminde, kırlardaki sınaî sistemin de işçileri zayıflatması ve sanayi ve ticaretin, kendi paylarına, tarıma toprağı tüketmek için araçlar sağlamasında elele verirler.

EKLER

[BİR]

TOPRAK RANTI*

(1844)

[I] *Toprak sahibinin hakkı*, kökenini soygundan alır. (Say, [l. c.,] c. I, s. 136, not.) Toprak sahipleri, bütün öbür insanlar gibi, ekmedikleri yeri biçmeyi sever, ve hatta toprağın doğal ürünü için bile bir rant isterler. (Smith, c. I, s. 99.)

"Toprak rantının, çoğu kez toprak sahibinin, toprağın iyileşmesi için kullandığı sermayenin [...] kârından başka bir şey olmadığı düşünülebilir. ... Ranta biraz da böyle bakılabileceği durumlar vardır ... ama toprak sahibi: 1° iyileştirilmemiş toprak için bile bir rant ister, ve iyileştirme harcamalarının faiz ya da kârı varsayılabilecek şey, genel olarak bu ilk ranta bir katmadan başka bir şey değildir; 2° öte yandan bu iyileştirmeler her zaman toprak sahibinin fonları ile değil, ama bazan çiftlik kiracısının fonları ile yapılırlar; gene de, kira sözleşmesini yenileme sözkonusu olduğu za-

* Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 133-150. —*Ed.*

man, toprak sahibi, genellikle sanki bütün bu iyileştirmeler kendi öz fonları ile yapılmışlar gibi, aynı rant artışını ister; 3° bazan insanların eli ile kesenkes düzeltilemeyecek şeyler için de bir rant ister." (Smith, c. I, s. 300-301.)

Smith bu son duruma örnek olarak, yakıldığı zaman sabun, cam, vb. yapmak için kullanılan bir alkali tuzu veren bir deniz bitkisi olan çöğen otunu verir. Bu bitki Büyük Britanya'da, özellikle İskoçya'nın çeşitli yerlerinde, ama sadece günde deniz suları ile iki kez örtülen, ve bunun sonucu üretimi insanların ustalığı ile hiç bir zaman artırılamamış bulunan, yüksek gelgit altında bulunan kayalar üzerinde biter. Gene de, bu tür bir bitkinin bittiği bir toprağın sahibi, tıpkı kendi buğday tarlaları gibi, bu toprak için de bir rant ister. Shetland adalarının dolaylarında, deniz, balık bakımından olağanüstü zengindir... Adalarda yaşayanların büyük bir bölümü [II] balıkçılıkla geçinir.

Ama deniz ürününden yararlanabilmek için, komşu toprak üzerinde bir konut sahibi olmak gerekir. Toprak sahibinin rantı, sadece çiftlik kiracısının toprakla yapabileceği şeyle değil, ama hem toprak hem de denizle, birarada yapabileceği şeyle orantılıdır. (Smith, c. I, s. 301-302.)

"Bu rant, toprak sahibinin çiftlik kiracısına kullanımını ödünç verdiği bu doğa *erkinin** ürünü sayılabilir. Bu ürün, bu erkin az ya da çok geniş varsayılmasına, ya da başka bir deyişle, toprağın az ya da çok doğal ya da yapay verimlilikte varsayılmasına göre, az ya da çok büyüktür. İnsan yapıtı olarak bakılabilecek şeyler çıkarıldıktan ya da düşüldükten sonra geride kalan şey, doğanın yapıtıdır." (Smith, c. II, s. 377-378.)

"Toprağın kullanımı için ödenmiş fiyat olarak düşünülen *toprak rantı,** demek ki doğal olarak bir *tekel fiyatıdır.** Toprak sahibinin toprağını iyileştirmek için yatırmış bulunabileceği, ya da zarara uğramamak için alması gereken şeyle değil, ama çiftlik kiracısının zarara uğramaksızın verebileceği şeyle orantılıdır." (Smith, c. I, s. 302.)

İlk** üç sınıf arasında, bu sınıf (toprak sahipleri), "geliri ona

* Altı Marx tarafından çizilmiş. —*Ed.*

** Daha önceki bir tümceyi özetleyen bu sözcük, elyazmasında dalgınlıkla "Üretken" olarak yazılmıştır. —*Ed.*

ne emek, ne de kaygıya malolan, ama deyim yerindeyse kendiliğinden, onun hiç bir tasarısı,* hiç bir planı olmaksızın gelen tek sınıftır." (Smith, c. II, s. 161.)

Bize daha önce, toprak rantının, toprağın orantılı *verimliliğine* bağlı olduğu söylenmişti.

Toprak rantının belirlenmesinin bir başka etkeni de, toprağın *konumudur.*

"Rant, ürünü ne olursa olsun toprağın *verimliliğine,*** ve verimliliği ne olursa olsun *konumuna*** göre değişir." (Smith, c. I, s. 306)

"Eşit bir verimlilikteki topraklar, maden ocakları ve balıkçılık alanları alındığında, bunların verecekleri ürün, ekim ya da işletmelerinde kullanılacak sermayelerin genişliğine, ve bu sermayelerin [III] kullanılacakları az ya da çok uygun biçimle orantılı olacaktır. Sermayelerin eşit ve aynı derecede iyi kullanıldıkları varsayılırsa, bu ürün, toprakların, maden ocaklarının ve balıkçılık alanlarının doğal verimliliği ile orantılı olacaktır." ([Smith], c. II, s. 210.)

Smith'in bu tümceleri önemlidir, çünkü eşit üretim harcamaları ve eşit genişlikte, toprak rantını, toprağın az ya da çok büyük verimliliğine indirgerler. Böylece de, toprağın verimliliğini toprak sahibinin bir niteliği durumuna dönüştüren ekonomi politikteki kavramların devrikliğini açıkça gösterirler.

Ama şimdi toprak rantını, insanların gerçek alışverişlerinde büründüğü biçim altında görelim.

Toprak rantı, *çiftlik kiracısı ile toprak sahibi arasındaki savaşım* tarafından saptanmıştır. İktisatta, her yerde, toplum örgütlenmesinin temeli sayılan açık çıkar çatışmaları, savaşımlar, savaşlar görürüz.

Şimdi toprak sahipleri ile çiftlik kiracıları arasındaki ilişkilerin ne olduğunu görelim.

"Toprak sahibi, kira sözleşmesi koşullarının saptanması sırasında, üründen [çiftlik kiracısına], elinden geldiğince, tohumluğu

* Elyazmasında Marx "*Absicht*" (tasarı) yerine "*Einsicht*" (yargı) yazar. —*Ed.*
** Altı Marx tarafından çizilmiş. —*Ed.*

sağlayan, emeği ödeyen, hayvanları ve öbür toprak işleme aletlerini satın alıp yaşatan sermayeyi karşılamak, ve ayrıca da ona kantondaki öbür çiftliklerin verdikleri olağan kârları vermek için gerekli olandan daha büyük bir parça bırakmamaya çalışır. Bu parça elbette çiftlik kiracısının zarara uğramaksızın yetinebileceği en küçük parçadır ve toprak sahibi de ona daha çoğunu bırakmayı çok ender düşünür. Ürünün kendinden ya da fiyatından [...] bu parçanın üstünde tüm geri kalanı, bu artı ne olursa olsun, toprak sahibi toprağının rantı olarak kendine alıkoymaya çalışır; bu rant, elbette, toprağın güncel durumunda, çiftlik kiracısının ödeyebileceği en yüksek [IV] ranttır. [...] Bu artıya her zaman toprağın doğal rantı, ya da toprakların çoğunun doğal olarak kendisi üzerinden kiralandıkları düşünülebilen rant olarak bakılabilir." (Smith, c. I, s. 299-300.)

"Toprak sahipleri, der Say, çiftlik kiracılarına karşı bir tür tekel [...] uygularlar. Onların, toprak olan mallarının talebi, durmadan genişleyebilir: ama mallarının niceliği ancak belli bir noktaya kadar genişler... Toprak sahibi ile çiftlik kiracısı arasında yapılan pazarlık, her zaman toprak sahibi için olabildiğince yararlıdır. ... Toprak sahibi, işlerin doğasından sağladığı bu üstünlükten başka, ona çiftlik kiracısı üzerinde daha büyük bir servetin, ve bazan da saygınlık ve toplumdaki yerin söz dinletme gücünü veren konumunun bir başka üstünlüğünden daha yararlanır; ama bu üstünlüklerden birincisi, toprak yararına elverişli koşullardan her zaman tek başına onun yararlanacak durumda bulunması için yeter. Bir kanalın açılması, bir yol, bir kantondaki nüfus ve gönenç (refah) artışı, her zaman çiftlik kiralarını yükseltirler. ... Çiftlik kiracısının kendisi de gerçi* kendi harcamaları ile fonu (toprağı) iyileştirebilir; ama bu, onun ancak sözleşme süresince çıkar sağlayabileceği, ve sözleşme süresi sonunda, götürülemediği için,** toprak sahibine kalan bir sermayeden başka bir şey değildir; sözleşme süresi bittikten sonra, toprak sahibi, hiç bir yatırım yapmadığı halde, bunun faizlerinden yararlanır, çünkü toprak kirası bu ölçüde yükselir." (Say, c. II, s. 142-143.)

* Bu sözcük Marx'ın bir katmasıdır. —*Ed.*

** Bu "götürülemediği için" sözcükleri Marx'ın elyazmasında yer almamış. —*Ed.*

"Toprağın kullanılması için ödenmiş fiyat olarak düşünülen rant, toprağın şimdilik içinde bulunduğu koşullarda, elbette çiftlik kiracısının ödeyebilecek durumda olduğu en yüksek fiyattır." (Smith, c. I, s. 299.)

"Toprak üstündeki bir mülkün rantı, genel olarak toplam ürünün üçte-biri olduğu varsayılan düzeye yükselir, ve bu, normal olarak, ürünün ilineksel değişikliklerinden bağımsız ve değişmez bir [V] ranttır (Smith, c. I, s. 351). Bu, toplam ürünün [...] dörtte-birinden, ender olarak düşüktür." (*Ibid*., c. II, s. 378.)*

Toprak rantı bütün metalar için ödenmiş olamaz. Örneğin, birçok bölgelerde taşlar için toprak rantı ödenmez.

"Genel olarak pazara, sadece toprak ürünlerinin, olağan fiyatı onları oraya getirmek için kullanılması gereken sermaye ile, bu sermayenin olağan kârlarını karşılamak için yeterli olan bölümleri getirilebilir. Eğer olağan fiyat yeterli olmaktan da yüksekse, artı, (*surplus*), doğal olarak toprak rantına gidecektir. Eğer tastamam yeterli olacak kadarsa, meta, pazara getirilebilecektir, ama toprak sahibine ödenecek bir rant sağlayamaz. Fiyat yeterli olandan yüksek olacak mı, olmayacak mı? İşte bu, talebe bağlıdır." (Smith, c. I. s. 302-303.)

"Rant, *metaların fiyatının* bileşimine, ücret ve kârların girdiğinden bir *başka biçimde girer*. *Ücret ve kârların yüksek ya da düşük oranı*, yüksek ya da düşük emtia fiyatının *nedenidir*: rantın yüksek ya da düşük oranı ise, fiyatın *sonucudur*."** (Smith, c. I, s. 303.)

Her zaman bir *toprak rantı* getiren *ürünler* arasında, *yiyecek maddeleri* bulunur.

"İnsanlar, bütün öbür hayvan türleri gibi, doğal olarak geçim araçlarına oranla çoğaldıklarından, her zaman az ya da çok yiyecek maddesi talebi vardır. Yiyecek maddesi her zaman [VI] az ya da çok büyük nicelikte bir emek [...] satın alabilecek, ve onu kazanmak için bir şeyler yapmaya hazır biri her zaman bulunacaktır. Aslında, satın alabileceği emek, eğer en iktisadî bir biçimde dağıtıl-

* Smith'te: "Bu, toplam ürünün dörtte-birinden ender olarak düşük ve çoğu kez üçte-birinden yüksektir." —*Ed.*

** Bu tümcede italik dizilen sözcüklerin tümünün altı, Marx tarafından çizilmiş. —*Ed.*

mış olaydı, besleyebileceği emeğe her zaman *eşit** değildir ve bunun nedeni de, bazan emeğe verilen yüksek ücretlerdir. Ama her zaman besleyebileceği kadar emeği, bu tür emeğin ülkede genellikle beslendiği oran üzerinden satın alabilir. Oysa toprak, hemen hemen olanaklı bütün durumlarda, ürettiği yiyecek maddelerinin piyasaya sunulmasında elbirliği eden tüm emeği beslemek için gerekli olandan daha çok yiyecek maddesi üretir. [...] Bu yiyecek maddeleri artığı da, bu emeği çalıştıran sermayeyi kârlı bir biçimde yenilemek için gerekli olandan her zaman daha çoktur. Böylece, toprak sahibine bir rant vermek için her zaman bir şeyler kalır." (Smith, c. I, s. 305-306.) "Rant ilk kaynağını sadece besin maddelerinden almakla kalmaz, ama toprak ürününün eğer herhangi bir başka bölümü de sonradan bir rant getirmeye başlarsa, o, bu değer katılmasını, toprağın ekim ve işlenmesi aracıyla, yiyecek maddeleri üretmek üzere emeğin kazanmış bulunduğu erk artışına borçludur." (Smith, c. I, s. 345.) "İnsan yiyeceği, toprak sahibine her zaman [ve zorunlu olarak] ödenecek bir rant sağlayan [tek toprak ürünü olarak görünür]."** (c. I, s. 337.) "Ülkelerin nüfusu, ürünlerinin giydirip barındırabileceği sayı oranında değil, ama bu ürünün besleyebileceği sayı oranında artar." (Smith, c. I, s. 342.)

"İnsanın beslenmekten sonra gelen iki en büyük gereksinmesi, giysi, konut, ısınmadır. Bunlar da çoğu zaman, ama her zaman zorunlu olarak değil, bir rant getirirler." (*Ibid.*, c. I, s. 337-338).***

[VIII] Şimdi toprak sahibinin, toplumun tüm yararlarını nasıl sömürdüğü görelim.

1° Toprak rantı nüfus ile birlikte artar (Smith, c. I, s. 335).

2° Say, toprak rantının, demiryolları vb. ile, güvenliğin iyileştirilmesi ve ulaştırma araçlarının çoğalması ile birlikte nasıl arttığını bize daha önce söylemişti.

* Altı Marx tarafından çizilmiş. —*Ed.*

** Köşeli ayraç içindeki parçalar Marx tarafından alınmamış, ve tümce, elyazmasında aslında şu biçimde yazılmıştır: "İnsan yiyeceği, toprak sahibine her zaman ödenecek bir rant sağlar." —*Ed.*

*** Smith'in terimleri ile: "İnsanın beslenmekten sonra gelen iki en büyük gereksinmesi, giysi ve konuttur. Bunlar da, koşullara göre, bazan bir rant getirebilir ve bazan da getirmezler." —*Ed.*

3° "Toplum durumunda yapılan her iyileştirme, *dolaylı ya da dolaysız bir biçimde,** toprağın gerçek rantını yükseltmeye, toprak sahibinin gerçek zenginliğini, yani onun başkasının emeğini ya da başkasının emek ürününü satın alma erkliğini artırmaya yönelir. ... Toprakların ve ekimin iyileştirilmesindeki genişleme buna dolaysız bir biçimde yönelir. Ürün arttığı ölçüde, toprak sahibinin ürün içindeki payı da zorunlu olarak artar. Bu türlü gayri-safî ürünlerin gerçek fiyatında başgösteren yükselme, [...] örneğin hayvan fiyatının yükselmesi de, toprak sahibinin rantını, dolaysız bir biçimde ve daha da büyük bir oranda artırmaya yönelir. Ürünün gerçek değeri ile birlikte, sadece toprak sahibinin payının gerçek değeri, bu payın ona başkasının emeği üzerinde verdiği erklik artmakla kalmaz, ama bu payın toplam ürüne göre oranı da, bu değer ile birlikte artar. Bu ürün, kendi gerçek fiyatı içinde yükseldikten sonra, toplanmak [...] ve bu emeği çalıştıran sermayeyi bu sermayenin olağan kârları ile birlikte yenileyebilmek için, daha çok emek istemez. Ürünün geri kalan ve toprak sahibinin olan parçası, demek ki bütüne oranla, eskiden olduğundan daha büyük olacaktır." (Smith, c. II, s. 157-159.)

[IX] Hammaddeler talebinin artışı ve dolayısıyla değerinin yükselmesi, kısmen, nüfus artışı ve nüfusun gereksinmelerindeki artış sonucu olabilir. Ama her yeni türetim, eskiden kullanılmayan ya da az kullanılan bir hammaddeden sanayiin her yeni kullanımı, toprak rantını artırır. Böylece, örneğin kömür ocaklarının rantı, demiryolları, buharlı vapurlar vb. ile birlikte büyük ölçüde yükselmiştir.

Toprak sahibinin yapımcılıktan, türetimlerden, emekten sağladığı bu yarardan başka, hemen bir başka yarar daha göreceğiz.

4° "Emeğin üretici erkinde, yapımevi ürünlerinin gerçek fiyatını doğrudan doğruya indirmeye yönelen bu türlü iyileştirmeler, toprağın gerçek rantını dolaylı olarak yükseltmeye yönelirler. Toprak sahibi, kendi gayri-safi ürününün kendi kişisel tüketimini aşan bölümünü, ya da [...] bu bölümün fiyatını, yapılmış ürünle değiştirir. Bu ikinci tür ürünün gerçek fiyatını düşüren her şey, birincinin ger-

* Altları Marx tarafından çizilmiş. —*Ed.*

çek fiyatını yükseltir; bu gayri-safi ürünün eşit bir niceliği, bundan böyle bu yapılmış ürünün daha büyük bir niceliğine eşit olur, ve toprak sahibi, edinmek istediği konfor, süs ya da lüks nesnelerinden daha büyük bir nicelikte satın alabilecek bir durumda bulunur." (Smith, c. II, s. 159.)

Ama, eğer toprak sahibinin toplumun bütün yararlarını sömürdüğü olgusundan, Smith [X] toprak sahibinin çıkarının toplum çıkarı ile her zaman özdeş olduğu sonucunu çıkarırsa (c. II, s. 161), bu bir alıklıktır. Ekonomi politikte, özel mülkiyet rejimi altında, herhangi birinin toplumdan sağlayabileceği çıkar, toplumun ondan sağlayabileceği çıkarla tam bir ters orantı içindedir, tıpkı tefecinin savurgan birinden sağladığı çıkarla (faizle), savurganın çıkarının kesenkes özdeş olmaması gibi.

Toprak sahibinin, yabancı ülkelerin toprak mülkiyeti karşısındaki, örneğin buğday yasaları ile başlayan tekel susuzluğunun sözünü, ancak şöyle edip geçeceğiz.* Aynı biçimde, ortaçağ toprakbentliğine (*servage*), sömürgelerdeki köleliğe, Büyük Britanya kır gündelikçilerinin sefaletine de burada değinmeyeceğiz. Sadece ekonomi politiğin kendi tezleri ile yetinelim.

1° Toprak sahibinin, toplumun iyiliğinde çıkarı olduğunu söylemek, iktisat ilkelerine göre, toplum nüfusunun, sanayi üretiminin gelişmesinden, gereksinmelerinin büyümesinden, kısacası zenginlik artışından çıkarı olduğunu söylemek demektir; ve buraya kadar görmüş bulunduklarımıza göre, bu artış, sefalet ve kölelik artışı ile elele gider. Ev kirasının artışı ile sefalet artışı arasındaki bağlılık, toprak sahibinin toplumdan sağladığı çıkara bir örnektir, çünkü ev kirası ile birlikte, toprak rantı, toprağın üzerine kurulmuş bulunduğu

* Marx, burada, 1815 İngiliz Tahıl Yasalarına anıştırmada bulunuyor. Daha sonra *Kapital*'in III. kitabında [Üçüncü Cildinde] (c. VIII, s. 18, Editions Sociales) şöyle yazacaktır: "Bu yasalar, yasacıların itirafına göre, aylak toprak sahiplerinin, Jacobin'lere karşı savaşlar sırasında olağanüstü artmış bulunan rantların süreklilik sağlamak üzere ülkeye dayatılmış, ekmek üzerinden alınan bir vergi koyuyorlardı." —*Ed.*

toprağın kazanç payı da artar.

2° İktisatçıların kendilerine göre bile, toprak sahibinin çıkarı, çiftlik kiracısının çıkarının doğrudan doğruya karşıtıdır; demek ki, daha şimdiden toplumun önemli bir bölümünün karşıtı.

[XI] 3° Çiftlik kiracısı ne kadar az ücret öderse, toprak sahibi çiftlik kiracısından o kadar çok rant isteyebileceğine ve toprak sahibi ne kadar çok toprak rantı isterse çiftlik kiracısı ücreti o kadar çok düşüreceğine göre, yapımevi patronlarının çıkarı kendi işçilerinin çıkarlarına ne kadar karşıtsa, toprak sahibinin çıkarı da tarım emekçilerinin çıkarlarına o kadar aykırıdır.

4° Mamul ürünlerin gerçek fiyat düşüşü toprak rantını yükselttiğine göre, yapımevi işçilerinin ücret düşüşünde, kapitalistler arası rekabette, aşırı üretimde, yapımevinin yolaçtığı tüm sefalette, toprak sahibinin dolaysız bir çıkarı vardır.

5° Demek ki toprak sahibinin çıkarı, toplum çıkarı ile özdeş olmak şöyle dursun, çiftlik kiracılarının, tarım emekçilerinin, yapımevleri işçileri ve kapitalistlerin çıkarının dolaysız karşıtıdır, hatta şimdi gözden geçireceğimiz rekabet sonucu, bir toprak sahibinin çıkarı bir başka toprak sahibinin çıkarı ile bile özdeş değildir.

Şimdiden, genel bir biçimde, büyük toprak mülkiyeti ile küçük toprak mülkiyeti arasındaki ilişki, büyük sermaye ile küçük sermaye arasındaki ilişki gibidir. Ama buna, zorunlu bir biçimde büyük mülkiyetin birikimine, ve küçüğün bunun tarafından yutulmasına götüren özel koşullar da eklenir.

[XII] 1° İşçilerin ve aletlerin görece sayısı, fonun büyüklüğü ile birlikte, hiç bir yerde toprak mülkiyetinde olduğu kadar azalmaz. Bunun gibi, bütün biçimleri altındaki sömürü olanağı, üretim harcamaları tutumu (tasarrufu) ve becerikli işbölümü, fonun büyüklüğü ile birlikte, hiç bir yerde toprak mülkiyetinde olduğu kadar artmaz. Bir tarla ne ka-

dar küçük olursa olsun, istediği saban, bıçkı vb. gibi aletlerin altına inilemeyeceği belli bir sınırı vardır, oysa mülkün küçüklüğü bu sınırın çok altına inebilir.

2° Büyük toprak mülkiyeti, çiftlik kiracısı sermayesinin toprağın iyileştirilmesi için uygulamış bulunduğu çıkarları kendi yararına biriktirir. Küçük toprak mülkiyetinin kendi öz sermayesini kullanması gerekir. Bütün bu kâr, demek ki, onun için yitirilmiştir.

3° Tüm toplumsal iyileştirme büyük toprak mülkiyetine yararken küçük toprak mülkiyetine zarar verir, çünkü ondan daima daha çok nakit para ister.

4° Bu rekabet için daha incelenecek iki önemli yasa var:

α) İnsanların yiyecek maddelerinin üretilmesi için ekilmiş toprakların rantı, öbür ekilmiş topraklardan çoğunun rantını düzenler. (Smith, c. I, s. 331.)

Sürü hayvanları vb. gibi geçim araçları, son tahlilde, ancak büyük mülkiyet tarafından üretilebilirler. Öyleyse öbür toprakların rantını büyük mülkiyet düzenler ve onu bir asgariye indirebilir.

Kendi başına çalışan küçük toprak sahibi, o zaman büyük toprak sahibi karşısında, kendi *öz* aletlerine sahip bir zanaatçının fabrika patronu karşısındaki durumunda bulunur. Küçük mülkiyet yalın bir emek aleti durumuna gelmiştir. [XVI] Küçük toprak sahibi için rant büsbütün yok olur, ona olsa olsa, sermayesinin faizi ile ücreti kalır; çünkü rekabet rantın, artık toprak sahibinin kendi yatırmadığı sermayenin faizinden başka bir şey olmamasına yolaçar.

β) Öte yandan, toprakların, maden ocakları ve balıkçılık alanlarının eşit verimlilik ve eşit işletme ustalığında, ürünün, sermayelerin genişliği ile orantılı durumda bulunduğunu daha önce görmüştük. Demek ki, büyük toprak mülkiyetinin utkusu (zaferi). Aynı biçimde, sermayelerin eşitliğinde, verimlilik ile orantılı durumda. Demek ki, sermayelerin eşitli-

ğinde, kazanan en verimli toprağın sahibidir.

γ) "Genel olarak bir maden ocağının verimli ya da verimsiz olduğu, belli nicelikte bir emeğin o ocaktan çıkarabildiği maden niceliğinin, eşit nicelikte bir emeğin aynı türden öbür maden ocaklarının çoğundan çıkarabileceği maden niceliğinden az ya da çok olmasına göre belirlenir." (Smith, c. I, s. 345-346.) "En verimli kömür ocağının fiyatı, çevresindeki bütün öbür maden ocakları için kömür fiyatını düzenler. Ocak sahibi ile girişimci, her ikisi de, bütün komşularından biraz düşük satarak, biri daha yüksek bir rant, öbürü daha yüksek bir kâr yapabileceklerini görürler. Komşular, çok geçmeden, bununla yetinecek durumda bulunmamalarına, ve bu fiyatın durmadan azalıp hatta bazan rant ve kârlarını ellerinden almasına karşın, aynı fiyatla satma zorunda kalırlar. Bazı ocaklar o zaman büsbütün yüzüstü bırakılır, başka bazıları artık rant getirmez olur ve ancak ocak sahibi tarafından işletilebilirler." (Smith, c. I, s. 350.) "Peru madenlerinin bulunmasından sonra, Avrupa gümüş madenlerinin çoğu yüzüstü bırakıldı. ... Potosi ocaklarının bulunmasından sonra da, Küba ve Saint-Domingo madenlerinin, hatta eski Peru madenlerinin başına aynı şey geldi." (c. I, s. 353.)

Smith'in burada maden ocakları üzerine tüm söyledikleri, genel olarak toprak mülkiyeti için de azçok geçerlidir.

δ) "Yürürlükte olan (cari) toprak fiyatlarının her yerde yürürlükte olan faiz oranına bağlı bulunması ilginçtir. ... Eğer toprak rantı para faizinin çok altına düşseydi, kimse toprak satın almak istemez, bu da çok geçmeden yürürlükte olan toprak fiyatlarını düşürürdü. Tersine, rantı, faizin oldukça üstüne çıksaydı, herkes toprak satın almak ister, ve bu da çok geçmeden yürürlükte olan toprak fiyatını yükseltirdi." ([Smith], c. II, s. 367-368.)

Toprak rantı ile para [faiz —ç.] oranı arasındaki bu ilişkiden, toprak rantının gitgide düşmesi gerektiği sonucu çıkar; öyle ki, sonunda sadece en zengin insanlar toprak rantı ile yaşayabileceklerdir. Demek ki, topraklarını kiraya vermeyen toprak sahipleri arasında durmadan büyüyen rekabet. Aralarından bir bölümünün yıkımı. — Büyük toprak mülkiyetinde yeni birikim.

[XVII] Bu rekabetin bir de toprak mülkiyetinin büyük bir bölümünün kapitalistler eline geçmesi ve kapitalistlerin böylece aynı zamanda toprak sahibi de olmaları gibi bir sonucu var; tıpkı küçük toprak sahiplerinin, eninde sonunda artık kapitalistten başka bir şey olmamaları gibi. Tıpkı büyük toprak mülkiyetinin bir bölümünün, aynı zamanda sanayici olması gibi.

Son sonuç, demek ki, kapitalist ile toprak sahibi arasındaki ayrımın kalkmasıdır; öyle ki, genel olarak, nüfusun artık sadece iki sınıfı var: işçi sınıfı ile kapitalistler sınıfı. Toprak mülkiyetinin bu alışveriş konusu olması, toprak mülkiyetinin bu meta durumuna dönüşümü, eski soylular sınıfının kesin düşüşü ve para soyluları sınıfının da kesin yükselişidir.

1° Romantizmin bu konuda döktüğü duygusal gözyaşlarını paylaşmıyoruz. O, *topraktan kazanç sağlama* alçaklığı ile, *toprağın özel mülkiyetinin alışveriş konusu olmasının* içerdiği, özel mülkiyet çerçevesinde son derece ussal, istenir ve zorunlu mantığı birbirine karıştırır. İlkin feodal toprak mülkiyeti, doğası gereği, zaten kazanç konusu edilmiş, insana yabancılaşmış, ve bunun sonucu onun karşısına birkaç büyük toprakbeyi kişiliğinde çıkan toprağın mülkiyetidir.

Feodal mülkiyet, toprağın insanlar üzerindeki, onlara yabancı bir erk biçimindeki egemenliğini içerir. Serf, toprağın ekidir. Aynı biçimde, meşruta sahibi (*majorataire*), büyük oğul da toprağa bağlıdır. Onu miras olarak alan, topraktır. Genel olarak, özel mülkiyet egemenliği toprak mülkiyeti ile başlar, özel mülkiyetin temeli toprak mülkiyetidir. Ama feodal toprak mülkiyetinde, bey hiç değilse mülkün kralı gibi *görünür*. Aynı biçimde, henüz mülk sahibi ile toprak arasında yalın bir *maddî* zenginlik ilişkisinden daha içli-dışlı bir ilişki görünüşü vardır. Toprak, sahibi ile bireyselleşir, sahibinin düzeyindedir, onunla birlikte baronluk ya da kontluktur, onun

ayrıcalıklarına, yargılama yetkisine, siyasal bağlantılarına vb. sahiptir. Beyinin örgensel-olmayan bedeni olarak görünür. Toprakbeyliği ile toprak mülkiyeti arasındaki kaynaşmayı dile getiren "*nulle terre sans maître*"* atasözü de buradan gelir. Aynı biçimde, toprak mülkiyetinin egemenliği, doğrudan doğruya yalın sermayenin egemenliği olarak görünmez. Uyrukları onun karşısında, daha çok kendi yurtları karşısındaymış gibidirler. Sıkı bir ulusallık (*nationalité*) tipidir bu.

[XVIII] Bir krallığın kralına kendi adını vermesi gibi, feodal toprak mülkiyeti de beyine kendi adını verir. Ailesinin tarihi, evinin tarihi, vb., bütün bunlar, toprak mülkiyetini onun için bireyselleştirir ve onu biçimsel olarak kendi evi durumuna, bir kişi durumuna getirirler. Aynı biçimde, beyin toprak mülkiyetini işleyen kimseler *ücretli gündelikçiler* durumunda değil, ama ya serfler gibi onun mülküdürler, ya da onun karşısında bir bağlılık, uyrukluk ve yükümlülük ilişkisi içindedirler. Demek ki, beyin onlar karşısındaki durumu doğrudan doğruya siyasaldır, ama *duygusal* bir yanı da vardır. Töreler, özlük, vb. bir topraktan öbürüne değişir ve toprak parçası ile aynı şeymiş gibi görünürler, oysa daha sonra insanı toprağa bağlayan şey, onun özlük ya da bireyselliği değil, sadece ve sadece para kesesidir. Son olarak, bey kendi toprak mülkiyetinden olabilecek en büyük yararı sağlamaya çalışmaz. Tersine, ortada ne varsa onu tüketir ve gerekli olanı sağlama işini serfe ya da kiracıya bırakır. Toprak mülkiyetinin, beyine romantik bir hale kazandıran *soylu* durumu işte budur.

Bu görünüşün ortadan kalkması; özel mülkiyetin kökü olan toprak mülkiyetinin bütünüyle özel mülkiyet hareketi içine sürüklenip bir meta durumuna gelmesi; mülk sahibinin üstünlüğünün, tüm siyasal renkten arınmış, salt özel mülkiyet, salt sermaye üstünlüğü olarak görünmesi; mülk sahibi ile işçi arasındaki ilişkinin, sömüren ile sömürülen arasın-

* "Beysiz (senyörsüz) toprak olmaz." —ç.

daki iktisadî ilişkiye indirgenmesi; mülk sahibinin mülkiyeti ile tüm kişisel ilişkisinin ortadan kalkması ve bu mülkiyetin sadece *somut* maddî zenginlik durumuna gelmesi; toprakla onur birleşmesinin yerini, toprakla çıkar birleşmesinin alması ve insanın olduğu gibi toprağın da tecimsel bir değere indirgenmesi zorunludur. Toprak mülkiyetinin kökü olan şeyin, pis açgözlülüğün de, kendi kinik biçimi altında görünmesi zorunludur. Taşınmaz tekelin, taşınır ve tedirgin edilmiş tekel durumuna, rekabet durumuna dönüşmesi; başkasının kan ter içinde kalmasından aylakça yararlanmanın, bundan yapılan bir tecim işi biçimini alması zorunludur. Son olarak, sermaye biçimi altında, mülkiyetin bu rekabet içinde kendi egemenliğini, işçi sınıfı üzerinde olduğu kadar, sermayenin hareket yasalarının onları yıkıma uğratıp yükselttiklerine göre, mülk sahiplerinin kendileri üzerinde de göstermesi zorunludur. O zaman, "*nulle terre sans seigneur*" ortaçağsal atasözü yerine cansız maddenin insanlar üzerindeki tüm egemenliğini dile getiren "*l'argent n'a pas de maître*"* modern atasözü geçecektir.

[XIX] 2° Toprak mülkiyetinin bölünmesi ya da bölünmemesi tartışmasına gelince, aşağıdaki gözlemleri yapmak gerek.

Mülkiyetin bölünmesi, büyük toprak mülkiyeti *tekelini* yadsır, onu kaldırır, ama ancak *onu genelleştirerek*. Tekelin temelini özel mülkiyeti ortadan kaldırmaz. Tekelin varoluşuna karşı çıkar, ama özüne karşı çıkmaz. Bunun sonucu, özel mülkiyet yasalarının etkisi altında kalır. Toprak mülkiyetinin bölünmesi, gerçekte sınaî alandaki rekabet hareketine karşılık düşer. Aletlerin bu bölünmesi ve herkesin çalışmasının bu yalıtıklaşmasının iktisadî sakıncalarından başka (herkesin çalışmasının bu yalıtıklaşması işbölümünden iyice ayrılmalı: iş, birçok birey arasında dağıtılmamıştır, ama aynı işi herkes kendisi için yapar, aynı işin bir çoğal-

* "Paranın efendisi yoktur." —ç.

tılmasıdır bu), bu parçalara ayrılma, rekabetin tekele dönüşmesi gibi, zorunlu olarak yeni baştan birikime dönüşür.

Öyleyse toprak mülkiyetinin bölündüğü yerlerde, ya daha da kötü bir biçim altındaki tekele geri dönmek, ya da mülkiyetin bölünmesini yadsımaktan, kaldırmaktan başka yapacak hiç bir şey kalmaz. Ama bu, feodal mülkiyete geri dönme anlamına değil, tersine, genel olarak toprağın özel mülkiyetinin kaldırılması anlamına gelir. Tekelin ilk kaldırılışı, her zaman onun genelleştirilmesi, varoluşunun genişletilmesidir. Olanaklı en geniş ve en kapsayıcı varoluşuna erişmiş bulunan tekelin kaldırılışı, onun eksiksiz yok edilişidir. Toprağa uygulanmış ortaklık (*association*), iktisadî bakımdan, büyük toprak mülkiyetinin üstünlüklerini paylaşır, ve bölünmenin ilk eğilimini, yani eşitliği ilk o gerçekleştirir, — tıpkı insan ile toprak arasındaki duygusal ilişkiyi, artık kölelik, egemenlik ve saçma bir mülkiyet gizemseli dolayımı ile değil, ama ussal bir biçimde yeniden kurduğu gibi: gerçekte, toprak bir alım-satım konusu olmaktan çıkar, ve emek ve özgür yararlanma aracıyla, yeniden insanın gerçek ve kişisel bir mülkiyeti olur. Bölünmenin bir büyük üstünlüğü şudur ki, artık köleliğe dönüşemeyen yığın, burada, mülkiyetten, sanayide olduğundan bir başka biçimde bezer.

Büyük toprak mülkiyetine gelince, onun savunucuları, büyük-ölçekli tarımın sunduğu iktisadî üstünlükleri, her zaman yanıltıcı bir biçimde büyük toprak mülkiyeti ile özdeşleştirmişlerdir — sanki bu üstünlüklere hem en büyük genişliklerini, hem de toplumsal yararlılıklarını vermeye başlayan şey, mülkiyetin kaldırılmasının ta kendisi [XX] değilmiş gibi. Aynı biçimde, onlar küçük toprak mülkiyetinin bezirgânca (*mercantile*) anlayışına da saldırmışlardır — sanki büyük mülkiyet, hatta daha feodal biçimi altında bile, çıkar düşkünlüğünü örtük bir biçimde içermiyormuş gibi. Mülk sahibinin feodalizmi ile çiftlik kiracısının bezirgânca anlayı-

şı ve sanayiinin bağdaştığı modern İngiliz biçimi üzerine hiç bir şey söylemiyorum.

Bölünme de özel mülkiyet tekeli üzerine kurulmuş bulunduğu için, nasıl büyük toprak mülkiyeti, mülkiyetin bölünmesinin kendisine yönelttiği tekel eleştirisini ona karşı çevirebilirse, toprak mülkiyetinin bölünmesi de, bölünme eleştirisini tıpkı öyle, büyük mülkiyete karşı çevirebilir; çünkü orada da bölünme egemendir, ama sert, donmuş bir biçim altında. Genel olarak, özel mülkiyet bölünmeye dayanır. Öte yandan, toprak mülkiyetinin bölünmesi, nasıl kapitalist zenginlik biçimi altında büyük mülkiyete yolaçıyorsa, feodal mülkiyetin de tıpkı öyle, ne yaparsa yapsın, zorunlu olarak bölünmeye kadar gitmesi, ya da hiç olmazsa kapitalistlerin ellerine düşmesi gerekir.

Çünkü büyük toprak mülkiyeti, İngiltere'de olduğu gibi, nüfusun ezici çoğunluğunu sanayiin kollarına iter ve kendi öz işçilerini tam bir sefalete düşürür. Yoksulları ve ülkenin tüm etkinliğini öbür kampa atarak, büyük toprak mülkiyeti, demek ki, düşmanlarının, sermayenin, sanayiin gücünü yaratıp artırır. Ülke çoğunluğunu sanayicileştirir, demek ki büyük toprak mülkiyetinin düşmanı durumuna getirir. Eğer sanayi, bugün İngiltere'de olduğu gibi, büyük bir erke erişmiş bulunursa, büyük mülkiyetin elinden, yabancı [tekeller] karşısındaki tekellerini yavaş yavaş söküp alır ve onları yabancı ülkelerdeki toprak mülkiyeti ile rekabetin içine atar. Sanayi egemenliği altında, toprak mülkiyeti kendi feodal büyüklüğünü, gerçekte ancak, tecimin kendi feodal doğasına aykırı genel yasalarından kendini korumak üzere, yabancı ülkelere karşı tekeller aracıyla sağlayabilirdi. Bir kez rekabet içine atıldıktan sonra, rekabete uyruk başka her meta gibi, onun yasalarına uyar. Aynı dalgalanmalara, aynı artış ve azalışlara, aynı bir elden öbürüne geçmelere boyun eğer, ve hiç bir yasa onu artık birkaç cennetlik elde tutamaz. [XXI] Dolaysız sonuç, birçok ellerdeki dağılmadır; toprak

mülkiyeti, eninde sonunda, sanayi sermayelerinin erkliği altına girer.

Son olarak, böylece zorla korunup sürdürülmüş ve kendi yanında korkunç bir sanayi yaratmış bulunan büyük toprak mülkiyeti, sanayiin erkinin onun yanında hep ikinci sırada kaldığı toprak bölünmesinden de hızlı bir biçimde bunalıma yolaçar.

Büyük toprak mülkiyeti, İngiltere'de gördüğümüz gibi, feodal özlüğünü çoktan yitirmiş, ve elden geldiğince çok para kazanmak istediği ölçüde, bireysel bir özlük kazanmıştır. Mülk sahibine olanaklı en yüksek rantı, çiftlik kiracısına sermayesinin olanaklı en büyük kârı[nı verir]. Tarım işçileri, demek ki, çoktan en düşük ücrete indirgenmişlerdir ve, toprak mülkiyeti içinde, çiftlik kiracıları sınıfı daha şimdiden sanayi ve sermayenin erkini orunlar. Yabancı ülkelerle rekabet sonucu, toprak rantı büyük bölümü bakımından bağımsız bir gelir oluşturabilmekten çıkar. Toprak sahiplerinin büyük bir bölümü, zorunlu olarak, bu biçimde proletarya durumuna düşen çiftlik kiracılarının yerini alır. Öte yandan, birçok çiftlik kiracısı da toprak mülkiyetini ellerine geçirecеklerdir; çünkü, kolay gelirler ile birlikte, çoğu kendini saçıp savurmaya vermiş ve çoğu zaman da büyük-ölçekli tarımı yönetecek durumda olmayan büyük mülk sahiplerinin bir bölümünün toprağı işletmek için ne gerekli sermayesi ne de gerekli yetenekleri vardır. Demek ki, aralarından bir bölümü adamakıllı yıkıma uğramıştır. Son olarak, zaten en aza indirgenmiş bulunan ücretin, rekabete karşı koyabilmek için daha da düşürülmesi gerekir. Bu da o zaman zorunlu olarak devrime yolaçar.

Toprak mülkiyetinin, her ikisinde de kendi zorunlu çöküşünü görmesi için, iki biçimin ikisinde de gelişmesi gerekiyordu — tıpkı sanayiin de, insana inanmayı öğrenmek için, tekel biçimi altında da, rekabet biçimi altında da, yıkıma uğramasının gerektiği gibi.

[İKİ]

MÜLKİYET YA DA TOPRAK RANTI*

HER tarihsel çağda mülkiyet, değişik biçimlerde ve birbirlerinden tümüyle farklı toplumsal ilişkiler içinde gelişmiştir. Demek ki, burjuva mülkiyetini tanımlamak, burjuva üretiminin tüm toplumsal ilişkilerinin açıklanmasından başka bir şey değildir.

Mülkiyeti, sanki bağımsız bir ilişki, ayrı bir kategori, soyut ve ölümsüz bir düşünceymiş gibi tanımlamak, metafiziğin ya da hukukun kuruntusundan başka bir şey olmaz.

M. Proudhon, mülkiyetten genel olarak sözediyor gibi görünmekle birlikte, yalnızca *toprak mülkiyeti, toprak rantı* üzerinde duruyor.

* Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 161-173. —*Ed.*

"Mülkiyet olarak rantın kökeni, deyiş yerindeyse, ekonomi-dışıdır: zenginlik üretimi ile ancak çok uzaktan bağıntılı olan psikolojik ve ahlakî düşüncelere dayanır." (c. II, s. 265.)

M. Proudhon, kendisinin rant ve mülkiyetin ekonomik kökenlerini anlayacak yetenekte olmadığını işte böyle ilân ediyor. Bu yetmezliğin kendisini, zenginlik üretimi ile ancak uzaktan bağıntılı olmakla birlikte, kendi tarihsel görüşlerinin darlığı ile gerçekten çok yakın bağıntısı olan psikolojik ve ahlakî düşüncelere başvurmak zorunda bıraktığını kabul ediyor. M. Proudhon mülkiyetin kökeninde *mistik* ve *esrarlı* bir şey bulunduğunu öne sürüyor. Mülkiyetin kökeninde esrar görmek —üretimin kendisi ile üretim aletlerinin dağılımı arasındaki ilişkiyi bir esrar biçimine getirme— yani şimdi, bu, M. Proudhon'un dilini kullanacak olursak, ekonomi bilimi üzerindeki tüm iddialardan vazgeçmek değil midir?

M. Proudhon, "uydurmaların gerçeğin ortadan kaybolmasına neden olduğu ve insan eyleminin kendisini boşlukta yitirme tehlikesi ile karşı karşıya olduğu ekonomik evrimin yedinci çağında *—kredi— insanı doğaya daha sıkı sıkıya bağlamanın* zorunluluk haline geldiğini hatırlatmakla *yetiniyor*. Şimdi artık rant, bu yeni anlaşmanın fiyatıydı." (c. II, s. 269.)

L'homme aux quarante écus,* gelecekte ortaya bir M. Proudhon çıkaracağını önceden kestirmişti: "Bay Yaratıcı, izninizle: herkes kendi dünyasında efendidir; ama içinde yaşamakta bulunduğumuz dünyanın camdan yapılmış olduğuna beni asla inandıramayacaksın." Kredinin, kişinin *kendisini boşlukta yitirmesinin* aracı olduğu senin dünyanda, *insanı doğaya bağlamanın* zorunlu hale gelmiş olması çok mümkündür. Toprak mülkiyetinin her zaman için krediden önce geldiği gerçek üretim dünyasında M. Proudhon'un

* Kırk Ekülük Adam — Voltaire'in aynı adı taşıyan öyküsünün kahramanı; yıllık geliri 40 ekü olan alçakgönüllü, çalışkan bir köylü. —*Ed.*

horror vacui'si* varolamazdı.

Kökeni ne olursa olsun, rantın varlığı bir kez kabullenildi mi, bu çiftçi ile toprak sahibi arasında karşılıklı karşıt görüşmelerin konusu olur. Bu görüşmelerin nihaî sonucu nedir, başka bir deyişle, ortalama rant miktarı nedir? M. Proudhon'un söylediği şudur:

"Ricardo'nun teorisi bu soruyu yanıtlar. Toplumun başlarında, yeryüzüne yeni gelmiş insanın önünde büyük ormanlardan başka bir şey bulunmazken, topraklar enginken ve çalışma, hayata gözlerini açmaya başlarken, rant hiç varolmamış olsa gerektir. Emeğin henüz biçim vermediği toprak, bir faydalılık nesnesiydi; bir değişim değeri değildi, toplumsal değil, ama ortaktı. Ailelerin çoğalması ve tarımın ilerlemesi, toprak fiyatının kendisini yavaş yavaş hissettirmesine neden oldu. Toprağa değerini vermek için emek geldi: bundan rant çıktı ortaya. Bir tarla aynı emek miktarıyla ne denli çok ürün veriyorsa, o denli yüksek değerlendiriliyordu; bundan ötürü, mülk sahiplerinin eğilimi hep, çiftçinin ücreti çıktıktan sonra —yani, üretim maliyeti çıktıktan sonra— toprağın ürününün tümünü kendilerine mal etmek oluyordu. Böylece, fiilî harcamaların üstünde kalan tüm ürünü emekten alabilmek için, mülkiyet, emeği gölge gibi izlemekteydi. Mülk sahibi mistik bir görev yerine getirdiğinden ve *colonus*'lara karşı topluluğu temsil ettiğinden, çiftçi, Tanrının takdiriyle, meşru ücretin ötesinde elde ettiği her şeyin hesabını topluma vermekle yükümlü olan sorumlu bir emekçiden öte bir şey değildir. ... Öyleyse öz olarak ve hedefi bakımından rant, dağıtım adaletinin bir aleti, eşitliğe varmak için ekonomi dehasının kullandığı binlerce araçtan birisidir. Rant, toprak sahipleriyle çiftçilerin, herhangi bir hile olasılığı olmaksızın daha yüksek bir çıkar içine, çelişkili olarak yürüttükleri ve toprağı işletenlerle sanayiciler arasında tasarrufun eşitlenmesi nihaî sonucuna varması gereken çok bü-

* Boşluk dehşeti. —ç.

yük bir toprak değerlendirilmesidir. ... *Colonus*'tan, kaçınılmaz olarak kendi malı gözüyle baktığı ve kendisini tek yaratıcısı saydığı ürün fazlasının ele geçirilmesini bu mülkiyet sihirbazlığından başka bir şey sağlayamazdı. Rant, ya da daha çok mülkiyet, tarımsal bireyciliği kırmış ve hiç bir gücün, hiç bir toprak bölünmesinin var edemeyeceği bir dayanışma yaratmıştır. ... Mülkiyetin manevî etkisi sağlanmış bulunduğundan, şimdi geriye mülkiyetin dağıtılması kalıyor." [II, 270-272.]

Bütün bu laf kalabalığı ilkin şuna indirgenebilir: Ricardo, tarımsal ürün fiyatlarının, sermaye üzerinden elde edilen olağan kârı ve faizi de içeren üretim maliyetini aşan fazlalığın, rantın ölçüsünü vereceğini söylüyor. M. Proudhon daha iyisini yapıyor. Toprak sahibini bir *Deus ex machina** gibi işe karıştırıyor ve *colonus*'tan üretim maliyeti dışında kalan bütün üretim fazlasını kapmasını sağlıyor. M. Proudhon, toprak sahibinin işe karışmasını, mülkiyeti açıklamak; rant alıcısının işe karışmasını da rantı açıklamak için kullanıyor. Sorunu, aynı sorunu formüle ederek ve buna bir hece ekleyerek yanıtlıyor.**

Şunu da belirtelim ki, rantı toprak verimliliğindeki farklarla belirlerken, M. Proudhon, ona yeni bir köken veriyor, çünkü farklı verimlilik derecelerine göre değerlendirilmezden önce, toprak, M. Proudhon'a göre, "bir değişim-değeri değil, ama ortaktı". Rantın, kendisini *boşluğun sonsuzluğu içinde neredeyse yitirmek üzere* olan insanı gene *gerisin geriye toprağı* getirmek *zorunluluğundan* doğmuş olduğu masalına ne oldu öyleyse?

Şimdi Ricardo'nun öğretisini, M. Proudhon'un onu sıkı sı-

* Sözcük anlamı: makine ile gelen tanrı. Yunan ve Roma tiyatrosunda tanrıları temsil eden oyuncular insanüstü bir güçlüğü yenmek üzere sahneye bir sahne makinesiyle çıkarlardı. Mecazî anlamı: bu durumu kurtarmak üzere beklenmedik bir anda ortaya çıkan kimse. —*Ed.*

** *Propriété* [mülkiyeti], *propriétaire* [mülk sahibinin] işe karışmasıyla, *rente* [rantı] ise *rentier* [rant alıcısının] işe karışmasıyla açıklıyor. Yani, M. Proudhon, *rente* ile *rentier*'yi yanyana koyuyor. —*Ed.*

kıya içine sardığı tanrısal, alegorik ve mistik sözlerden kurtaralım.

Rikardocu anlamda rant, burjuva durumundaki toprak mülkiyetidir. Yani burjuva üretim koşullarının etkisi altında kalmış feodal mülkiyettir.

Görmüş bulunuyoruz ki, rikardocu öğretiye göre, bütün nesnelerin fiyatı, eninde sonunda, sınaî kâr da dahil olmak üzere, üretim maliyetiyle belirlenmektedir; başka bir deyişle, kullanılan işzamanıyla. İmalât sanayiinde, en az emekle elde edilen ürünün fiyatı, aynı türden bütün öteki metaların fiyatlarını da düzenler, çünkü en ucuz ve en üretken üretim aletleri sınırsız bir biçimde çoğaltılabilir, ve rekabet, zorunlu olarak, bir piyasa-fiyatı, yani aynı türden bütün ürünler için ortak bir fiyat yaratır.

Tarım sanayiinde ise, bunun tersine, aynı türden bütün ürünlerin fiyatını düzenleyen şey, en çok emek miktarıyla elde edilen ürünün fiyatıdır. Her şeyden önce, kişi imalât sanayiinde olduğu gibi, aynı üretkenlik derecesine sahip üretim aletlerini, yani aynı verimlilikteki toprak parçacıklarını, istediği gibi çoğaltamaz. Sonra, nüfus arttıkça daha düşük kalitede topraklar işlenmeye başlanır, ya da aynı toprak parçacığı üzerine öncekilere oranla daha az üretken olan sermaye yatırımları yapılır. Her iki durumda da, öncekine oranla daha küçük ürün elde etmek için, daha çok miktarda emek harcanır. Bu emek artışını nüfusun gereksinmeleri zorunlu kılmış olduğundan, işletilmesi daha pahalı olan toprağın ürününün satışı, işletilmesi daha ucuz olan toprağınki kadar kesindir. Rekabet, piyasa-fiyatını aynı düzeye getireceğinden, daha iyi kalitedeki toprağın ürününe daha düşük kalitedeki toprağın ürünü kadar yüksek bir fiyat ödenecektir. Rantı oluşturan, daha iyi kalitedeki toprağın ürünlerinin üretim maliyetini aşan fiyat fazlalığıdır. Eğer hep aynı verimliliğe sahip toprak parçaları bulunabiliseydi, imalât sanayiinde olduğu gibi sürekli olarak daha ucuz ve daha

üretken makinelere başvurulabilse, ya da sonradan yapılan sermaye harcamaları ilk yapılanınki kadar çok üretebilseydi, mamul ürünlerin fiyatlarında görmüş olduğumuz gibi, tarımsal ürünlerin fiyatları da, o zaman, en iyi üretim aletleri ile üretilen metaların fiyatlarıyla belirlenirdi. Ama o andan sonra rant da ortadan kalkardı.

Rikardocu teorinin genel olarak doğru olabilmesi için,* sermayenin sanayiin değişik dallarına özgürce uygulanabilmesi; kapitalistler arası güçlü bir rekabetin, kârları eşit bir düzeye getirmiş olması; çiftçinin, düşük kalitedeki toprakta** kullandığı sermayesine karşılık, bu sermayeyi herhangi bir imalâtta kullandığında elde edeceğine eşit bir kâr talep eden bir sanayi kapitalistinden başka bir şey olmaması; tarımsal işletmeciliğin büyük sanayi rejimine maruz kalması; ve son olarak, bizzat toprak sahibinin, parasal gelir ötesinde hiç bir amaç gütmemesi gereklidir.

Toprağın kiralanması aşırı bir gelişme göstermiş olsa bile, İrlanda'da olduğu gibi, rant henüz varolmayabilir. Rant yalnızca ücretleri değil, sınaî kârı da aşan bir fazlalık olduğundan, toprak sahibine ait gelirin ücretlerden alınan haraçtan başka bir şey olmadığı yerlerde varolmaz.

Demek ki, toprağı işleteni, çiftçiyi, *basit bir emekçi* biçimine dönüştürmekten ve "ekiciden kaçınılmaz olarak kendi malı gözüyle baktığı ürünün fazlasını kapmaktan" çok uzaklarda olan rant, toprak sahibini köleyle, toprak kölesiyle, vergiyi ödeyicisiyle değil, sanayi kapitalistiyle*** karşı karşıya getirir.

* Marx'ın N. Ütina'ya verdiği nüshada, bu tümcenin başı şöyle değiştirilmişti: "Öncülleri bir kez kabullenilen rikardocu teorinin genel olarak doğru olabilmesi için bunlardan başka ..." —*Ed.*

** N. Ütina'ya verilen nüshada (bu konuda bkz: *Felsefenin Sefaleti*, s. 235.) "düşük kalitedeki toprakta" sözcükleri "toprakta" diye değiştirilmiştir. —*Ed.*

*** 1885 Almanca baskıdan son iki tümcecik atlanmış ve "sanayi kapitalistiyle"den önce şunlar eklenmiştir: "toprağı ücretli işçileriyle işleyen ve toprak sahibine, rant olarak, yalnızca, sermaye kârı da içinde olmak üzere, üretim maliyetlerini aşan fazlalığı ödeyen ..." —*Ed.*

Bir kez toprak rantı olarak oluştu mu, toprak mülkiyetinin elinde, ancak üretim maliyetlerini aşan fazlalık vardır; ki bu üretim maliyeti, yalnızca ücretler ile değil, sınaî kâr ile de belirlenmektedir. Toprak rantı gelirinin bir kısmını kapan kişi, demek ki, toprak sahibidir. Böylece, feodal çiftçinin yerine sanayi kapitalisti geçene dek, arada çok uzun bir zaman aralığı vardır. Almanya'da, örneğin, bu dönüşüm ancak 18. yüzyılın son üçte birinde başlamıştır. Sanayi kapitalistiyle toprak sahibi arasındaki bu ilişkinin tam olarak geliştiği yer, yalnızca İngiltere'dir.

Ortalıkta yalnızca M. Proudhon'un *colonus*'u bulunduğu sürece, rant diye bir şey yoktu. Rant varolduğu anda *colonus* artık çiftçi değil, işçidir, çiftçinin *colonus*'udur. Emekçinin, sanayi kapitalisti için çalışan basit bir işçi, gündelikçi, ücretli rolüne indirgenerek aşağılanması; toprağı herhangi bir başka fabrika gibi işleten sanayi kapitalistinin işe karışması; topraklı mülk sahibinin küçük bir hükümdar iken sıradan bir tefeci biçimine dönüştürülmesi: bunlar, rant tarafından ifade olunan değişik ilişkilerdir.

Rikardocu anlamda rant, ticarî sanayie dönüştürülmüş ataerkil tarım, toprağa uygulanan sanayi sermayesi, köye taşınmış kent burjuvazisidir. Rant, *insanı toprağa bağlamak* yerine, toprağın işlenmesini rekabete bağlamakla yetinmiştir. Bir kez rant olarak oluştu mu, toprak mülkiyetinin kendisi, *rekabetin sonucu* olur, çünkü o andan sonra, tarımsal ürünün piyasa değerine bağımlı olur. Rant olan toprak mülkiyeti, hareketlenir ve bir ticarî eşya olur. Rant ancak kent sanayiin gelişmesini ve bunun sonucu ortaya çıkan toplumsal örgütün, toprak sahibini yalnızca nakit kârları, tarımsal ürünlerin parasal ilişkisini —toprak mülküne yalnızca para basan bir makine gözüyle bakmayı— amaç edinmeye zorladığı andan sonra mümkündür. Rant, toprak sahibini topraktan, doğadan, o denli ayırmıştır ki, İngiltere'de de görüldüğü gibi, mülklerinin durumunu bilmeye bile gerek duy-

maz. Çiftçiye, sanayi kapitalistine ve tarım işçisine gelince, bunların işlemekte oldukları toprakla olan bağları, fabrikalardaki işveren ve işçilerin imal ettikleri pamukluyla ve yünlüyle olan bağlarından daha ötede değildir; yalnızca üretimlerinin fiyatına, parasal ürüne, bir bağlılık duyarlar. Bütün dualarını feodalizmin, o eski güzel ataerkil yaşamın, atalarımızın o basit davranışlarının ve ince erdemlerinin geri gelmesi talepleriyle dolduran gerici partilerin bağırıp çağırmaları bundandır işte. Toprağın bütün öteki sanayilere egemen olan yasaların etkisi altına girmesi, ilgili kişilerin başsağlığı dileklerine konu olmaktadır ve hep olacaktır. Demek ki, tarihin hareketine pastoral edebiyatın (*idyll*) girmesinde itici gücün rant olduğu söylenebilir.

Ricardo, rantın belirlenmesi için burjuva üretimini zorunlu kıldıktan sonra, bununla birlikte, rant kavramını bütün çağlardaki ve bütün ülkelerdeki toprak mülkiyetine uygulamaktadır. Bu, burjuva üretim ilişkilerinin ölümsüz kategoriler olduğunu öne süren ve bu ilişkileri temsil eden bütün iktisatçıların ortak yanılgısıdır.

Rantın tanrısal amacından, ki bu M. Proudhon için *colonus*'un sorumlu bir işçiye dönüşmesidir, rantın eşitlenmiş ödülüne geçiyor.

Az önce de görmüş olduğumuz gibi rant, *eşit olmayan verimliliklere* sahip toprakların ürünlerinin *eşit fiyatları* tarafından oluşturulur, öyle ki, eğer daha düşük kalitedeki toprakta üretim maliyeti yirmi franka çıkacak olursa, on franka mal olmuş bir hektolitre tahıl yirmi franka satılır.

Gereksinme piyasaya sürülmüş tarımsal ürünlerin tümünün satın alınmalarını zorunlu kıldığı sürece, piyasa-fiyatı en pahalı ürünün maliyeti tarafından belirlenir. Bundan ötürü, toprakların farklı verimlilikleri sonucu değil, rekabet sonucu olan bu fiyat eşitlenmesidir ki, daha iyi kalitedeki toprağın sahibine, kiracısının sattığı her hektolitreden on franklık bir rant sağlar.

Bir an için varsayalım ki, tahıl fiyatı onu üretmek için gerekli işzamanı ile belirlenmektedir ve düşük kalitedeki topraktan elde edilen tahılın hektolitresinin yirmi franka mal olmasına karşın, iyi kaliteli topraktan elde edilmiş tahılın hektolitresi on franktan derhal satılacaktır. Eğer bu kabullenilirse ortalama piyasa-fiyatı onbeş frank olacaktır, oysa, rekabet yasasına göre, fiyat yirmi franktır. Eğer ortalama fiyat onbeş frank olsaydı, ister eşitlenmiş olsun, ister başka türlü, herhangi bir dağıtıma yer olmazdı. Rant, ancak, üreticisine on franka mal olmuş hektolitre tahılın, yirmi franktan satılabilmesi durumunda varolur. M. Proudhon, eşitsizliğin ürününden eşitlenmiş üleşime ulaşabilmek için, eşit olmayan üretim maliyetine sahip piyasa-fiyatlarının eşitliğini varsayıyor.

Mill, Cherbuliez, Hilditch ve diğerleri gibi iktisatçıların vergilerin yerini almak üzere rantın devlete verilmesini talep etmelerini anlayışla karşılıyoruz. Bu, sanayi kapitalistinin, yararsız bir şey, burjuva üretiminin genel yapısı üzerinde bir fazlalık gibi gördüğü toprak sahibine karşı beslediği nefretin içten bir ifadesidir.

Ama, sonradan tüketiciye bindirilecek on franklık bir ek yükün genel bir dağılımını yapmak için, hektolitre tahılın fiyatını baştan yirmi frank yapmak, *toplumsal dehayı zikzaklı yolunda kederli kederli* yürütmek — ve gidip kafasını bir *köşeye* vurdurtmak için gerçekten de yeterlidir.

M. Proudhon'un kaleminde rant, "toprak sahipleriyle çiftçilerin ... daha yüksek bir çıkar içinde karşıt olarak yürüttükleri ve toprağı işletenlerle sanayiciler arasında tasarrufun eşitlenmesi nihaî sonucuna varması gereken çok büyük bir toprak değerlendirmesi" oluyor. [II, 271.]

Rant temeli üzerindeki herhangi bir toprak değerlendirmesinin pratik bir değer taşıması için, bugünkü toplum koşullarından ayrılmak gerekir.

Şimdi, göstermiş bulunuyoruz ki, çiftçi tarafından top-

rakbeyine ödenen çiftlik kirası, ancak sanayi ve ticarette en ileri gitmiş ülkelerde tam olarak rantı ifade eder. Ve bu rant bile, çoğu kez, toprağa katılmış sermaye üzerinden toprakbeyine ödenen faizi de içerir. Toprağın konumu, kentlere olan yakınlığı ve birçok başka koşullar, çiftlik kirasını etkiler ve toprak rantını değiştirir. Bu tartışma götürmez nedenler, rant temeli üzerinde yapılacak bir toprak değerlendirmesinin sağlıksız olacağını kanıtlamaya yeterlidir.

Öte yandan rant, bir toprak parçasının verimlilik derecesinin değişmez göstergesi olamaz, çünkü kimyanın modern uygulaması, toprağın doğal özelliklerini her an değiştirmektedir ve jeolojik bilgi, şu anda, günümüzde, eski göreli verimlilik tahminlerini kökünden değiştirmeye başlamıştır. İngiltere'nin doğu eyaletlerindeki engin toprakların tarıma açılmalarının üstünden daha ancak yirmi yıl geçmiş bulunuyor; bu topraklar humus ile alt toprağın bileşimi arasındaki ilişkinin doğru dürüst anlaşılamaması yüzünden boş bırakılmışlardı.

Demek ki tarih, rantla birlikte hazır bir toprak değerlendirmesi sağlamak bir yana, şimdiye dek yapılmış toprak değerlendirmesini değiştirmekten ve tepetaklak etmekten başka bir şey yapmıyor.

Son olarak, verimlilik, sanıldığı gibi öyle o kadar doğal bir nitelik değildir; içinde bulunulan anın toplumsal ilişkilerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bir toprak parçası tahıl yetiştirmek için çok verimli olabilir, ama piyasa-fiyatı gene de ekicinin onu yapay bir otlak biçimine dönüştürmesine ve böylece verimsizleşmesine karar verebilir.

M. Proudhon, sıradan bir toprak değerlendirmesi değerinde bile olmayan kendi toprak değerlendirmesini, sırf rantın *tanrısal eşitlikçi amacına* öz kazandırmak için uydurmuştur.

"Rant", diye devam ediyor M. Proudhon "hiç bir zaman yok olmayan sermayeye —toprağa— ödenen faizdir. Ve

sermaye maddede herhangi bir artış sağlayamadığı ve ancak onun kullanımında belirsiz bir iyileştirme sağlayabildiğinden, bir borcun (*muttuum*) faiz veya kârının, sermayenin bollaşması ile sürekli bir düşme eğilimi gösteriyor olmasına karşın, rant, sanayiin yetkinleşmesi ile, ki bu toprak kullanımında iyileşme sağlar, sürekli artma eğilimindedir. ... İşte böyledir özünde rant." (c. II, s. 265.)

Bu kez M. Proudhon, rantın özgül nitelikteki bir sermayeden türetildiğini söylemesi bir yana, rantta faizin tüm özelliklerini de buluyor. Bu sermaye, topraktır, "maddede herhangi bir artış sağlayamayıp ancak onun kullanımında belirsiz bir iyileştirme sağlayabilen" ölümsüz bir sermayedir. Uygarlığın giderek hızlanan ilerlemesi karşısında faiz sürekli düşme eğilimi gösterirken, rant sürekli yükselme eğilimi gösteriyor. Faiz, sermayenin bolluğu yüzünden düşüyor; rant ise, sanayide gerçekleştirilen ve toprağın daha da iyi kullanılması ile sonuçlanan iyileştirmelerden ötürü yükseliyor.

İşte böyledir özünde M. Proudhon'un görüşü.

İlkin rantın, sermayeye ödenen faiz olduğunu söylemenin ne ölçüde doğru olduğunu inceleyelim.

Toprak sahibinin kendisi için rant, toprağı satın alırken yatırdığı sermaye üzerinden, almakta olduğu ya da toprağı satmış olsaydı eline geçecek olan sermaye üzerinden almış olacağı faizi temsil eder. Ama toprağı alıp satmakla yalnızca rantı alıp satmış olur. Kendisini rant alıcısı yapmak için ödediği fiyat, genel faiz oranı tarafından düzenlenir ve bunun, rantın gerçek yaratılışı ile hiç bir ilgisi yoktur. Toprağa yatırılmış sermaye üzerinden alınan faiz, imalâta veya ticarete yatırılmış sermayeden elde edilenden genellikle daha düşüktür. Demek ki, toprağın sahibi için temsil ettiği faiz ile rant arasında hiç bir ayrım yapmayanlara göre, toprak sermayesi üzerinden sağlanan faiz, öteki sermayeden sağlanan faizden daha da azdır. Ama bu, rantın alış ya da satış

fiyatı, rantın pazarlanabilir değeri, sermayeleştirilmiş rant sorunu değil, salt rant sorunudur.

Çiftlik kirası, gerçek ranttan ayrı olarak, toprakta cisimleşmiş sermayenin faizini de içerebilir. Bu durumda toprakbeyi, çiftlik kirasının bu bölümünü toprakbeyi olarak değil, ama bir kapitalist olarak alır, ama üzerinde durmamız gereken gerçek rant bu değildir.

Bir üretim aracı olarak işlenmediği sürece, toprak sermaye değildir. Toprak da tıpkı bütün öteki üretim aletleri gibi, sermaye olarak artırılabilir. Maddesine, M. Proudhon'un dilini kullanalım, eklenen bir şey yoktur, ama üretim aletleri olarak iş gören topraklar çoğaltılır. Zaten üretim araçları biçimine dönüştürülmüş bulunan topraklara daha çok sermaye yatırma olgusu, toprağa madde olarak, yani toprağın boyutlarına bir şey eklemeksizin, toprağı sermaye olarak artırır. M. Proudhon'un toprağı madde olarak, sınırlılığı içinde ele alınan yeryüzüdür. Toprağa atfettiği ölümsüzlüğe gelince, madde olarak bu erdeme sahip bulunduğunu teslim etmeye hazırız. Ancak, sermaye olarak ise toprak, herhangi bir başka sermayeden daha ölümsüz değildir.

Altın ve gümüş, ki onlar da faiz getirir, toprak kadar dayanıklı ve ölümsüzdürler. Toprak fiyatı yükselirken altın ve gümüşün fiyatları düşüyorsa, bu, onların azçok ölümsüz yaratılışta olmalarından değildir elbette.

Sermaye olarak toprak, sabit sermayedir; ama sabit sermaye de, tıpkı döner sermaye gibi, tükenir. Toprak iyileştirmeleri, yenilenmeyi ve bakımı gerektirir; bunlar ancak belirli bir süre dayanırlar; ve bu, maddeyi üretim aracına dönüştürmek için yapılan bütün öteki iyileştirmelerle olan ortak noktalarıdır. Toprak, sermaye olarak ölümsüz olmuş olaydı, bazı topraklar bugün sahip olduklarından çok değişik bir görünümde olurlardı ve bizim de Roma Campagna'sını, Sicilya'yı, Filistin'i eski bolluklarının debdebesi içinde

görmemiz gerekirdi.

Yapılan iyileştirmelerin toprakta cisimleşmiş olarak kalmalarına karşın, toprağın, sermaye olarak yok olabileceği durumlar bile vardır.

İlkin, bu durum, gerçek rantın, yeni ve daha verimli toprakların rekabeti ile ortadan kalktığı zaman görülür; ve ikinci olarak da, bir zamanlar değerli olabilecek iyileştirmeler, tarım bilimindeki gelişmelerden ötürü evrenselleştikleri an, değerli olmaktan çıkarlar.

Toprağın sermaye olarak temsilcisi, toprakbeyi değil, çiftçidir. Toprağın sermaye olarak getirdiği gelir, faiz ve sınaî kârdır, rant değil. Böyle faiz ve kâr getiriyor olmalarına rağmen, hiç bir rant getirmeyen topraklar da vardır.

Kısacası, faiz getirdiği kadarıyla toprak, toprak sermayesidir, ve toprak sermayesi olarak toprak, rant getirmez, toprak mülkiyeti değildir. Rant, toprağın azçok sağlam, azçok dayanıklı olan yaratılışının bir sonucu olamaz. Rant, toplumun ürünüdür, toprağın değil.

M. Proudhon'a göre, "toprak kullanımındaki iyileştirme" —"sanayideki yetkinleşmenin" bir sonucu— rantta sürekli bir yükselmeye yol açar. Oysa tersine, bu iyileştirme, rantta devresel düşüşlere yol açar.

Tarımda olsun, imalâtta olsun herhangi bir iyileştirme, genel olarak nedir? Aynı emekle daha çok üretmek; daha az emekle aynı, ya da hatta daha çok üretmek. Bu iyileştirmeler sayesindedir ki, çiftçi, göreli olarak daha küçük bir ürün için daha çok miktarda emek kullanmaktan kurtulur. Bundan ötürü, daha düşük kalitede toprak kullanmasına gerek kalmaz ve ardardına aynı toprağa yatırılmış olan sermaye bölümleri, eşit üretkenlikte kalırlar.

Demek ki, bu iyileştirmeler, M. Proudhon'un söylediği gibi rantı sürekli yükseltmek bir yana, tersine, rantın yükselmesini önleyen birçok geçici engel durumuna gelirler.

17. yüzyılın İngiliz toprak sahipleri, bu gerçeğin o denli farkındaydılar ki, gelirlerinin azalacağı korkusuyla, tarımın ilerlemesine karşı çıkmışlardı. (Bkz: Petty, Charles II zamanında İngiliz iktisatçısı.*)

* W. Petty, "Political Arithmetic", *Several Essays in Political Arithmetic,* London 1699. —*Ed.*

[ÜÇ]

EKONOMİ POLİTİĞİN YÖNTEMİ*

(1859)

(PARÇA)

BURJUVA toplumu, üretimin en gelişmiş ve en çeşitli tarihî örgütlenmesidir. Bu bakımdan, bu toplumun ilişkilerini ifade eden ve onun yapısını anlamamıza olanak sağlayan kategoriler, aynı zamanda, burjuva toplumunun kalıntıları ve unsurlarıyla kurulmuş olduğu ve bu kalıntılardan bir kısmı henüz aşılmadığından, içinde hâlâ taşıdığı ve bunların basit işaretlerinin gelişerek tam anlamlarına kavuştukları vb., kaybolmuş olan bütün eski toplum biçimlerinin yapıları ve üretim ilişkileri hakkında bir fikir edinmemize de olanak sağlar. İnsanın anatomisi, maymun anatomisinin anah-

* "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş"ten. Bkz: Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1974, s. 289-292. —*Ed.*

tarıdır. Aşağı hayvan cinslerinde, daha yüksek bir biçimin müjdeleyicisi olan işaretleri, ancak bu yüksek biçimin kendisini tanıdıktan sonra anlamak mümkün olmuştur. Böylece burjuva ekonomisi, bize, antikçağ ekonomisinin vb. anahtarını vermektedir. Ama, bütün tarihî farkları silen ve bütün toplum biçimlerinde burjuva toplumunu gören iktisatçıların yaptığı gibi değil. Toprak rantını bildiğimiz zaman, haracı, öşürü anlamak mümkündür. Ama bunları aynı şey saymamalı. Hem üstelik, burjuva toplumunun kendisi de, tarihî gelişmenin antitez niteliğinde bir biçimi olduğuna göre, bu toplumda ancak solmuş, hatta kıyafet değiştirmiş biçimde bulabileceğimiz daha önceki toplum biçimlerine ait olan ilişkileri gözlemleyebiliriz. Örneğin, komünal mülkiyet gibi. Demek ki, burjuva ekonomisinin kategorileri, öteki toplum biçimleri için de geçerli olan belirli bir gerçeği içeriyorlarsa, bu gerçek, ancak *cum grano salis** alınabilir. Bu kategoriler, solmuş olan, karikatür haline gelmiş olan vb. bu gelişmiş biçimleri içlerinde barındırabilirler, ama her zaman temel bir farkla. Tarihî gelişme denen şey, son tahlilde, en son biçimin geçmiş biçimleri, kendi öz gelişme derecesine vardıran aşamalar olarak değerlendirmesine dayanır, ve bu son biçim, çok ender olarak, ve ancak belirli koşullarda, kendi özeleştirisini yapabildiğine göre, eski biçimleri her zaman tek yanlı bir açıdan değerlendirir — hiç kuşku yok ki, kendisini düşüm (inhitat) çağları sayan tarihî dönemler burada sözkonusu değildir. Hıristiyan dini, ancak kendi eleştirisini, söz uygun düşerse, *δυναμει*** bir dereceye kadar tamamladıktan sonradır ki, daha önceki mitolojilerin nesnel olarak anlaşılmasına yardım edebilmiştir. Aynı biçimde, burjuva ekonomi politiği, ancak burjuva toplumunun özeleştirisi başladığı gün, feodal, antik, doğu toplumlarını anlayabilmiştir. Yeni bir mitoloji yaratan burjuva ekonomi politiği, kendisini geçmişte açık ve

* Bir tuz tanesiyle birlikte. —ç.
** Bilkuvve. —ç.

basit bir biçimde bildiremediği sürece, daha önceki toplumlar ve özellikle henüz doğrudan doğruya mücadele halinde olduğu feodal toplumlar hakkındaki eleştirisi, paganlığın (putperestlik) hıristiyanlık tarafından eleştirisine ya da katolikliğin protestanlık tarafından eleştirisine benzedi.

Genel olarak bütün tarih ya da toplumsal bilimlerde olduğu gibi, hiç akıldan çıkarmamak gerekir ki, ekonomik kategorilerin hareketinde özne, (burada burjuva toplumu sözkonusudur) gerçekte olduğu gibi, kafada da mevcuttur, bu yüzden de varlık biçimleri, belirli varoluş koşulları ifade eder, çok kez bu belirli toplumun, bu öznenin özel basit yönlerini ifade eder ve bunun sonucu olarak bu toplum, *bilimsel bakımdan da,* ancak kendisi bu *niteliği ile* sözkonusu olduğu andan itibaren varolmaya başlar. Bu kuralı akılda tutmak gerekir, çünkü, bu kural kabul edilecek olan planın seçiminde, bize, kesin hareket tarzları vermektedir. Her üretimin ve her varlığın kaynağı toprağa bağlı bulunduğuna göre, örneğin toprak rantı ile, toprak mülkiyeti ile işe başlamak ve ondan geçerek, belli bir kararlılığa ulaşmış olan her toplumda ilk üretim biçimine, tarıma varmak, doğal bir davranış olarak görünmektedir. Oysa, bundan yanlış bir şey olamaz. Her toplum biçiminde, bütün öteki üretimlere ve onlardan doğan ilişkilere sıra ve önemlerini veren, belirli bir üretim ve onun doğurduğu ilişkilerdir. Tıpkı bütün renklerin özel tonlarını değiştiren bir genel aydınlatma gibi. Tıpkı birlikte fışkıran bütün varlık biçimlerinin özgül ağırlıklarını belirleyen özel eter gibi. Çoban halklar örneğine bakalım. (Avcılıkla ve balıkçılıkla uğraşan basit halklar, gerçek gelişmenin başladığı noktanın ötesindedirler.) Onlarda yer yer belirli bir biçimde tarım ortaya çıkar. Bu, halklarda toprak mülkiyeti biçimini belirler. Bu kolektif bir mülkiyettir ve bu halklar, geleneklerine bağlı kaldıkları ölçüde, toprak mülkiyeti de bu biçimini muhafaza eder: örnek, İslavların komünal mülkiyeti. Tarımın bu biçiminin egemen bulunduğu sağlam biçimde

kökleşmiş tarıma sahip halklarda —bu kökleşme daha şimdiden önemli bir aşamayı teşkil eder—, tıpkı antikçağ ve feodalite toplumlarında olduğu gibi, sanayiin kendisi de, sanayiin örgütlenmesi ve ona tekabül eden mülkiyet biçimleriyle birlikte azçok toprak mülkiyetinin niteliğini taşır. Ya, Eski Romalılarda olduğu gibi sanayi tamamen tarıma bağlıdır, ya da ortaçağda olduğu gibi kentlerde ve kurduğu ilişkilerde köy örgütlenmesini taklit eder. Ortaçağda, sermayenin kendisi de —salt para biçiminde sermaye sözkonusu olmadığı ölçüde— geleneksel mesleğin alet-edavatı vb. biçiminde, toprak mülkiyetinin bu niteliğini taşır. Burjuva toplumunda durum tam tersinedir. Tarım gittikçe sanayiin basit bir kolu durumuna girer ve tamamen sermayenin egemenliği altındadır. Bu, toprak rantı için de böyledir. Toprak mülkiyetinin egemen olduğu bütün toplum biçimlerinde, doğa ile ilişkinin önem ve önceliği vardır. Sermayenin egemen olduğu toplumlarda ise üstün olan tarihî bir seyir içinde yaratılan toplumsal unsurdur. Sermayenin ne olduğunu bilmeden toprak rantını anlamak mümkün değildir. Ama toprak rantı olmadan da, sermaye anlaşılabilir. Sermaye, burjuva toplumunun her şeye tahakküm eden iktisadî gücüdür. Zorunlu olarak meydana getirdiği son nokta gibi başlangıç noktası da, toprak mülkiyetinden önce açıklanmalıdır. Her ikisini de ayrı ayrı inceledikten sonra, aralarındaki karşılıklı ilişkiyi araştırmak gerekir.

Demek ki, iktisadî kategorileri, tarihî bakımdan belirleyici rol oynadıkları sıra ile ele almak olanaksız ve yanlıştır. Onların ele alınış sırasını belirleyen şey, tam tersine, modern burjuva toplumunda aralarındaki ilişkilerdir, ve burada sıra, doğal sıranın tersi olup, tarihî evrim boyunca, birbirlerini izledikleri sıraya uymamaktadır. Sözkonusu olan, değişik toplum biçimlerinin birbirini izlemesinde, iktisadî bağıntılar arasında tarihî olarak kurulan ilişki değildir, "Fikir olarak" birbirini izleme sıraları (Proudhon) hiç değildir. (Ta-

rihî hareketin bulanık bir anlayışı.) Sözkonusu olan, bunların, modern burjuva toplumu çerçevesi içindeki hiyerarşisidir.

[DÖRT]

ARTI-DEĞERİN AYRIŞTIĞI ÇEŞİTLİ BÖLÜMLER*

(1865)

(PARÇA)

ARTI-DEĞERE, yani metaların toplam değerlerinin içinde *artı-emeğin* yani *işçinin ödenmemiş emeğinin* cisimleşmiş olduğu bölümüne kâr adını veriyorum. Kapitalist işveren, kârı bütünüyle cebe indirmez. Toprak, ister tarım binaları için, ister demiryolları, ister bambaşka bir üretim amacı için kullanılmış olsun, toprak tekeli, toprak sahibini, *rant* adı altında artı-değerin bir bölümüne sahip çıkabilecek duruma getirir. Öte yandan kapitalist işverene bir artı-değer üretmek ya da aynı anlama gelen *ödenmemiş emeğin* bir bölümüne sahip çıkmak olanağını veren iş aletlerine sahip ol-

* "Ücret, Fiyat ve Kâr"dan. Bkz: Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret, Fiyat ve Kâr*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 137-141. —*Ed.*

ma olgusu, bu aynı olgu, iş araçlarını kapitalist işverene bütünüyle ya da kısmen ödünç veren iş araçları sahibine, yani bir sözcükle, *kapitalist maliyeciye* (*financier*) de, *faiz* adı altında bu artı-değerin başka bir bölümünü kendisi için isteme olanağını verir, öyle ki, kapitalist işverene, *kapitalist işveren olarak*, ancak *sanayi kârı* ya da *ticarî kâr* denen şey kalır.

Artı-değer tutarının bu üç kategoriden bireyler arasında üleştirilmesinin hangi yasalara bağlı bulunduğu sorunu, tamamıyla konumuzun dışındadır. Bununla birlikte, açıklamış olduklarımızdan çıkan sonuç işte şu:

Toprak rantı, faiz ve *sanayi kârı*, metaın arti-değerinin, yani *metaın içerdiği ödenmemiş emeğin çeşitli bölümlerinin başka başka adlarından* başka bir şey değildirler ve *hepsinin aynı bir tek kaynakları ve sadece bu kaynakları vardır*. Bunlar ne toprak olarak *topraktan*, ne de sermaye olarak *sermayeden* gelirler, ama toprak ve sermaye, kendi sahiplerine, herbirinin, kapitalist işverenin işçiden çekip aldığı artı-değerden kendi paylarını almaları olanağını verirler. İşçinin kendisi için, kendi artı-emeğinin, yani ödenmemiş emeğinin sonucu olan bu artı-değerin yalnızca kapitalist işveren tarafından cebe indirilmiş olması ya da bu kapitalist işverenin artı-değerin bazı bölümlerini rant ve faiz adı altında başka kişilere bırakmak zorunda olması ikincil bir önem taşır. Varsayalım ki, kapitalist işveren kendi sermayesini kullansın ve kendi kendinin toprak sahibi olsun, bu takdirde bütün artı-değer onun cebine akın ederdi.

Sonu sonuna kendine saklayabildiği pay ne olursa olsun, işçiden bu artı-değeri doğrudan çekip alan kapitalist işverendir. Bundan dolayı, bütün ücretlilik sistemi, bütün güncel üretim sistemi, kapitalist işveren ile işçi arasındaki bu ilişkiye bağlıdır. İşleri yatıştırmaya ve bu kapitalist işverenle işçi arasındaki temel ilişkiyi bir alt sorun gibi işlemeye çalışarak tartışmamıza katılmış olan yurttaşlar, de-

mek ki bir yanılgıya düşüyorlardı, her ne kadar, beri yandan, belli koşullar içinde, fiyatlarda bir yükselmenin kapitalist işvereni, toprak sahibini, kapitalist maliyeciyi ve, isterseniz, vergi toplayıcısını, çok değişik ve eşit olmayan bir biçimde etkileyebileceğini iddia etmekte haklı olsalar da.

Söylenenlerden bir başka sonuç daha çıkıyor.

Metaın değerinin, yalnız hammaddelerin, makinelerin değerini, kısaca yoğaltılmış üretim araçlarının değerini temsil eden bir bölümü *hiç bir gelir* meydana getirmez ve ancak *sermayenin yoğalan bölümünü kapatır,* yerine koyar. Ama bunun dışında, metaın değerinin, *geliri oluşturan* ya da ücretler, kâr, toprak rantı, faizler biçiminde bölüştürülebilen öteki bölümü, ücretlerin değeri, toprak rantının değeri, kârın değeri vb. tarafından *meydana getirilir* demek de yanlıştır. İlkönce ücretleri bir yana bırakacağız ve sanayi kârlarını, faizi ve toprak rantını iş edineceğiz. Az önce gördük ki, metaın içerdiği *artı-değer,* yani *ödenmemiş emeğin* içinde cisimleştiği değer bölümü, üç değişik ad alan çeşitli öğelere ayrışır. Ama, onun değerinin, bu artı-değeri *oluşturan üç bölümün bağımsız değerlerinin toplamından meydana geldiğini* ya da oluştuğunu iddia etmek gerçeğe aykırı olurdu.

Eğer bir iş saati 6 penilik bir değer içinde gerçekleşiyorsa, eğer işçinin işgünü 12 saati kapsıyorsa, ve eğer bu zamanın yarısı ödenmemiş emekse, bu artı-emek, metaya, karşılığında bir eşdeğer ödenmemiş bir değer olan 3 şilinlik bir artı-değer katacaktır. Bu 3 şilinlik artı-değer, kapitalist işverenin, herhangi bir orana göre, toprak sahibi ve maliyeci kapitalist ile paylaşabileceği *bütün fonu* temsil eder. Bu 3 şilinin değeri, onların aralarında paylaşacak oldukları değerin sınırını oluşturur. Ama, kendi kârını gerçekleştirmek üzere, metaların değerine, keyfî bir değer katan, yani toprak sahibi için de başka bir değerin üzerine ekleneceği ve böylece keyfî olarak saptanmış bu değerler

toplamının toplam değeri meydana getireceği bir değer katan kapitalist işveren değildir. Şu halde, *belli bir değerin* üç bölüme *ayrıştırılmasını,* bu değerin birbirinden *bağımsız* üç değerin toplamından *oluşması* ile karıştıran ve toprak rantının, kârın ve faizin kökeni olan toplam değeri böylece keyfî bir büyüklük haline dönüştüren genel görüşün ne kadar yanlış olduğunu görüyorsunuz.

Eğer kapitalist tarafından gerçekleştirilen toplam kâr 100 liraya eşitse, biz, *mutlak* bir büyüklük olarak düşünülen bu toplama, *kâr tutarı* diyeceğiz. Ama bu 100 liranın, önceden çekilmiş, cepten çıkarılmış sermayeye göre hangi oran içinde bulunduğunu hesaplayacak olursak, bu *göreli* büyüklüğe, *kâr oranı* deriz. Açıktır ki, bu kâr oranı iki biçimde ifade edilebilir.

Varsayalım ki *ücret olarak avans verilen* (*déboursé*) sermaye 100 lira olsun. Eğer üretilmiş olan artı-değer de ona eşit olarak 100 liraya yükselirse —ve bu, işçinin işgününün yarısının *ödenmemiş* emekten meydana geldiğini gösterirdi—, ve eğer bu kârı ücret olarak önceden verilen sermayenin değerine göre değerlendirirsek, deriz ki, kâr oranı* %100 yükseliyor, çünkü bu örnekte önceden verilen değer 100, gerçekleşen değer ise ikiyüz olurdu.

Öte yandan, eğer yalnızca *ücret olarak avans verilen* (*avencé*) *sermayeyi* değil, ama avans verilen *sermayenin tümünü*, örneğin, 400 lirası hammaddelerin, makinelerin vb. değerini temsil eden 500 lirayı dikkate alacak olursak, *kâr oranı,* ancak %20'ye yükseliyor deriz, çünkü 100'lük bir kâr, çekilen sermayenin *tümünün* ancak beşte-biri olurdu.

Kâr oranını birinci biçimde ifade etmek, ödenmiş emek ile ödenmemiş emek arasındaki gerçek oranı, *exploitation du travail*'ın** (bu Fransızca sözcüğü kullanmama izin ve-

* Daha sonra *Kapital*'de "artı-değer oranı" denilmiştir. Marx, *Kapital*'de "kâr oranı" deyimini, yalnız kârın toplam sermayeye oranını ifade etmek için kullanır. —*Ed.*

** Emeğin sömürüsü —*ç.*

riniz) gerçek derecesini size gösterecek tek yoldur. Öteki anlatış biçimi daha çok kullanılır ve, gerçekte, belirli amaçlarla bu yola başvurulur. Her halde, kapitalistin işçiden bedavaya çekip aldığı emeğin derecesini gizlemekte çok yarar vardır.

Bundan sonra yapacağım açıklamalarda, ***kâr*** sözünü, artı-değerin çeşitli bölümler arasında üleşilmesini dikkate almaksızın, kapitalistin çekip aldığı artı-değerin toplam tutarını anlatmak için kullanacağım, ve *kâr oranı* sözünü kullandığımda, kârı, daima, kapitalistin ücret biçiminde önceden verdiği değere göre ölçeceğim.

DİZİNLER

ADLAR DİZİNİ

KAYNAKLAR DİZİNİ

I. YAZARLAR

A

ANDERSON, James, *A Calm Investigation of the Circumstances tahat have led to the present scarcity of grain in Britain*, London 1801. — 13.

ARND, Karl, *Die naturgemässe Volkswirtschaft, gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Kommunismus, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur*, Hanau 1845. — 234.

B

BURET, Euegène, *De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France etc.*, Paris 1840. — 251.

C

CANTILLON, Richard, *Essai sur la nature du commerce en général. Traduit de l'Anglais*, London 1755 — 226.

COMTE, Charles, *Traité de la propriété*, T. I, Paris 1834. — 11.

E

ENGELS, Friedrich, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen*, Leipzig 1845. — 214.

H

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich,

Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. In *Werke,* yayınlayan *Dr. Eduard* Gans, 7th ed., Berlin 1840. — 9.

J

JOHNSTON, James F. W., *Notes on North America Agricultural, Economical and Social,* Edinburgh and London 1851. — 11, 79, 80.

JONES, Richard. *An Essay on the Distribution of Wealth,* London 1831. — 186.

L

LAING, Samuel, *National Distress; its Causes and Remedies,* London 1844. — 214.

LAVERGNE, Léonce de, *The Rural Economy of England, Scotland and Ireland* (*Economie Rurale de l'Angleterre*'den çevrilmiştir, Paris 1854.), London 1855. — 28.

LINGUET, N., *Théorie des lois civiles ou principes* fondamentaux de la société, T. I, London 1767. — 235-236.

M

MARON, Dr. H., *Extensiv oder intensiv? Ein Kapital aus der landwirtschaftlichen Betriebslehre,* Oppeln 1859. — 258.

MARX, Karl, *Das Kapital, Kritik der Politischen Oekonomie,* Buch I. — 10, 25, 29, 191.

— Buch II. — 215.

— *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon,* Paris 1847. — 13.

MOMMSEN, Theodor, *Römische Geschichte,* 2. Auflage, Berlin 1856 bis 1857. — 231.

MORTON, *J. C., On the Forces used in Agriculture.* Sanat Derneğinde sunulan rapor *Journal of the Society of Arts.* December 1859. — 26.

MORTON, John Lockhart, *The Resources of Estates: being a treatise on the agricultural improvement and general management of landed property,* London 1858. — 86.

MOUNIER, L. M., *De l'agriculture en France, d'apres les documents officiels avec des remarques par M. Rubichon,* Paris 1846. — 257.

N

NEWMAN, Francis William, *Lectures on Political Economy,* London 1851. — 63, 214.

P

PASSY, Hippolyte, *Des systèmes de culture et de leur influence sur l'économie sociale.* 2nd ed., Paris 1853. — 208, 222, 226, 229, 234.

R

RICARDO, David, *On the Principles of Political Economy and Taxation,* ed. by MacCulloch, London 1852. — 52, 53, 212.

RODBERTUS-JAGETZOW, Karl, *Soziale Briefe an von Kirchmann.* Dritter Brief: Widerlegung der Ricardoschen Lehrevon der Grundrente und Bergründung einer neuen Rententheorie, Berlin 1851. — 220.

RUBICHON, Maurice, *Du mécanisme de la société en France et en Angleterre* (1833). New edition, Paris 1837 — 27.

S

SMITH, Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776), tarafından yayınlanmıştır. Wakefield London 1835-1839. — 205. 206, 212, 214, 215. 216.

T

THIERS, Adolphe, *De la propriété,* Paris 1848. — 20.

TOOKE, Thomas and NEWMARCH, William, *A History of Prices and of the State of the Circulation during the nine years 1848-1856*, London 1857. — 257.

V

VINÇARD, Jr., *Historie du travail et des travailleurs en France*, Paris 1845. — 230.

W

WAKEFIELD, Edward Gibbon, *England and America. A comparison of the social and political state of both nations*, London 1833. — 191.

WALTON, Alfred A., *History of the Landed Tenures of Great Britain and Ireland, from the Norman conquest to the present time*, London 1865. — 15,

II. ANONİM YAPITLAR

An Inquiry into those principles Respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Maltus. London 1821. — 47.

The Three Prize Essays on Agriculture and the Corn Law. Published by the National Anti-Corn-Law League. (George Hope, W. R. Grey, Arthur-Morse) Manchester, London 1842. — 24.

III. GAZETE VE DERGİLER

Journal of the Society of Arts, c. VII, No. 368, London, December 9, 1859. (J. C. Morton'un Raporu.) — 27.

Morning Star, December 14, 1865. (John Bright'ın konuşması.) — 29, 30.

Edinburgh Review. — 232.

IV. PARLAMENTO RAPORLARI VE ÖTEKİ RESMÎ YAYINLAR

Report from the Select Committee on Bank Acts; together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, Appendix and Index. Avam Kamarası tarafından ısmarlanmıştır, 30 Temmuz 1857'de yayınlanacaktır. Kanıt Raporu. — 215.

Reports of the Inspectors of Factories, etc. — 23.

KONU DİZİNİ

A

H

İ

K

Ü

SOL YAYINLARI. Sorumlu Yönetmen: Muzaffer Erdost. Yönetim Yeri: Zafer Çarşısı, 26, Yenişehir, Ankara.

20 lira